(Caesar
BWG

C. JULII CÆSARIS,

QUÆ EXTANT,

INTERPRETATIONE ET NOTIS

ILLUSTRAVIT

JOHANNES GODVINUS,

PROFESSOR REGIUS,

IN

USUM DELPHINI.

THE NOTES AND INTERPRETATIONS

TRANSLATED AND IMPROVED,

BY THOMAS CLARK.

PHILADELPHIA:

PUBLISHED BY

MATHEW CAREY, JOHNSON AND WARNER, THOMAS AND WILLIAM BRADFORD, PHILIP H. NICKLIN, KIMBER AND CONRAD, BENNETT AND WALTON, BRADFORD AND INSKEEP BENJAMIN AND THOMAS KITE, ANTHONY FINLEY, AND S. PIKE.

1813.

A. SMALL, PRINTER.

PREFACE.

UNTIL within these few years, it was universally the custom to edite the Latin classics with critical and explanatory notes in the Latin language.

The first commentators and editors of the Latin classics wrote not for schools, but for men already well versed in the language. Of course their object was not to explain the difficulties, that occur to a reader imperfectly acquainted with the language, but in some measure to display their critical knowledge of the author, the extent of their reading and erudition. Moreover the languages of Europe were then rude and unpolished. All who had any pretension to learning, wrote in the Latin language, which consequently became the key to every science. When the classics were published for Students of the Latin tongue, the explanatory notes were nearly of the same nature with those, that had been already compiled for the use of the learned: without taking into consideration that the person, for whose use they were designed, required such assistance as would enable him to understand the idioms of the language; and that these notes so far from being useful to him, would only add to his difficulties, if he attempted to read them. As respected the Student therefore they became an

useless appendage to the book, increasing its size, without any real increase of value. For he seldom turned his attention to them; when he did it, was only through the compulsion of his teacher: and then they became as difficult an object of study as the text itself. Hence the greater portion of the student's time was wasted in poring over the crudities of the commentator, when it might have been more usefully employed in studying the beauties of the author.

The plan pointed out by reason, to aid the student of the Latin language, is to accompany the books, put into his hands, with notes, in his own language, explaining the difficulties that may occur from the idioms of the language, and the peculiarities of expression of the author; from allusions to ancient institutions; and from technical terms.

In the notes of this edition of Cæsar, the substance of the notes *in usum Delphini* has been given. The military terms and allusions to the manners and institutions of the Romans and Gauls have been particularly explained. The modern names of ancient countries and towns have also been given.

In preparing the text for press, much care has been taken to revise and collocate it with several of the most approved editions. In the twelfth London edition *in usum Delphini*, from which the present one was printed, four hundred and sixteen typographical errors were corrected, many of them very important, exclusive of bad readings, and errors in accentuation. Much objection has been made to American editions of the Latin classics, for want of accuracy; but it may with safety be asserted, that few, if any, exceed the incorrectness of the late London editions, particularly those *in usum Delphini*.

The text of a work frequently reprinted will almost always become corrupted, unless collocated with accurate and approved copies: but this is a drudgery seldom submitted to by editors, when any are employed.

I hope that the notes of the present edition of Cæsar may be really useful to the Student of the Latin language, and that those difficulties and disgusts, to which a youth

is subject, in the commencement of his studies of ancient authors, may, in a great measure, be removed. Should I succeed in this, I shall consider my time most usefully spent. For if the acquisition of knowledge is rendered difficult to a youth, exclusive of the loss of time, the useless vexations and often unreasonable punishments it occasions him, he becomes disgusted with books and learning of every description: and for want of rational employment and amusement, during his leisure hours, he launches into every species of dissipation. Whereas were the acquisition of knowledge rendered easy to the youth, he would insensibly acquire a taste for literature, and a habit of study. Books and scientific researches would to him be the most agreeable amusements; and would, in the most rational manner, give employment to those moments, not devoted to business or the duties of society.

PHILADELPHIA, MARCH 15th, 1813.

As these commentaries enter into the detail of many of Cæsar's transactions, a concise view of his life may be acceptable to the reader.

C. JULIUS CÆSAR, son of L. Cæsar and Aurelia the daughter of Cotta, was born on the 12th of July, A. U. C. 654. His ancestors pretended to trace their origin to Julius the son of Æneas. At the age of sixteen, he was made priest of Jupiter. Sylla the dictator, aware of his great ambition, endeavoured to remove him, but he avoided being apprehended by changing his lodgings every day. He was however, some time after received into the dictator's friendship. When sollicited to advance young Cæsar, he informed his friends, that they interested themselves for a man who would one day ruin their liberty and country. When Cæsar went to Rhodes to finish his studies, he was taken by pirates, who offered him his liberty for thirty talents. He gave them forty; and threatened to punish the outrage they had offered him. As soon as he was released from them, he armed a ship, overtook and conquered them. He ordered them all to be crucified. On his return to Rome, he became popular. On the death of Metellus, he obtained the office of high priest. After passing through the inferior employments of state, he was appointed to command in Spain, where he signalised himself by his military skill and intrigues. On his return to Rome, he was nominated consul. Soon after, he brought about a reconciliation between Pompey and Crassus. He was then, through the interest of Pompey, appointed to command in Gaul for the space of five years. By the influence of his friends, he was continued in his command for five years more. On the death of Crassus, the mutual jealousy between Pompey and Cæsar ended in the civil war. After the defeat of Pompey on the plains of Pharsalia, Cæsar went to Egypt, where he encountered many dangers and difficulties. He at length, however, succeeded in reducing it. After conquering Pompey's partisans in Africa and Spain, he returned to Rome in triumph. Many of the Roman senators, who had formerly been his friends, now became his enemies, and conspired against his life, among these was Brutus, his most intimate friend. He was murdered by them in the senate

house, on the 15th of March, A. U. C. 709, and in the fifty-sixth year of his age; four year's after Pompey's death. Cæsar was no less distinguished for his learning, than his great military talents. His ambition was unbounded. In Spain, he shed tears on beholding a statue of Alexander, who, at an age when he had done nothing, had nearly conquered the whole world. It is said that Cæsar conquered three hundred nations, took eight hundred cities, and defeated three millions of men, a million of whom fell in the field of battle.

C. JULII CÆSARIS

[1]COMMENTARIORUM

DE BELLO GALLICO

LIBER I.

ARGUMENT.

Cæsar, introductory to the narration of his wars, describes Gaul, relates two battles wherein he defeated the Helvetii, and one wherein he overcame the Germans.

[2] **GALLIA** [3] **est omnis divisa in partes tres: quarum unam incolunt**

NOTES.

1 COMMENTARIUS.] Memoirs. Cæsar's object seems not to have been the compilation of a finished history of his wars, but merely to notice the principal events that occurred under his command.

2 *Gallia.*] Gaul comprehended that part of Europe which now constitutes the French empire; it was inhabited by a brave and hardy people, who at an early period of history invaded Italy and subdued a great part thereof. The Romans first crossed the Alps in the six hundred and twenty ninth year from the foundation of their city, and established themselves in some of the southern provinces of Gaul; its warlike inhabitants for a long time successfully opposed the extension of the Roman dominion over the whole country, until Julius Cæsar was appointed to command in Gaul, when their final conquest was by him completed.

3 *Est omnis divisa in partes tres.*] This division given by Cæsar does not comprehend all Transalpine Gaul, the boundaries of which were the river Rhine, the Alps, the Pyrenean mountains, the Mediterranean sea and the Ocean, but merely the part conquered by himself: the province of Gaul extending from Geneva to the Pyrenees is excluded as already subjected to the Roman authority.

[1] Belgæ, aliam [2] Aquitani, tertiam qui ipsorum linguâ [3] Celtæ, nostrâ Galli appellantur. [4] Hi omnes linguâ, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis [5] Garumna flumen, à Belgis [6] Matrona et [7] Sequana, dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quòd[8] à cultu atque humanitate Provinciæ longissimè absunt, minimèque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea,[9] quæ ad effeminandos animos pertinent, important:[10] proximique sunt Germanis, qui trans [11] Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt: quâ de caussâ [12] Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quòd ferè quotidianis præliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. [13] Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine [14] Rhodano: continetur Garumnâ flumine, Oceano, finibus Belgarum; [15] attingit etiam à Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum: [16] vergit ad

NOTES.

1 *Belgæ.*] The Belgæ inhabited the territory which formed the northern provinces of the French kingdom, and the Low Countries; in Cæsar's time they were divided into sixteen tribes.

2 *Aquitani.*] The Aquitani dwelt in the district which composed the provinces of Guienne and Gascony of the French kingdom; they were originally divided into twelve tribes, but in the course of time were reduced to nine.

3 *Celtæ.*] The Celtæ occupied the interior of Gaul and seem to have been its first inhabitants.

4 *Hi omnes linguâ.*] The Aquitani in language and customs resembled their neighbours the Spaniards; the Belgæ derived their institutions from their ancestors the Germans; the language and manners of the Celtæ were peculiar to themselves.

5 *Garumna.*] The river Garonne rises in the Pyrenean mountains and flows into the bay of Biscay.

6 *Matrona.*] The Marne river has its source near Langres and joins the Seine a little above Paris.

7 *Sequana.*] The river Seine takes its rise in the late province of Burgundy and empties its waters into the English channel at Havre de Grace.

8 *A cultu atque humanitate Provinciæ.*] To the citizens of Massilia, now Marseilles, founded by a colony of Phocean Greeks, the inhabitants of the Roman province were indebted for their knowledge of the useful and agreeable arts of society, by which their minds became more informed, and their manners more refined than the other Gauls. *Cultus* relates to the ornaments of the body, *humanitas* to mental refinement and improvement.

9 *Quæ ad effeminandos animos pertinent.*] Which tend to effeminate the mind, namely the luxuries of life.

10 *Proximique.*] The conjunction *que* is omitted in the Delphini and in several other editions, but in all the best editions it is preserved on the authority of the most authentic manuscripts; the sense of the passage also evidently requires it, for a second reason is assigned why the Belgæ are the bravest and most warlike inhabitants of Gaul.

11 *Rhenum.*] The river Rhine which divides Germany from France.

12 *Helvetii.*] In Cæsar's time the country of the Helvetii was reckoned a part of Gaul; it was on the decline of the Roman empire conquered by the Germans and for several centuries remained subject to them, until oppressed by tyranny its inhabitants revolted and formed the confederated republic of the cantons of Switzerland.

13 *Eorum una pars.*] One part of these countries or districts.

14 *Rhodano.*] The river Rhone rises in the mountains of Switzerland, runs through the lake of Geneva, and falls into the Mediterranean sea near Marseilles.

15 *Attingit etiam à Sequanis,* &c.] It also touches the river Rhine on the side of the Sequani and Helvetii. The Sequani and Helvetii were afterwards added to the Belgæ by Augustus.

16 *Vergit ad Septentriones.*] Extends towards the north. *Septentriones* (compounded of *septem* seven and *triones* plowing oxen) was the name given to the constel-

Septentriones. [1] Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: [2] spectant in Septentriones, et orientem solem. Aquitania à Garumnâ flumine ad [3] Pyrenæos montes, et eam partem Oceani, quæ est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum Solis et Septentriones.

II. Apud Helvetios longè nobilissimus et ditissimus fuit Orgetorix. [4] Is M. Messalâ et M. Pisone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; et [5] civitati persuasit, [6] ut "de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri." Id hoc faciliùs eis persuasit, quòd undique loci naturâ [7] Helvetii continentur; unâ ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit; alterâ ex parte, monte [8] Jurâ altissimo, qui est inter [9] Sequanos et Helvetios; tertiâ, [10] lacu Lemano, et flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minùs latè vagarentur, et minùs facilè finitimis bellum inferre possent: quâ de caussâ homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, et pro gloriâ belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur: qui [11] in longitudinem millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, [12] quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quàm maximum numerum coëmere; [13] sementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas bi-

NOTES.

lation of the seven stars, or Charles' wain, near the north pole.

1 *Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur.*] The Belgæ commence at the extreme confines of Gaul. By *fines extremi* Cæsar implies the boundaries the most remote from Rome.

2 *Spectant in Septentriones, et orientem solem.*] Lie towards the north and east.

3 *Pyrenæos montes.*] The Pyrenean mountains separate France from Spain. The territory of Aquitania was by Augustus extended from the Garonne to the Ligeris or Loire river.

4 *Is M. Messalâ,* &c.] M. Messala and M. Piso were consuls in the six hundred and ninety third year from the foundation of Rome.

5 *Civitati persuasit.*] Persuaded the people.

6 *Ut de finibus suis,* &c.] The reason for this was, that if any remained they would be exposed to the hostile incursions of their neighbours, and destitute of the assistance of their countrymen, would be unable to resist them.

7 *Helvetii continentur.*] The Helvetii are confined on all sides.

8 *Jurâ.*] Mount Jura extends from the Rhine to the Rhone, and is situated in the north western extremity of Switzerland.

9 *Sequanos.*] The Sequani inhabited the district which formed the late province of Franche Comte.

10 *Lacu Lemano.*] The lake of Geneva.

11 *In Longitudinem millia passuum* ccxl, &c.] There seems to be some inaccuracy in the dimensions here assigned by Cæsar to Helvetia. The *Passus* of the Romans was nearly five feet, hence *millia passuum* was somewhat less than a mile.

12 *Quæ ad proficiscendum pertinerent.*] That might be requisite for the expedition.

13 *Sementes quàm maximas facere.*] To sow a very great extent of their ground.

ennium sibi satis esse duxerunt; [1] in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur: is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico Catamantaledis filio, Sequano, [2] cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et [3] à S. P. Q. R. amicus appellatus erat, ut regnum in civitate suâ occuparet, quod pater antè habuerat: itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate suâ obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet; eique filiam suam in matrimonium dat. [4] "Perfacile factu esse" illis probat, "conata perficere; propterea quòd ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent: se suis copiis suoque exercitu, illis regna conciliaturum," confirmat. Hac oratione adducti, [5] inter se fidem et jusjurandum dant, et regno occupato, [6] per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliæ sese potiri posse sperant.

IV. [7] Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis caussam dicere coëgerunt. [8] Damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constitutâ caussæ dictionis, [9] Orgetorix ad judicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit; et omnes clientes obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. [10] Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

V. Post ejus mortem nihilominùs Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos

NOTES.

1 *In tertium annum profectionem lege confirmant.*] By a law they fix their departure in the third year after this resolve.

2 *Cujus pater regnum in Sequanis,* &c.] The sovereign authority was not generally hereditary in the several states of Gaul, but was conferred by the people on the person they judged most worthy thereof.

3 *A S. P. Q. R.*] *A Senatu populoquè Romano.* It was considered the greatest honour to be styled friend by the Senate and people of Rome.

4 *Perfacile factu esse illis probat.*] He demonstrates to them that it would be very easy to accomplish their enterprise.

5 *Inter se fidem et jusjurandum dant.*] They enter into a mutual contract confirmed by an oath.

6 *Per tres potentissimos ac firmissimos populos.*] Namely the Sequani, Helvetii and Ædui. The Ædui inhabited the district which formed the late province of Burgundy.

7 *Ea res.*] Namely the intrigues of Orgetorix to obtain sovereign authority over his country, and for which he was forced to undergo a trial in chains.

8 *Damnatum pœnam,* &c.] This was the usual punishment for high treason among the Gauls and Germans.

9 *Orgetorix ad judicium omnem suam familiam,* &c.] Orgetorix collected all his servants, about ten thousand in number, at the place appointed for the trial, there likewise he assembled all his numerous dependants and debtors. *Obæratus* properly signifies a debtor obligated to serve his creditor, until payment of the debt was made.

10 *Quum civitas, ob eam rem incitata,* &c.] When the state, highly incensed at such conduct, was preparing to execute its law by force of arms.

esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt: frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis spe sublatâ, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: [1] trium mensium molita cibaria sibi quemque domo efferre jubent. Persuadent [2] Rauracis, et [3] Tulingis, et [4] Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, unà cum iis proficiscantur: [5] Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant, et in [6] agrum Noricum transierant, Noreiamque oppugnârant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Juram, et flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multò facilius atque expeditius, propterea quòd Helvetiorum inter fines, et [7] Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, [8] Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quòd nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant; vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, quâ die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat [9] a. d. v. kal. Apr. [10] L. Pisone, A. Gabinio consulibus.

VII. Cæsari quum id nunciatum esset, eos [11] per provinciam nostram iter facere conari, maturat [12] ab urbe proficisci, et quàm maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit, et ad Genevam pervenit. [13] Provinciæ toti quàm maximum militum numerum imperat; erat omnino in Galliâ ulteriore [14] legio una; pontem, qui erat ad Genevam, jubet

NOTES.

1 *Trium mensium molita cibaria sibi quemque domo effere jubent.*] They order each person to carry with him from home a sufficient quantity of ground corn for three months.

2 *Rauracis.*] The Rauraci inhabited the district which formed the canton of Basil.

3 *Tulingis.*] The Tulingi are supposed to have dwelt north of the Helvetii, near where the town of Stulingen now stands.

4 *Latobrigis.*] It is not known with certainty what district the Latobrigi inhabited.

5 *Boiosque.*] The Boii established themselves, by the permission of Cæsar, in the district which formed the province of Bourbonnois of the French kingdom; they are supposed to have been of Gallic origin.

6 *Agrum Noricum.*] Noricum was a country of ancient Illyricum and extended from the river Danube to the Alps.

7 *Allobrogum.*] The Allobroges inhabited part of the district which formed the late province of Dauphiny.

8 *Geneva.*] The present city of Geneva in Switzerland.

9 *A. d. v. kal. Apr.*] *Ante diem quintum Kalendas Aprilis*, twenty eighth of March, reckoning inclusively.

10 *L. Pisone, A. Gabinio consulibus.*] In the six hundred and ninety sixth year from the foundation of Rome.

11 *Per provinciam nostram.*] The Roman province in Gaul.

12 *Ab urbe.*] From the city of Rome.

13 *Provinciæ toti quàm maximum militum numerum imperat.*] He ordered a great number of soldiers to be raised throughout the province.

14 *Legio.*] The Legion under Romulus consisted of 3000 foot and 300 horse, it was afterwards augmented to 4000, to 5000, and to upwards of 6000; in Cæsar's time it did not exceed 4500 men.

rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis; cujus legationis Numeius et Verodoctius principem locum obtinebant: qui dicerent, " sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per Provinciam facere, propterea quòd aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat." Cæsar, quòd memoriâ tenebat,[1] L. Cassium Consulem occisum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum, et[2] sub jugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo, datâ facultate per Provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuriâ et maleficio existimabat: tamen ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, " diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent,[3] a. d. Idus Aprilis reverterentur."

VIII. Interea eâ legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex Provinciâ convenerant, à lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit,[4] ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem novem, murum, in altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit; quo faciliùs, si se invito transire conarentur, prohibere posset. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit; et legati ad eum reverterunt; negat " se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare: et si vim facere conentur, prohibiturum ostendit." Helvetii eâ spe dejecti, navibus junctis,[5] ratibusque compluribus factis, alii, vadis Rhodani, quà minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpiùs noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione, et militum concursu, et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

IX Relinquebatur una per Sequanos via, quâ, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. Iis quum suâ sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratiâ et largitione apud Sequanos plurimum poterat; et Helvetiis erat amicus, quòd ex eâ civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; et cupiditate regni adductus, novis rebùs studebat, et quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit; et à Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidesque uti inter sese dent, per-

NOTES.

1 *L. Cassium Consulem.*] This event took place in the six hundred and forty seventh year from the foundation of Rome, forty nine years prior to this eruption.

2 *Sub jugum missum.*] The following was the method of passing under the yoke; two spears were fixed in the ground to which a third was fastened, under this the conquered were forced to pass, after being deprived of their arms.

3 *A. d. Idus Aprilis.*] The day preceding the Ides of April; the Ides of April took place on the 13th of that month.

4 *Ad montem Juram.*] There appears to be some inaccuracy in this passage, which cannot be well explained, unless we strike out the comma after *influit*, and make *ad montem Juram* denote the place where lake Lemanus discharges its waters into the Rhone.

5 *Ratibusque compluribus factis.*] *Rates*, rafts formed by the junction of pieces of timber.

ficit: [1] Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant: Helvetii, ut sine maleficio et injuriâ transeant.

X. Cæsari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Æduorum iter in [2] Santonum fines facere, qui non longè à [3] Tolosatium finibus absunt, quæ civitas est in Provinciâ. Id si fieret, intelligebat magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximèque frumentariis finitimos haberet. Ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, [4] T. Labienum legatum præfecit: ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conscribit, et tres, quæ circum [5] Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit: et quà proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi [6] Centrones et [7] Graioceli, et [8] Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his præliis pulsis, ab [9] Ocelo, quod est [10] citerioris Provinciæ extremum, in fines [11] Vocontiorum ulterioris Provinciæ die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines; ab Allobrogibus in [12] Segusianos exercitum ducit. Hi sunt extra Provinciam trans Rhodanum primi.

XI. Helvetii jam per angustias, per fines Sequanorum, suas copias transduxerant, et in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui, quum se suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium: "ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut penè in conspectu exercitùs nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint." Eodem tempore, quo Ædui,[13] Ambarri quoque, [14] necessarii et consanguinei Æduorum Cæsarem certiorem faciunt, "sese depopulatis agris, non facilè ab oppidis vim hostium prohibere." Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fugâ se ad Cæsarem recipiunt, et demonstrant "sibi præter agri solum, nihil

NOTES.

1 *Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant: &c.*] The Sequani, *on their part delivered hostages,* that they would not impede the Helvetii on their march; the Helvetii, &c.

2 *Santonum.*] The Santones dwelt in the district which formed the late province of Saintonge.

3 *Tolosatium.*] The Tolosates dwelt in the vicinity of the present city of Toulouse.

4 *T. Labienum Legatum.*] Legatus in a military sense corresponds with our lieutenant general; the Legati were appointed by the Senate to assist the general with their counsel, and in his absence they supplied his place.

5 *Aquileiam.*] Aquileia was situated on the north of the Adriatic sea, and was destroyed by Attila.

6 *Centrones.*] The Centrones dwelt in the province of Tarentesia of Savoy.

7 *Graioceli.*] The Graioceli inhabited the district of Maurienne of Savoy.

8 *Caturiges.*] The Caturiges dwelt in the district which now forms the department of the Upper Alps.

9 *Ocelo.*] Now Exilles or Oux.

10 *Citerioris Provinciæ.*] That is the province situated on the side of the Alps nearest to Rome.

11 *Vocontiorum.*] The Vocontii dwelt in the Provence of the French kingdom.

12 *Segusianos.*] The Segusiani inhabited the Lyonois of the French kingdom.

13 *Ambarri.*] The district inhabited by the Ambarri is not known, but is supposed to have been situated between the territory of the Ædui and of the Allobroges.

1 *Necessarii.*] Allies, engaged mutually to support and assist each ober.

esse reliqui." Quibus rebus adductus Cæsar, non expectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est [1] Arar, quod per fines Æduorum et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit: id Helvetii, ratibus ac [2] lintribus junctis, transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam esse; [3] de tertiâ vigiliâ cum legionibus tribus è castris profectus ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat: eos impeditos et inopinantes aggressus, magnam partem eorum concîdit: reliqui sese fugæ mandârunt, atque in proximas silvas abdiderunt. [4] Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis civitas Helvetia [5] in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exîsset, patrum nostrorum memoriâ L. Cassium Consulem interfecerat, et ejus exercitum sub jugum miserat. Ita sive casu, sive consilio Deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem populo Romano intulerat, [6] ea princeps pœnas persolvit. Quâ in re Cæsar non solùm publicas, sed etiam privatas injurias ultus est; [7] quòd ejus soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant.

XIII. Hoc prælio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii repentino ejus adventu commoti, quum id quod ipsi diebus xx ægerrimè confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, [8] qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare egit: "si pacem populus R. cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi R. et pristinæ virtutis Helvetiorum. Quòd improvisò unum pa-

NOTES.

1 *Arar.*] The river Saone falls into the Rhone at Lyons.

2 *Lintribus.*] *Lintres* were boats formed by excavating trunks of trees.

3 *De tertiâ vigiliâ.*] The night was divided by the Romans into four watches, the first commenced at sun set, the third at mid-night, the second at a period equally distant from sun set and mid-night, and the fourth at a period equally distant from mid-night and sun-rise.

4 *Is pagus appellabatur Tigurinus.*] The canton of Tigurinus is supposed to have been situated in the district of which the modern canton of Zurich formed a part.

5 *In quatuor pagos.*] These four cantons were inhabited by the Urbigeni, Ambrones, Tugeni, and Tigurini.

6 *Ea princeps pœnas persolvit.*] It first suffered punishment.

7 *Quòd ejus soceri L. Pisonis,* &c.] Cæsar's first wife was Cornelia, Cinna's daughter, by whom he had Julia; at her death he married Pompeia, the daughter of Q. Pompey, her he divorced and married Calpurnia, daughter of the L. Piso here mentioned.

8 *Qui bello Cassiano.*] The above mentioned war, which ended in the defeat and capture of Cassius and his army, by the Helvetii. It was customary with the Romans to give a war the appellation of the conquered.

gum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent: ne ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se ita à patribus majoribusque suis didicisse, [1] ut magis virtute, quàm dolo contenderent, aut insidiis niterentur. [2] Quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi R. et internecione exercitûs nomen caperet, ac memoriam proderet."

XIV. His Cæsar ita respondit: "[3] Eò sibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Helvetii commemorâssent, memoriâ teneret; atque eò graviùs ferre, quò minùs merito populi R. accidissent; qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere: [4] sed eo deceptum, quòd neque commissum à se intelligeret, quare timeret, neque sine caussâ timendum putaret. Quòd si veteris contumeliæ oblivisci vellet; num etiam recentium injuriarum, quòd, eo invito, iter per Provinciam per vim tentâssent, quòd Æduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges vexâssent, memoriam deponere posset? Quòd suâ victoriâ tam insolenter gloriarentur, quòdque tam diu se impunè tulisse injurias admirarentur, [5] eòdem pertinere. Consuêsse enim Deos immortales, quo graviùs homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res, et diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, utì ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; et si Æduis de injuriis quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum." Divico respondit: "Ita Helvetios à majoribus suis institutos esse, utì obsides accipere, non dare, consueverint: ejus rei populum R. esse testem." Hoc responso dato, discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent. Idem Cæsar facit, [6] equitatumque omnem ad numerum quatuor millium, quem ex omni Provinciâ, et Æduis, atque eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant: qui cupidiùs novissimum agmen insecuti,[7] alieno loco, cum equitatu Helvetiorum prælium commit-

NOTES.

1 *Ut magis virtute.*] Among the nations of Gaul the stratagems of war were seldom made use of, and that victory only was considered honorable which was gained by open bravery.

2 *Quare ne committeret.*] Wherefore he should not, *by his temerity and obstinacy,* be the occasion of the place where they stood taking its name from the overthrow of the Roman people and the destruction of his army, and thus transmit *his disgrace* to posterity.

3 *Eò sibi minus dubitationis dari.*] That he was under the less hesitation what to do, because those things, which the Helvetian ambassadors had mentioned, were present to his mind, &c.

4 *Sed eo deceptum, quòd neque commissum à se intelligeret, quare timeret.*] But were insnared because they were not conscious of having committed any thing, that might be an occasion of fear or suspicion to them.

5 *Eòdem pertinere.*] To the same purpose, or of the same nature.

6 *Equitatumque omnem.*] Cæsar's cavalry was composed of Gauls, his Romans were all foot soldiers.

7 *Alieno loco, cum equitatu Helvetiorum prælium committunt.*] They engaged with the cavalry of the Helvetii, on disadvantageous ground.

tunt, et pauci de nostris cadunt. Quo prælio sublati Helvetii, quòd quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audaciùs subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat, ac satis habebat in præsentiâ hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, utì inter novissimum hostium agmen, et nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset.

XVI. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigora (quòd Gallia sub Septentrionibus, ut antè dictum est, posita est) non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minùs uti poterat, quòd iter ab Arare Helvetii averterant; à quibus discedere nolebat. [1] Diem ex die ducere Ædui, conferri, comportari, adesse, dicere. Ubi se diutiùs duci intellexit; et diem instare, [2] quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis eorum Principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco et Lisco, qui summo [3] magistratu præerat (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, et vitæ necisque in suos habet potestatem) graviter eos accusat; quòd, "quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur: præsertim quum magnâ ex parte, eorum precibus adductus, bellum susceperit:" multò etiam graviùs, "quòd sit destitutus," queritur.

XVII. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit; "esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimùm valeat, qui privati plus possint, quàm ipsi magistratus: hos seditiosâ atque improbâ oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quòd præstare dicant, si jam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum quàm Romanorum imperia perferre: neque dubitare debeant, quin si Helvetios superaverint Romani, unà cum reliquâ Galliâ Æduis libertatem sint erepturi: ab iisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enunciari: hos à se coërceri non posse: quin etiam, quòd necessariò rem Cæsari enunciârit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit: et ob eam caussam, quàm diu potuerit, tacuisse."

XVIII. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem Divitiaci fratrem designari sentiebat: sed, quòd pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet: quærit ex solo ea quæ in conventu dixerat. Dicit liberiùs, atque audaciùs. Eadem se-

NOTES.

1 *Diem ex die ducere Ædui.*] The Ædui put off, *bringing the corn*, from day to day, saying that they were gathering it up, that they were carrying it together, and that it was just ready.

2 *Quo die frumentum*, &c.] Among the Romans, instead of bread, corn was measured out to the soldiers, who baked their own bread.

3 *Magistratu.*] For *Magistratui.*

cretò ab aliis quærit; reperit esse vera: "Ipsum esse Dumnorigem summâ audaciâ, magnâ apud plebem propter liberalitatem gratiâ, cupidum rerum novarum; complures annos [1] portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia parvo pretio redempta habere; propterea quòd, [2] illo licente, contra liceri audeat nemo; his rebus et suam rem familiarem auxisse, et facultates ad largiendum magnas comparâsse: magnum numerum equitatûs suo sumptu semper alere et circum se habere: [3] neque solùm domi, sed etiam apud finitimas civitates, largiter posse; atque hujus potentiæ caussâ, matrem [4] in Biturigibus, homini illic nobilissimo ac potentissimo collocâsse: ipsum ex Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre, et propinquas suas nuptum in alias civitates collocâsse: [5] favere et cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem et Romanos; quòd eorum adventu potentia ejus diminuta, et Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus: si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire: [6] imperio populi R. non modò de regno, sed etiam de eâ, quam habeat, gratiâ desperare." Reperiebat etiam Cæsar inquirendo, quod prœlium equestre adversum paucis antè diebus esset factum, initium ejus fugæ à Dumnorige atque ejus equitibus, factum esse; (nam [7] equitatu, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat) eorumque fugâ reliquum esse equitatum perterritum.

XIX. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimæ res accederent: quòd per fines Sequanorum Helvetios transduxisset: quòd obsides inter eos dandos curâsset: quòd ea omnia non modò injussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis, fecisset: quòd à magistratu Æduorum accusaretur: satis esse caussæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quòd Divitiaci fratris [8] summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat. Nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priùs quàm quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet; et quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium

NOTES.

1 *Portoria.*] Portorium properly signifies the import and export duty paid on goods.

2 *Illo licente.*] When he bid. In Gaul the princes or chief men generally farmed the customs, on account of the great profits rising therefrom; the people also the more readily intrusted them therewith, as by their wealth they would be enabled to make good any deficiency.

3 *Neque solùm domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse.*] That his power and influence was not only great in his own country, but also among the neighbouring states.

4 *In Biturigibus.*] The Bituriges inhabited the district which formed the province of Berry of the French kingdom.

5 *Favere et cupere Helvetiis, propter eam affinitatem.*] On account of this affinity he favoured and wished well to the Helvetii.

6 *Imperio populi R. non,* &c.] Under the government of the Roman people, he not only despaired of obtaining sovereign authority, but of preserving the influence and power he already possessed.

7 *Equitatu.*] For *Equitatui.*

8 *Summum in populum R. studium,* &c.] Very great attachment to the Roman people, and very great affection for himself.

Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur; simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit quæ separatim quisque de eo apud se dixerit: petit atque hortatur, ut sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, caussâ cognitâ, statuat. vel civitatem statuere jubeat.

XX. Divitiacus multis cum lacrymis Cæsarem complexus obsecrare cœpit, "ne quid gravius in fratrem statueret, scire se, illa esse vera, nec quemquam ex eo plus, quàm se, doloris capere; [1] propterea quòd, (quum ipse gratiâ plurimum domi, atque in reliquâ Galliâ, ille minimum propter adolescentiam posset) per se crevisset; quibus opibus ac [2] nervis, non solùm ad minuendam gratiam, sed penè ad perniciem suam uteretur: sese tamen et amore fraterno, et existimatione vulgi commoveri: quòd si quid ei à Cæsare gravius accidisset, cùm ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non suâ voluntate factum; quâ ex re futurum, utì totius Galliæ animi à se averterentur." Hæc quum pluribus verbis flens à Cæsare peteret, Cæsar ejus dextram prehendit: consolatus rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, utì et Reip. injuriam, et suum dolorem, ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; præterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo: qualis esset natura montis, et qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit: renunciatum est, facilem esse. De tertiâ vigiliâ T. Labienum legatum [3] pro Prætore cum duabus legionibus, et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis adscendere jubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quartâ vigiliâ eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Syllæ, et posteà in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XXII. Primâ luce, quum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longiùs mille et quingentis passibus abesset; neque, ut posteà ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni,

NOTES.

1 *Propterea quòd*, &c.] Because by his means Dumnorix had grown great, for when his power and influence was considerable in his own country and in all Gaul, Dumnorix on account of his youth was possessed of no authority.

2 *Nervis.*] Used here in a metaphorical sense for power; the strength of animals being placed in their nerves and sinews.

3 *Pro Prætore.*] The Prætor was a chief magistrate among the Romans. Prætors were also appointed to assist the consuls in the government of the provinces, and in their absence commanded the armies. If at the expiration of the year of their Prætorship they continued at the head of their province, they were called Proprætors.

cognitus esset: [1] Considius equo admisso ad eum accurrit: dicit, montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se à Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prœlium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros exspectabat, prœlioque abstinebat. [2] Multo denique die per exploratores Cæsar cognovit, et montem á suis teneri, et hostes castra movisse, et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciâsse. Eo die, quo consuêrat intervallo, hostes sequitur, et millia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII. Postridie ejus diei, quòd omnino biduum supererat, quum exercitui frumentum metiri oporteret, et quòd à [3] Bibracte oppido Æduorum longè maximo ac copiosissimo, non ampliùs millibus passuum XVIII aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimavit: et iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos [4] L. Æmilii, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quòd timore perterritos Romanos, discedere existimarent, eò magis, quòd pridie, superioribus locis occupatis, prœlium non commisissent; sive quòd re frumentariâ intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere converso, nostros à novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt.

XXIV. Postquam id animadvertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatumque, qui sustineret, hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum, ita utì supra se in summo jugo duas legiones, quas in Galliâ citeriore proximè conscripserat, et omnia auxilia collocaret, ac totum montem hominibus compleret. Intereà sarcinas in unum locum conferri, et eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt: ipsi confertissimâ acie, rejecto nostro equitatù, [5] phalange factâ, [6]sub primam nostram aciem successerunt.

XXV. Cæsar primum suo, deinde omnium è conspectu remotis equis,

NOTES.

1 *Considius equo admisso ad eum accurrit.*] Considius comes riding up to him in full gallop.

2 *Multo denique die.*] At length when the day was far advanced.

3 *Bibracte.*] Now Beuray, a small village near Autun.

4 *L. Æmilii Decurionis.*] The decurions are supposed to have been so termed from the number of soldiers they commanded. The legion was made by Romulus to consist of three thousand foot and three hundred horse, and was divided into three tribes, each of which was composed of ten Curia, the Curia consequently consisted of a hundred foot and ten horse, the commander of these ten horse was called decurion; in course of time the number under his command was increased to thirty, and formed a turma or troop.

5 *Phalange factâ.*]. The Phalanx was an order of battle imitated from the Macedonians, it generally consisted of 8000 men, armed with pikes, and arranged in ranks of 500, and in files of sixteen.

6 *Sub primam nostram aciem successerunt.*] They advanced to our first line.

ut, æquato periculo, spem fugæ tolleret; [1] cohortatus suos, prœlium commisit. Milites, è loco superiore [2] pilis missis, facilè hostium phalangem perfregerunt: eâ disjectâ, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd pluribus eorum [3] scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, [4] sinistrâ impeditâ, satis commodè pugnare poterant: multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi, et pedem referre, et quò mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperunt. Capto monte, et succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum millibus circiter xv agmen hostium claudebant, et novissimis præsidio erant, ex itinere nostros [5] latere aperto aggressi, circumvenire; et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, et prœlium redintegrare cœperunt. [6] Romani conversa signa tripartitò intulerunt, prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes, exciperet. Ita, [7] ancipiti prœlio, diu atque acriter pugnatum est.

XXVI. Diutiùs quum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prœlio, quum [8] ab horâ septimâ ad vesperam pugnatum sit, adversum hostem videre nemo potuit. [9] Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quòd pro vallo carros objecerant, et è loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, [10] et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tra-

NOTES.

1 *Cohortatus suos.*] It was customary among the ancients for the general, previous to engaging the enemy, to excite the courage of his troops by an appropriate address.

2 *Pilis missis.*] The *pilum* or javelin was a missive weapon in form of a spear, but shorter, each soldier was provided with several of these, which he threw, before closing with the enemy, with such force as to pierce the shields of the opposed soldiers; this very much incommoded them, as the *pila* on account of their barbed heads, and slender necks which readily bent, could not without great difficulty be extracted.

3 *Scutis.*] The *scutum* was an oblong shield.

4 *Sinistrâ impeditâ.*] Namely with the shield, and javelin fixed in it.

5 *Latere aperto.*] The right flank, which on account of not being covered with the shields of the soldiers was more open to an attack.

6 *Romani conversa signa tripartitò intulerunt.*] The Romans advanced their ensigns, *now turned* in three directions. Many editions have *bipartitò*, which corresponds better with the context, for the two first lines continued their march forward, and the third line wheeled to its right flank to oppose the attack of the Boii and Tulingi, so that the standards were only turned in two directions. The ensigns served to direct the soldiers in their march, those of the *Manipuli* or companies differed in their form, that of the Legion was an eagle.

7 *Ancipiti prœlio.*] This expression may either relate to the obstinacy of the combatants, which rendered victory doubtful, or it may denote the two places wherein the armies were at the same time engaged.

8 *Ab horâ septimâ.*] The Romans, at all times of the year, divided the day into twelve equal parts, from sun-rise to sunset, the sixth hour corresponded with our noon or twelve o'clock.

9 *Ad multam noctem.*] Until the night was far advanced.

10 *Et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subjiciebant.*] And some

gulas subjiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus est. [1] Ex eo prœlio circiter millia hominum CXXX superfuerunt, eâque totâ nocte continenter ierunt; nullam partem noctis itinere intermisso, [2] in fines Lingonum die IV pervenerunt; quum et propter vulnera militum, et [3] propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones litteras nunciosque misit, ne eos frumento, neve aliâ re juvarent: qui si juvissent, [4] se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

XXVII. Helvetii, omnium rerum inopiâ adducti, legatos de deditione ad eum miserunt: qui quum eum in itinere convenissent, seque ad pedes projecissent, suppliciterque locuti, flentes pacem petîssent; [5] atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset, paruerunt. Eò postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, et conferuntur, nocte intermissâ circiter hominum millia IV ejus pagi, qui [6] Urbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur; sive spe salutis inducti, quòd, in tantâ multitudine dedititiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent: [7] primâ nocte, ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum, finesque Germanorum contenderunt.

XXVIII. Quod ubi Cæsar rescivit, [8] quorum per fines ierant, his, utì conquirerent, et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit. [9] Reductos in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; et quòd

NOTES.

projected darts and javelins from between the waggons and wheels. The *Matara* was a javelin, or dart, peculiar to the Gauls; the *Tragula* was a javelin with a barbed head, and was fastened to a strap.

1 *Ex eo prœlio circiter*, &c.] Strabo and Plutarch differ from Cæsar in their account of the number that escaped from this battle: Cæsar however is more worthy of credit.

2 *In fines Lingonum.*] The Lingones dwelt in the district which formed part of the late province of Champagne. Pliny and Ptolemy assign the Lingones to the Belgæ, but they were afterwards considered as part of the Celtæ.

3 *Propter sepulturam.*] The ancients paid particular attention to burying the dead, through principles of religion; the Romans in their funeral rites burned the bodies.

4 *Se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum.*] That he would treat them in the same manner as the Helvetii.

5 *Atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset.*] And he, *Cæsar*, ordered them, *the Helvetii*, to wait his arrival in the place where they then were.

6 *Urbigenus.*] It is not known what canton the Urbigeni inhabited.

7 *Primâ nocte.*] At the commencement of night.

8 *Quorum per fines ierant*, &c.] He ordered those, through whose country they had passed, to search for and bring them back, if they were desirous of being acquitted by him *of participation in the crime.*

9 *Reductos in hostium numero habuit.*] Being brought back he reckoned them in the number of his enemies. By this sentence is implied that they were either put to death or sold for slaves.

omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent; ipsos, oppida, vicosque, quos incenderant, restituere jussit. Id eâ maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorùm, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Helvetiorum fines transirent, et finitimi Galliæ Provinciæ, Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Æduis (quòd egregiâ virtute erant cogniti,) ut in finibùs suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt, quosque posteà in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt.

XXIX. In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt [1] litteris Græcis confectæ, et ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim [2] ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes, mulieresque. [3] Quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII. Tulingorum millia XXXVI. Latobrigorum XIV. Rauracorum XXIII. Boiorum XXXII. Ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. Summa omnium fuerat ad millia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, [4] censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium C et X.

XXX. Bello Helvetiorum confecto, totius ferè Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt: "[5] intelligere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum injuriis populus R. ab iis pœnas bello repetîsset; tamen eam rem non minùs ex usu terræ Galliæ, quàm populi R. accidisse: propterea quòd eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, ut toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magnâ copiâ deligerent, quem ex omni Galliâ opportunissimum ac fructuosissimum judicâssent; reliquasque civitates [6] stipendiarias haberent." Petierunt, utì "sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere vellent." Eâ re permissâ, diem concilio constituerunt, et jurejurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui antè fue-

NOTES.

1 *Litteris Græcis confectæ.*] The Helvetii only made use of the Greek alphabet to write the words of their own language.

2 *Ratio.*] An account or list.

3 *Quarum omnium rerum summa erat.*] The sum of all these was. Strabo, Plutarch and Eutropius differ from Cæsar and among themselves in the above numbers.

4 *Censu habito.*] The number being taken. The word *Census* properly signifies the numbering and valuation of the estate of each individual at Rome.

5 *Intelligere sese, tametsi pro,* &c.] *Saying* they were sensible, that though for injuries formerly committed by the Helvetii, the Romans had taken vengeance on them by the war, yet this had happened as much to the advantage of Gaul as to that of the Roman people.

6 *Stipendiarias.*] Tributary or obligated to the payment of a stated sum.

rant, ad Cæsarem reverterunt: petieruntque, utì sibì secretò de suâ omniumque salute cum eo agere liceret. Eâ re impetratâ, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt: "[1] non minùs se id contendere et laborare, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quàm utì ea, quæ vellent, impetrarent: propterea, quòd si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent." Locutus est pro his Divitiacus Æduus: "Galliæ totius [2] factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius [3] Arvernos. Hi quum tantoperè de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, utì ab Arvernis Sequanisque Germani mercede accerserentur. Horum primò circiter millia XV Rhenum transisse; posteaquam agros, et cultum, et [4] copias Gallorum, homines feri ac barbari adamâssent, transductos plures; nunc esse in Galliâ ad C et XX millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes, semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse: omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus prœliis calamitatibusque, fractos, qui et suâ virtute et populi R. hospitio atque amicitiâ, plurimum antè in Galliâ potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, et jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à populo R. imploraturos, neque recusaturos, quo minùs perpetuò sub illorum ditione atque imperio essent. [5] Unum se esse ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret: ob eam rem se ex civitate profugisse, et Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum; quòd solus neque jurejurando, neque obsidibus teneretur. Sed pejùs victoribus Sequanis, quàm Æduis victis accidisse: propterea quòd Ariovistus rex Germanorum in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset, et nunc de alterâ parte tertiâ Sequanos dêcedere juberet; propterea quòd, paucis mensibus antè, [6] Harudum millia hominum XXIV ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur: futurum esse paucis annis, utì omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, [7]neque hanc consuetudinem victûs cum illâ comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias prœ-

NOTES.

1 *Non minùs se id contendere et laborare, ne,* &c.] *Saying* that they were no less urgent and solicitous, that what they might say should not be disclosed, than they were to obtain what they were about to request.

2 *Factiones.*] The word *factio* was first used for an association or company of men in a good sense, but was afterwards applied to a turbulent or seditious party.

3 *Arvernos.*] The Arverni inhabited the district which formed the late province of Auvergne.

4 *Copias Gallorum.*] Abundance or riches, and not as it is often used in the plural by historians for soldiers.

5 *Unum se esse.*] Namely Divitiacus.

6 *Harudum.*] The Harudes were a German nation: the district inhabited by them is not known with certainty.

7 *Neque hanc consuetudinem victûs cum illâ comparandam.*] Nor was the manner of living of the Gauls to be compared with that of the Germans: for the Gauls though a rude people far excelled the Germans in the refinements of society.

lio vicerit, quod prœlium factum sit [1] Amagetobriæ, superbè et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, et in eos [2] omnia exempla cruciatûs edere, si quà res non ad nutum, aut ad voluntatem ejus facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutiùs sustineri: nisi quid in Cæsare populoque R. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant, fortunamque, quæcunque accidat, experiantur. Hæc si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Cæsarem, vel auctoritate suâ atque exercitûs, vel recenti victoriâ, vel nomine populi R. deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur. Galliamque omnem ab Ariovisti injuriâ posse defendere."

XXXII. Hâc oratione à Divitiaco habitâ, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. Animadvertit Cæsar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent, sed tristes, capite demisso, terram intueri. Ejus rei quæ caussa esset, miratus, ex ipsis quæsivit. Nihil Sequani [3] respondere, sed in eâdem tristitiâ taciti permanere. Quum ab iis sæpiùs quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset; idem Divitiacus Æduus respondit, "Hoc esse miseriorem graviorемque fortunam Sequanorum, quàm reliquorum, quòd soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent; propterea quòd reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis verò, qui intra fines súos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi."

XXXIII. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit, pollicitusque est, "sibi eam rem curæ futuram; magnam se habere spem, et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum, finem injuriis facturum." Hac oratione habitâ, concilium dimisit. [4] Et secundùm ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam, et suscipiendam putaret: inprimis, quòd Æduos, fratres consanguineosque sæpenumerò ab Senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat: [5] quod in tanto imperio populi R. tur-

NOTES.

1 *Amagetobriæ.*] The situation of this city is not known with certainty.

2 *Omnia exempla cruciatûs edere.*] He inflicted on them every kind of torture. Several MSS. and editions have *Omnia exempla cruciatusque edere.*

3 *Respondere ...... permanere.*] For *Responderunt* and *permanserunt.*

4 *Et Secundùm ea multæ res eum hortabantur.*] Next to these *complaints* many *other* things inclined him to think, that this affair ought to be considered of, and undertaken by him.

5 *Quod in tanto imperio populi R. turpissimum sibi et Reipublicæ esse arbitrabatur.*] Which, in such a flourishing and powerful state of the Roman people, he considered as extremely dishonorable *both* to himself and to the commonwealth.

pissimum sibi et Reipublicæ esse arbitrabatur. Paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo R. periculosum videbat: neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupâssent, ut antè [1] Cimbri Teutonique fecissent, in Provinciam exirent, atque indè in Italiam contenderent; præsertim quum Sequanos à Provinciâ nostrâ Rhodanus divideret. Quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXXIV. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, [2] ut "aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret: velle se de Rep. et summis utriusque rebus cum eo agere." Ei legationi Ariovistus respondit: "Si quid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse: si quid ille à se velit, illum ad se venire oportere: præterea se neque sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque [3] molimento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in suâ Galliâ, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut omnino populo R. negotii esset."

XXXV. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: "[4] Quoniam tanto suo populique R. beneficio affectus (quum in consulatu suo rex atque amicus à Senatu appellatus esset,) hanc sibi populoque R. gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet: Primùm; ne quam multitudinem hominùm ampliùs trans Rhenum in Galliam transduceret: deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet: Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: neve Æduos injuriâ lacesseret: neve his sociisve eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi populoque R. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram; si non impetraret, [5] quoniam M. Messalâ, M. Pisone Coss. Senatus censuisset, uti, quicunque Gal-

NOTES.

1 *Cimbri Teutonique.*] The Cimbri inhabited Jutland; the Teutoni dwelt in the north of Germany. These two nations invaded the Roman dominions in the 645th year from the foundation of Rome, and were defeated and entirely dispersed by the consul Marius.

2 *Ut aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret.*] That he would appoint a place equally distant from them both for a conference.

3 *Molimento.*] Trouble or difficulty, some read *emolumento.*

4 *Quoniam tanto suo Populique R* &c.] Since after having been treated with so much kindness by himself and by the Roman people (for in his consulship he had been styled king and friend by the Senate) he made *so ill* a return to himself and to the Roman people therefor, that when requested he refused to come to a conference, &c.

5 *Quoniam M. Messalâ, M. Pisone Coss. Senatus censuisset.*] For in the consulship of M. Messala and M. Piso (693d year from the foundation of the city,) the Senate had decreed.

liam provinciam obtineret, quod commodo Reip. facere posset, Æduos cæterosque amicos populi R. defenderet, se Æduorum injurias non neglecturum."——

XXXVI. Ad hæc Ariovistus respondit: "Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: item populum R. victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse: si ipse populo R. non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere se à populo R. in suo jure impediri: Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentâssent, et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos: magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu [1] vectigalia sibi deteriora faceret: Æduis se obsides redditurum non esse: neque iis, neque eorum sociis injuriâ bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent, [2] longè ab his fraternum nomen populi R, abfuturum: quòd sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum, neminem secum sine suâ pernicie contendisse; quum vellet, congrederetur: intellecturum, quid invicti Germani, [3] exercitatissimi in armis, qui intra annos XIV tectum non subîssent, virtute possent."

XXXVII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur, et legati ab Æduis et [4] Treviris veniebant: Ædui, questum, quòd "Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese, ne obsidibus quidem datis, pacem Ariovisti redimere potuisse:" Treviri autem, "[5] pagos centum Suevorum ad ripam Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur: iis præesse Nasuam et Cimberium fratres." Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minùs facilè resisti posset. Itaque re frumentariâ, quàm celerrimè potuit, comparatâ, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXXVIII. Quum tridui viam processisset, nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum [6] Vescontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnoperè præcavendum sibi

NOTES.

1 *Vectigalia sibi deteriora faceret.*] *Who was endeavouring* to render his revenues of less value. By this Ariovistus probably implied that, should he restore the Ædui their hostages, he would have no security for the payment of their tribute; which then of course would not be paid.

2 *Longè ab his fraternum nomen populi R. abfuturum.*] Their being styled brethren by the Roman people would be of little avail to them.

3 *Exercitatissimi in armis.*] War was the great occupation of the Germans, and to this they attended more than to the cultivation of their land.

4 *Treviris.*] The Treviri dwelt in the late electorate of Triers or Treves.

5 *Pagos centum Suevorum.*] The Suevi were divided into a hundred cantons, each of which could furnish 1000 soldiers; Cæsar in this sentence means that their whole effective force of 100,000 men was assembled on the banks of the Rhine, and not all the individuals of the nation as some suppose.

6 *Vescontionem.*] Now Bezançon.

Cæsar existimabat: namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas; idque naturâ loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quòd flumen [1] Dubis, [2] ut circino circumductum, penè totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC, quà flumen intermittit, mons continet magnâ altitudine, ita ut radices ejus montis ex utrâque parte ripæ fluminis contingant: [3] hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi præsidium collocat.

XXXIX. Dum paucos dies at Vescontionem, rei frumentariæ commeatûsque caussâ, moratur, ex percunctatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, [4] qui "ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse," prædicabant, "sæpenumerò sese cum iis congressos, ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse" tantus subitò timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primùm ortus est à [5] tribunis militum, ac [6] præfectis, reliquisque, qui ex urbe amicitiæ caussâ Cæsarem secuti, magnum periculum miserabantur, quòd non magnum in re militari usum habebant: quorum alius, aliâ caussâ illatâ, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut ejus voluntate discedere liceret; nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant: hi [7] neque vultum fingere, neque interdum lacrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. [8] Vulgò totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus, ac timore, paullatim etiam ii, qui magnum in castris usùm habebant, milites, centurionesque, quique equitatui præerant, perturbabantur. Qui se ex his minùs timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, et magnitudinem silvarum, quæ inter eos atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satìs commodè supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciabant, cùm castra moveri, ac signa ferri jussisset,

NOTES.

1 *Dubis.*] The river Doux.

2 *Ut circino circumductum.*] As if its circular course had been traced by the compass.

3 *Hunc murus circumdatus arcem efficit.*] A wall drawn round this mountain forms a citadel. *Arx*, citadel properly signifies an advantageous position fortified either to protect the city or keep its inhabitants in subjection.

4 *Qui ingenti magnitudine,* &c.] Tacitus also, in his book *de moribus Germanorum,* says the Germans were of very great stature.

5 *Tribunis militum.*] The *Tribuni militum* were of a grade somewhat similar to our field officers: their number did not at first exceed three for each legion, but in course of time it was increased to six.

6 *Præfectis.*] The military Prefects of the Romans were general officers of considerable authority.

7 *Neque vultum fingere .... poterant.*] Could neither assume a cheerful countenance.

8 *Vulgò totis castris testamenta obsignabantur.*] Generally throughout the whole camp each one made his will.

[1] non fore dictò audientes milites, neque propter timorem signa laturos.

XL. Hæc quum animadvertisset Cæsar [2] convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: "primùm quòd aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se Consule, cupidissimè populi R. amicitiam appetîsse: cur hunc tam temerè quisquam ab officio discessurum judicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque equitate conditionum perspectâ, eum neque suam neque pop. R. gratiam repudiaturum: quòd si furore atque amentiâ impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut [3] cur de suâ virtute, aut de ipsius diligentiâ, desperarent? [4] Factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memóriâ, quum Cimbris et Teutonis à C Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quàm ipse imperator, meritus videbatur: factum etiam nuper in Italiâ, [5] servili tumultu, quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam à nobis accepissent, sublevaret. Ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia: propterea quòd, quos aliquandiu [6] inermes sine caussâ timuissent, hos posteà armatos ac victores superâssent. Denique hos esse eosdem Germanos, quibuscum sæpenumerò Helvetii congressi, non solùm in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superâssent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum prœlium, et fuga Gallorum commoveret, hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ác paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugnâ, et dispersos subitò adortum, magìs ratione ac consilio quàm virtute vicisse: cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset; [7] hàc

NOTES.

1 *Non fore dicto audientes milites.*] That the soldiers would not obey orders.

2 *Convocato concilio, omniumque ordinum,* &c.] The centurion was an officer in rank corresponding with our captain, there was one for each of the sixty centuries composing the Legion. The centurion of the first century of the first maniple of the *Triarii* took precedence of all the other centurions of the Legion, and was styled *Centurio primi pili*, or *primi ordinis*. The ordinary councils of war were composed of the *Consul Legati*, *Tribuni*, and *Centuriones primorum ordinum* or *Primipili*; but to the present council all the centurions of each Legion were called.

3 *Cur de suâ virtute.*] Why should they despair of their own courage, or of his prudent activity.

4 *Factum ejus hostis periculum,* &c.] Trial had been made of this enemy, &c.

5 *Servili tumultu.*] This insurrection was headed by Spartacus a gladiator, who with thirty of his companions escaped from the house of Lentulus at Capua; he declared his opposition to the Roman government, and invited all disaffected persons to flock to his standard: his followers soon amounted to upwards of 100,000 men, composed of slaves, deserters, and outlaws: for three years he ravaged Italy, and defeated the consuls several times: Crassus was at length sent against him, and by his army were the followers of Spartacus entirely routed and dispersed and himself slain, fourteen years previous to the events here related by Cæsar.

6 *Inermes.*] These insurgents were at first badly provided with arms

7 *Hàc ne ipsum quidem sperare nostros,* &c.] Nor could *Ariovistus* himself, expect that our army would be insnared and overcome by the same means *of stratagem* which had succeeded against a people

ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem angustiasque itinerum conferrent, facere arroganter, quum aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere viderentur: hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, [1] Leucos, Lingones subministrare, jamque esse in agris frumenta matura. De itinere ipsos brevi tempore judicaturos. Quòd non fore dicto audientes milites, neque signa laturi dicantur, nihil se eâ re commoveri: scire enim, quibuscunque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, malè re gestâ, fortunam defuisse; aut aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam; [2] suam innocentiam perpetuâ vitâ, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, [3] repræsentaturum, et proximâ nocte de quartâ vigiliâ castra moturum, ut quamprimùm intelligere posset, utrùm apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. Quòd si præterea nemo sequatur, tamen se cum solâ [4] decimâ legione iturum, de quâ non dubitaret, sibique eam [5] Prætoriam cohortem futuram." Huic legioni Cæsar et indulserat præcipuè, et propter virtutem confidebat maximè.

XLI. Hac oratione habitâ, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est: principesque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quòd de se optimum judicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Inde reliquæ legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, utì Cæsari satisfacerent; "se neque unquam dubitâsse, neque timuisse, neque de summâ belli suum judicium, sed Imperatoris esse, existimavisse." Eorum satisfactione acceptâ, [6] et itinere exquisito per Divitiacum, (quòd ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat) ut, millium ampliùs quadraginta circuitu locis apertis, exercitum duceret, de quartâ vigiliâ, utì dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias à nostris, millibus passuum IV et XX abesse.

XLII. Cognito Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit, "quod antea de colloquio postulâsset, id per se fieri licere, quoniam

NOTES.

barbarous and unskilful *in the military art.*

1 *Leucos.*] The Leuci dwelt in the district which composed the late province of Lorrain.

2 *Suam innocentiam perpetuâ vitâ, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectum.*] That his integrity had been made evident through the whole course of his life, and his good fortune in the war with the Helvetii.

3 *Repræsentaturum.*] That he would immediately perform. This word was a law term and signified to make instant payment.

4 *Decimâ legione.*] The Roman legions were distinguished by the order in which they were raised, as *prima, secunda, tertia,* &c.

5 *Prætoriam cohortem.*] The cohort or battalion which guarded the general and his quarters was so called.

6 *Et Itinere exquisito per Divitiacum, ... ut.* &c.] The route being explored by Divitiacus, *who reported* that by making a circuit of somewhat more than forty miles, he might march his army through an open country.

propiùs accessisset; seque id sine periculo facere posse existimaret." Non respuit conditionem Cæsar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegâsset, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis, populique R. in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore utì pertinaciâ desisteret. Dies colloquio dictus est ex eo die quintus. Interim quum sæpe ultro citròque legati inter eos mitterentur. Ariovistus postulavit, "ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: [1] aliâ ratione se non esse venturum." Cæsar, quòd neque colloquium, interpositâ caussâ, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ, cui quàm maximè confidebat, imponere; ut præsidium quàm amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod quum fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ legionis dixit; "Plus, quàm pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, nunc [2] ad equum rescribere."

XLIII. Planities erat magna, et in eâ tumulus terreus satis grandis. Hic locus æquo ferè spatio ab castris utrisque aberat: eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit: item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, et præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eò ventum est, Cæsar initio orationis sua Senatûsque in eum beneficia commemoravit: "quòd rex appellatus esset à Senatu, quòd amicus, [3] quòd munera amplissima missa: quam rem et paucis contigisse, et à Romanis pro maximis hominum officiis consuevisse tribui" docebat: "illum, quùm neque aditum, neque caussam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitate suâ ac Senatûs, ea præmia consecutum." Docebat etiam, "quàm veteres, quàmque justæ caussæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ Senatûs consulta, quoties, quàmque honorifica in eos facta essent; ut omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, priùs etiam quàm nostram amicitiam appetîssent: populi R. hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modò sui nihil deperdere, sed gratiâ, dignitate, honore auctos velit esse: [4] quod verò ad amicitiam

NOTES.

1 *Aliâ ratione se non esse venturum.*] That he would not come on any other condition.

2 *Ad equum rescribere.*] He had transferred them to the (or promoted them to the rank of) cavalry. To enlist soldiers was expressed by *milites scribere, rescribere* signifies to transfer soldiers from the corps in which they had been enrolled into another.

3 *Quòd munera amplissima missa.*] When the Romans conferred the title of King on any person, it was customary to make him rich presents in token of friendship.

4 *Quod verò ad amicitiam populi R. attulissent,* &c.] But who could endure to see them deprived of what they had possessed, before they entered into a friendly alliance with the Roman people?

populi R. attulissent, id iis eripi quis pati posset?" Postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, "ne aut Æduis, aut eorum sociis, bellum inferret: obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos ampliùs Rhenum transire pateretur."

XLIV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit: de suis virtutibus multa prædicavit: "transîsse Rhenum sese non suâ sponte, sed rogatum et accersitum à Gallis: non sine magnâ spe magnisque præmiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Galliâ ab ipsis concessas; obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere jure belli, quòd victores victis imponere consueverint: non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: [1] omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse, ac contra se castra habuisse: eas omnes copias uno abs se prœlio fusas ac superatas esse. Si iterum experiri velint, paratum se decertare: sin pace uti malint, iniquum esse de stipendio recusare, quod suâ voluntate ad id tempus pependerint: amicitiam populi R. sibi ornamento et præsidio, non detrimento, esse oportere; idque se eâ spe petîsse: si per populum R. stipendium remittatur, et dedititii subtrahantur, non minùs libenter sese recusaturum populi R. amicitiam, quàm appetîerit: quòd multitudinem Germanorum in Galliam transducat, id se sui muniendi, non Galliæ impugnandæ, caussâ facere; ejus rei testimonium esse, quòd nisi rogatus non venerit; et quòd bellum non intulerit, sed defenderit: [2] se priùs in Galliam venisse, quàm populum R. nunquam ante hoc tempus exercitum populi R. Galliæ Provinciæ fines egressum: quid sibi vellet? cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram: ut sibi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret: sic iterum nos esse iniquos, [3] quòd in suo jure se interpellaremus: quòd ex S. C. Æduos appellatos amicos diceret; non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, [4] neque bello Allobrogum proximo, Æduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi R. usos esse: debere se suspicari, simulatâ Cæsarem amicitiâ, quòd exercitum in Galliâ habeat, sui opprimendi caussâ habere; quòd nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: [5] quòd si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusque populi Romani gratum esse facturum; id se ab ipsis per eorum nuncios com-

NOTES.

1 *Omnes Galliæ civitates.*] This is not the truth, for only the Ædui and their allies fought against him.

2 *Se priùs in Gallium venisse.*] Ariovistus here again does not adhere to truth, for Domitius had long before him invaded and conquered districts beyond the boundaries of the Roman province in Gaul.

3 *Quòd in suo jure se interpellaremus.*] Because we would disturb him in *the possession of* his right.

4 *Neque bello Allobrogum proximo.*] The Allobroges were subdued in the six hundred and ninety-fourth year from the foundation of Rome, two years previous to this interview.

5 *Quòd si eum interfecerit.*] Cæsar was the chief of a powerful party in Rome, and of course had a number of inveterate enemies, by whom it is probable Ariovistus was instigated to make away with him, should a favourable opportunity occur.

partum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset: quòd si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum, et quæcunque bella geri vellet, sine ullo ejus labore et periculo confecturum."

XLV. Multa à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare "negotio desistere non posset; et neque suam neque populi R. consuetudinem pati, utì optimè meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potiùs esse Ariovisti, quàm populi Romani. [1] Bello superatos esse Arvernos et Rutenos à Q. Fabio Maximo, [2] quibus populus R. ignovisset: [3] neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset: quòd si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi R. justissimum esse in Galliâ imperium; si judicium Senatûs servari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset."

XLVI. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propiùs tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit, seque ad suos recepit, suisque imperavit, nè quod omnino telum in hostes rejicerent: nam etsi sine ullo periculo legionis delectæ cum equitatu prœlium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, [4] eos à se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, quâ arrogantiâ in colloquio Ariovistus usus, omni Galliâ Romanis interdixisset; impetumque in nostros ejus equites fecissent, eaque res colloquium diremisset; multò major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitui injectum est.

XLVII. Biduo pòst, Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit, "velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: utì aut iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minùs vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret." Colloquendi Cæsari caussa visa non est; et eò magìs quòd pridie ejus diei Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, et hominibus feris objecturum, existimabat. Commodissimum visum est, Caium Valerium Procillum, Caii Valerii Caburi filium, summâ virtute et humanitate adoles-

NOTES.

1 *Bello superatos esse Arvernos et Rutenos.*] This event took place sixty three years anterior to Cæsar's present campaign. The Ruteni dwelt in the district which formed the late province of Rouergue, now the department of Aveiron.

2 *Quibus populus R. ignovisset.*] The Romans were said to pardon the people they conquered, when they were left free to enjoy their own laws, and were governed by their own magistrates.

3 *Neque in provinciam redegisset.*] A country was reduced to the state of a Roman province, when its form of government was destroyed, its laws annulled, its inhabitants obligated to the payment of tribute, and subjected to the authority of magistrates sent at stated periods from Rome.

4 *Eos à se per fidem in colloquio circumventos.*] That they had been taken unawares by him, while confiding in the engagement of abstaining from hostilities during the conference.

centem, ([1] cujus pater à Caio Valerio Flacco civitate donatus erat) et propter fidem et propter linguæ Gallicæ scientiam, [2] quâ multâ jam Ariovistus longinquâ consuetudine utebatur, et quòd in eo peccandi Germanis caussa non esset, ad eum mittere; et M. Mettium, [3] qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit ut quæ diceret Ariovistus cognoscerent, et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo præsente, conclamavit: "Quid ad se venirent? an speculandi caussâ?" Conantes dicere prohibuit, et in catenas conjecit.

XLVIII. Eodem die castra promovit, et millibus passuum VI à Cæsaris castris sub monte consedit. Postridie ejus diei, præter castra Cæsaris suas copias transduxit, et millibus passuum II ultra eum castra fecit; eo consilio, utì frumento commeatuque qui ex Sequanis et Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos V Cæsar pro castris suas copias produxit, et aciem instructam habuit; ut si vellet Ariovistus prœlio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit: equestri prælio quotidie contendit. [4] Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant VI, totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copiâ singuli singulos, suæ salutis caussâ, delegerant. Cum his in prœliis versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant: si quò erat longiùs prodeundum, aut celeriùs recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut, [5] jubis equorum sublevati, cursum adæquarent.

XLIX. Ubi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutiùs commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant,

NOTES.

1 *Cujus pater à Caio Valerio Flacco civitate donatus erat.*] The freedom of the city conferred on a city or district of any Roman province was considered as a very honourable distinction; when it was granted to an individual, it was customary for him to assume the name of his patron.

2 *Quâ multâ jam Ariovistus longinquâ consuetudine utebatur.*] Which Ariovistus now by long use spoke *with* much *fluency*.

3 *Qui hospitio Ariovisti usus erat.*] Among the ancients there were no public inns for the accommodation of travellers, hence persons on a journey were obliged to make use of that hospitality and liberal entertainment of strangers, for which almost all the nations of antiquity were so justly celebrated, and which among them was considered as a sacred duty: this custom was often the occasion of a very intimate friendship between individuals; in token thereof, a piece of wood, called *Tessera hospitalitatis*, was cut into two parts, of which one was kept by each party; a mutual fidelity was also sworn to one another by Jupiter. This connection of hospitality was often formed by persons at a distance, by sending presents to each other. The violation of the laws of hospitality was considered as the greatest impiety.

4 *Genus hoc erat pugnæ.*] Cæsar must have been made very sensible of the superior advantages of a corps thus organized in skirmishing, by his imitation thereof; see book vii. c. lxv. of the present war, and book iii. c. lxxxiv. of the civil war. The tactics of the French corps of *Voltigeurs* appear to be an improvement of this method of fighting.

5. *Jubis equorum sublevati, cursum adæquarent.*] Having taken hold of, and supported by the horses' manes, they could keep pace with them.

circiter passus DC ab eis, castris idoneum locum delegit, [1] acieque triplici instructâ, ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus DC, utì dictum est, aberat: eò circiter hominum numerum [2] XVI millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quæ copiæ nostros perterrerent, et munitione prohiberent. Nihilò seciùs Cæsar, ut antè constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere jussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, et [3] partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra majora reduxit.

L. Proximo die, instituto suo, Cæsar ex castris utrisque copias suas eduxit; paullulùmque à majoribus progressus aciem instruxit, hostibusque pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit: [4] acriter utrinque usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæsar, quamobrem Ariovistus prœlio non decertaret, hanc reperiebat caussam: Quòd apud Germanos ea consuetudo esset, ut [5] matresfamiliâs eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrùm prœlium committi [6] ex usu esset, necne: eas ita dicere, [7] " Non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam prœlio contendissent,

NOTES.

1 *Acieque triplici instructâ.*] Having drawn up his army in three lines. This generally was the order of battle among the Romans, the *Hastati* occupied the first line, the *Principes* the second, and the *Triarii* the third; these lines were formed by maniples with intervals between them at least equal to the extension of their front, the maniples of the second line fronted the void spaces of the first, those of the third were immediately in rear of those of the first. It is very uncertain whether in Cæsar's time the troops were distinguished by the denominations of *Hastati*, *Principes* and *Triarii*, he no where makes mention of them.

2 *XVI millia expedita.*] Sixteen thousand light troops, so termed from the celerity of their movements, and the lightness of their equipments.

3 *Partem auxiliorum.*] The troops sent by the states in alliance with the Romans were called auxiliaries. They were often paid by their own government; their station was on the wings, hence they were sometimes termed *Alæ*; the Præfects commanded them in the same manner as the Tribunes did the legionary soldiers.

4 *Acriter utrinque, &c.*] Diodorus relates that Ariovistus had nearly possessed himself of this camp; and that elated thereby he the next day accepted Cæsar's offer of battle, notwithstanding the prohibition of the women.

5 *Matresfamiliâs.*] The ancient Germans were superstitious in the extreme, to their women they paid the greatest respect, looking upon them as something more than human and believing them to be endowed with the knowledge of futurity; their advice was not to be despised, nor their answers to be neglected: their divinations were generally taken from the motion of whirlpools in rivers, and from the noise of waters.

6 *Ex usu esset.*] Would be advantageous.

7 *Non esse fas.*] The word *fas* was applied in religious observances nearly in the same manner that *jus* was in civil institutions, it implied that the thing was consonant with the rites of religion and acceptable to the Gods. The new moon was considered by the Germans as very auspicious to an undertaking. Lycurgus also in his laws for the government of Sparta com-

LI. Postridie ejus diei Cæsar, præsidio utrisque castris, quod satis esse visum est, relicto, [1] omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, (quòd minùs multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat) ut ad speciem alariis uteretur. Ipse, triplici instructâ acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessariò Germani suas copias è castris eduxerunt: generatimque constituerunt, paribusque intervallis [2] Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos; omnemque aciem suam rhedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fugâ relinqueretur. Eò mulieres imposuerunt, quæ in prœlium proficiscentes milites, passis crinibus, flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent.

LII. Cæsar singulis legionibus singulos legatos et [3] quæstorem præfecit, uti eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quòd eam partem minimè firmam hostium esse animadverterat, prœlium commisit. Ita nostri acriter in hostes, signo dato, impetum fecerunt; itaque hostes repentè celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter, ex consuetudine suâ, phalange factâ, impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, [4] et scuta manibus revellerent, et desuper vulnerarent. Quum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset, à dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat, quòd expeditior erat, quàm hi qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

LIII. Ita prœlium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque priùs fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum [5] millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi perpauci, aut viribus confisi, transnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, salutem sibi petierunt. In his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus, eâ profugit: reliquos omnes, equites consecuti nostri interfecerunt. [6] Duæ fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Galliâ duxerat à fratre missam: utraque in eâ fugâ periit: duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum à custodibus in fugâ

NOTES.

manded that the army should not march before the commencement of the new moon.

1 *Omnes alarios.*] The auxiliaries, thus termed from being placed on the *Alæ* or wings.

2 *Harudes, Marcomanos*] The districts inhabited by most of the people here mentioned is not known with certainty, they all however seem to have been situated along the shores of the Rhine.

3 *Quæstorem.*] The Quæstors that attended the army acted as paymasters to the troops, and sold the booty that had been acquired by conquest.

4 *Et scuta manibus revellerent.*] Soldiers formed in a phalanx covered their heads with their shields.

5 *Millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta.*] Some copies have five miles, Plutarch has thirty-six.

6 *Duæ fuerunt Ariovisti uxores.*] The chiefs among the Germans were allowed several wives as a mark of distinction.

trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem hostium equitatum persequentem incidit; quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa victoria, voluptatem attulit; quòd hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem et hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat: neque ejus calamitate de tantâ voluptate et gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, se præsente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrùm igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolumen. Item M. Mettius repertus, et ad eum reductus est.

LIV. Hoc prœlio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt: quos [1] Ubii, qui proximè Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, unâ æstate duobus maximis bellis confectis, maturiùs paullo quàm tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam, [2] ad conventus agendos, profectus est.

NOTES.

1 *Ubii.*] The Ubii inhabited the district which formed the late electorate of Cologne; in Cæsar's time they dwelt on the right banks of the Rhine, but afterwards removed to the left.

2 *Ad conventus agendos.*] The governors of provinces generally devoted the summer to their military operations, and the winter to the civil part of their administration, which consisted in presiding over the courts of justice, hearing petitions, determining processes, regulating taxes, contributions, &c.

DE BELLO GALLICO.

LIBER II.

ARGUMENT.

A general league is formed by the Belgæ against the Romans, Cæsar obliges their allied army to disperse, and then subdues the Nervii, Atuatici, &c.

I. QUUM esset Cæsar in citeriore Galliâ in hibernis, ita utì suprà demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare, obsidesque inter se dare. Conjurandi has esse caussas: primùm, quòd vererentur, ne, omni pacatâ Galliâ, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quòd ab nonnullis Gallis sollicitarentur; partim, qui ut Germanos diutiùs in Galliâ versari [1] noluerant, ita populi R. exercitum hiemare atque inveterascere in Galliâ molestè ferebant; partim qui, mobilitate et levitate animi, novis imperiis studebant: [2] ab nonnullis etiam, quòd in Galliâ à potentioribus, atque iis qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur; qui minùs facilè eam rem imperio nostro consequi poterant.

II. Iis nunciis litterisque commotus Cæsar, duas legiones in citeriore Galliâ novas conscripsit, et initâ æstate, in interiorem Galliam qui deduceret, [3] Q. Pedium legatum misit. Ipse, quum primùm pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. [4] Dat negotium Senonibus, reliquis-

NOTES.

1 *Noluerant.*] Scaliger and several others read *nollent;* but since the Germans had already been driven out of Gaul, the pluperfect *noluerant* is certainly the most correct, and has also the authority of the most authentic manuscripts.

2 *Ab nonnullis etiam, quòd,* &c.] *They were solicited* also by some *ambitious persons,* for in Gaul the government was usually in the hands of the powerful, and of those possessed of the means of attaching the people to their interest.

3 *Q Pedium.*] Pedius was Cæsar's nephew.

4 *Dat negotium Senonibus,* &c.] He charges the Senones &c. The Senones dwelt in the vicinity of the present town of Sens.

que Gallis, qui finitimi Belgis erant, utì ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant, seque de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nunciaverunt, [1] manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum verò dubitandum non existimavit, quin ad eos duodecimo die proficisceretur. Re frumentariâ provisâ, castra movet, diebusque circiter XV ad fines Belgarum pervenit.

III. Eò quum de improviso, celeriùsque omnium opinione venisset, [2] Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Antebrogium primos civitatis suæ miserunt; qui dicerent, "se suaque omnia in fidem atque potestatem populi R. permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum R. omnino conjurâsse; paratosque esse et obsides dare, et imperata facere, et oppidis recipere, et frumento cæterisque rebus juvare: reliquos omnes Belgas in armis esse: [3] Germanosque qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse: tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne [4] Suessiones quidem fratres consangineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur, unum imperium, unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent."

IV. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent, et quid in bello possent, sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos à Germanis, Rhenumque antiquitùs transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse; solosque esse, qui patrum nostrorum memoriâ, omni Galliâ vexatâ, Teutonos, Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint. Quâ ex re fieri, utì earum rerum memoriâ, magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant; propterea quòd propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos [5] Bellovacos, et virtute, et auctoritate, et hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX, totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos: latissimos, feracissimosque agros possidere: apud eos fuisse regem nostrâ etiam memoriâ Divitiacum, totius Galliæ potentissimum; qui quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit, nunc esse regem Galbam: ad hunc propter justitiam, pru-

NOTES.

1 *Manus cogi.*] That the Belgæ were raising troops.

2 *Rhemi.*] The Rhemi inhabited the district in which the city of Rheims now stands.

3 *Germanosque qui cis Rhenum incolunt.*] The Germans here mentioned dwelt to the north east of the Belgæ along the shores of the Rhine, where they had for a considerable length of time been established; they were known by the names of Condrusi, Eburones, Cæræsi and Pæmani.

4 *Suessiones.*] The Suessiones dwelt in the vicinity of the present city of Soissons.

5 *Bellovacos, et virtute, et* &c.] That among these the Bellovaci were superior for courage, reputation, and the number of their men; that they could raise a hundred thousand soldiers. The Bellovaci dwelt in the vicinity of the present city of Beauvais.

dentiamque, summam totius belli omnium voluntate deferri: oppida habere numero XII: polliceri millia armata quinquaginta: totidem [1] Nervios, qui maximè feri inter ipsos habeantur, longissimèque absint: XV millia [2] Atrebates: [3] Ambianos X millia: [4] Morinos XXV millia: [5] Menapios IX millia; [6] Caletes X millia; [7] Velocasses et [8] Veromanduos totidem: [9] Atuaticos XXIX millia: [10] Condrusos, [11] Eburones, [12] Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia.

V. Cæsar Rhemos cohortatus, [13] liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci jussit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Æduum magnoperè cohortatus, docet quantoperè Reipublicæ communisque salutis intersit, [14] manus hostium distineri, ne cum tantâ multitudine uno tempore confligendum sit: id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, et eorum agros populari cœperint. His mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire, neque jam longè abesse, ab his quos miserat exploratoribus, et ab Rhemis cognovit; flumen [15] Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturavit, [16] atque ibi castra posuit. Quæ res et latus unum castrorum

NOTES.

1 *Nervios.*] The Nervii, who of all the inhabitants of Belgia were the least civilised, and most barbarous, are supposed to have inhabited the district which formed the late province of Cambray.

2 *Atrebates.*] The Atrebates dwelt in the late province of Artois.

3 *Ambianos.*] The Ambiani occupied the territory in which the city of Amiens now stands.

4 *Morinos.*] The Morini dwelt on the coast of the English channel, and it is supposed in the vicinity of the present city of Boulogne.

5 *Menapios.*] The Menapii inhabited the maritime district between the Scheldt and Rhine rivers.

6 *Caletes.*] The Caletes dwelt near the mouth of the Seine.

7 *Velocasses.*] The Velocasses dwelt in the vicinity of the present city of Rouen.

8 *Veromanduos.*] The Veromandui inhabited the district in which the town of St. Quintin now stands.

9 *Atuaticos.*] The place where the Aduatici or Atuatici dwelt is not known with certainty, some think it to be Namur, others Bois-le-duc.

10 *Condrusos.*] Some suppose the Condrusi to have dwelt near the town of Huy in the late bishopric of Liege, others near Condrotz.

11 *Eburones.*] The Eburones are supposed to have inhabited the district in which the city of Liege now stands.

12 *Cæræsos Pæmanos.*] The place inhabited by these people is not known. The allied army of the Belgæ consisted of 298,000 men, this being the amount of the several quotas above mentioned.

13 *Liberaliterque oratione prosecutus.*] And spoke kindly to them.

14 *Manus hostium distineri.*] For the forces of the enemy to be divided.

15 *Axonam.*] The river Aisne which falls into the Oise at Compiegne.

16 *Atque ibi castra posuit.*] The Romans paid particular attention to their camps; persons were always sent before the army to choose and mark out the ground proper for an encampment. The form of a Roman camp was usually square, sometimes in imitation of the Greeks circular, or adapted to the nature of the ground; great care was taken to have it well fortified with a ditch and rampart. There were four entrances or gates to the camp, one on each side, that next the enemy was called (*porta*) *Prætoria*, the one opposite it (*porta*) *Decumana*, that on the right (*porta*) *Principalis dextra*, and that on the left *Principalis sinistra*. The camp was divided into two parts, the upper called *Prætorium* wherein the quarters of the general, of the

ripis fluminis muniebat, et post eum quæ erant, tuta ab hostibus reddebat, et commeatus ab Rhemis reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat: ibi præsidium ponit; et in alterâ parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum [1] cum vi cohortibus relinquit: castra in altitudinem pedum XII vallo, fossàque duodeviginti pedum, munire jubet.

VI. Ab ipsis castris oppidum Rhemorum, nomine [2] Bibrax, aberat millia passuum VIII: id ex itinere, magno impetu, Belgæ oppugnare cœperunt: [3] ægrè eo die sustentatum est: [4] Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est. Hi, ubi circumjectâ multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; [5] testudine factâ, portis succedunt, murumque subruunt. Quod tum facilè fiebat: nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset. Iccius Rhemus; summâ nobilitate et gratiâ inter suos, qui tum oppido præerat, unus ex iis qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, "nisi subsidium sibi mittatur, se diutiùs sustinere non posse."

VII. Eò de mediâ nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, [6] Numidas et Cretas sagittarios, et [7] funditores Baleares

NOTES.

Legati or lieutenant generals, of the tribunes, of the prefects of the allies &c. were placed; the lower wherein the troops were encamped. The tents were covered with leather or skins extended by ropes, ten soldiers with their *decanus*, or officer commanding them, were generally assigned to each. Under the emperors there was an officer for each legion particularly charged with the camp, called *Præfectus castrorum.*

1 *Cum VI cohortibus.*] A cohort, answering to our battalion, was the tenth part of a legion, it consisted in Cæsar's time of from 400 to 500 men, divided into three maniples, or six centuries.

2 *Bibrax.*] The place where this town was situated is not known.

3 *Ægrè eo die sustentatum est.*] With much difficulty was the attack of the assailants on that day withstood by the inhabitants.

4 *Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est.*] The Gauls and Belgæ, who were destitute of, and unskilled in the use of warlike machines for the attack and defence of places, stormed the town or post they were desirous to possess themselves of; this was done by surrounding the place with their troops, and with their missive weapons endeavouring to clear the walls of defendants; then joining their shields in the form of what was called a *testudo*, or tortoise, they approached the walls and gates, which they either scaled, or overthrew by undermining them.

5 *Testudine factâ.*] In order to defend themselves from the darts of the enemy, the men appointed to storm a place covered their heads with their shields, those in the first rank standing erect, those in the second a little inclined, those in the third more so, and those in the fourth on their knees. From the shell which defends the tortoise, and which probably suggested this mode of attack, it was called *testudo.*

6 *Numidas et Cretas sagittarios.*] The Numidians dwelt in the part of Africa now possessed by the states of Barbary: their king Jugurtha waged an obstinate war against the Romans by whom he was overcome, and his kingdom reduced to a Roman province. The Numidians were a warlike people; in their expeditions they always prefered engaging the enemy in the night; their horsemen used neither saddles nor bridles. Creta was the name of a large island in the Mediterranean sea, at present called Candia. The Romans reduced this island to a province after a distressing war of three years. The *sagittarii* and *funditores* did not form a part of any of the legions, but were reckoned among the independent or light troops (*velites.*)

7 *Funditores Baleares.*] Baleares the

subsidio oppidanis mittit. Quorum adventu, et Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eâdem de caussâ spes potiundi oppidi discessit. Itaque paullisper apud oppidum morati, agrosque Rhemorum depopulati, omnibus vicis ædificiisque, quò adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copiis contenderunt, [1] et à millibus passuum minùs II, castra posuerunt: quæ castra, ut fumo atque ignibus significabatur, ampliùs millibus passuum VIII in latitudinem patebant.

VIII. [2] Cæsar primò, et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem virtutis, prœlio supersedere statuit: quotidie tamen equestribus prœliis, quid hostis virtute posset, et quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam naturâ opportuno atque idoneo, [3] quòd is collis, ubi castra posita erant, paullulùm ex planitie editus, tantum adversùs in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utrâque parte lateris dejectus habebat, et in fronte leniter fastigiatus, paullatim ad planitiem redibat; ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD; et ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit: ne, quum aciem instruxisset, hostes (quòd tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumvenire possent. Hôc facto, duabus legionibus, quas proximè conscripserat, in castris relictis, ut, si quid opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

IX. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum: hanc si nostri transirent, hostes expectabant; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prœlio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prœlio, Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est: ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt, eo consilio, ut, si possent, [4] castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, ex-

NOTES.

two islands in the Mediterranean sea now called Majorca and Minorca, their inhabitants excelled in the use of the sling, to which they were trained from their infancy.

1 *Et à millibus passuum minùs II, castra posuerunt.*] And they pitched their camp less than two miles distant from *Cæsar's*.

2 *Cæsar primò, et* &c.] This generally was the conduct observed by Cæsar, in presence of an enemy famed for warlike exploits, when their numbers exceeded his, or when their method of warfare was not well understood by him: from the fickleness also of the Gauls, who on the least reverse would have revolted from him, it would have been extremely imprudent in him to engage, but when certain of victory.

3 *Quòd is collis, ubi castra* &c.] For the hill, on which the camp was pitched, being but little elevated above the plain, extended so far in breadth, on the side opposed to the enemy, as the army drawn up in order of battle would occupy; its declivity on each side was abrupt, and in front by an easy descent it was lost in the plain.

4 *Castellum.*] This is the post or camp that Cæsar ordered Tigurius to fortify,

pugnarent, pontemque interscinderent: sin minùs, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatusque nostros sustinebant.

X. Cæsar certior factus à Titurio, omnem equitatum, et levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est: hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerum occiderunt: per eorum corpora reliquos audacissimè transire conantes, multitudine telorum repulerunt: primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi et de expugnando [1] oppido, et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi caussâ viderunt, atque eos res frumentaria deficere cœpit; concilio convocato, constituerent optimum esse domum suam quemque reverti: et quorum in fines primùm Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenire; ut potius in suis, quàm alienis finibus decertarent; [2] et domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam, cum reliquis caussis, hæc quoque ratio eos deduxit, quòd Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant: his persuaderi, ut diutiùs morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat.

XI. Eâ re constitutâ, secundâ vigiliâ, magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio videretur. Hâc re statim Cæsar per [3] speculatores cognitâ, insidias veritus, quòd quâ de caussâ discederent nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Primâ luce, confirmatâ re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit, eique Q. Pedium, et L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit: T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi jussit. Hi novissimos adorti, et multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium concîderunt. Quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent; priores, quòd abesse à periculo viderentur, neque ullâ necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fugâ sibi subsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium; sub occasumque solis sequi destiterunt, seque in castra, utì erat imperatum, receperunt.

NOTES.

and which was defended by six cohorts or 3000 men.

1 *Oppido.*] Namely Bibrax.

2 *Et domesticis copiis rei frumentariæ uterentur.*] And might subsist on the corn they had in store at home.

3 *Speculatores.*] Scouts. The Romans paid very particular attention to reconnoitring the country round their camp, and to gaining intelligence of the enemy's movements by parties of observation. Under the emperors there was a particular corps called *Speculatores* something similar to the guides and topographical engineers of the present French armies.

XII. Postridie ejus diei Cæsar, priùs quàm se hostes ex terrore ac fugâ reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Rhemis erat, exercitum duxit: et magno itinere confecto, [1] ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quòd vacuum ab defensoribus esse audiebat; propter latitudinem fossæ, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis [2] vineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fugâ Suessionum multitudo in oppidum proximâ nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, [3] aggere jacto, [4] turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant antè Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt; et, petentibus Rhemis, ut conservarentur, impetrant.

XIII. Cæsar, obsidibus acceptis primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones accepit, exercitumque in Bellovacos duxit: qui quum se suaque omnia in oppidum [5] Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v abesset, omnes majores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere et voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire, neque contra populum R. armis contendere: item quum ad oppidum accessisset, castraque ibi poneret, pueri, mulieresque ex muro, passis manibus, suo more, pacem à Romanis petierunt.

XIV. Pro His Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba; "Bellovacos omni tempore in fide atque amicitiâ civitatis Æduæ fuisse: impulsos à suis principibus, qui dicerent Æduos à Cæsare in servitutem redactos, omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Æduis defecisse, et populo R. bellum intulisse. Qui hujus consilii principes fuissent, quòd intelligerent quantam calamitatem civitati intulissent, [6] in Britanniam profugis-

NOTES.

1 *Ad oppidum Noviodunum.*] Now Soissons.

2 *Vineas agere.*] The *Vineæ* were mantlets or sheds constructed of wood; their dimensions generally were eight feet in height, seven in breadth, and sixteen in length; the roof and sides were covered with hurdles over which raw hides, or any thing else that could prevent their being set on fire, were placed; they were moved forward by means of wheels fixed under them. Under these the besiegers either worked the battering ram, or approached the walls to undermine them.

3 *Aggere jacto.*] The *agger* was a mound or rampart composed of earth, wood, hurdles and stones, which gradually increased in height towards the town, until it either equalled or overtopped the walls. The *agger* was provided with towers of different stories, from which the soldiers threw darts and stones on the besieged, by means of engines.

4 *Turribusque constitutis.*] Besides the towers of the *agger* there were moveable ones, often of immense bulk and higher than the walls or even the towers of the city, which were moved forward by means of wheels, to prevent being set fire to, they were covered with raw hides, or pieces of cloth steeped in acids (*centones*:) these towers were filled with soldiers to annoy the besieged, and when brought close to the walls the place could seldom stand out long.

5 *Bratuspantium.*] Some suppose this town to have stood in the vicinity of the present Beauvais.

6 *In Britanniam.*] England.

se. Petere non solùm Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut suâ clementiâ ac mansuetudine in eos utatur: quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum, quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint."

XV. Cæsar, honoris Divitiaci atque Æduorum caussâ, "sese eos in fidem recepturum et conservaturum," dixit: et quòd erat civitas magna, et inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine præstabat, DC obsides poposcit: his traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se suaque omnia sine morâ dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant; quorum de naturâ moribusque Cæsar quum quæreret, sic reperiebat: "Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: [1] nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri: quòd his rebus relanguescere animos, eorumque remitti virtutem existimarent: esse homines feros, magnæque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, et patriam virtutem projecissent: confirmare sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos."

XVI. Quum per eorum fines triduo iter fecisset, inveniebat ex captivis, [2] Sabin flumen ab castris suis non ampliùs millia passuum X abesse: trans id flumen omnes Nervios consedisse, adventumque ibi Romanorum exspectare, unà cum Atrebatibus et Veromanduis, finitimis suis; nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur; exspectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque esse in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quò propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. Cæsar, his rebus cognitis, exploratores centurionesque præmittit, qui [3] locum castris idoneum deligant: quumque ex dedititiis Belgis, reliquisque Gallis, complures Cæsarem secuti unà iter facerent; quidam ex his, ut posteà ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitûs perspectâ, nocte ad Nervios pervenerunt; atque his demonstrârunt, inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere: neque esse quidquam negotii, cùm prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium

NOTES.

1 *Nihil pati vini.*] They permit no wine nor any other things pertaining to luxury to be imported. From this passage it appears that the Gauls were unacquainted with the cultivation of the vine, unless those of the Roman province who dwelt in the vicinity of Massilia. The sobriety of the Nervii is a thing very remarkable for a savage people, who in general are very much addicted to intoxicating drink.

2 *Sabin flumen.*] The river Sambre falls into the Meuse at Namur.

3 *Locum castris idoneum.*] The Romans when in presence of an enemy always pitched their camp in a strong position, and which admitted of being properly fortified; where also wood, water, forage &c. could readily be procured, and where there was no place more elevated than the camp from whence they might be annoyed by the enemy.

abessent, [1] hanc sub sarcinis adoriri: quâ pulsâ, [2] impedimentisque direptis, futurum ut reliquæ contrà consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quòd Nervii antiquitùs, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis,) quò faciliùs finitimorum equitatum, si prædandi caussâ ad eos venisset, impedirent, [3] teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis, et rubis sentibusque interjectis, effecerant, ut, instar muri, hæ sepes munimenta præberent: quò non modò non intrari, sed ne perspici quidem posset. Iis rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem nostri castris delegerant: Collis ab summo æqualiter declivis ad flumen Sabin, quod suprà nominavimus, vergebat: [4] ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic, et contrarius, passus circiter CC, infimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facilè introrsus perspici posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant. In aperto loco, secundum flumen, [5] paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum III.

XIX. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant: nam, quòd hostis appropinquabat, consuetudine suâ Cæsar VI legiones [6] expeditas ducebat: post eas totius exercitûs impedimenta col-

NOTES.

1 *Hanc sub sarcinis adoriri.*] *Sarcina* properly signifies the load each soldier carried on his march; this generally consisted of provisions for fifteen days, often for more, of utensils, which were a saw, ax, basket, mattock, hook, leathern thong, chain, pot, &c. to these were added three or four stakes, sometimes as many as twelve: the whole amounted to about sixty pounds weight, exclusive of arms, which the Roman soldier was taught to consider as part of himself. Thus burdened the soldiers generally marched twenty miles a day, often a greater distance.

2 *Impedimentisque direptis.*] *Impedimenta* signified the baggage that was carried on horses, or drawn in waggons; it consisted of the camp equipage, provisions, intrenching tools, &c. On a march the baggage was generally placed either in the middle or in the rear of the army.

3 *Teneris arboribus incisis atque,* &c.] The fortification here described is in nature of an abatis, often used by modern armies, particularly in woody countries, to impede the attack of an enemy, it is formed by cutting down a number of trees, and placing them closely together with their branches towards the place from whence an attack is expected, their boughs are entangled in one another as much as possible.

4. *Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic, et* &c.] From this river by a like acclivity *another* hill rose over against and opposite this one, for about two hundred paces towards its base it was open, and not intersected by trees or bushes, its summit was so closely covered with woods, that nothing could be distinctly perceived within *them*.

5 *Paucæ stationes equitum.*] A few vedettes or advanced cavalry guards. As the Nervii made no use of cavalry, those mentioned must be considered as belonging to the nations allied with them against the Romans.

6 *Expeditas.*] By this word it is here implied that the soldiers had laid aside the burden they carried in their route marches, and were prepared for the attack of an enemy.

locabat: indè duæ legiones, quæ proximè conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu prœlium committunt. Quum se illi identidem in silvas ad suos reciperent, ac rursus è silvâ in nostros impetum facerent; neque nostri longiùs, [1] quàm quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent: interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso, castra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitûs ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat, ut intra silvam aciem [2] ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant, subitò omnibus copiis provolaverunt, impetumque in nostros equites fecerunt. His facilè pulsis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut penè uno tempore et ad silvas, et in flumine, et jam [3] in manibus nostris hostes viderentur. Eàdem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: [4] vexillum proponendum; quod erat insigne, quum ad arma concurri oporteret: [5] signum tubâ dandum: ab opere revocandi milites: qui paullò longiùs, [6] aggeris petendi caussâ, processerant, accersendi: acies instruenda: milites cohortandi: signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis, brevitas, et successus et incursus hostium, impediebat. Iis difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia atque usus militum, quòd superioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minùs commodè ipsi sibi præscribere, quàm ab aliis doceri, poterant: et quòd ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis cas-

NOTES.

1 *Quàm quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant.*] Than as far as the plain and open ground extended.

2 *Ordines.*] This word in a military sense signifies the place assigned to each of the several divisions or corps of an army, and also the position of each soldier.

3 *In manibus nostris.*] Close up to us, or among us.

4 *Vexillum proponendum.*] The *vexillum* was a scarlet flag, hung out on the general's tent as a signal for battle.

5 *Signum tubâ dandum.*] The instruments of music used among the Romans in their signals were the *Tuba*, trumpet, its form was straight; the *cornu*, horn, bent almost round; the *buccina*, similar to the *cornu* or horn, it was generally used for signals by the watches; the *lituus*, clarion bent a little at the end, it was principally used by the cavalry, as the *tuba* was by the foot: all these instruments were made of brass whence those who blew them were called *æneatores*. After the *vexillum* was displayed, the *classicum* or assembly was sounded by the trumpets and horns, when the general gave his instructions to the army, at the conclusion thereof, the trumpets sounded the signal for marching, at the same time the standards which stood fixed in the ground were pulled up, and the *signum* or watch word was given either *vivâ voce*, or it was written on a *tessera* or tablet, and distributed. When the army had advanced near the enemy, the general rode along the lines, exhorted the soldiers to courage, and then gave the signal for engaging, upon which all the trumpets sounded, and the soldiers commenced the attack.

6 *Aggeris petendi caussâ.*] By this expression is implied that the soldiers were dispersed in quest of materials for constructing the rampart.

tris vetuerat. Hi, propter celeritatem, et propinquitatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant.

XXI. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem sors obtulit, decucurrit; et ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione est cohortatus, quàm utì suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent; et quòd non longiùs hostes aberant, quàm quò telum adjici posset; prœlii committendi signum dedit: atque item in alteram partem cohortandi caussâ profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modò [1] ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, [2] scutisque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Instructo exercitu, magìs ut loci natura, [3] dejectusque collis, et necessitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo postulabat; quum diversis locis legiones aliæ aliâ in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut antè demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur: neque certa [4] subsidia collocari, neque, quid in quâque parte opus esset, provideri; neque ab uno omnia imperia administrari, poterant. Itaque in tantâ rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur.

XXIII. Legionis nonæ et decimæ milites, ut in sinistrâ parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt; et transire conantes, insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt; et in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato prœlio in fugam dederunt. Item aliâ in parte, diversæ duæ legiones, undecima et octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prœliabantur. At totis ferè à fronte et à sinistrâ parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima, et non magno ab eâ intervallo, septima constitisset, omnes Nervii [5] confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contende-

NOTES.

1 *Ad insignia accommodanda.*] The *insigne* was an ornament in the helmet used principally to distinguish the officers.

2 *Scutisque tegmenta detrahenda.*] Great attention was paid by the Romans to have their shields elegantly ornamented, and to keep them bright they were on a march covered with leather or skins.

3 *Dejectusque collis.*] The declivity of the hill.

4 *Subsidia.*] By this word is implied the soldiers drawn up in a second or third line as a reserve, and which when the first line was repulsed, received the attack of the enemy.

5 *Confertissimo agmine.*] In a close order of battle.

runt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere cœpit.

XXIV. Eodem tempore equites nostri, [1] levisque armaturæ pedites qui cum his unà fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cùm se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. Et [2] calones, qui â Decumanâ portâ, ac summo jugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, prædandi caussâ egressi, quum respexissent, et hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites sese fugæ mandabant: simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii caussâ à civitate missi, ad Cæsarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, et penè circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent; desperatis nostris rebus, domum contenderunt: Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, civitati renunciaverunt.

XXV. [3] Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri, signisque in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites confertos sibi ipsis ad pugnam esse impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, [4] signo amisso, reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut vulneratis, aut occisis, [5] in his primopilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset: reliquos esse tardiores, et nonnullos à novissimis desertos prœlio excedere, ac tela vitare; [6] hostes neque à fronte ex inferiore loco

NOTES.

1 *Levisque armaturæ pedites.*] These were the *velites* who fought in scattered parties before the lines, they did not form a part of any of the legions. The arms of these light troops were bows, slings, seven javelins, and a cut and thrust sword; their defensive armor was a round buckler about three feet in diameter, and a helmet. The *velites* always commenced the battle, and when repulsed, retired through the intervals of the line. Making allowance for the difference of arms, the tactics of the Tirailleurs or riflemen of modern armies nearly resemble those of the Roman *velites*.

2 *Calones.*] These were the servants and bat men that followed the army.

3 *Cæsar ab decimæ legionis cohortatione.*] Lipsius reads: *Cum decimæ legionis cohorte.*

4 *Signo amisso.*] Among the Roman soldiers it was considered as extremely disgraceful to lose their standards; it attached a particular disgrace to the standard bearers, and was in them often considered a capital crime; the dictator Priscus killed one of his standard bearers for advancing slowly in the heat of battle. To animate the soldiers, the standards were often thrown among the enemy, and the soldiers to recover them fought with the most desperate courage, for in their opinion nothing was more dishonorable than the imputation of having lost or deserted their colours.

5 *In his primopilo P. Sextio Baculo.*] Among these was the chief captain or centurion P. Sextius Baculus. The *Primipilus*, as has already been observed, was the centurion of the first century of the first maniple of the *Triarii*; he presided over all the other centurions of the legion and was intrusted with the eagle or chief standard thereof.

6 *Hostes neque à fronte ex inferiore loco*

subeuntes intermittere, et ab utroque latere instare, et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium quod submitti posset; scuto ab novissimis uni militi detracto, (quòd ipse eò sine scuto venerat) in primam aciem processit; centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites [1] signa inferre, et [2] manipulos laxare jussit, quò faciliùs gladiis uti possent. Hujus adventu, spe illatâ militibus, ac redintegrato animo, quum pro se quisque in conspectu Imperatoris, etiam in extremis suis rebus, [3] operam navare cuperet, paullùm hostium impetus tardatus est.

XXVI. Cæsar, quum septimam legionem, quæ juxtà constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, ut paullatim sese legiones conjungerent, et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto, quum aliis alii subsidium ferrent, neque timerent ne aversi ab hoste circumvenirentur, audaciùs resistere, ac fortiùs pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prœlio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur: et T. Labienus castris hostium potitus, et ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit; qui quum ex equitum et calonum fugâ, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra, et legiones, et Imperator versaretur, cognovissent, [4] nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prœlium redintegrarent. Tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent: equites verò, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, [5] quò se legionariis militibus præferrent. At hostes, etiam in extremâ spe salutis, tantam virtutem præstiterunt, ut quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, et coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo, tela in nostros conjicerent, pilaque intercepta remitterent; ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet, ausos esse transire latissimum flumen, adscendere

NOTES.

subeuntes intermittere, et, &c.] In front, the enemy marching from the low ground did not cease their attacks, while on each flank they pressed hard, things now seemed to be in a desperate situation, nor was there any reserve that could be sent *to the assistance of the combatants.*

1 *Signa inferre.*] To advance the standards, in order to make a charge on the enemy.

2 *Manipulos laxare.*] To open the files of the maniples. The principal weapon of the Romans was the sword, the use of which required some interval between each of the ranks and files; so that the legionary formation was not as compact as the phalanx order of battle of the Grecians, or the battalions of the moderns, which, excepting that their files are by no means so deep, bear more resemblance to phalanx than to the legionary formation.

3 *Operam navare cuperet.*] Each one was eager to exert his utmost efforts.

4 *Nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.*] And hastened as much as they possibly could.

5 *Quò se legionariis militibus præferrent.*] That they might surpass the legionary soldiers *by deeds of valour.*

altissimas ripas, subire iniquissimum locum: [1] quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc prœlio facto, et propè ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto; majores natu, quos unà cum pueris mulieribusque in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hâc pugnâ nunciatâ, quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium qui supererant consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt; et in commemorandâ civitatis calamitate, ex DC, ad III senatores; ex hominum millibus LX, vix ad D qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt: quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordiâ videretur, diligentissimè conservavit, suisque finibus atque oppidis uti jussit; et finitimis imperavit, ut ab injuriâ et maleficio se suosque prohiberent.

XXIX. Atuatici, de quibus suprà scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hâc pugnâ nunciatâ, ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum egregiè naturâ munitum contulerunt: quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, unâ ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa, et præacutas trabes in muro collocârant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati: qui, quum iter in Provinciam nostram atque Italiam facerent, his impedimentis quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac præsidio VI millia hominum unà reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati, [2] quum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent, consensu eorum omnium pace factâ, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac primo adventu exercitûs nostri, crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque prœliis cum nostris contendebant. Postea [3] vallo pedum XII, in circuitu XV millium, crebrisque castellis circum-

NOTES.

1 *Quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.*] Which from being very difficult their great courage rendered easy.

2 *Quum aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent.*] While at one time they waged war against them, at another they defended themselves from their attacks.

3 *Vallo Pedum XII.*] When a place could not be taken by storm, a *vallum* or line of contravallation composed of a ditch and rampart was drawn round it, to prevent the sallies of the besieged; another *vallum* or line of circumvallation was also generally drawn beyond the camp, towards the country, for the purpose of preventing an attack from an army or parties marching to assist the garrison. These lines were defended by towers and forts erected at proper intervals round them. At the foot of the parapet, on the slope of the rampart, there was sometimes a pallisade made of large stakes cut in form of stags horns, called *cervi*, to prevent the ascent of the enemy; before this there were several rows of trunks of trees and large branches sharpened at the ends, called *cippi*, fixed in trenches about five feet deep; in front of these, pits three feet deep were dug, intersecting one another in form of a quincunx, sharp stakes were closely planted in them and covered over with bushes to deceive the enemy, called *lilia*; before all these sharp stakes

muniti, oppido sese continebant. Ubi vineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderunt, primùm irridere ex muro, atque increpitare vocibus, [1] quò tanta machinatio ab tanto spatio institueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ, (nam plerisque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum suorum, brevitas nostra contemptui est,) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent?

XXXI. Ubi verò moveri, et appropinquare mœnibus viderunt, novâ atque inusitatâ specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt; qui ad hunc modum locuti: "Non se existimare Romanos sine ope Deorum bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tantâ celeritate promovere, et ex propinquitate pugnare possent: se suaque omnia eorum potestati permittere" dixerunt: "unum petere ac deprecari, si fortè pro suâ clementiâ ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audîssent, statuisset, Atuaticos esse conservandos, ne se armis despoliaret: sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti invidere, à quibus se defendere, traditis armis, non possent; sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuêssent."

XXXII. Ad hæc Cæsar respondit: "Se magìs consuetudine suâ quàm merito eorum, civitatem conservaturum, [2] si priùs quàm aries murum attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Nervios fecisset facturum; finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis populi R. injuriam inferrent. Re nunciatâ ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magnâ multitudine, de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jactâ, sic ut propè summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent: et tamen circiter parte tertiâ (ut postea perspectum est) celatâ, atque in oppido retentâ, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

NOTES.

about a foot in length were fixed to the ground with iron hooks. Between these lines of contravallation and circumvallation the camp of the besiegers was pitched.

1 *Quò tanta machinatio ab tanto spatio institueretur.*] To what purpose was such a large machine erected at so great a distance.

2 *Si priùs quàm aries murum attigisset.*] The principal engine of war in the attack of places was the battering ram, it was a beam large as the mast of a ship, armed at one extremity with iron in form of a ram's head, whence its name: by the middle it was suspended with ropes or chains, which were fastened to a beam resting on two posts; hanging thus equally balanced, it was by a hundred men, more or less, thrust violently forward, drawn back, and again pushed forward, until by repeated strokes the wall was shaken and broken down with its iron head. This machine was taken to pieces for the purpose of readily transporting it with the army. Among the Romans it was customary to enter into terms of capitulation with a besieged town if they surrendered before the battering ram began to play, if not they had to abide the consequences of a storm. Cicero in his treatise *de officiis* says: that those who have laid aside their arms, and have recourse to the mercy and protection of the commander, should be spared and received, although the battering ram should have played on the walls.

XXXIII. Sub vesperum Cæsar portas claudi, militesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu oppidani à militibus injuriam acciperent. Illi, antè inito (ut intellectum est) consilio, quòd, deditione factâ nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentiùs servaturos crediderant: partim cum his quæ retinuerant et celaverant armis, partim scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subitò (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant; tertiâ vigiliâ, quâ minimè arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repentè ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut antè Cæsar imperaverat, ignibus significatione factâ, ex proximis castellis eò concursum est; pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut à viris fortibus in extremâ spe salutis, iniquo loco contra eos qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum unâ in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus IV, reliqui in oppidum rejecti sunt. Postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, [1] sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII.

XXXIV. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione unâ miserat ad [2] Venetos, [3] Unellos, [4] Osismios, [5] Curiosolitas, [6] Sesuvios, [7] Aulercos, [8] Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi R. esse redactas.

XXXV. His rebus gestis, omni Galliâ pacatâ, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur: [illegible]as legationes Cæsar, quòd in Italiam [9] Illyricumque properabat, initâ proximâ æstate ad se reverti jussit. Ipse in [10] Carnutes, [11] Andes, [12] Turones, quæ civitates propinquæ his locis e-

NOTES.

1 *Sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit.*] By the word *sectio* is here meant the spoils taken in the city and which were sold *sub hastâ*, the purchasers were termed *Sectores*.

2 *Venetos.*] The Veneti dwelt near Vannes a seaport in the department of Morbihan.

3 *Unellos.*] The district inhabited by these people is not known with certainty.

4 *Osismios.*] The Osismii are supposed to have dwelt near the town of Landerneau.

5 *Curiosolitas.*] The Curiosolitæ dwelt near Cornouailles in the late province of Bretagne.

6 *Sesuvios.*] These people are entirely unknown.

7 *Aulercos.*] The Aulerci dwelt in the late province of Perche, now department of Orne.

8 *Rhedones.*] These people are supposed to have dwelt near the town of Rennes in the late province of Bretagne.

9 *Illyricumque.*] Cæsar's authority extended over Illyricum, which had been given him with the province of Gaul.

10 *Carnutes.*] The Carnutes dwelt in the district of Chartrain.

11 *Andes.*] These people inhabited the late province of Anjou.

12 *Turones.*] The Turones dwelt in the late province of Touraine.

rant ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. Ob eas res, ex litteris Cæsaris, [1] dies xv supplicatio decreta est: quod ante id tempus acciderat nulli.

NOTES.

1 *Dies XV supplicatio decreta est.*] This was a solemn thanksgiving, for a signal victory obtained by a general, decreed by the senate to be made in all the temples: on this occasion all the senators and people clothed in white, and crowned with garlands attended the sacrifices. The *Lectisternium* also took place, that is, couches were spread for the gods as if about to feast, their images were taken down from their pedestals and placed upon these couches round the altars loaded with the richest dishes. Before this no general was ever honoured with a thanksgiving of more than ten days.

DE BELLO GALLICO.

LIBER III.

ARGUMENT.

Galba conquers several countries situated between the Rhone and Alps, among these the Veragri and Seduni. The maritime districts of Gaul revolt, and after much difficulty some of them are overcome by Cæsar, but the reduction of others he is obliged, on account of the season, to defer.

QUUM in Italiam proficisceretùr Cæsar, Ser. Galbam cum legione duodecimâ et parte equitatûs in [1] Nantuates, [2] Veragros, [3] Sedunosque misit; qui à finibus Allobrogum et lacu Lemano et flumine Rhodano, ad summas Alpes pertinent. Caussa mittendi fuit, quòd iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, utì in iis locis legionem, hiemandi caussâ, collocaret. Galba, secundis aliquot prœliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace factâ, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare; ipse, cum reliquis ejus legionis cohortibus, in vico Veragrorum, qui appellatur [4] Octodurus, hiemare: qui vicus positus in valle, non magnâ adjectâ planitie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit, alteram vacuam ab illis relictam cohortibus ad hiemandum attribuit: eum locum vallo fossâque munivit.

NOTES.

1 *Nantuates.*] These people are not known with certainty, but are supposed to have dwelt in the late province of Chablais of Savoy.

2 *Veragros.*] The Veragri dwelt near the town of St. Maurice, in Switzerland.

3 *Sedunosque.*] These people in all probablity inhabited the upper Vallais of Switzerland.

4 *Octodurus.*] This place is called by the French Martiny, by the Germans Martenach.

II. Quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eò comportari jussisset; subitò per exploratores certior factus est, ex eâ parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque qui impenderent, à maximâ multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de caussis acciderat, ut subitò Galli belli renovandi legionisque opprimendæ consilium caperent. Primùm, quòd legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus et compluribus sigillatim, qui commeatûs petendi caussâ missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant: tum etiam, quòd propter [1] iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, et tela conjicerent, ne primum quidem posse impetum sustineri existimabant. Accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; et Romanos, non solùm itinerum caussâ, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimæ Provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant.

III. His nunciis acceptis Galba, quum neque opus hibernorum, munitionesque plenè essent perfectæ, neque de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum, quòd deditione factâ, obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat: concilio celeriter convocato, sententias exquirere cœpit. Quo in concilio, quum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac jam omnia ferè superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, possent: propè jam desperatâ salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione factâ, iisdem itineribus, quibus eò pervenissent, ad salútem contenderent. [2] Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, et castra defendere.

IV. Brevi spatio interjecto, vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere: lapides, [3] gæsaque in vallum conjicere. [4] Nostri primò integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eò occurrere, et auxilium ferre; sed hoc superari, quòd diuturnitate pugnæ hostes defessi prœlio excedebant,

NOTES.

1 *Iniquitatem loci.*] Disadvantageous situation of the place. Galba in full assurance of all opposition from the Gauls being at an end, consulted conveniency more than security in the choice of his quarters, or he would not have deviated from the general rule of Roman castramentation, never to encamp in the vicinity of a position more elevated than the camp.

2 *Majori tamen parti placuit, hoc* &c.] To the greatest part however it seemed more advisable, to reserve this expedient for the last extremity, in the mean time to try the issue of the affair, and defend the camp.

3 *Gæsaque.*] This was a heavy dart or javelin peculiar to the Gauls.

4 *Nostri primò integris viribus fortiter repugnare, neque* &c.] Our men at first while their strength was yet not spent, resisted courageously, nor did they from their elevated position *on the ramparts* throw any darts without effect.

alii integris viribus succedebant: quarum rerum à nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modò defesso ex pugnâ excedendi, sed ne saucio quidem ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac suî recipiendi, facultas dabatur.

V. Quum jam amplius horis VI continenter pugnaretur, ac non solùm vires, sed etiam tela nostris deficerent; atque hostes acriùs instarent, languidioribusque nostris, [1] vallum scindere, et fossas complere cœpissent, resque esset jam ad extremum deducta casum; P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prœlio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt; atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione factâ, extremum auxilium experirentur. Itaque convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prœlium, ac tantummodò tela missa exciperent, seque ex labore reficerent; pòst signo dato, è castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI. Quod jussi sunt, faciunt: ac subitò omnibus portis eruptione factâ, neque cognoscendi quid fieret, neque suî colligendi, hostibus facultatem relinquunt. Ita commutatâ fortunâ, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt; et ex hominum millibus amplius XXX, (quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat) plus tertiâ parte interfectâ, reliquos perterritos in fugam conjiciunt; ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fusis armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo prœlio facto, quòd sæpiùs fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat; maximè, frumenti commeatûsque inopiâ permotus; postero die, omnibus ejus vici ædificiis incensis, in provinciam reverti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas perduxit, ibique hiemavit.

VII. His rebus gestis, quum omnibus de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita initâ hieme [2] in Illyricum profectus esset, quòd eas quoque nationes adire, et regiones cognoscere volebat; subitum bellum in Galliâ coortum est. Ejus belli hæc fuit caussa. P. Crassus adolescens cum legione VII proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat. Is, quòd in his locis inopia frumenti erat, [3] præfectos tribunosque militum complures in finitimas civitates, frumenti commeatûsque petendi

NOTES.

1 *Vallum scindere.*] To overthrow or break down the rampart.

2 *In Illyricum.*] Under this name all the districts situated along the river Danube, and along the north and east shore of the gulf of Venice, seem to have been comprehended.

3 *Præfectos.*] In the Roman army there were several descriptions of prefects, namely the prefects who commanded the allies, the prefects who commanded the horse, the prefects who superintended the camp, and the prefects who superintended the artisans or workmen.

caussâ, dimisit: quo in numero erat T. Terrasidius missus in [1] Eusubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius cum T. Silio, in Venetos.

VIII. [2] Hujus civitatis est longè amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum; quòd et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt, et scientiâ atque usu nauticarum rerum cæteros antecedunt; et in magno impetu maris, atque aperto, paucis portubus interjectis, quos tenent ipsi, omnes ferè, qui eodem mari uti consueverunt, habent vectigales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii, quòd per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eâdem de caussâ Trebium Terrasidiumque retinent: et celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos: reliquasque civitates sollicitant, ut in eâ libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quàm Romanorum servitutem perferre, mallent. Omni orâ maritimâ celeriter ad suam sententiam perductâ, communem legationem ad P. Crassum mittunt; "Si velit suos recipere, obsides sibi remittat."

IX. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus, quòd ipse aberat longiùs; [3] naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit oceanum, [4] remiges ex Provinciâ institui, [5] nautas [6] gubernatores-

NOTES.

1 *Eusubios.*] The district inhabited by these people is not known. Some for *Eusubios* read *Sesuvios*, others *Lexovios*, and others *Unellos*.

2 *Hujus civitatis est longè amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum.*] The power of this state is by far the most considerable of all the maritime districts of those parts.

3 *Naves longas.*] Among the Romans, ships were generally distinguished by the terms of *naves longæ*, for ships of war, and *naves onerariæ* ships of burden. The ships of war were principally propelled by oars, their form was long and sharp; the ships of burden were driven by sails, their form was round and deep. Ships of war were also distinguished by the number of their rows or banks of oars; those having two rows were called *biremes*, those three, *triremes*, those four, *quadriremes*, those five, *quinqueremes*, or *penteres*; the Roman ships seldom exceeded five banks of oars, those that had six or seven were called *Hexeres* and *Hepteres*; all of a greater number were styled *naves otto, novem, decem*, &c. *ordinum*, or *versuum* The rowers are generally supposed to have set on benches, placed one above another on the side of the ship: in proportion to the height of the benches above the water the oars increased in length. The rowers were divided into three classes; the first sat in the highest part of the ship nearest the stern, the second in the middle, and the third next the prow. In determining the number of the rowers and the manner in which they were placed, there arises much difficulty.

4 *Remiges.*] Slaves generally were employed by the Romans for rowers, of these the citizens and allies were obliged to furnish a certain number, in proportion to their means; the officer who commanded them was called *Hortator*, and *Pausarius*; with a mallet he beat time, in order to regulate the strokes of the rowers.

5 *Nautas.*] The *nautæ* or sailors, had the management of the sails assigned to them. The soldiers who fought on board the ships were generally raised for that particular service, and known by the name of *Classiarii* or *Epibatæ*, they were not held in the same honourable estimation as the legionary soldiers.

6 *Gubernatoresque.*] The *Gubernator*, or pilot directed the course of the ship, his station was at the helm, he gave or-

que comparari jubet. His rebus celeriter administratis, ipse quum primùm per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu, simul quòd, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen apud omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vincula conjectos; pro magnitudine periculi bellum parare, et maximè ea, que ad usum navium pertinent, providere instituunt, hôc majore spe quòd multùm naturâ loci confidebant; pedestria esse itinera concisa æstuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum, sciebant: neque nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutiùs apud se morari posse confidebant. [1] Ac jam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse: ac longè aliam esse navigationem [2] in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant: naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quàm plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, [3] Lexobios, [4] Nannetes, [5] Ambialites, Morinos, [6] Diablintes, Menapios adsciscunt. Auxilia ex Britanniâ, quæ contra eas regiones posita est, accersunt.

X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas suprà ostendimus: sed tamen multa Cæsarem ad id bellum incitabant: injuriæ retentorum equitùm Romanorum: rebellio facta post deditionem: defectio, datis obsidibus: tot civitatum conjuratio: in primis; ne, hâc parte neglectâ, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque quum intelligeret, omnes ferè Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines naturâ libertati studere, et conditionem servitutis odisse: priùs, quàm plures civitates conspirarent, partiendum sibi, ac latiùs distribuendum exercitum putavit.

NOTES.

ders respecting the spreading of the sails and the plying of the oars: it was his duty to know the signs of the weather, to be acquainted with the coasts and islands, to know the nature of the winds and the relative position of the stars; for unacquainted as the ancients were with the use of the compass they could only steer their course in the night by the stars, and in the day by the coasts and islands which were known to them.

1 *Ac jam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse.*] And although every thing should fall out contrary to their expectation, yet they were powerful at sea.

2 *In concluso mari.*] By this expression is meant the Mediterranean sea, in which the Romans were accustomed to navigate: in this sea from the vicinity of land in all parts, the number of islands and harbours, it was usually customary in case of a storm to run the ships on shore, and when the danger was over to set them afloat again.

3 *Lexobios.*] The Lexobii or Lexovii dwelt in the vicinity of the present town of Lisieux in the late province of Normandy.

4 *Nannetes.*] These people are supposed to have dwelt near the present town of Nantes in the department of Lower Loire.

5 *Ambialites.*] These people are also called by Eutropius, Ambibariti, they inhabited the district in which the town, Lamballe now stands.

6 *Diablintes.*] These people appear to be the same with the Aulerci above mentioned.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, "Rhemos, reliquosque Belgas adeat; atque in officio contineat; Germanosque, qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat." P. Crassum cum [1] cohortibus legionariis XII, et magno numero equitatûs in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia [2] in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III in Unellos, Curiosolitas, Lexoviosque mittit, [3] qui eam manum distinendam curet. D. Brutum adolescentem classi, Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et Santonis, reliquisque pacatis regionibus convenire jusserat, præfecit: et quum primùm posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eò pedestribus copiis contendit.

XII. Erant ejusmodi ferè situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis promontoriisque; neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis semper accidit horarum XII spatio: neque navibus, quòd rursus, minuente æstu, naves in vadis afflictarentur. Ita utrâque re oppidorum oppugnatio impediebatur. [4] Ac, si quando magnitudine operis fortè superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his fermè mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant; magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant, seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eò faciliùs magnam partem æstatis faciebant, quòd nostræ naves tempestatibus detinebantur: summaque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac propè nullis portubus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ, armatæque erant: carinæ aliquanto planiores, quàm nostrarum navium, quò faciliùs vada ac decessum æstûs excipere possent: proræ admodùm erectæ, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatæ. Naves totæ factæ ex robore, [5] ad quamvis vim et contumeliam perferendam: transtra ex pedalibus in latitudinem trabibus confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine: anchoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ: pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ, sive propter lini inopiam, atque ejus usûs inscientiam, sive, quod est magìs verisimile, quòd tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis, non satìs commodè posse

NOTES.

1 *Cohortibus legionariis XII.*] The number under the command of Crassus must consequently have been from five to six thousand men, exclusive of the cavalry.

2 *In Galliam.*] Celtica or, Gallia properly so called is here meant.

3 *Qui eam manum distinendam curet.*] Who might keep off that body of the enemy.

4 *Ac, si quando magnitudine operis* &c.] And if at any time the inhabitants likely to be overcome by the greatness of the works, *namely* a bank and mounds erected in the sea *to prevent the inconveniency occasioned by the tides*, and in height nearly equal to the walls *of the town*, began to despair of their case.

5 *Ad quamvis vim et contumeliam perferendam.*] *That they might be enabled* to bear any stress and violence *of the sea.*

arbitrabantur. Cum his navibus [1] nostræ classi ejusmodi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum præstaret; reliqua, pro loci naturâ, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora: neque enim his nostræ [2] rostro nocere poterant, (tanta in his erat firmitudo) neque propter altitudinem facilè telum adjiciebatur: et eâdem de caussâ minùs incommodè scopulis continebantùr. Accedebat, ut quum sævire ventus cœpisset, et se vento dedissent: et tempestatem ferrent faciliùs, et in vadis consisterent tutiùs, et, ab æstu derelictæ, nihil saxa et cautes timerent: quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extim scendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit expectandam classem. Quæ ubi convenit, ac primùm ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, è portu profectæ, nostris adversæ constiterunt. Neque satìs [3] Bruto, qui classi præerat, neque tribunis militum centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, constabat quid agerent, [4] aut quam rationem pugnæ insisterent: rostro enim noceri non posse cognoverant: [5] turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat; ut neque ex inferiore loco satìs commodè tela adjici possent, et missa à Gallis graviùs acciderent. Una erat magno usui res præparata à nostris; [6] falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili formâ [7] mu-

NOTES.

1 *Nostræ classi ejusmodi congressus.*] The order in which the ancients drew up their fleets for an engagement was often similar to the order of battle of land armies, but the form generally used was the semicircle or half moon. A red flag displayed on the admiral's ship was the signal for engaging: as the ships bore down, all the trumpets in them sounded, and all the seamen shouted. The principal object of the combatants was to disable the ships of the enemy by sweeping off their oars, or by striking them with their beaks. When in close engagement they grappled the opposed ships by means of machines called *corvi.* Hostile fleets were often set on fire by each other, either with fire ships, or by means of fire brands, and pots filled with sulphur and other combustible materials.

2 *Rostro.*] The *rostra* were three sharp teeth or points wherewith the prows of ships were armed.

3 *Bruto.*] This was the Brutus that joined in the conspiracy that terminated in Cæsar's death.

4 *Aut quam rationem pugnæ insisterent.*] Or what method of fighting they should use.

5 *Turribus autem excitatis.*] Towers, in form similar to those used in sieges, were often erected on the decks of ships both at the prow and stern.

6 *Falces præacutæ.*] Three instruments of this nature are described by Vegetius, namely the *asser* which was a long and slender beam suspended to the mast of the ship, its extremities were covered with iron: The effects it produced and the manner of its action were similar to the battering ram; it soon cleared the decks of the enemy's ships and perforated them. The *falx*, which was a sharp iron bent in form of a sickle, was fastened to a long pole and used to cut the rigging of opposed ships. The *bipennis* which was a kind of axe broad and double edged; with these, expert sailors or soldiers were, in the heat of an engagement, sent in small boats, to cut the ropes which fastened the rudders of the enemy's ships, thus rendering them ungovernable, and consequently easy to be captured.

7 *Muralium falcium.*] These were hooks fastened to beams and used to pull down walls.

ralium falcium: his quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato, prærumpebantur: quibus abscissis, antennæ necessariò concidebant; ut quum omnis Gallicis navibus spes in velis [1] armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute; quâ nostri milites facilè superabant; atque eò magìs quòd in conspectu Cæsaris atque omnis exercitûs res gerebatur, ut nullum paullò fortius factum latere posset; omnes enim colles et loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disjectis, ut diximus, antennis, quum singulas binæ aut ternæ naves circumsisterent, milites summâ vi transcendere in hostium naves, contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fugâ salutem petere contenderunt: ac jam conversis in eam partem navibus, quò ventus ferebat, tanta subitò malacia ac tranquillitas exstitit, ut se loco movere non possent: quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna. Nam singulas nostri consectati expugnaverunt; ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum [2] ab horâ ferè IV usque ad solis occasum pugnaretur.

XVI. Quo prœlio bellum Venetorum, totiusque oræ maritimæ, confectum est. Nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum navium quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant: quibus amissis, reliqui neque quò se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se suaque omnia Cæsari dediderunt: in quos eò graviùs Cæsar vindicandum statuit, quò diligentiùs in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos [3] sub coronâ vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus, cum his copiis quas à Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix, ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum quæ defecerant, ex quibus exercitum, magnasque copias coëgerat. Atque his paucis diebus [4] Aulerci, Eburovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quòd auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seque

NOTES.

1 *Armamentisque.*] By this word is implied the rigging of a ship.

2 *Ab horâ ferè IV usque ad solis occasum.*] From about ten o'clock in the morning to sun set.

3 *Sub coronâ vendidit.*] This term is differently explained, some suppose it originated from the prisoners being sold with garlands on their heads, others from their being surrounded with a guard of soldiers when exposed to sale, or from being ranged in a circle the better to be inspected by purchasers.

4 *Aulerci, Eburovices.*] It is more than probable that these two names imply the same people, by omitting the comma between them the one will be an appellative of the other. The people here named inhabited the district wherein the town of Evreux, in the department of Eure, now stands.

cum Viridovice conjunxerunt: magnaque præterea multitudo undique ex Galliâ perditorum hominum latronumque convenerat, quos spes prædandi, studiumque bellandi ab agriculturâ et quotidiano labore revocabat. Sabinus, idoneo omnibus rebus loco, castris sese tenebat: quum [1] Viridovix contra eum duûm millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret; ut jam non solùm hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id eâ caussâ faciebat, quòd cum tantâ multitudine hostium, præsertim eo absente qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, legato dimicandum non existimabat.

XVIII. Hâc confirmatâ opinione timoris, idoneum quendam hominem et callidum delegit Gallum, ex iis quos auxilii caussâ secum habebat: huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, utì ad hostes transeat: quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfugâ ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neque longiùs abesse, quin proximâ nocte Sabinus clàm ex castris exercitum educat, et ad Cæsarem, auxilii ferendi caussâ, proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; [2] inopia cibariorum, cui rei parùm diligenter ab his erat provisum; spes Venetici belli; et quòd ferè libenter homines id, quod volunt, credunt. Iis rebus adducti, non priùs Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quàm ab his sit concessum, arma uti capiant, et ad castra contendant. Quâ re concessâ, læti, velut exploratâ victoriâ, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XIX. Locus erat castrorum editus, et paullatim ab imo acclivis: circiter passus M; huc magno cursu contenderunt, ut quàm minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat: impeditis hostibus, propter ea quæ ferebant onera, subitò duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientiâ ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent; quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt: reliquos, equites consectati, paucos, qui ex fugâ evaserant, reliquerunt. Sic, uno tempore, et de navali pugnâ

NOTES.

1 *Viridovix contra eum duûm millium spatio consedisset.*] Viridovix encamped opposite him at the distance of two miles.

2 *Inopia cibariorum.*] From this and other instances of similar nature it appears the Gauls paid very little attention to providing a store of provisions for their armies, their military expeditions must consequently have been sudden and momentary incursions, instead of campaigns and connected operations.

Sabinus, et de Sabini victoriâ Cæsar certior factus est: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer et promptus est animus, sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem ferè tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset; quæ pars, ut antè dictum est, et regionum latitudine, et multitudine hominum, ex tertiâ parte Galliæ est æstimanda: quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, [1] ubi paucis antè annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset; atque unde [2] L. Manilius Proconsul, impedimentis amissis, profugisset: non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat: itaque, re frumentariâ provisâ, auxiliis, equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosâ, [3] Carcasone et [4] Narbone, (quæ sunt civitates Galliæ Provinciæ finitimæ his regionibus) nominatim evocatis, in [5] Sotiatium fines exercitum introduxit: cujus adventu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimùm valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primùm equestre prœlium commiserunt; deinde equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subitò pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt: [6] hi, nostros disjectos adorti, prœlium renovârunt.

XXI. Pugnatum est diu atque acriter, quum Sotiates, superioribus victoriis freti, in suâ virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent: tandem tamen confecti vulneribus hostes terga vertere: quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare cœpit; quibus fortiter resistentibus, vineas turresque egit. Illi, aliàs eruptione tentatâ, aliàs [7] cuniculis ad aggerem vineasque actis, cujus rei sunt longè peritissimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eos [8] ærariæ secturæ sunt: ubi, diligentiâ nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in deditionem ut recipiat, petunt; quâ re impetratâ, arma tradere jussi, faciunt.

NOTES.

1 *Ubi paucis antè annis L. Valerius* &c.] This event is supposed to have taken place by some in the six hundred and forty ninth year from the foundation of Rome, in the Cimbrian war, by others in the six hundred and seventy fifth year in the Sertorian war.

2 *L. Manilius Proconsul.*] This event, though with very little certainty, is supposed to have happened in the six hundred and ninetieth year from the foundation of Rome.

3 *Carcasone.*] From this place the town of Carcassone in the late province of Languedoc derives its name.

4 *Narbone.*] This town was founded by the consul Marcius: it gave its name to one of the four provinces into which Gaul was divided: it was situated in the late province of Languedoc.

5 *Sotiatium.*] The place inhabited by these people is not known; by some it is supposed to have been the district in which the town of *Aire* of the late province of Gascony now stands.

6 *Hi, nostros disjectos adorti.*] These having attacked our men scattered in pursuit of the enemy.

7 *Cuniculis.*] Mines were made use of by the ancients either to overthrow the walls of a besieged city or to destroy the works of besiegers: this was done by burning the props, which supported the works under which the mine had been formed.

8 *Ærariæ secturæ.*] Copper mines.

XXII. Atque in eâ re omnium nostrorum intentis animis, aliâ ex parte oppidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi Soldurios appellant: quorum hæc est conditio, ut omnibus in vitâ commodis unà cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint: si quid iis per vim accidat, aut eundem casum unà ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoriâ repertus est quisquam, qui, eo interfecto cujus se amicitiæ devovisset, mori recusaret. Cum iis Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab eâ parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est; utì tamen eâdem deditionis conditione uteretur, à Crasso impetravit.

XXIII. Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines [1] Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum verò barbari commoti, quòd oppidum et naturâ loci et manu munitum paucis diebus, quibus eò ventum fuerat, expugnatum cognoverant, legatos quoquoversus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt [2] citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducesque accersuntur; quorum adventu, magnâ cum auctoritate, et magnâ cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces verò ii deliguntur, qui unà cum [3] Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. [4] Ii consuetudine populi R. loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facilè diduci, hostem et vagari, et vias obsidere, et castris satis præsidii relinquere, ob eam caussam minùs commodè frumentum commeatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri: non cunctandum existimavit, quin pugnâ decertaret. Hâc re ad concilium delatâ, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit.

XXIV. Primâ luce productis omnibus copiis, duplici acie institutâ, [5] auxiliis in mediam aciem conjectis, quid hostes consilii caperent, ex-

NOTES.

1 *Vocatium et Tarusatium.*] The place where these people dwelt is not known.

2 *Citerioris Hispaniæ.*] Spain had already been conquered by the Romans. The northern parts were called Citerioris, and southern Ulterioris.

3 *Q. Sertorio.*] Sertorius in the civil wars had sided with Marius: when Sylla became all powerful he fled for safety to Spain, where he obtained a great ascendency over the minds of the people, by whom he was invested with supreme authority; for a number of years he resisted the troops sent by the Romans to subdue him; four of their armies were by him defeated and forced to retire, even the great Pompey and Metellus could make no opposition against him. He was at last murdered by one of his own officers.

4 *Ii consuetudine populi R.*] The uncivilized inhabitants of Gaul waged war on principles entirely different from the Romans, considering the whole military art to consist in courage and an impetuous onset, they neither fortified their camps, nor provided a sufficient quantity of provision and forage for any length of time, and paid but little attention to depriving their enemy of supplies.

5 *Auxiliis in mediam aciem conjectis.*] The auxiliaries were always stationed on the wings, but Crassus here, for some particular reasons, places them in the middle.

spectabat. Illi, etsi propter multitudinem, et veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tutò dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoriâ potiri: [1] et si, propter inopiam rei frumentariæ, Romani sese recipere cœpissent, impeditos agmine, et sub sarcinis inferiores animo, adoriri cogitabant. Hôc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hâc re perspectâ, Crassus, [2] quum suâ cunctatione atque opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque omnium voces audirentur, exspectari diutiùs non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

XXV. Ibi quum alii fossas complerent, alii multis telis conjectis, defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multùm Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, et ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent: quum item ab hostibus constanter ac non timidè pugnaretur, [3] telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent; equites, circuitis hostium castris, Crasso renunciaverunt, "non eâdem esse diligentiâ ab Decumanâ portâ castra munita, facilemque aditum habere."

XXVI. Crassus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his proruptis, priùs in hostium castris constiterunt, quàm planè ab his videri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. Tum verò clamore ab eâ parte audito, nostri, redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acriùs impugnare cœperunt. Hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, et fugâ salutem petere contenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium L numero, quæ ex Aquitaniâ, [4] Cantabrisque venisse constabat, vix quartâ parte relictâ, multâ nocte se in castra recepit.

NOTES.

1 *Et si, propter inopiam rei frumentariæ, Romani* &c.] And if for want of provisions, the Romans should begin to retreat, they resolved to attack them incumbered on their march, and wearied and dispirited with their burdens.

2 *Quum suâ cunctatione atque opinione, timidiores hostes.*] When by the delay and opinion *of their chiefs, that they would be enabled to force Crassus to surrender through want of provisions,* the enemy *were rendered* more fearful.

3 *Telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent.*] And the darts thrown from the elevated position *of the enemy's entrenchments* did much execution.

4 *Cantabris.*] The Cantabri dwelt in Biscay and other northern provinces of Spain: of all the nations of Spain they were the last conquered by the Romans, and that not until the time of the emperor Augustus.

XXVII. Hâc auditâ pugnâ, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt [1] Tarbelli, [2] Bigerriones, [3] Preciani, Vocates, Tarusates, [4] Elusates, [5] Garites, [6] Ausci, [7] Garumni, [8] Sibutzates, Cocosatesque. Paucæ ultimæ nationes anni tempore confisæ, quòd hiems suberat, id facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem ferè tempore Cæsar, etsi propè exacta jam æstas erat, tamen quòd, omni Galliâ pacatâ, Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit; qui longè aliâ ratione, ac reliqui Galli, bellum gerere instituerunt: nam quòd intelligebant maximas nationes, quæ prœlio contendissent, pulsas superatasque esse, [9] continentesque silvas ac paludes habebant, eò se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum quum pervenisset Cæsar, castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris, subitò ex omnibus partibus silvæ evolaverunt, et in nostros impetum fecerunt: nostri celeriter arma ceperunt, eosque in silvas repulerunt; et compluribus interfectis, longiùs impeditioribus locis secuti, [10] paucos ex suis deperdiderunt.

XXIX. Reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cædere instituit; et ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, et pro vallo ad utrumque latus extruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, ejusmodi tempestates sunt consecutæ, utì opus necessariò intermitteretur, et, continuatione imbrium, diutiùs [11] sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit; et in Aulercis, Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hibernis collocavit.

NOTES.

1 *Tarbelli.*] The Tarbelli inhabited the district in which the town of Dax of the late province of Gascony now stands.

2 *Bigerriones.*] These people inhabited the district which formed the late province of Bigorre, now the department of Upper Pyrenees.

3 *Preciani, Vocates, Tarusates.*] The districts inhabited by these people are not known with certainty.

4 *Elusates.*] The Elusates dwelt in the district which now forms the department of Gers, late province of Armagnac.

5 *Garites.*] The district inhabited by these people is not known with certainty, unless it may have been Gavre or Gavardan; some suppose them to have dwelt near the town of Agen in the late province of Guienne.

6 *Ausci.*] The Ausci dwelt in the vicinity of the city of Auch in the late province of Gascony, now in the department of Gers.

7 *Garumni.*] These people dwelt on the banks of the Garonne.

8 *Sibutzates, Cocosatesque.*] The territories inhabited by these people are not known.

9 *Continentesque silvas.*] And woods of unbounded or very great extent.

10 *Paucos ex suis.*] A few of their men; namely the Romans.

11 *Sub pellibus.*] In tents. Tents are thus termed by Cæsar on account of their being generally covered with skins.

DE BELLO GALLICO.

LIBER IV.

ARGUMENT.

Cæsar, previous to the narration of the victory he obtained over the Usipetes and Tenchtheri describes the manners of the Suevi: he constructs a bridge over the Rhine for the purpose of invading Germany: he next crosses over into Britain and overcomes the inhabitants of the maritime districts, after several disastrous occurrences, he returns safe to Gaul.

I. EA, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus [1] Cneio Pompeio, M. Crasso Coss. [2] Usipetes Germani, et item Tenchtheri, magnâ cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longè à mari, quo Rhenus influit. Caussa transeundi fuit, quòd ab [3] Suevis complures annos exagitati bello premebantur, et agriculturâ prohibebantur. Suevorum gens est longè maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Ii centum [4] pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia

NOTES.

1 *Cneio Pompeio, M. Crasso Coss.*] This was in the year six hundred and ninety nine from the foundation of Rome, fifty five years previous to the Christian æra.

2 *Usipetes Germani et item Tenchtheri.*] The districts inhabited by these people are not well ascertained, they appear to have frequently emigrated from one place to another.

3 *Suevis.*] These of all the nations that inhabited Germany were the most powerful and numerous: in all probability the inhabitants of the circle of Suabia derived their name from them, though it does not appear that they were confined to this territory, for mention is often made of them as inhabiting farther towards the north, and even along the shores of the Atlantic ocean north of the Rhine: most however of the German nations were wandering tribes; agriculture with them was but little attended to, their principal support being derived from their flocks, consequently their place of abode was regulated by the conveniency of pasture, which without the aid of agriculture would soon be exhausted.

4 *Pagos.*] The word *pagus* as here used properly implies a tribe or division of people. There is a very exact resemblance between the military system of the Suevi, and the militia system of the United States; for all the men of each of the hundred tribes were divided into two classes, while the one class was on military duty the others remained at home to attend to

armatorum, bellandi caussâ, suis ex finibus educunt. Reliqui domi manent; pro se atque illis colunt. Hi rursus invicem anno pòst in armis sunt: illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque usus belli intermittitur: sed privati ac separati agri apud eos nihil est: neque longiùs anno remanere uno in loco, incolendi caussâ, licet; neque multum frumento, [1] sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus. Quæ res et cibi genere, et quotidianâ exercitatione, et libertate vitæ, (quòd à pueris nullo officio aut disciplinâ assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) et vires alit, et immani corporum magnitudine efficit: atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitûs, præter pelles, habeant quidquam; quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta: et laventur in fluminibus.

II. Mercatoribus est ad eos aditus, eò magìs, ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant, quàm quò ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam jumentis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur: sed quæ sunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidianâ exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. [2] Equestribus prœliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus prœliantur, equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt, ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippiis uti: itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvìs pauci, adire audent: vinum ad se omnino importari non sinunt, quòd eâ re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effœminari arbitrantur.

III. Publicè maximam putant esse laudem, quàm latissimè à suis finibus vacare agros: hâc re significari, magnum numerum civitatum suam vim sustinere non potuisse. Itaque unâ ex parte à Suevis circiter [3] millia passuum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum; et paullò, qui sunt ejusdem generis, etiam cæteris humaniores; propterea quòd Rhenum attingunt, multùmque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus

NOTES.

the domestic concerns of the tribe, and the next year it was on duty and the other returned home.

1 *Sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque* &c.] They live principally on milk and the meat of their flocks, and are much employed in hunting.

2 *Equestribus prœliis sæpe ex equis desiliunt, ac* &c.] The description here given of the cavalry of the Suevi minutely corresponds with the tactics of the dragoons of modern armies, for like these their horsemen were accustomed to dismount and fight on foot, while their horses were trained to remain in the order of formation they were in on the dismounting of their riders.

3 *Millia passuum DC.*] The distance to which the Suevi had laid waste the territories surrounding them so much exceeds all probability as here given, that we cannot but suppose a mistake must have been committed in transcribing the manuscripts, in some of which however with more probability there is *millia passuum C.*

assuefacti. Hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multò humiliores infirmioresque redegerunt.

IV. In eâdem caussâ fuerunt Usipetes et Tenchtheri, quos supra diximus: qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi, et multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant, et ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicosque habebant: sed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt; et cis Rhenum, depositis præsidiis, Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti, quum neque vi contendere, propter inopiam navium, neque clam transire, propter custodias Menapiorum, possent; reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt: et tridui viam progressi, rursus reverterunt; atque omni hoc itinere unâ nocte equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificiis occupatis, [1] reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæsar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus, quòd sunt in consiliis capiendis mobiles, et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicæ consuetudinis, ut et viatores etiam invitos consistere cogant: et quod quisque eorum de quâque re audîerit aut cognoverit, quærant: et mercatores in oppidis vulgus circumsistat: quibus ex regionibus veniant, quasque res ibi cognoverint, pronunciare cogant: [2] his rumoribus atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt; quorum eos è vestigio pœnitere necesse est, quum incertis rumoribus serviant, et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

VI. Quâ consuetudine cognitâ, Cæsar, ne graviori bello occurreret, maturiùs quàm consueverat, ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos, invitatosque eos utì ab Rheno discederent, omniaque quæ postulâssent ab se fore parata. Quâ spe adducti Germani latiùs jam vagabantur, et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evoca-

NOTES.

1 *Reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.*] And during the remainder of the winter subsisted on the provisions of the Menapii.

2 *His rumoribus atque auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum* &c.] Impressed with these rumours and reports they often take measures relative to affairs of the greatest importance, for which they soon have to repent, since they are led away by uncertain rumours.

tis, Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit: eorumque animis permulsis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

VII. Re frumentariâ comparatâ, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat: à quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab iis venerunt, quorum hæc fuit oratio: "Germanos neque priores populo R. bellum inferre, neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quòd Germanorum consuetudo hæc sit à majoribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo: si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos; vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere quos armis possederint; sese unis Suevis concedere, quibus ne Dii quidem immortales pares esse possint; reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint."

VIII. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit: sed exitus fuit orationis: "Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Galliâ remanerent; neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare; neque ullos in Galliâ vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine injuriâ possint: sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, et de Suevorum injuriis querantur, et à se auxilium petant: hoc se ab Ubiis impetraturum."

IX. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt, et, re deliberatâ, post diem tertium ad Cæsarem reversuros: interea, ne propriùs se castra moveret, petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. Cognoverat enim magnam partem equitatûs ab iis aliquot diebus antè, prædandi frumentandique caussâ, ad [1]Ambivaritos trans [2]Mosam missum: hos expectari equites, atque ejus rei caussâ moram interponi, arbitrabatur.

X. Mosa profluit ex [3] monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum; et parte quâdam Rheni receptâ, quæ appellatur [4] Vhalis, [5] insulam efficit Batavorum, [6] neque longiùs ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur [7] ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines [8] Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum,

NOTES.

1 *Ambivaritos.*] The place inhabited by the Ambivariti is not known, some suppose them to have dwelt in the vicinity of the present city of Breda.

2 *Mosam.*] The river Meuse in the Netherlands.

3 *Monte Vogeso.*] Now mount Vauge or Voge in the north of France.

4 *Vhalis.*] This branch of the Rhine is now called Wahal or Waal.

5 *Insulam efficit Batavorum.*] Now the island of Betuwe in the late Dutch Guelderland, from the ancient inhabitants of this island the present Dutch are supposed to have derived their origin.

6 *Neque longiùs ab eo millibus passuum LXXX.*] The text is here inaccurate, for the distance from the junction of the Meuse with the Rhine to the Ocean is by no means so great.

7 *Ex Lepontiis.*] The Lepontii are supposed to have dwelt in the country of the Grisons in Switzerland.

8 *Nantuatium.*] The territory these people inhabited is not known.

[1] Mediomatricorum, [2] Tribocorum, Trevirorumque citatus fertur: et ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna à feris barbarisque nationibus incolitur, (ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium vivere existimantur) multisque capitibus in Oceanum influit.

XI. Cæsar quum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui in itinere congressi, magnoperè, "ne longiùs progrederetur," orabant. Quum id non impetrâssent, petebant, "utì ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugnâ prohiberet: sibique utì potestatem faceret in Ubios legatos mittendi: quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent, eâ conditione, quæ à Cæsare ferretur, se usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret." Hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui morâ interpositâ, equites eorum qui abessent, reverterentur: tamen "sese non longiùs millibus passuum IV, aquationis caussâ, processurum eo die" dixit: "huc postero die quàm frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret." Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes prœlio lacesserent; et si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propiùs accessisset.

XII. At hostes, ubi primùm nostros equites conspexerunt, quorum erat V millium numerus, quum ipsi non ampliùs DCCC equites haberent, quòd ii, qui frumentandi caussâ ierant trans Mosam, nondum redierant; nihil nostris timentibus, quòd legati eorum paullò antè à Cæsare discesserant, [3] atque is dies induciis erat ab iis petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt: rursus resistentibus nostris, consuetudine suà, ad pedes desilierunt, suffosisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt: atque ita perterritos egerunt, ut non priùs fugâ desisterent, quàm in conspectum agminis nostri venissent. In eo prœlio ex equitibus nostris interficiuntur IV et LXX: in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate suâ regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit: ipse equo vulnerato dejectus, quoad potuit, fortissimè restitit: quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset; atque id frater, qui jam prœlio excesserat, procul animadvertisset, incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est.

XIII. Hoc facto prœlio, Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui per dolum atque in-

NOTES.

1 *Mediomatricorum.*] Some suppose these people to have dwelt near the confluence of the Moselle and Rhine.

2 *Tribocorum.*] The Tribocci inhabited the district which formed the late province of Alsace. These people are noticed in the first book as forming a part of the army of Ariovistus.

3 *Atque is dies induciis erat ab iis petitus.*] And a truce had been demanded by them for that day.

sidias, petitâ pace, ultro bellum intulissent: exspectare verò, dum hostium copiæ augerentur, equitatusque reverteretur, summæ dementiæ esse judicabat: et [1] cognitâ Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos, hostes uno prœlio auctoritatis essent consecuti, sentiebat; [2] quibus ad consilia capienda, nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus, et consilio cum legatis et quæstore communicato, ne quem diem, pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quòd postridie ejus diei manè, eâdem et perfidiâ et simulatione usi Germani frequentes, omnibus principibus, majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, suì purgandi caussâ, quòd contrà atque esset dictum, et ipsi petîssent, prœlium pridie commisissent: simul, ut si quid possent, de induciis fallendo impetrarent: quos sibi Cæsar oblatos gavisus, [3] retineri jussit: ipse omnes copias castris eduxit; equitatum, quòd recenti prœlio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

XIV. Acie triplici institutâ, et celeriter VIII millium itinere confecto, priùs ad hostium castra pervenit, quàm, quid ageretur, Germani sentire possent: qui omnibus rebus subitò perterriti, et celeritate adventûs nostri et discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne adversùs hostem educere, [4] an castra defendere, an fugâ salutem petere, præstaret: quorum timor quum fremitu et concursu significaretur, milites nostri, pristinì diei perfidiâ incitati, in castra irruperunt; quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, [5] atque inter carros impedi-

NOTES.

1 *Cognitâ Gallorum infirmitate.*] Namely their inconstancy and fondness of novelty, which continually prompted them to join in any enterprise, that offered the least probability of change in their present circumstances.

2 *Quibus ad consilia capienda, nihil spatii dandum existimabat.*] He thought no time ought to be allowed them to concert measures.

3 *Retineri jussit.*] Cæsar, in his whole conduct towards these people, appears to have been more actuated by the rules of policy and ambition, than by the principles of justice and humanity. Their cavalry, that attacked and routed a force seven times more numerous than themselves, in all probability knew nothing of the truce: nor would such a respectable embassy have been sent to Cæsar by the Usipites and Tenchtheri, if conscious to themselves of having wilfully broken the truce. The retention of their envoys cannot but be considered as violent and contrary to all laws of nations and of humanity; and their being attacked while confiding in impending negociations and an actual truce, must in Cæsar be considered as base and unsoldier-like in the extreme. The motives actuating Cæsar in this affair, appear to have been the dread of a general revolt among the Gauls, the plan of which had already been secretly formed by them, and would have been immediately put in execution had he met with any reverse from these nations. The courage and military skill, manifested by them in the cavalry engagement, must have occasioned Cæsar very much to doubt the success of a pitched battle; this he resolved not to risk and to take advantage of the enemy's security, to rout and disperse them, while unprepared for action.

4 *An castra defendere.*] From this passage and others it may be inferred that the Germans were in the habit of fortifying their camps. The Germans had made very considerable advances in the art of war, and were possessed of a greater share of military knowledge than people in their rude state of society generally are.

5 *Atque inter carros impedimentaque.*]

mentaque prœlium commiserunt. At reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere cœpit: ad quos consectandos Cæsar equitatum misit.

XV. Germani, post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt: et quum ad confluentem Mosæ et Rheni pervenissent, reliquâ fugâ desperatâ, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt, atque ibi timore, lassitudine, et vi fluminis oppressi, perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum [1] ccccxxx millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar, iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. Iis Cæsar libertatem concessit.

XVI. Germanico bello confecto, multis de caussis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit justissima; quòd quum videret Germanos tam facilè impelli ut in Galliam venirent, [2] suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent, et posse, et audere populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quòd illa pars equitatûs Usipetum et Tenchtherorum, quam supra commemoravi prædandi frumentandique caussâ Mosam transîsse, neque prœlio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines [3] Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent " eos, qui sibi Galliæque bellum intulissent, utì sibi dederent:" responderunt: " populi R. imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire non æquum existimaret, cur sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet?" Ubii autem, qui uni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnoperè orabant, " ut sibi auxilium ferret, quòd graviter ab Suevis premerentur: vel, si id facere occupationibus Reip. prohiberetur, exercitum modò Rhenum transportaret, id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis satìs futurum: tantum esse nomen apud eos, atque opinionem exercitûs Romani, Ariovisto pulso, et hôc novissimo prœlio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes,

NOTES.

As the Germans in most of their expeditions carried their families and effects along with them, there must have been an immense number of waggons in their armies; these, they generally placed round their camps, where they served as an abatis to impede the attack of an enemy: of this method of fortification they made more use than of the ditch and rampart of the Romans.

1 *CCCCXXX millium.*] Authors differ respecting the numbers of these people, some having CCCCXL. Plutarch says CCC perished.

2 *Suis quoque rebus eos timere voluit.*] He was desirous that they should be made to fear for their concerns *at home*.

3 *Sigambrorum.*] The Sigambri inhabited the district which formed the late circle of Westphalia. The Franks, ancestors of the present French, and conquerors of Gaul on the decline of the Roman empire, are supposed to have been descended from these people.

utì opinione et amicitiâ populi Rom. tuti esse possint. Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur."

XVII. Cæsar his de caussis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat: sed navibus transire neque satìs tutum esse arbitrabatur, neque süæ, neque populi R. dignitatis esse statuebat: itaqúe, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, existimabat. [1] Rationem igitur pontis hanc instituit. [2] Tigna bina sesquipedalia, paullùm ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat: hæc cùm machinationibus demissa in flumen defixerat, [3] fistucisque adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona ac fastigiata ut secundùm naturam fluminis procumberent: [4] his item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenûm ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat: [5] hæc utraque bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrîmque fibulis ab extremâ parte distinebantur: quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut quò major vis aquæ se incitavisset, hôc arctiùs illigata tenerentur: [6] hæc directâ materiâ in-

NOTES.

1 *Rationem igitur pontis hanc instituit.*] This plan of the bridge therefore he resolved on.

2 *Tigna bina sesquipedalia, paullùm ab imo præacuta,* &c.] Two pieces of timber a foot and a half square, sharpened at the lower extremity, and *in length* proportioned to the depth of the river, were joined *with braces keeping them* at the distance of two feet from each other.

3 *Fistucisque adegerat.*] The *fistuca* was a machine contrived for the purpose of driving large stakes or piles into the ground.

4 *His item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo* &c.] Opposite these *posts* he placed another pair *of posts* joined in the same manner, distant forty feet, *from the opposed pair,* down the stream, and inclined against the current of the river. *Duo* seems tó have been written II by Cæsar, which would certainly have been better, and more consistently with the preceding expression of *tigna bina*, read *bina.* The expression *ab inferiore parte* is made by Lipsius to allude to the posts; the sense implied would then be that they were forty feet distant from their lowest parts or insertion into the bed of the river: but by understanding *fluminis*, the sense implied will be that the posts were placed opposite the first mentioned, lower down the stream, and the number of feet expressing their distance will likewise determine the breadth of the bridge; whereas if the passage should be explained as Lipsius understands it, the number expressed may as well relate to the distance of the double posts from each other along the sides, as to their opposed distance from one side to the other, which last is the sense implied by Cæsar.

5 *Hæc utraque bipedalibus trabibus immissis quantum* &c.] Upon each of these *double posts*, beams, *extending from one to the other across the bridge*, were placed, each being two feet thick, this being the distance at which the posts were joined together; their ends were fastened on each *of the double posts*, by means of two braces, these braces being *so* separated *that one was under and the other above the cross beam*, and *each of their extremities* being fastened to the opposite sides *of the posts*; such was the strength of the work, and the principles of the construction of its parts, that the more violently the stream bore against them, the more firmly were they held fastened together.

6 *Hæc directâ materiâ injectâ contexebantur, ac,* &c.] *After having in this manner fixed the cross beams from one bank of the river to the other*, they were joined to-

jectâ contexebantur, ac longuriis cratibusque consternebantur: [1]ac nihilo seciùs sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquè adigebantur, quæ pro pariete subjectæ, et cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent: et aliæ item supra pontem mediocri spatio, ut si arborum trunci sive naves, dejiciendi operis caussâ, essent à barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII. Diebus x, quibus [2] materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesque ad se adduci jubet. Sigambri ex eo tempore quo pons institui cœptus est, fugâ comparatâ, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

XIX. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratûs, omnibus vicis ædificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit; atque his auxilium suum pollicitus, si à Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit; Suevos, postquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, consilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, utì de oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaque omnia in silvas deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium ferè regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare constituisse. [3] Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum caussâ exercitum transducere constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino XVIII trans Rhenum consumptis, satìs et ad laudem, et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit pontemque rescidit.

XX. Exiguâ parte æstatis reliquâ Cæsar, etsi in his locis, quòd omnis Gallia ad septentrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit; [4] quòd omnibus ferè Gallicis bellis, hos-

NOTES.

gether by rafters laid from the one to the other *in the length of the bridge*, these were covered with planks and hurdles.—*Crates* were slender sticks or twigs woven together.

1 *Ac nihilo seciùs sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquè adigebantur, quæ* &c.] And besides all this there were stakes driven into the water obliquely on the lower side of the bridge, which being placed by way of buttresses, and connected with the whole work, served as supports against the force of the current.

2 *Materia.*] The timber for building the bridge.

3 *Quod ubi Cæsar comperit* &c.] From this expedition into Germany, we may infer that Cæsar had a much higher estimation of the bravery and military still of the Germans, than of the Gauls; for he was evidently afraid to venture any distance into their country, or to march to encounter the forces of the Sigambri and Suevi united in the interior, which must have been the principal object of his invasion.

4 *Quòd omnibus ferè Gallicis bellis* &c.]

tibus nostris indè subministrata auxilia intelligebat: et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret: tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modò insulam adisset; genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognovisset: quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neque enim temerè, præter mercatores, illò adit quisquam; neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones quæ sunt contra Galliam, notum est. Itaque, convocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXI. Ad hæc cognoscenda, priùs quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum navi longâ præmittit. Huic mandat ut, exploratis omnibus rebus, ad se quàm primùm revertatur. Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quòd indè erat brevissimus in Britanniam transjectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus, et, quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare, atque imperio populi Rom. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque ut in eâ sententiâ permanerent, eos domum remisit: [1] et cum his unà Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cujus et virtutem et consilium probabat, et quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit: huic imperat, quas possit, adeat civitates, horteturque ut populi Romani fidem sequantur, seque celeriter eò venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi, ac se barbaris committere non auderet, v die ad Cæsarem revertitur, quæque ibi perspexisset, renunciat.

XXII. Dum in his locis Cæsar, navium parandarum caussâ moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, et nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo Romano fecissent; seque ea, quæ imperâsset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satìs opportunè Cæsar accidisse arbitratus; quòd neque post tergum hostem relinquere volebat, neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; [2] neque

NOTES.

Suetonius asserts that Cæsar was prompted by a very different motive to invade Britain, namely the expectation of there finding pearls.—From the similarity of the manners and customs of the Britains with those of the Gauls, it is very probable that these two people had the same origin.

1 *Et cum his unà Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat.*] And together with these *Cæsar sent into Britain* Cominus, whom, after the Atrebates *allies of the Nervii in the Belgic war*, had been conquered, he made king of those parts.

2 *Neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniæ anteponendas judicabat.*] Nor did he think that the occupation of such trifling affairs should be prefered to *his purposed plan of invading Britain.*

has tantularum rerum occupationes sibi Britanniæ anteponendas judicabat: magnum his numerum obsidum imperat. Quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat: quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit: huc accedebant XVIII onerariæ naves, quæ ex eo loco millibus passuum VIII vento tenebantur, quò minùs in eundem portum pervenire possent: has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, et L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit: P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit.

XXIII. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertiâ ferè vigiliâ solvit, equitesque in [1] ulteriorem portum progredi, et naves conscendere, ac se sequi jussit: ab quibus quum paullò tardiùs esset administratum, ipse horâ circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: adeò montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in littus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eò convenirent, ad horam IX in anchoris exspectavit. Interim legatis tribunisque militum convocatis, et quæ ex Voluseno cognovisset, et quæ fieri vellet, ostendit: monuitque (ut rei militaris ratio, maximè ut res maritimæ postularent, ut quæ celerem atque instabilem motum haberent) ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. [2] His dimissis, et ventum, et æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, et sublatis anchoris, circiter millia passuum VIII ab eo loco progressus, aperto ac plano littore naves constituit.

XXIV. At barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, et [3] essedariis; quo plerumque genere in prœliis uti consuêrunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has caussas summa difficultas, quòd naves, propter magnitudinem, nisi in alto constitui non poterant: militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi onere armorum pressis, simul et de navibus

NOTES.

1 *Ulteriorem portum.*] This was the port in which the eighteen ships of burden, destined for the reception of the cavalry, were

2 *His dimissis, et ventum, et æstum uno tempore nactus secundum, dato* &c.] They being dismissed, and the wind and tide proving favourable at the same time for him, he, having given the signal, and weighed anchor &c.

3 *Essedariis.*] Charioteers. Chariots were principally used by eastern nations in their battles; they were of various forms, and had sharp pieces of iron of different shapes affixed to them. The Romans seem not to have made much use of them; nor could they be very serviceable against well disciplined troops, for as they were obliged to come to close engagement, their horses would soon be killed by soldiers habituated to keep their ranks, and thus rendered useless. In a champaign country and against undisciplined troops, they must have been a most dreadful engine of destruction.

desiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, tela audacter conjicerent, et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eâdem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti prœliis consueverânt, utebantur.

XXV. Quod ubi Cæsar animadvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatior, et motus ad usum expeditior, paullulùm removeri ab onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, [1] tormentis, sagittis, hostes propelli, ac submoveri jussit; [2] quæ res magno usui nostris fuit. Nam et navium figura, et remorum motu, et inusitato genere tormentorum, permoti barbari constiterunt, ac paullùm modò pedem retulerunt. At, nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris, qui x legionis aquilam ferebat, contestatus Deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: "Desilite," inquit, "milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere; ego certè meum Reipublicæ atque Imperatori officium præstitero." Hoc quum magnâ voce dixisset, se ex navi projecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desilierunt. Hos, item alii ex proximis navibus, quum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquârunt.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quòd neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius aliâ ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat, magnoperè perturbabantur. Hostes verò, notis omnibus vadis, ubi ex littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur. Plures paucos circumsistebant: alii ab latere aperto in universos tela conjiciebant. Quod quum animadvertisset Cæsar, [3] scaphas longarum navium, item [4] speculatoria navigia militibus compleri jussit; et quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri simul atque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt: neque longiùs prosequi potuerunt, [5] quòd equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

NOTES.

1 *Tormentis.*] These were engines contrived for the purpose of throwing darts and stones.

2 *Quæ res magno usui nostris fuit.*] Which thing was of great service to our men.

3 *Scaphas longarum navium* &c.] These were the boats belonging to the galleys or ships of war. From this word is derived the French *esquif* whence our skiff.

4 *Speculatoria navigia.*] These were light, and fast sailing vessels, generally used to explore coasts and to observe the movements of the enemy's fleet: in order to prevent being discovered every thing about them was painted a bluish colour.

5 *Quòd equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt.*] Because our cavalry, *embarked on board the eighteen transports*, had not been able to keep their course, and reach the island.

XXVII. Hostes prœlio superati, simul atque se ex fugâ receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt; "obsides daturos, quæque imperâsset, sese facturos" polliciti sunt. Unà cum his legatis Comius Atrebas venit, quem suprà demonstraveram à Cæsare in Britanniam præmissum; hunc illi è navi egressum, quum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant. Tunc, facto prœlio, remiserunt, et, in petendâ pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, et propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiverunt. Cæsar, questus, quòd quum ultro in continentem legatis missis pacem à se petîssent, bellum sine caussâ intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt: partem ex longinquioribus locis accersitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt; principesque undique convenêre, et se civitatesque suas Cæsari commendârunt.

XXVIII. His rebus pace firmatâ, post diem IV, quàm est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus suprà demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt: quæ quum appropinquarent Britanniæ, et ex castris viderentur, tanta tempestas subitò coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliæ eòdem, unde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propriùs solis occasum, magno suî cum periculo dejicerentur: quæ tamen, anchoris jactis, cùm fluctibus complerentur, necessariò, adversâ nocte in altum provectæ, continentem petiverunt.

XXIX. Eâdem nocte accidit, ut esset luna plena, quæ dies maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit: nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus complebat: et onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat; neque ulla nostris facultas, aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquæ quum essent funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitûs perturbatio facta est. Neque enim naves erant aliæ, quibus reportari possent, et omnia deerant, quæ ad reficiendas eas usui sunt; et quòd omnibus constabat hiemare in Galliâ oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

XXX. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui post prœlium ad ea, quæ jusserat Cæsar, facienda convenerant, inter se collocuti; quum equites, et naves, et frumentum Romanis deesse intelligerent, et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hôc erant etiam angustiora, quòd sine impedimentis Cæsar legiones transportaverat; optimum factu esse duxerunt, rebellione factâ, frumento, commeatuque nostros prohibere, et rem in hiemem producere: quòd his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi caussâ in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus conjuratione factâ, paullatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt.

XXXI. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum, et ex eo quòd obsides dare intermiserant, fore id quod accidit, suspicabatur. [1] Itaque ad omnes casus subsidia comparabat. Nam et frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; et quæ gravissimè afflictæ erant naves, earum materiâ atque ære ad reliquas reficiendas utebatur: et quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id summo studio à militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari commodè posset, effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, unâ frumentatum missâ, quæ appellabatur VII, neque ullâ ad id tempus belli suspicione interpositâ, quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret; ii, qui pro portis castrorum [2] in statione erant, Cæsari renunciaverunt, pulverem majorem, quàm consuetudo ferret, in eâ parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi à barbaris initum consilii; cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas in stationem succedere, reliquas armari, et confestim se subsequi jussit. Quum paullò longiùs à castris processisset, suos ab hostibus premi, atque ægrè sustinere, et confertâ legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. Nam quòd omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. Tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subitò adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul equitatu atque essedis circumdederant.

XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnæ: primò per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt: atque ipso terrore equorum, et strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: et quum se inter equitum turmas insinuavere, ex essedis desiliunt, et pedibus prœliantur. Aurigæ interim paullùm è prœlio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in prœliis præstant: ac tantum usu quotidiano et exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et brevi moderari ac flectere, et per temonem percurrere, et in jugo insistere, et inde se in currus citissimè recipere consueverint.

XXXIV. Quibus rebus perturbatis nostris novitate pugnæ, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit: namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri ex timore se receperunt. Quo facto, ad lacessendum hostem, et committendum prœlium alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, et brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit.

NOTES.

1 *Itaque ad omnes casus subsidia comparabat.*] He therefore prepared for every emergency.

2 *In statione.*] By this term, the soldiers that were placed before the gates as guards are implied.

[1] Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui discesserunt. Secutæ sunt continuos dies complures tempestates, quæ et nostros in castris continerent, et hostem à pugnâ prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt, paucitatemque nostrorum militum suis prædicaverunt; et quanta prædæ faciendæ, [2] atque in perpetuum suî liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magnâ multitudine peditatûs equitatûsque coactâ, ad castra venerunt.

XXXV. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter XXX, quos Comius Atrebas, de quo antè dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prœlio, diutiùs nòstrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt: deinde omnibus longè latèque ædificiis adflictis incensisque, se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace venerunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit, eosque in continentem adduci jussit: quòd, [3] propinquâ die æquinoctii, infirmis navibus, hiemi navigationem subjiciendam non existimabat: ipse idoneam tempestatem nactus, paullò post mediam noctem naves solvit. Quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt: [4] ex his onerariæ II eosdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paullò infrà delatæ sunt.

XXXVII. [5] Quibus ex navibus, quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent; Morini, quos Cæsar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circumsteterunt, ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt; [6] quum illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt. Quâ re nunciatâ, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri mili-

NOTES.

1 *Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui discesserunt.*] While these things are doing, all our men being employed, *the enemy* who were left in the field went off.

2 *Atque in perpetuum suî liberandi facultas daretur.*] And *what* an excellent opportunity was offered of freeing themselves for ever. By this sentence is implied, that should they succeed in destroying the Roman army, they would for ever be freed from any apprehension of an invasion.

3 *Propinquâ die æquinoctii.*] The day of the equinox being near. This was the autumnal equinox, which takes place on the twenty first of September, when the sun crosses the equinoctial line. The weather about this time is generally very stormy.

4 *Ex his onerariæ II eosdem portus, quos reliquæ, capere,* &c.] Of these, two transport ships were not able to make the same port, the rest had done, but were carried a little lower down *on the coast.*

5 *Quibus ex navibus.*] Out of which ships; namely the two just mentioned, that had separated from the rest.

6 *Quum illi, orbe facto, sese defenderent.*] When they, *the Romans,* having formed an orb, defended themselves. The orb, or soldiers drawn up in a circular form, was among the Romans generally resorted to by a small body of troops, when attacked on all sides by a superior force.

tes impetum hostium sustinuerunt, atque ampliùs horis IV fortissimè pugnaverunt, et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea verò quàm equitatus noster in conspectum venit, hostes, abjectis armis, terga verterunt, magnusque eorum numerus est occisus.

XXXVIII. Cæsar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britanniâ reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui quum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent: quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes ferè in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisque incensis; quòd Menapii omnes se in densissimas silvas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt, Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eò duæ omnino civitates ex Britanniâ obsides miserunt: reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex litteris Cæsaris dierum XX supplicatio à senatu decreta est.

DE BELLO GALLICO.

LIBER V.

ARGUMENT.

Cæsar gives orders for the equipment of a fleet: relates the dissensions of the Treviri among themselves, and the part he took therein. He invades Britain a second time; and on his return is involved in a war with several of the nations of Gaul.

I. [1] LUCIO Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere instituerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, utì, quàm plurimas possent hieme naves ædificandas, veteresque reficiendas, curarent. Earum modum formamque demonstrat: [2] ad celeritatem onerandi, subductionesque, paullò facit humiliores, quàm quibus [3] nostro mari uti consuevimus: atque id eò magìs quòd, propter crebras commutationes æstuum, minùs magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera, et ad multitudinem jumentorum transportandam, paullò latiores, quàm quibus in reliquis utimur maribus. [4] Has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas mul-

NOTES.

1 *Lucio Domitio, Ap. Claudio Coss.*] This was in the seven hundredth year from the foundation of Rome, and fifty fourth before the Christian era.

2 *Ad celeritatem onerandi, subductionesque, paullò facit humiliores.*] For the purpose of more speedily loading them, and drawing them on shore, he *ordered them to be* made somewhat lower, than those &c.

3 *Nostro mari.*] By this expression is meant the Mediterranean sea, which alone the Romans were accustomed to navigate.

4 *Has omnes actuarias.*] The *naves actuariæ* were light ships contrived for expedition; having but one rank of oars on each of their sides, and never more than two; of course they were not so high as the *naves longæ*. To ships of this description several names were given, as *Celoces, Lembi, Phaseli, Myoparones* &c. The most remarkable however were those called *naves liburnæ*, from the Liburni, a piratical people that inhabited Dalmatia, who first made use of them. Augustus in his naval engagement of Actium, was principally indebted to these ships for his victory over Antony. After this event, all vessels remarkable for celerity of motion were distinguished by the term of *naves liburnæ*.

tùm adjuvat. Ea quæ sunt usui ad armandas naves, ex Hispaniâ apportari jubet. Ipse, conventibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur; quòd à [1] Pirustis finitimam partem Provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eò quum venisset, civitatibus milites imperat: certumque in locum convenire jubet. Quâ re nunciatâ, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, "nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse:" demonstrant, "omnibus rationibus de injuriis satisfacere." Acceptâ oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet; nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat, [2] arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant.

II. His confectis rebus, [3] conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summâ rerum omnium inopiâ, circiter DC ejus generis, cujus suprà demonstravimus, naves, et longas XXVIII invenit constructas, [4] neque multùm abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit; atque omnes [5] ad portum Itium convenire jubet; quo ex portu commodissimum in Britanniam transjectum esse cognoverat, circiter millium passuum XXX à continenti. Huic rei, quod satis esse visum est militum, relinquit: ipse [6] cum legionibus expeditis IV, et equitibus DCCC in fines Trevirorum proficiscitur: quòd hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur.

NOTES.

1 *Pirustis.*] These people are supposed to have inhabited the northern districts of Turkey in Europe; it is however very probable that they were confined within the limits of Sclavonia.

2 *Arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant.*] He appoints arbitrators between the states, to estimate the damages *occasioned by plunder*, and to adjudge the punishment or indemnification.

3 *Conventibus peractis.*] The business of the supreme tribunal *of the province* being performed *in its several circuits*. It was customary for the proconsul or governor of a province, to hold courts of justice in the principal cities under his authority. These courts or meetings were summoned by an edict of the proconsul, giving timely notice to all those who had any causes to determine, or petitions &c. to present, to attend. Each province was generally divided into a certain number of districts called *conventus* or circuits: twenty of the most respectable men of the province were generally chosen by the governor to sit with him in council, according to whose opinion he passed sentence.

4 *Neque multùm abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent.*] Nor was there much wanting, of their being in a few days ready to be launched *into the sea*. The ancients had the labour of launching ships not only after their construction, but also almost every year, for during the winter their fleets were drawn on land. Ships were launched by means of ropes, levers, and rollers placed under them. Archimedes contrived a machine for this purpose called *helix*.

5 *Ad portum Itium.*] This port is supposed to have been situated, either in the vicinity of Boulogne or Calais.

6 *Cum legionibus expeditis IV.*] With four light legions; that is without their heavy baggage, or any incumbrance that might impede the celerity of their movement.

III. Hæc civitas longè plurimùm totius Galliæ equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut suprà demonstravimus, tangit. In eâ civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix: ex quibus alter, simul atque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit: se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitiâ populi Romani defecturos, confirmavit: quæque in Treviris gererentur, ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere, iisque, qui per ætatem in armis esse non poterant, [1] in silvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. Sed posteà quâm nonnulli principes ex eâ civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et adventu nostri exercitûs perterriti, ad Cæsarem venerunt, et de suis privatim rebus ad eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent: veritus ne ab omnibus desereretur, Indutiomarus legatos ad Cæsarem mittit; "sese idcirco à suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quò faciliùs civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque civitatem in suâ potestate esse, seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, et suas civitatisque fortunas ejus fidei permissurum."

IV. Cæsar, etsi intelligebat, quâ de caussâ ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret; tamen, ne æstatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad se cum CC obsidibus venire jussit. His adductis, et in iis filio, propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum, hortatusque est, utì in officio permaneret. Nihilò tamen seciùs principibus Trevirorum ad se convocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliavit. Quod quum merito ejus à se fieri intelligebat, tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quàm plurimùm valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum graviter tulit Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui: et, qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multò graviùs hoc dolore exarsit.

V. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit: ibi cognoscit XL naves, quæ in [2] Meldis factæ erant, tempestate rejectas, cursum tenere non potuisse, atque eôdem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eôdem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV, principesque ex omnibus civitatibus; ex quibus, perpaucos, [3] quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Galliâ, reliquos, obsi-

NOTES.

1 *In silvam Arduennam.*] This forest was situated in the vicinity of the city of Triers; its extent was exceedingly great; but little remains of it at present.

2 *Meldis.*]. The district these people inhabited is not known with certainty: some suppose them to have dwelt in the vicinity of Meaux, others near Cherbourg. Some for Meldis read Belgis.

3 *Quorum in se fidem perspexerat.*] Whose faithfulness to himself he had tried.

dum loco, secum ducere decreverat; quòd, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur.

VI. Erat unà cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo à nobis anteà dictum est. Hunc secum ducere in primis constituerat, quòd eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quòd jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, "Sibi à Cæsare regnum civitatis deferri:" quod dictum Ædui graviter ferebant, neque recusandi, neque deprecandi caussâ legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille primò omnibus precibus petere contendit, ut in Galliâ relinqueretur, partim, quòd insuetus navigandi, mare timeret, partim, [1] quòd religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinatè sibi negari vidit, omni spe impetrandi ademptâ, principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos, hortarique cœpit, ut in continenti remanerent, metu territare, "non sine caussâ fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur. Id esse consilium Cæsaris, ut quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret:" fidem reliquis interponere, jusjurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent.

VII. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur. Quâ re cognitâ, Cæsar, quòd tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coërcendum atque deterrendum quibuscunque rebus posset, Dumnorigem statuebat: quòd longiùs ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac Reip. nocere posset. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quòd [2] Corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam ut Dumnorigem in officio contineret, nihilò tamen seciùs omnia ejus consilia cognosceret. Tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesque conscendere naves jubet. At impeditis omnium animis Dumnorix cum equitibus Æduorum à castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Quâ re nunciatâ, Cæsar intermissâ profectione atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatûs ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici jubet: [3] nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille enim revocatus resistere, ac se

NOTES.

1 *Quòd religionibus sese diceret impediri.*] Because he was prevented by religion. Among the ancients it was customary previous to undertaking any important business, to consult the augurs; upon whose report of the auspices being favourable or contrary, they regulated their conduct. This was considered a religious rite; hence the word *religio* in the above sentence, may imply that Dumnorix feigned himself to be deterred by unfavourable auspices, and not that the principles of his religion forbade him to go to sea.

2 *Corus ventus.*] The west or rather north west wind.

3 *Nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset.*] He judged that Dumnorix during his (*Cæsar's*) absence, would be employed in nothing good; since when present, he had neglected his commands.

manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, "liberum se, liberæque civitatis esse." Illi, ut erat imperatum, circumsistunt, hominemque interficiunt: at Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum III legionibus, et equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, et rei frumentariæ provideret, quæque in Galliâ gererentur, cognosceret, et consilium pro tempore et pro re caperet: ipse cum legionibus V, et pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad solis occasum naves solvit, et leni [1] Africo provectus, mediâ circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit: et longiùs delatus æstu, ortâ luce, sub sinistrâ Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstûs commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, quâ optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Quâ in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquaverunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano ferè tempore: neque in eo loco hostis est visus. Sed ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magnæ manus eò convenissent, multitudine navium perterritæ, quæ cum [2] annotinis privatisque, quas sui quisque commodi caussâ fecerat, amplius DCCÇ unà erant visæ, timore à littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

IX. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus X ad mare relictis, et equitibus CCC, qui præsidio navibus essent, de III vigiliâ ad hostes contendit, eò minùs veritus navibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat: et præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, et prœlium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in silvas abdiderunt, locum nacti, egregiè et naturâ et opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, caussâ, jam antè præparaverant: nam [3] crebris arboribus succisis omnes introitus erant præclusi. [4] Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis VII, testudine factâ, et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longiùs Cæsar persequi vetuit, et quòd loci naturam ignorabat,

NOTES.

1 *Africo.*] The south west wind, so termed, because, in the Mediterranean sea, it blows from the coast of Africa.

2 *Annotinis.*] *Annotinæ naves* properly signifies ships built the year before, or used in the last year's expedition. Some very inaccurately make it signify ships of burden used in transporting provisions.

3 *Crebris arboribus,* &c.] These trees were placed together in form of an abatis. This seems to have been almost the only fortification made use of by the Gauls, and their neighbours the Britons.

4 *Ipsi ex silvis rari propugnabant.*] They fought from the woods in scattered parties.

et quòd magnâ parte diei consumptâ, [1] munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

X. Postridie ejus diei manè, tripartitò milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, "superiori nocte, maximâ coortâ tempestate, propè omnes naves afflictas, atque in littore ejectas esse, quòd neque anchoræ funesque subsisterent, neque nautæ gubernatoresque vim tempestatis pati possent. Itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum."

XI. His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumque revocari atque itinere desistere jubet. Ipse ad naves revertitur: eadem ferè quæ ex nunciis litterisque cognoverat, coram perspicit, sic ut, amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus [2] fabros deligit, et ex continenti alios accersiri jubet: Labieno scribit, ut quàm plurimas posset, iis legionibus, quæ sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, et cum castris unâ munitione conjungi. In his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus castrisque egregiè munitis, easdem copias, quas antè, præsidio navibus relinquit: ipse eôdem, unde redierat, proficiscitur. Eò cùm venisset, majores jam undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant. Summa imperii bellique administrandi, communi consilio, permissa est Cassivellauno, cujus fines à maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur [3] Tamesis, à mari circiter millia passuum LXXX. Huic, superiori tempore, cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant; sed, nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant.

XII. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in insulâ ipsâ memoriâ proditum dicunt: maritima pars ab iis, qui prædæ ac belli inferendi caussâ, ex Belgio transierant: qui omnes ferè iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eò pervenerunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaque ædificia ferè Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus: [4] utuntur aut æreo, aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. [5] Nascitur ibi plumbum album in me-

NOTES.

1 *Munitioni castrorum tempus relinqui volebat.*] He was desirous of leaving time for fortifying the camp.

2 *Fabros.*] The *Fabri* were artificers in wood and iron, whose duty was to make and manage the engines of war. The second class of the *comitia centuriata*, furnished two companies.

3 *Tamesis.*] The river Thames.

4 *Utuntur aut æreo, aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo.*] They make use of either brass, or pieces of iron of a fixed weight, for money. This passage is variously read by editors; some having *aut ære, aut annulis ferreis;* others *laminis ferreis;* others again *nummo æreo.*

5 *Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus.*] Tin is found in the interior districts. The tin mines of England are situated in Cornwall county,

diterraneis regionibus; in maritimis ferrum, sed ejus exigua est copia: ære utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Galliâ, est, præter fagum atque abietem. Leporem et gallinam, et anserem gustare, fas non putant. Hæc tamen alunt animi voluptatisque caussâ. Loca sunt temperatiora quàm in Galliâ, remissioribus frigoribus.

XIII. [1] Insula naturâ triquetra, cujus unum latus est contra Galliam: hujus lateris alter angulus, qui est ad [2] Cantium, quò ferè ex Galliâ naves appelluntur, ad orientem solem; inferior ad meridiem spectat. [3] Hoc latus tenet circiter millia passuum D; alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem solem: quâ ex parte est [4] Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quàm Britannia: [5] sed pari spatio transmissus, atque ex Galliâ est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula quæ appellatur [6] Mona. Complures præterea minores objectæ insulæ existimantur, [7] de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub brumâ esse noctem. Nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi [8] certis ex aquâ mensuris, breviores esse noctes, quàm in continente, videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium passuum. Tertium est contra Septentrionem: cui parti nulla est objecta terra, sed ejus lateris angulus maximè ad Germaniam spectat. Huic millia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum.

XIV. Ex his omnibus, longè sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis, neque multùm à Gallicâ differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et

NOTES.

which occupies the south western extremity of the country, and is nearly surrounded by the sea. Cæsar's observation that tin was brought from the interior is incorrect.

1 *Insula naturâ triquetra.*] The island is in form of a triangle. In Cæsar's time Britain was merely conjectured to be an island, until under succeeding emperors, vessels were sent to explore its coasts.

2 *Cantium.*] The county of Kent. It was in this county that Cæsar landed; and in the vicinity of Deal as some suppose.

3 *Hoc latus* &c.] The exact extent of this coast, is not more than 340 miles reckoning from Land's End to South Foreland.

4 *Hibernia.*] Ireland.

5 *Sed pari spatio transmissus, atque ex Galliâ est in Britanniam.*] But the passage *from Britain to Ireland* is equal to that, from Gaul into Britain. This is not exact, for the narrowest part of the channel between England and Ireland is much wider, than the narrowest part of that between England and France.

6 *Mona.*] The isle of Man situated in the Irish sea.

7 *De quibus insulis.*] The Orkney and Shetland islands are here alluded to. During winter they are overspread with thick fogs, which, as the sun, in the winter solstice remains but a short time above the horizon, often occasion a continued night of several days.

8 *Certis ex aquâ mensuris.*] By this expression the *clepsydra* is meant. The ancients were unacquainted with clocks and watches. The instrument generally used by them to measure time was the *clepsydra*, which was a glass filled with water, having a small aperture in its lower extremity, through which the water dropped. The time in which the glass emptied itself, served as a measure of time. Of some, three corresponded with our hour. This instrument was first used among the Greeks, to measure the time allowed their orators to speak. It was by Pompey introduced among the Romans.

carne vivunt, pellibusque sunt vestiti. [1] Omnes verò se Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem: [2] atque hoc horribiliore sunt in pugnâ adspectu: [3] capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasâ, præter caput et labrum superius. Uxores habent deni duodenique inter se communes, et maximè fratres cum fratribus, et parentes cum liberis. Sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primùm virgines quæque ductæ sunt.

XV. Equites hostium essedariique acriter prœlio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint. Sed, compluribus interfectis, cupidiùs insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subitò se ex silvis ejecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt: duabusque missis subsidio cohortibus à Cæsare, [4] atque his primis legionum duarum, quum hæ, intermisso perexiguo loci spatio inter se, constitissent; novo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacissimè proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur: illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnæ, quum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros propter gravitatem armorum, quòd neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minùs aptos esse ad hujus generis hostem: equites autem magno cum periculo dimicare, [5] propterea quòd illi etiam consultò plerumque cederent, et quum paullulùm ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, et pedibus dispari prœlio contenderent. Equestris autem prœlii ratio, et cedentibus et insequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisque intervallis prœliarentur, stationesque dispositas haberent atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis succederent.

XVII. Postero die, procul à castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, et lentiùs, quàm pridie, nostros equites prœlio lacessere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabulandi caussâ III legiones atque omnem equitatum cum [6] C. Trebonio legato misisset, re-

NOTES.

1 *Omnes verò se Britanni vitro inficiunt.*] All the Britons paint themselves with woad. In the reading of this passage there is much difference, some reading *nitro*, others *luteo*, others *glauco*, and others *glasto*.

2 *Atque hoc horribiliore sunt in pugnâ adspectu.*] And thereby their appearance is rendered more frightful in battle.

3 *Capillo promisso.*] With long hair.

4 *Atque his primis legionum duarum*, &c.] And these being the first cohorts of the two legions &c. The first cohort of each legion, generally exceeded the rest in numbers.

5 *Propterea quòd illi etiam consultò plerumque cederent.*] Because they (*the Britons*) often on purpose fled *from our men*.

6 *C. Trebonio.*] Trebonius was among the conspirators that slew Cæsar; although through his influence he had been created

pente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic, utì ab signis legionibusque non absisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt, neque finem insequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, quum post se legiones viderent, præcipites hostes egerunt; magnoque eorum numero interfecto, neque suî colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hâc fugâ protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt: neque post id tempus unquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesin, in fines Cassivellauni, exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægrè, transiri potest. Eò quum venisset, animadvertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. [1] Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita: ejusdemque generis sub aquâ defixæ sudes flumine tegebantur. Iis rebus cognitis à captivis perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. Sed eâ celeritate atque impetu milites ierunt, quum capite solo ex aquâ exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent.

XIX. Cassivellaunus, ut suprà demonstravimus, omni spe depositâ contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter iv essedariorum relictis, itinera nostra servabat, paullulumque ex viâ excedebat, [2] locisque impeditis atque silvestribus sese occultabat, atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat: et quum equitatus noster liberiùs, vastandi prædandique caussâ, se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisque, essedarios ex silvis emittebat, et magno cum periculo nostrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu latiùs vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longiùs ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur; et tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis, hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim [3] Trinobantes, propè firmissima earum regionum civitas, ex quâ Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat, (cujus pater Imanuentius in eâ civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat à Cassivellauno, ipse fugâ mortem vitaverat) legatos ad Cæsarem mittunt, pollicenturque sese ei dedituros, et imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuriâ Cassivellauni defendat, atque in civitatem mittat, qui præsit, imperiumque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL, frumentumque exercitui;

NOTES.

consul, and had received many favours from him.

1 *Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita.*] The banks *of this river* were defended by sharp stakes *fixed along them.* Beda, who lived in the eighth century, says, there were vestiges of these stakes in his time.

2 *Locisque impeditis atque silvestribus sese occultabat.*] And he concealed himself in places covered with woods, and of difficult access.

3 *Trinobantes.*] These people are supposed to have dwelt in Middlesex county.

Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumque miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuriâ prohibitis, [1] Cenimagni, [2] Segontiaci, [3] Ancalites, [4] Bibroci, [5] Cassi, legationibus missis, sese Cæsari dediderunt. Ab his cognoscit, non longè ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, silvis, paludibusque munitum, quò satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossâ munierunt, quò, incursionis hostium vitandæ caussâ, convenire consueverunt. Eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregiè naturâ atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paullisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt, seseque ex aliâ parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multique in fugâ sunt comprehensi atque interfecti.

XXII. Dum hæc in his locis geruntur; Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare suprà demonstravimus, quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit; atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, [6] castra navalia de improviso adoriantur, atque oppugnent. Hi quum ad castra venissent; nostri, eruptione factâ, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prœlio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maximè etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset hiemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset, atque id facilè extrahi posse intelligeret, obsides imperat: [7] et quid in annos singulos vectigalis populo R. Britannia penderet, constituit. Interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio neu Trinobantibus noceat.

XXIII. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. [8] His deductis, quòd et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commeati-

NOTES.

1 *Cenimagni.*] Suffolk, Norfolk, and Cambridge counties formed the district inhabited by these people.

2 *Segontiaci.*] The Segontiaci dwelt in the counties of Sussex and Southampton.

3 *Ancalites.*] These people are supposed to have inhabited Oxford county.

4 *Bibroci.*] It is very probable that the Bibroci dwelt in the county of Surry.

5 *Cassi.*] Part of Cambridge and Essex is supposed to have formed the district inhabited by these people.

6 *Castra navalia.*] The Romans, when in a hostile country, and no place proper for a harbour, drew their ships on land, and constructed fortifications round them: this they called *castra navalia.*

7 *Et quid in annos singulos vectigalis populo R. Britannia penderet, constituit.*] And he fixed the tribute, which Britain was each year to pay to the Romans. This, however, was never paid until Britain was reduced to the state of a Roman province, by succeeding emperors.

8 *His deductis.*] These being launched *into the sea.*

bus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, et prioris commeatûs expositis militibus, et quas posteà Labienus faciendas curaverat numero LX, [1] perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes rejicerentur. Quas quum aliquandiu Cæsar frustra exspectâsset, [2] ne anni tempore navigatione excluderetur, quòd æquinoctium suberat, necessariò angustiùs milites collocavit: ac summam tranquillitatem consecutus, secundâ initâ quum solvisset vigiliâ, primâ luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit.

XXIV. Subductis navibus, concilioque Gallorum [3] Samarobrivæ peracto, quòd eo anno frumentum in Galliâ, propter siccitates, angustiùs provenerat, coactus est aliter ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit, alteram in Nervios, Q. [4] Ciceroni: tertiam in [5] Essuos, L. Roscio; quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Treviorum, hiemare jussit: tres in Belgio collocavit: his M. Crassum quæstorem, et L. Munatium Plancum, et C. Trebonium legatos præfecit. Unam legionem, quam proximè trans [6] Padum conscripserat, et cohortes v, in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam et Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Cativulci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum, et L. Aurunculeium Cottam, legatos præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit: atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum c continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocatas, munitaque hiberna cognovisset, in Galliâ morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cujus majores in suâ civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute, atque in se benevolentiâ, quòd in omnibus bellis singulari ejus operâ fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium jam hunc annum

NOTES.

1 *Perpaucæ locum caperent.*] Few arrived in the island.

2 *Ne anni tempore navigatione excluderetur, quòd æquinoctium suberat.*] Lest he should be prevented, by the season of the year, from performing his voyage, for the equinox was near.

3 *Samarobrivæ.*] This town is supposed to have been situated near the present city of Amiens.

4 *Ciceroni.*] This was the brother of the celebrated orator Cicero.

5 *Essuos.*] The district inhabited by these people is not exactly known. They are, by some, supposed to have dwelt in the vicinity of the town of Seez, in the department of Orne.

6 *Padum.*] The river Po, in the north of Italy.

regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille veritus, quòd ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hiemare: [1] quorumque operâ cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quæstoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum.

XXVI. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultûs ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativulco: qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præstò fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treviri nunciis impulsi, suos concitaverunt; subitòque oppressis lignatoribus, magnâ manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent; atque unâ ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prœlio superiores fuissent: desperatâ re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, utì aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: [2] "habere sese, quæ de re communi dicere vellent, quibus controversias minui posse sperarent.

XXVII. Mittitur ad eos, colloquendi caussâ, C. Arpinius eques Romanus, familiaris Q. Titurii, et Q. Junius ex Hispaniâ quidam, qui jam antè, missu Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare consueverat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: "Sese, pro Cæsaris in se beneficiis, plurimùm ei confiteri debere; quòd ejus operâ stipendio liberatus esset, quod Atuaticis finitimis suis pendere consuêsset: quòdque ei et filius, et fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute et catenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut judicio, aut voluntate suâ fecisse, sed coactu civitatis: [3] suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quàm ipse in multitudinem. Civitati porrò hanc fuisse belli caussam, quòd repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit; id se facilè ex humilitate suâ probare posse; quòd non adeò sit imperitus rerum, ut suis copiis populum R. se superare posse confidat; sed esse Galliæ commune consilium: omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua le-

NOTES.

1 *Quorum operâ cognoverit Tasgetium interfectum*, &c.] Those whom he should discover to have been the authors of the murder of Tasgetium, *he ordered him* to apprehend and send to him.

2 *Habere sese, quæ de re communi*, &c.] That they had something, which concerned them all, to say, and which might be the means of adjusting their contentions.

3 *Suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus*, &c.] That his authority was such, that the people had as much power over him, as he had over them. Most of the states of Gaul seem to have been a mixture of democracy and aristocracy.

gio alteri legioni subsidio venire posset: non facilè Gallos Gallis negare potuisse, præsertim cùm de recuperandâ communi libertate consilium initum videretur; quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii; pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum transîsse: hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, velintne, priùs quàm finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter L, alter paullò ampliùs absit: illud se polliceri, et jurejurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum: quod cùm faciat, et civitati sese consulere, quòd hibernis levetur, et Cæsari pro ejus meritis gratiam referre." Hâc oratione habitâ, discedit Ambiorix.

XXVIII. C. Arpinius et Junius quæ audierant ad legatos deferunt. Illi repentinâ re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximèque hâc re permovebantur, quòd, civitatem ignobilem atque humilem Eburonum suâ sponte populo R. bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque ad concilium rem deferunt, magnaque inter eos existit controversia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni mil. et primorum ordinum centuriones, "nihil temerè agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum" existimabant: "quantasvis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis," docebant: "rem esse testimonio, quòd primum hostium impetum, multis ultrò vulneribus illatis, fortissimè sustinuerint; re frumentariâ non premi: interea et ex proximis hibernis et à Cæsare conventura subsidia:" [1] postremò "quid esse levius aut turpius, quàm auctore hoste, de summis rebus capere consilium?"

XXIX. Contra ea Titurius "serò facturos" clamitabat, "quum majores manus hostium, adjunctis Germanis, convenissent, aut cùm aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum; brevem consulendi esse occasionem; Cæsarem arbitrari profectum in Italiam: nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos: neque Eburones, [2] si ille adesset, tantâ cum contemptione nostrî ad castra venturos esse: non hostem auctorem, sed rem spectare: [3] subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori [4] Ariovisti mortem, et superiores nostras victorias: ardere Galliam, tot contumeliis acceptis, sub populi Romani imperium redactam, superiore gloriâ rei militaris extinctâ:" postremò "quis hoc sibi persuaderet, [5] sine certâ re, Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tu-

NOTES.

1 *Postremò quid esse levius aut turpius, quàm* &c.] In fine, what could be more absurd and shameful, than to take measures relative to things of the greatest importance, on the suggestion of an enemy.

2 *Si ille adesset.*] Namely Cæsar.

3 *Subesse Rhenum.*] The river Rhine was near.

4 *Ariovisti mortem.*] This is the Ariovistus mentioned in the first book.

5 *Sine certâ re.*] Unless the thing were certainly so.

tam: si nihil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros: si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem: Cottæ quidem, atque eorum qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certè longinquâ obsidione fames esset pertimescenda."

XXX. Hâc in utramque partem habitâ disputatione, quum à Cottâ, primisque ordinibus acriter resisteretur, "Vincite," inquit, "si ita vultis," Sabinus; et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: "neque is sum," inquit, "qui gravissimè ex vobis mortis periculo terrear; hi sapient, et si gravius quid acciderit, abs te rationem deposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis casum sustineant; nec rejecti, et relegati longè ab cæteris, aut ferro aut fame intereant."

XXXI. Consurgitur ex concilio: comprehendunt utrumque et orant, "ne suâ dissensione et pertinaciâ rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modò unum omnes sentiant, ac probent; contra, in dissensione nullam se salutem perspicere." Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus; [1] superat sententia Sabini. Pronunciatur, primâ luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et languore militum et vigiliis periculum augeatur. Primâ luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnisque impedimentis.

XXXII. At hostes, postea quàm ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipartitò in silvis, opportuno atque occulto loco, à millibus passuum circiter II. Romanorum adventum exspectabant: et quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utrâque parte ejus vallis subitò sese ostenderunt; novissimosque premere, et primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prœlium committere cœperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, utì qui nihil antè providisset, trepidare, concursare, cohortesque disponere; hæc tamen ipsa timidè, atque ut eum omnia deficere viderentur; quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitâsset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam caussam profectionis auctor non fuisset, nullâ in re communi saluti deerat: et in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris; et in pugnâ, militis officia præstabat. Quumque propter longitudinem agminis minùs facilè per se omnia obire, et quid quoque loco faciendum esset, providere possent: jusserunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium, etsi in ejusmodi casu reprehenden-

NOTES.

1 *Superat sententia Sabini.*] The opinion of Sabinus is adopted.

dum non est, tamen incommodè accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnandum alacriores effecit: quòd non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgò milites ab signis discederent, quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret, et clamore ac fletu omnia complerentur.

XXXIV. At barbaris consilium non defuit. Nam duces eorum totâ acie pronunciari jusserunt, [1] "ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcunque Romani reliquissent: proinde omnia in victoriâ posita existimarent." Erant et virtute et numero pugnando pares nostri: tametsi à duce et à fortunâ deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponèbant: et quoties quæque cohors procurreret, ab eâ parte magnus hostium numerus cadebat. Quâ re animadversâ, [2] Ambiorix pronunciari jubet, ut, "procul tela conjiciant, neu propiùs accedant; et quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum, et quotidianâ exercitatione, nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur."

XXXV. Quo præcepto ab iis diligentissimè observato, quum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissimè refugiebant: interim eâ parte nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. Rursus quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant; et ab iis qui cesserant, et ab iis qui proximi steterant, circumveniebantur; sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur; neque à tantâ multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant: et magnâ parte diei consumptâ, quum à primâ luce ad horam VIII pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui superiore anno [3] primum pilum duxerat, viro forti et magnæ auctoritatis, utrumque femur tragulâ transjicitur. Q. Lucanius ejusdem ordinis fortissimè pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordinesque adhortans, [4] in adversum os fundâ vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, "ut sibi militibusque parcat." Ille appellatus respondit: "si velit secum colloqui, licere: sperare à multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat: ipsi verò nihil nocitum iri: inque eam rem se suam fidem interponere." Ille cum Cottâ saucio communicat, "si videatur, pugnâ ut excedant, et cum Ambiori-

NOTES.

1 *Ne quis ab loco discederet.*] That no one should leave his station.

2 *Ambiorix pronunciari jubet, ut procul tela conjiciant.*] Ambiorix ordered it to be proclaimed *to his men*, that they should throw their darts at some distance *from the Romans*.

3 *Primum pilum duxerat.*] That is, he had been chief centurion of the legion, or *centurio primi pili*, or *primi ordinis*.

4 *In adversum os fundâ vulneratur.*] Was wounded in the face by *a stone cast from* a sling.

ge unà colloquantur: sperare se ab eo de suâ ac militum salute impetrari posse." Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo perseverat. Sabinus, quos in præsentiâ tribunos mil. circum se habebat, et primorum ordinum centuriones, se sequi jubet: et quum propiùs Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum facit, suisque, ut idem faciant, imperat. Interim dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consultò ab Ambiorige instituitur sermo, [1] paullatim circumventus, interficitur. Tum verò suo more victoriam conclamant, atque ululatum tollunt, impetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur, [2] cum maximâ parte militum: reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus L. Petrosidius [3] aquilifer, quum magnâ multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit, ipse pro castris fortissimè pugnans occiditur. Illi ægrè ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperatâ salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex prœlio elàpsi, incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt, atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

XXXVII. Hâc victoriâ sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur: neque diem neque noctem intermittit; peditatumque se subsequi jubet. Re demonstratâ, Atuaticisque concitatis, postero die in Nervios pervenit: hortaturque, " ne suî in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos pro iis quas acceperint injuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos, magnamque partem exercitûs interîsse" demonstrat: " nihil esse negotii, subitò oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: se ad eam rem" profitetur " adjutorem." Facilè hâc oratione Nerviis persuadet.

XXXVIII. Itaque confestim dimissis nunciis ad [4] Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt: et de improviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum famâ de Titurii morte perlatâ. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque caussâ in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis, magnâ manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium socii et clientes, legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. [5] Ægrè is dies sustentatur, quòd omnem spem hostes in ce-

NOTES.

1 *Paullatim circumventus interficitur.*] *Titurius* being by degrees surrounded is slain.

2 *Cum maximâ parte militum.*] The whole number of soldiers was about 7000. The loss in this engagement was greater than Cæsar ever sustained in any of his battles.

3 *Aquilifer.*] This was the officer who bore the eagle or standard of the legion. Those who carried the ensigns of the maniples were called *signiferi.*

4 *Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos.*] The places these people inhabited are not known.

5 *Ægrè is dies sustentatur.*] With much difficulty was the attack *of the enemy* sustained on that day *by our men*.

leritate ponebant, atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

XXXIX. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex eâ materiâ, quam munitionis caussâ comportaverant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate. Quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multò majoribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. A nostris eâdem ratione, quâ pridie resistitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. Quæcunque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. Multæ [1] præustæ sudes, magnus [2] muralium pilorum numerus instituitur: [3] turres contabulantur: [4] pinnæ loricæque ex cratibus attexuntur. [5] Ipse Cicero, quum tenuissimâ valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultrò, militum concursu ac vocibus, sibi parcere cogeretur.

XL. Tunc duces, principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum, caussamque amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Factâ potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: "omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transîsse: Cæsaris reliquorumque hiberna oppugnari." Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ caussâ: [6] "Errare eos" dicunt, "si quidquam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, et in quascunque partes velint, sine metu proficisci." Cicero ad hæc unum modò respondit: "Non esse consuetudinem pop. R. ullam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere velint, se adjutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro ejus justitiâ, quæ petierint, impetraturos.

NOTES.

1 *Præustæ sudes.*] Stakes burnt at the end. These were used in defending the rampart.

2 *Muralium pilorum.*] These were darts thrown only from the walls of a fortified place. They were much heavier and larger than those used in the field.

3 *Turres contabulantur.*] *Turres contabulatæ* were towers of several stories, from whence stones were cast by means of engines.

4 *Pinnæ loricæque ex cratibus attexuntur.*] Battlements and parapets were constructed of hurdles. The parapet or *lorica* was a wall that served to defend the soldiers when mounted on the rampart. The *pinnæ*, or battlements were openings made in the parapet for the purpose of more readily annoying the besiegers.

5 *Ipse Cicero, quum tenuissimâ valetudine esset,* &c.] Cicero himself, though in a very bad state of health &c.

6 *Errare eos dicunt, si quidquam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidant.*] Saying that they were mistaken, if they, (*the Romans*) hoped for any assistance from those who were themselves in the greatest extremity. By this the Gauls endeavoured to impress Cicero with the belief, that all the Roman camps were besieged, and that it would be in vain to expect any succour.

XLI. Ab hâc spe repulsi Nervii, vallo pedum XI, et fossâ pedum XV hiberna cingunt. Hæc et superiorum annorum consuetudine à nostris cognoverant, et quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea; gladiis cespitem circumcîdere, manibus sagulisque terram exhaurire cogebantur. Quâ quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit. Nam minùs horis tribus, millium passuum XV in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus, turres ad altitudinem valli, falces, testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt.

XLII. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes [1] fusili ex argillâ glandes fundis, et fervefacta jacula in [2] casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, et venti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi partâ jam atque exploratâ victoriâ, turres, testudinesque agere, et scalis vallum ascendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque præsentia animi fuit, ut quum undique flammâ torrerentur, maximâque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta, atque omnes fortunas conflagrare intelligèrent: non modò demigrandi caussâ de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrimè fortissimèque pugnarent. Hic dies nostris longè gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atque interficeretur; ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullulùm quidem intermissâ flammâ, et quodam loco turri adactâ, et contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes removerunt; nutu vocibusque hostes, "si introire vellent," vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turrisque succensa est.

XLIII. Erant in eâ legione fortissimi viri centuriones, [3] qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio et L. Varenus. Ii perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur, omnibusque annis, de loco, summis simultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrimè ad munitiones pugnaretur: "Quid dubitas," inquit, "Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exspectas? hic dies, hic dies de nostris controversiis jùdicabit." Hæc quùm dixisset, procedit extra munitiones, et quæ pars hostium confertissima visa est, in eam irrumpit.

NOTES.

1 *Fusili ex argillâ glandes* &c.] Red hot balls made of clay were thrown with slings &c.

2 *Casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ.*] Huts or cottages, which were thatched in the manner of the Gauls.

3 *Qui jam primis ordinibus appropinquarent.*] Who already were advancing to the first orders. In the Roman legions the centurions took precedence of one another, according to the rank of the century they commanded. The rank of each century was reckoned from the second century of the tenth or last maniple of the *hastati*, which in rank was the lowest, to the first century of the first maniple of the *triarii* which was the highest. The promotion of centurions was regular through all the sixty centuries of the legion, from the lowest to the highest rank.

Nec Varenus quidem tum vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit: quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, et in illum universi tela conjiciunt, neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulfioni, et [1] verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam, et gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. Succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti subvenit. Ad hunc se confestim à Pulfione omnis multitudo convertit. Illum veruto transfixum arbitrantur. Illic verò occursat ociùs gladio, cominùsque rem gerit Varenus; atque, uno interfecto, reliquos paullùm propellit. Dum cupidiùs instat, in locum inferiorem dejectus concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulfio: atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summâ cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione, et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset; neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

XLIV. Quantò erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, et maximè quòd, magnâ parte militum confectâ vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat: tantò crebriores litteræ nunciique ad Cæsarem mittebantur; quorum pars deprehensa, in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui à primâ obsidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem præstiterat. Hic servo, spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas affert, et Gallus inter Gallos sine ullâ suspicione versatus, ad Cæsarem pervenit: ab eo de periculo Ciceronis, legionisque cognoscit.

XLV. Cæsar, acceptis litteris circiter horâ XI diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo millia passuum XXV. Jubet mediâ nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. Exiit cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, [2] quà sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reip. commodo facere possit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitûs, quòd paullò aberat longiùs, non putat exspectandam: equites circiter CD ex proximis hibernis cogit.

XLVI. Horâ circiter III ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus: eo die millia passuum XX progreditur. Crassum Samaro-

NOTES.

1 *Verutum in balteo defigitur.*] A dart pierced his belt.

2 *Quà sibi iter faciendum sciebat.*] Through which country Cæsar knew he should have to pass.

brivæ præficit; legionemque ei attribuit, quòd ibi impedimenta exercitûs, obsides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, [1] quod eò tolerandæ hiemis caussâ devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multùm moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini, et cæde cohortum cognitâ, quum omnes ad eum Trevirorum copiæ venissent, veritus, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoriâ efferri sciret; litteras Cæsari dimittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes peditatûs equitatûsque copias Trevirorum III millia passuum longè ab suis castris consedisse.

XLVII. Cæsar, consilio ejus probato, etsi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantòque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, utì ad Ciceronem epistolam deferat. [2] Hanc Græcis conscriptam litteris mittit, ne, interceptâ epistolâ, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, [3] monet ut tragulam cum epistolâ ad amentum deligatâ, intra munitiones castrorum abjiciat. In litteris scribit, "se cum legionibus profectum celeriter affore:" hortatur, "ut pristinam virtutem retineat." Gallus periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animadversa; tertio die à quodam milite conspicitur; dempta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximâque omnes lætitiâ afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur; quæ res omnem dubitationem adventûs legionum expulit.

XLVIII. Galli, re cognitâ per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero, datâ facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem suprà demonstravimus, repetit, qui litteras ad Cæsarem deferat: hunc admonet, iter cautè diligenterque faciat: perscribit in litteris, "hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse." Quibus litteris circiter mediâ nocte, Cæsar, allatis, suos facit certiores; eos-

NOTES.

1 *Quod eò tolerandæ hiemis caussâ devexerat.*] Which he had there brought together, for provisions during the winter.

2 *Hanc Græcis conscriptam litteris mittit.*] This letter he sent written in the Greek alphabet. Cæsar does not here, as in the case of the Helvetii, mean that the Greek letters were used to express the words of the language of the writer, but that the letter was actually written in the Greek language.

3 *Monet ut tragulam cum epistolâ ad amentum deligatâ, intra* &c.] He instructs him, that he should throw a javelin, with the letter tied to the strap, within the fortifications. The strap was used for the purpose of throwing the javelin with greater celerity.

que ad dimicandum animo confirmat. Postero die, luce primâ, movet castra; et circiter millia passuum IV progressus, trans vallem magnam et rivum, hostium multitudinem conspicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tamen quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, consedit, et, quàm æquissimo loco potest, castra communit; atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis; tamen angustiis [1] viarum, quàm maximè potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissimè itinere vallem transire posset.

XLIX. Eo die parvulis equestribus prœliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent. Galli, quòd ampliores copias, quæ nondum convenerant, exspectabant: Cæsar, si fortè timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset citra vallem, ut pro castris prœlio contenderet: si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. Primâ luce hostium equitatus ad castra accedit, prœliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere, seque in castra recipere jubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri, portasque obstrui, atque in iis administrandis rebus quàm maximè concursari, et cum simulatione agi timoris jubet.

L. Quibus omnibus rebus hostes invitati [2] copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt: nostris verò etiam de vallo deductis, propiùs accedunt, et tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt: præconibusque circummissis, pronunciari jubent, "seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem:" ac sic nostros contempserunt, ut, [3] obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quòd ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scandere, alii fossas complere inciperent. Tunc Cæsar, omnibus portis eruptione factâ, equitatuque emisso, celeriter hostes dat in fugam, sic ut omnino pugnandi caussâ resisteret nemo: magnumque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit.

LI. Longiùs prosequi veritus, quòd silvæ paludesque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento illorum, locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institu-

NOTES.

1 *Viarum.*] The *viæ* were streets or intervals separating the tents of the different troops from each other. Of these, there were generally five running in the length of the camp, that is, from the *porta prætoria* to the *porta decumana*; and three across, one in the lower part of the camp, called *quintana*, and two in the upper, named *principia*. The rows of tents between the *viæ* were called *strigæ*.

2 *Copias transducunt.*] They lead over their forces. Namely across the river and valley.

3 *Obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum.*] The gates being in appearance shut up, *but only* with a single row of sods.

tas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur. Legione productâ, cognoscit non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, et quantâ cum virtute, sint res administratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat: centuriones sigillatim, tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis, cognoverat. De casu Sabini et Cottæ certiùs ex captivis cognoscit. Postero die, concione habitâ, rem gestam proponit; milites consolatur, et confirmat: quod detrimentum culpâ et temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet: quòd beneficio Deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

LII. Interim ad Labienum per Rhemos, incredibili celeritate, de victoriâ Cæsaris fama perfertur; ut quum ab hibernis Ciceronis millia passuum L abesset, eòque post horam IX diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. Hàc famâ ad Treviros perlatâ, Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna: ipse cum III legionibus circum Samarobrivam [1] trinis hibernis hiemare constituit: et, quòd tanti motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant: et quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis concilia habebant; neque ullum ferè totius hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Cæsaris, quin aliquem de conciliis et motu Gallorum nuncium acciperet. In his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus, " magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ [2] Armoricæ appellantur, oppugnandi sui caussâ convenisse: neque longiùs millia passuum VIII ab hibernis suis abfuisse, sed nuncio allato de victoriâ Cæsaris, discessisse, adeò ut fugæ similis discessus videretur.

LIII. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis, alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret, alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ est civitas in primis firma, et magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat (cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant) interficere publico consilio conati: quum ille præsensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt; et missis ad Cæsarem satisfaciundi caussâ legatis, quum is omnem ad se senatum venire

NOTES.

1 *Trinis hibernis.*] In three winter quarters. That is each legion had its particular fortified winter encampment.

2 *Armoricæ.*] The people of these states inhabited the late province of Bretagné.

jussisset, dicto audientes non fuerunt: tantumque apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, ut præter Æduos et Rhemos, (quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetuâ erga populum Romanum fide; alteros pro recentibus belli Gallici officiis;) nulla ferè fuerit civitas non suspecta nobis. Idque adeò haud scio mirandumne sit, quum compluribus aliis de caussis, tum maximè, [1] quòd, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissimè dolebant.

LIV. Treviri verò atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur: magnâ parte exercitûs nostri interfectâ, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret; quum "se bis expertos" dicerent, "Ariovisti bello, et Tenchtherorum transitu, non esse fortunam ampliùs tentaturos." Hâc spe lapsus Indutiomarus, nihilo minùs [2] copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatosque totâ Galliâ magnis præmiis ad se allicere cœpit: ac tantam sibi jam iis rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publicè privatimque peterent.

LV. Ubi intellexit ultro ad se veniri; alterâ ex parte Senones Carnutesque, [3] conscientiâ facinoris instigari; alterâ Nervios Atuaticosque bellum Romanis parare; [4] neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum concilium indicit. Hoc, more Gallorum, est initium belli, quò, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; et qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem suprà demonstravimus Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse, [5] hostem judicat, [6] bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in concilio pronunciat, accersitum se à Senonibus et Carnutibus, aliisque compluribus Galliæ

NOTES.

1 *Quòd, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum, &c.*] That, they who by their courage and skill in war excelled all nations, had lost so much of this reputation *of power*, as *to be forced* to submit to the authority of the Roman people.

2 *Copias cogere, exigere à finitimis, equos parare.*] To raise troops, to request them of the neighbouring states, *and* to provide cavalry. In many editions the reading is, *copias cogere, exercere, à finitimis equos parare*, which will then be; to raise troops, to train them, *and* to procure cavalry from the neighbouring states.

3 *Conscientiâ facinoris instigari.*] To be instigated by a consciousness of having offended. The Senones for having attempted to kill their king Cavarinus, and for having forced him from his kingdom and home. The Carnutes for having murdered their chief magistrate Tasgetius.

4 *Neque sibi voluntariorum copias defore.*] Nor would there be wanting troops, that of their own accord would join him.

5 *Hostem judicat.*] Proclaims him an enemy or traitor. Some read, *hostem judicandum curat.*

6 *Bonaque ejus publicat.*] And confiscates his estates.

civitatibus: [1] huc iter facturum per fines Rhemorum, eorumque agros populaturum: ac priùs quàm id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæque fieri velit, præcipit.

LVI. Labienus quum et loci naturâ et manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat: sed, ne quam occasionem rei benè gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque, à Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognitâ, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique convocat. Iis certam diem conveniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur, aliàs ut situm castrorum cognosceret, aliàs colloquendi aut territandi caussâ. Equites plerumque omnes telà intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat, timorisque opinionem, quibuscunque poterat rebus, augebat.

LVII. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet; nocte unâ, intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accersendos curaverat, tantâ diligentiâ omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nullâ ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri posset. Interim, ex consuetudine quotidianâ, Indutiomarus ad castra accedit, atque ibi magnam partem diei consumit: equites tela conjiciunt, et magnâ contumeliâ verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo à nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subitò Labienus duabus portis omnem equitatum emittit: præcipit atque interdicit, perterritis hostibus atque in fugam conjectis, quod fore, sicut accidit, videbat, omnes unum peterent Indutiomarum, neu quis quemquam priùs vulneraret, quàm illum interfectum videret: [2] quòd morâ reliquorum illum spatium nactum, effugere nolebat: magna proponit iis, qui occiderint, præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna: et quum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur, caputque ejus refertur in castra. Redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hâc re cognitâ, omnes Eburonum et Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt: paullòque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

NOTES.

1 *Huc iter facturum per fines Rhemorum.*] To these people he intended to march, through the territories of the Rhemi.

2 *Quòd morâ reliquorum illum spatium nactum, effugere nolebat.*] Because he was unwilling, that he should have time to escape by their delay, *occasioned in the pursuit* of others.

DE BELLO GALLICO.

LIBER VI.

ARGUMENT.

The Senones and Carnutes are overcome. Labienus defeats the Treviri. Cæsar, having again constructed a bridge over the Rhine, crosses it. He describes the manners of the Gauls and Germans. Cæsar, through want of provisions, recrosses the Rhine, and overcomes Ambiorix. The Sigambri attack Cicero's camp; but are forced to desist and return home.

I. MULTIS de caussis Cæsar majorem Galliæ motum exspectans, [1] per. M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium legatos, delec-

NOTES.

1 *Per M. Silanum, C. Antistium Reginum*, &c.] By the legates M. Silanus, C. Antistius Reginus, and T. Sextius, he (*Cæsar*) resolved to make a *new* levy of *soldiers*. In the early periods of the Roman republic, the following was the method of forming an army. Four legions were generally raised each year, of which two were assigned to each consul. The number of legions was not always confined to four, for sometimes ten, eighteen, twenty, twenty three &c. were raised, besides the forces of the allies. The consuls, having entered on their office, appointed a day for all those of an age liable to military duty, which was from seventeen to forty six, to assemble in the capitol: where the consul, and six military tribunes for each legion to be raised, attended. The people present were divided into their tribes, and subdivided into their classes and centuries. Lots were cast, which tribe should be taken: out of the tribe on which the lot fell, four men were selected as nearly alike one another as possible. Of these men the tribunes of the first legion had the first choice, those of the second, the second, those of the third, the third, and those of the fourth had to receive the one left. Four others were then again selected from the tribe, when the tribunes of the second legion had the first choice, those of the first the last. In this alternate manner, they proceeded, until the numbers of each of the four legions were completed. When the levy was finished, a soldier was chosen to repeat the words of the military oath, each one swearing after him. The form of this oath was not always the same: the substance however of it was that they would obey their commander, and not desert their standards. The following military oath was used in the time of Vegetius,

tum habere instituit. Simul ab Cn. Pompeio Proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio, Reipublicæ caussâ, maneret, quos ex [1] Cisalpinâ Galliâ consulis sacramento, rogavisset, ad signa convenire, et ad se proficisci juberet: magni interesse, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ existimans, tantas videri Italiæ facultates, ut si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius et Reipublicæ et amicitiæ tribuisset: celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus, [2] duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat; et celeritate et copiis docuit, quid populi R. disciplina atque opes possent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos à Treviris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare, et pecuniam polliceri non desistunt. [3] Quum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant. Inventis nonnullis, civitates jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecuniâ cavent; Ambiorigem sibi societate et fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret; Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis [4] cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, à Treviris Germanos crebris legationibus sollicitari, maturiùs sibi de bello cogitandum putavit.

III. Itaque nondum hieme confectâ, proximis IV legionibus coactis, de improviso in fines Nerviorum contendit; et priùs quàm illi aut convenire, aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque eâ prædâ militibus concessâ, vastatisque agris, in deditionem venire, atque obsides sibi dari coëgit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ primo vere, ut instituerat, indicto, quum reliqui præter Senones, Carnutes, Trevirosque venissent: initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut om-

NOTES.

under the christian emperors. *Per Deum, et per Christum, et per Spiritum Sanctum, et per majestatem Imperatoris.* By God, and by Christ, and by the Holy Ghost, and by the majesty of the Emperor. Persons called *conquisitores* were often sent through the country to raise soldiers, and force people to enrol themselves. Until the time of the consul Marius, the Romans admitted none of their lowest class of citizens to be enroled as soldiers.

1 *Cisalpinâ Galliâ.*] This district comprehended the north of Italy.

2 *Duplicatoque earum cohortium numero,* &c.] The number of the cohorts he had lost by Q. Titurius, being doubled. The number of cohorts lost by Titurius was fifteen, consequently the reinforcement Cæsar received must have been thirty cohorts, or three legions, making about fourteen thousand men.

3 *Quum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant,* &c.] When they could not obtain this of the neighbouring *Germans*, they had recourse to those *Germans*, that dwelt at a greater distance. Having found some *of these nations willing to assist them;* the states bind themselves to one another by an oath *for the performance of the treaty;* the Treviri *moreover* give hostages as security for the payment of the money, *promised as a recompense.*

4 *Cisrhenanis.*] These were the Nemetes, Tribocci, Ubii and Batavi.

nia postponere videretur, concilium in [1] Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoriâ conjunxerant: sed ab hôc concilio abfuisse existimabantur. [2] Hâc re pro suggestu pronunciatâ, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eò pervenit.

IV. Cognito ejus adventu, Acco, qui princeps ejus concilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus, priùs quàm id effici posset, adesse Romanos nunciatur. Necessariò sententiâ desistunt, legatosque deprecandi caussâ ad Cæsarem mittunt: adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam, excusationemque accipit, quòd æstivum tempus instantis belli, non quæstionis, esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eòdem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientelâ: eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus.

V. Hâc parte Galliæ pacatâ, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, ne quis aut ex hujus iracundiâ, aut ex eo, quod meruerat odio, civitatis motus existat. [3] His rebus constitutis, quòd pro explorato habebat Ambiorigem prœlio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Galliâ de pace ad Cæsarem legatos nunquam miserant: cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc priùs illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacessendum: ne, desperatâ salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hôc inito consilio, totius exercitûs impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet. Ipse, cum legionibus expeditis v, in Menapios proficiscitur. Illi, [4] nullâ coactâ manu, loci præsidio freti, in silvas paludesque confugiunt, suaque eòdem conferunt.

VI. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato, et M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, [5] adiit tripartitò: [6] ædificia vicosque

NOTES.

1 *Lutetiam Parisiorum.*] Paris, the capital of the present French empire.

2 *Hâc re pro suggestu pronunciatâ.*] This being pronounced from the tribunal. The *suggestus* was an elevated place where the speaker stood.

3 *His rebus constitutis, quòd pro explorato habebat*, &c.] These things being settled, for he was well assured that Ambiorix would not contend with him in battle, &c.

4 *Nullâ coactâ manu.*] They having assembled no forces.

5 *Adiit tripartitò.*] He marched to them with his army divided in three parts, or in three columns. By this is meant that Cæsar invaded the country of the Menapii, in three places.

6 *Ædificia vicosque incendit.*] It was Cæsar's custom in his Gallic wars, when marching through an enemy's country, to burn towns and buildings, and to destroy, or take away every thing that might serve to support the inhabitants.

incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ caussâ, mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit: ipse in Treviros proficiscitur.

VII. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatûs equitatûsque copiis, Labienum cum unâ legione, quæ in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant. Jamque ab eo non longiùs bidui viâ aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris à millibus passuum xv, auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, præsidio v cohortium impedimentis relicto, cum xxv cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur, et mille passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen, ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in concilio palàm; "quoniam Germani appropinquare dicuntur, [1] sese suas exercitûsque fortunas in dubium non devocaturum, et postero die primâ luce castra moturum." Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatûs numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis militum [2] primisque ordinibus coactis, quid sui consilii sit, proponit: et quò faciliùs hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu et tumultu, quàm populi R. fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ànte lucem, in tantâ propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, cùm Galli cohortati inter se, "ne speratam prædam ex manibus dimitterent: longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare: neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant:" flumen transire, et iniquo loco prœlium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eâdem usus simulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmissis paullùm impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; "Habetis," inquit, "milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis: eum adesse, et hæc coràm cernere existimate." Simul signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet: et paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera dispo-

NOTES.

1 *Sese suas exercitûsque fortunas in dubium non devocaturum.*] That he (*Labienus*) would not hazard himself, and the army *any longer*.

2 *Primisque ordinibus coactis.*] Some read *primisque ordinibus convocatis*.

nit. Celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, [1] infestis signis ad se ire viderunt, impetum modò ferre non potuerunt: ac primo concursu in fugam conjecti, proximas silvas petiverunt; quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis pòst diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant, perceptâ Trevirorum fugâ, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

IX. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de caussis Rhenum transire constituit: quarum erat altera, quòd auxilia contra se Treviris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His consitutis rebus, paullùm supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. [2] Notâ atque institutâ ratione, magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab iis subitò motus oriretur; reliquas copias, equitatumque, transducit. Ubii, qui antè obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui caussâ ad eum legatos mittunt; qui doceant, "neque ex suâ civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam:" petunt atque orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus pœnas pendant: si amplius obsidum velit, dare" pollicentur. Cognitâ Cæsar caussâ, reperit ab Suevis auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accepit: aditus viasque in Suevos perquirit.

X. Interim, paucis pòst diebus, fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere, atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denunciare, ut auxilia peditatûs equitatûsque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant; sperans barbaros atque imperitos homines, inopiâ cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. Mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt, et paucis diebus intermissis, referunt; "Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. Silvam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur [3] Bacenis: [4] hanc longè introrsus pertinere, et pro

NOTES.

1 *Infestis signis ad se ire viderunt.*] *When* they saw *the Romans* marching to attack them.

2 *Notâ atque institutâ ratione, magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur.*] The form *of the bridge* being devised, and determined on, by the great industry of the soldiers, the work *thereof* was in a few days completed.

3 *Bacenis.*] This was an extensive forest in the north of Germany, of which Hartzwald in the principality of Brunswick seems to have been a part. The Bacenis was a part of the Hercynian forest, which covered the greatest part of the northern extremity of Germany.

4 *Hanc longè introrsus pertinere.*] That this forest extends far into the interior.

nativo muro objectam, [1] Cheruscos à Suevis, Suevosque à Cheruscis injuriis incursionibusque prohibere: ad ejus initium silvæ Suevos adventum Romanorum exspectare constituisse."

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliæ Germaniæque moribus, et quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Galliâ non solùm in omnibus civitatibus atque pagis partibusque, sed penè etiam in singulis domibus [2] factiones sunt: earumque factionum sunt principes qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur: quorum ad arbitrium judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. Idque ejus rei caussâ antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret. Suos enim opprimi quisque et circumveniri non patitur: neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. Hæc eadem ratio est in summâ totius Galliæ. Namque omnes civitates in partes divisæ sunt duas.

XII. Quum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. Ii quum per se minùs valerent, quòd summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos atque Ariovistum sibi adjunxerant, eosque ad se magnis jacturis pollicitationibusque perduxerant. Prœliis verò compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfectâ, tantum potentiâ antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent, obsidesque ab iis principum filios acciperent, et publicè jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros: et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent, Galliæque totius principatum obtinerent. Quâ necessitate adductus Divitiacus, [3] auxilii petendi caussâ Romam ad Senatum profectus, infectâ re redierat. Adventu Cæsaris, factâ commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis, ([4] quòd ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque imperio æquiore se uti videbant) reliquis rebus eorum gratiâ dignitateque amplificatâ; Sequani

NOTES.

1 *Cheruscos.*] These people by some are supposed to have inhabited the district which formed the principality of Lunenburg; by others the place of their abode is said to have been, the district in Upper Saxony known by the name of Mansfeld.

2 *Factiones sunt.*] These factions or parties into which the people of Gaul were divided, were occasioned by the contests of their principal men, to be intrusted with the government of the country. Most of the states of Gaul annually elected a magistrate or governor.

3 *Auxilii petendi caussâ Romam,* &c.] It was customary for all those nations in alliance with the Roman people, when in danger of being overcome or attacked by their enemies, to send an embassy to the Roman senate, to request assistance, which was seldom denied. In regal governments the application was often made personally by the king.

4 *Quòd ii, qui se ad èorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atquè imperio æquiore se uti videbant,*] For they perceived that those, who had united themselves to them, (*the Ædui*) by a friendly alliance, were in a better condition, and were treated and governed in a more equitable manner.

principatum dimiserant: in eorum locum Rhemi successerant: [1] quos quòd adæquare apud Cæsarem gratiâ intelligebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur: ita et novam et repentè collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longè principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent.

XIII. In omni Galliâ eorum hominum, [2] qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. [3] Nam plebs penè servorum habetur loco, quæ per se nihil audet, et nulli adhibetur concilio. [4] Plerique quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuriâ potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia

NOTES.

1 *Quos quòd adæquare apud Cæsarem gratiâ intelligebatur,* &c.] For when it was perceived that the Rhemi enjoyed the same favour with Cæsar as the Ædui; those who on account of former enmity, could in no manner be united with the Ædui, put themselves under the protection of the Rhemi. These, the Rhemi carefully protected; and thus they became possessed of a new and suddenly created authority. If in this divided state, described by Cæsar, the Gauls so manfully opposed the Romans, and so long prevented the extension of their authority over their country, it is but reasonable to conclude, that, had they been united under one government, and their dissensions among themselves less violent, they would never have been subdued, nor their country reduced to the state of a Roman province. To the divided state of Gaul, and the violent contest of the principal states and parties for power, Cæsar was more indebted for his conquest, than to his armies. For had the Gauls been united among themselves, however inferior they might have been in point of military discipline and tactics to the Romans, they must eventually have succeeded in driving them from their country. Of this the Germans are a remarkable example; their country was not divided into such a number of small independent states, nor were the people rendered enemies to one another by factions and parties, as were the Gauls. The Romans, consequently, though they made repeated attempts, could never succeed in conquering them, and reducing their country to a province.

2 *Qui aliquo sunt numero atque honore.*] Who are of any account and in any esteem.

3 *Nam plebs penè servorum habetur loco, quæ,* &c.] For the people may almost be considered as slaves, they not being allowed to do any thing of themselves, nor admitted into any of the assemblies or councils *for the transaction of affairs relative to the government of the country.* The ancients in their republican forms of government seldom or never practised the system of representation or deputation. Their democracies were consequently confined to towns or small districts, which readily admitted of the whole body of the people to be assembled for the transaction of public business, and for choosing the principal magistrates of the state. When desirous of avoiding the tumults occasioned by these assemblies, or from other causes, all or a part of the power of the people was generally invested in a particular body of men: thus establishing either a pure aristocracy or a mixture of the democratic and aristocratic governments. Upon these principles most of the governments of Greece and Italy were founded. Whether the states of Gaul were governed on similar principles does not so evidently appear: it is however very probable, that their system of government bore some resemblance to the highland clans of Scotland; and that the people had some say in the nomination of their chiefs, though they had nothing to do with the administration of government.

4 *Plerique quum aut ære alieno.*] Many when either *oppressed* by debt.

sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus, [1] alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publicâ ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ caussâ concurrit, magnoque ii sunt apud eos honore. Nam ferè de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt: et si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, si de finibus controversia est, iidem decernunt: præmia pœnasque constituunt. Si quis aut privatus aut publicus eorum decreto non steterit, [2] sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum, ac sceleratorum habentur: iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hôc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit. At si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur: nonnunquam etiam de pricipatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt, in loco consecrato. Huc omnes undique qui controversias habent, conveniunt, eorumque judiciis decretisque parent. Disciplina in Britanniâ reperta, atque indè in Galliam translata esse existimatur. Et nunc qui diligentiùs eam rem cognoscere volunt, plerumque illò, discendi caussâ, proficiscuntur.

XIV. Druides à bello abesse consueverunt, neque tributa unà cum reliquis pendunt: militiæ vacationem omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, et suâ sponte multi in disciplinam

NOTES.

1 *Alterum est Druidum.*] The Druids were the priests and philosophers of the Gauls. They were divided into several classes, namely the Bardi, whose principal occupation was the recitation of verses and songs, the Vates, who superintended the sacrifices, the Embages, the Semnothei, the Sarronides, and the Samothei. All these the people held in the greatest veneration and respect · and which their recluse and austere life, and the peculiarity of their dress, served to increase. Their influence in state affairs, their power over the people, and their authority in religious rites were almost unlimited. To them was the instruction of youth confided. They believed the soul to be immortal, and taught the doctrine of metempsychosis. They pretended to be acquainted with the arts of magic, and to have a knowledge of future events by means of astrology. In their sacrifices they often immolated human victims. Into their society they admitted all ranks; but the long and tedious noviciate of fifteen or twenty years, employed in committing to memory the maxims of the druidical religion, deterred many. The name of Druid is by Pliny supposed to be derived from the Greek word δρυς an oak, on account of the woods in which they abode, or from the oaken boughs they bore in certain ceremonies. Some derive the name from two Gallic words *tru* and *wis*, signifying wise men.

2 *Sacrificiis interdicunt.*] They forbid them the sacrifices; that is, the Druids excommunicate them from any participation in their religious rites.

conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. [1] Itaque nonnulli annos vicenos in disciplinâ permanent: [2] neque fas esse existimant ea litteris mandare, quum in reliquis ferè rebus publicis, privatisque rationibus [Græcis] litteris utantur. Id mihi duabus de caussis instituisse videntur: quòd neque in vulgus disciplinam efferri velint: [3] neque eos qui discunt, litteris confisos, minùs memoriæ studere. Quod ferè plerisque accidit, ut, præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere, [4] non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios: atque hôc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum naturâ, de Deorum immortalium vi ac potestate disputant, et juventuti tradunt.

XV. [5] Alterum genus est Equitum. Ii, quum est usus, atque aliquod bellum incidit (quod ante Cæsaris adventum ferè quotannis accidere solebat, utì aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello versantur; [6] atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circùm se ambactos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

XVI. Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus. Atque ob eam caussam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in prœliis periculisque versantur, aut [7] pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur: quòd pro vitâ hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse aliter Deorum immortalium numen placari arbitrantur: publicèque ejusdem ge-

NOTES.

1 *Itaque nonnulli annos vicenos in disciplinâ permanent.*] Therefore many spend twenty years in instructing themselves.

2 *Neque fas esse existimant ea litteris mandare.*] Nor do they consider it as lawful to write these verses *containing the precepts of their religion.*

3 *Neque eos qui discunt, litteris confisos, minùs memoriæ studere.*] Nor that those who are learning, confiding in having the things written, should be negligent in committing them to memory.

4 *Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios.*] This doctrine of the transmigration of souls was not peculiar to the Gauls; most of the nations of the east taught the same doctrine, as did also the disciples of Pythagoras, and as at present do the Bramins of East India.

5 *Alterum genus est Equitum.*] These knights were always attended when on military service by at least two servants for each one, mounted on horseback. If in battle the horse of the knight fell or became disabled, his servant brought him another; if he received a wound, one of his servants took his place in the action, while the other conveyed him to his tent. In the organization of the Ulans, or Polish lancers, there is something similar to this, for each ulan or lancer had a servant attending him, equipped as a dragoon.' In battle these servants or attendants were drawn up in a line in rear of their masters, whom when repulsed, they received, and whose retreat they covered.

6 *Atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus,* &c.] And among them whoever is distinguished by greatness of birth and wealth, is attended by a greater number of followers and clients.

7 *Pro victimis homines immolant,*] They offer human victims in sacrifices.

neris habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra hâbent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent, quibus succensis, circumventi flammâ exanimantur homines. [1] Supplicia eorum, qui in furto aut latrocinio, aut aliquâ noxâ sint comprehensi, gratiora Diis immortalibus esse arbitrantur. Sed quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

XVII. Deum maximè [2] Mercurium colunt: hujus sunt plurima simulacra. Hunc omnium inventorem artium ferunt: hunc viarum atque itinerum ducem: hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc, Appollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. De his eandem ferè quam reliquæ gentes habent opinionem: [3] Apollinem morbos depellere: [4] Minervam operum atque artificiorum initia transdere: [5] Jovem imperium cœlestium tenere: [6] Martem bella regere. Huic, quum prœlio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent: [7] quæ superaverint animalia, capta immolant, reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet. Neque sæpe accidit, ut neglectâ quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

XVIII. [8] Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque

NOTES.

1 *Supplicia eorum, qui in furto aut latrocinio, aut aliquâ noxâ,* &c.] They think that the punishment of those who commit theft, or robbery, or any other crime, *by thus immolating them,* is more acceptable to the immortal Gods.

2 *Mercurium.*] This is the God so celebrated in Grécian and Roman mythology; as the messenger of Jupiter; as the protector of travellers and shepherds; as the patron of merchants and orators; and as the conductor of the dead into the infernal regions. He is said to have been the son of Jupiter and Maia. There were several Gods of this name, one the son of Cœlus and Lux, another the son of Valens and Coronis, and another the son of the Nile. Mercury was called by the Greeks Hermes.

3 *Apollinem morbos depellere.*] That Apollo was powerful in curing sickness. Apollo was the son of Jupiter and Latona. He was considered as the God of the fine arts, of medicine, music, poetry and eloquence; of all which he is said to have been the inventor. Apollo or Phœbus was also represented as driving the chariot of the Sun. He was also much celebrated for his oracles.

4 *Minervam operum atque artificiorum initia transdere.*] That Minerva taught the principles of the arts and trades. Minerva the goddess of wisdom, of war, and of all the liberal arts, was the offspring of Jupiter.

5 *Jovem imperium cœlestium tenere.*] That Jupiter ruled the heavens. Jupiter the Sovereign of the Gods was the son of Saturn. He under different names was worshipped by almost all the nations of antiquity.

6 *Martem bella regere.*] That Mars presided over wars. Mars the God of war, was the son of Jupiter and Juno: he was principally worshipped by the Romans, who considered him as the father of their first king Romulus.

7 *Quæ superaverint animalia, capta immolant.*] They sacrifice those animals that are taken, which may have remained.

8 *Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant.*] The Gauls say that they are all descended from the God Dis. *Dis* is the

ab Druidibus proditum dicunt. [1] Ob eam caussam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt: et dies natales, et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis hôc ferè ab reliquis differunt, quòd suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palàm ad se adire non patiantur: filiumque in puerili ætate, in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt.

XIX. [2] Viri quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione factâ, cum dotibus communicant: hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur: uter eorum vitâ superârit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem. Et quum paterfamilias illustriore loco natus decessit, ejus propinqui conveniunt, et de morte, si res in suspicionem venit, [3] de uxoribus in servilem modum quæstionem habent, et si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt, pro cultu Gallorum, magnifica, et sumptuosa: omniaque, [4] quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt etiam animalia: ac paullò supra hanc memoriam, servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, justis funeribus confectis, unà cremabantur.

XX. Quæ civitates commodiùs suam Rempubl. administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de Rep. à finitimis rumore aut famâ acceperit, utì ad magistratum deferat, neve cum quo alio communicet: quòd sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant: quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. De Rep. nisi per concilium loqui non conceditur.

XXI [5] Germani multùm ab hâc consuetudine differunt. Nam neque

NOTES.

same with Pluto, the God of the infernal regions.

1 *Ob eam caussam spatia omnis temporis* &c.] For this reason they compute time, by the number of nights, instead of the number of days. By this Cæsar appears to mean that the Gauls commenced their days at sun-set, contrary to the Roman custom which began the day at sunrise.

2 *Viri quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine,* &c.] To the money the men receive with their wives, as a marriage portion, they add as much from their own goods. Of all this money an account is taken, and the profit rising therefrom is reserved. On the death of one, both parts *of this stock* with all the profit arising therefrom reverts to the survivor.

3 *De uxoribus in servilem modum quæstionem habent.*] They put their wives to the torture to make them confess, in the manner of slaves. Among the Romans, slaves only could be put to torture to make them give evidence in a case, or confess their guilt.

4 *Quæ vivis cordi fuisse arbitrantur.*] Which, when living, they judge to have been dear to them.

5 *Germani.*] This word appears to be compounded of the Celtic and Teutonic words *Guer* or *Guerra* war, and *Mann* man. In their own language, the Germans were called *Teutische* from their God *Teuth,* this name they have still retained: the word *Teutsch* or *Deutsch* answering to German, in their present language.

Druides habent, qui rebus divinis præsint: neque sacrificiis student. [1] Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorum opibus apertè juvantur; Solem, et [2] Vulcanum, et Lunam: reliquos ne famâ quidem acceperunt. [3] Vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis labori ac duritiæ student. Qui diutissimè impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hôc ali staturam, ali vires, nervosque confirmari putant. Intra annum verò XX feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cujus rei nulla est occultatio, quòd et promiscuè in fluminibus perluuntur, et [4] pellibus aut parvis rhenonum tegumentis utuntur, magnâ corporis parte nudâ.

XXII. Agriculturæ non student: [5] majorque pars victûs eorum in lacte, et caseo, et carne consistit. [6] Neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet: sed magistratus ac principes, in annos singulos, gentibus cognationibusque hominum qui unà coierunt, quantum

NOTES.

1 *Deorum numero*, &c.] They must have made considerable changes in their religion after Cæsar's time; Since Tacitus makes the following mention of their gods. *Deorum maximè Mercurium colunt, cui certis diebus, humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant; pars Suevorum et Isidi sacrificat.* They principally worship Mercury, to whom on certain days, they consider it as lawful to offer human sacrifices. Hercules and Mars they appease by proper animals. A part of the Suevi sacrifice to Isis.

2 *Vulcanum.*] Vulcan was the god that presided over fire. The word is here used as a synonimous term for fire.

3 *Vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit.*] The whole occupation of their life consists in hunting, and the practise of war. Of this restless disposition and passion for war, Tacitus thus makes mention: *Si civitas, in quâ orti sunt, longâ pace et otio torpeat; plerique nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes, quæ tum bellum aliquod gerunt; quia et ingrata genti quies, et facilius inter ancipitia clarescunt, magnumque comitatum non nisi vi belloque tueare.* If the state to which they belong, through long peace and tranquillity, becomes inactive; many of the principal young men, of their own accord, seek those nations, that are then engaged in war: for inaction is disagreeable to the people, and they can more readily distinguish themselves in dangerous occurrences, also a great number of followers can only be maintained by violence and war.

4 *Pellibus aut parvis rhenonum tegumentis utuntur.*] They use skins or small pieces of a thick furred stuff, for covering. Tacitus thus describes their dress: *Tegumen omnibus sagum, fibulâ, aut, si desit, spinâ consertum............Locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante, sicut Sarmatæ ac Parthi, sed strictâ et singulos artus exprimente. Gerunt et ferarum pelles.* All are clothed with a short and coarse cloak fastened with a clasp, or, if they have none, with a thorn. The most wealthy are distinguished by a garment, not flowing, like the Sarmatæ and Parthi, but narrow and closely set to the limbs of the body. They also wear the skins of wild beasts.

5 *Majorque pars victûs eorum in lacte, et caseo, et carne consistit.*] Their food consists principally of milk, cheese, and flesh. Tacitus has nearly the same: *Cibi simplices: agrestia poma, recens fera, aut lac concretum. Sine apparatu, sine blandimentis expellunt famem.* Their food is simple, consisting of wild fruit, the game they have lately taken, or cruddled milk. Without the preparation and utensils of the table, and without the excitements, of cookery they satisfy the cravings of hunger.

6 *Neque quisquam agri modum certum,* &c.] Nor has any one a fixed portion of

eis, et quo loco visum est, attribuunt agri, atque anno pòst aliò transire cogunt. Ejus rei multas adferunt caussas: ne assiduâ consuetudine capti, studium belli gerendi agriculturâ commutent: ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant: ne accuratiùs, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, quâ ex re factiones, dissensionesque nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus est, quàm latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere. Simul hôc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magistratus, qui ei bello præsint, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus communis est magistratus, [1] sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt: atque ea juventutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ caussâ fieri prædicant. Atque ubi quis ex principibus in concilio "se" dixit, "ducem fore, ut qui sequi velint, profiteantur:" consurgunt ii qui et caussam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur, atque ab multitudine collaudantur. [2] Qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur: omniumque rerum iis postea fides abrogatur. [3] Hospites violare fas non putant: qui quâque de caus-

NOTES.

land, &c. Tacitus also says, *Agri, pro numero cultorum, ab universis per vices occupantur, quos mox inter se secundum dignationem partiuntur; facilitatem partiendi camporum spatia præstant. Arva per annos mutant; et superest ager; nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria conserant, et prata separent, et hortos rigent: sola terræ seges imperatur.* Their land is occupied by all in turn, in proportion to the number of cultivators, it is divided among them according to each one's rank. The extent of territory readily admits of this division of fields. They yearly change the ground to be cultivated, and yet there is more than a sufficiency of land: nor do they by their labour improve the fruitfulness and excellency of their soil, by planting orchards, by selecting meadows, and by tending and watering gardens: corn is all they require of the earth.

1 *Sed Princi[illegible]um atque pagorum,* &c.] Tacitus [illegible] *Eliguntur in iisdem conciliis et principes, qui jura per pagos vicosque reddunt.* Chiefs are also elected in these councils *of the people,* who render justice through the several cantons and villages.

2 *Qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur,* &c.] If any of those *who have thus promised their assistance* should not follow him, they are considered as deserters and traitors: and for ever after credit is not given to any thing they say.

3 *Hospites violare fas non putant.*] They consider it unlawful to injure their guests. Of the hospitality of the Germans, Tacitus makes the following mention. *Convictibus et hospitiis non alia gens effusiùs indulget. Quemcunque mortalium arcere tecto, nefas habetur; pro fortunâ quisque apparatis epulis excipit. Cùm defecere, qui modò hospes fuerat, monstrator hospitii et comes, proximam domum non invitati adeunt; nec interest: pari humanitate accipiuntur.* There is no nation fonder of society and the enter-

sâ ad eos venerunt, ab injuriâ prohibent, sanctosque habent: iis omnium domus patent, victusque communicatur.

XXIV. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superârent, et ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni, et quibusdam Græcis famâ notam esse video, quam illi Orciniam appellant, [1] Volcæ Tectosages occupârunt, atque ibi consederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, [2] summamque habet justitiæ et bellicæ laudis opinionem: nuncque in eâdem inopiâ, egestate, patientiâ, quâ Germani, permanent: eodem victu et cultu corporis utuntur. [3] Gallis autem Provinciæ propinquitas et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur. Paullatim assuefacti superari, multisque victi prœliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

XXV. Hujus Hercyniæ silvæ, quæ suprà demonstrata est, latitudo IX dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauracorum finibus, rectâque fluminis [4] Danubii regione, pertinet ad fines [5] Dacorum et Anartium: hinc se flectit sinistrorsum, diversis à flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. Neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se aut adisse ad initium ejus silvæ dicat, quum dierum iter LX processerit; aut, quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in eâ genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, et memoriæ prodenda videantur, hæc sunt.

XXVI. [6] Est bos cervi figurâ, cujus à mediâ fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo sicut palmæ, rami latè diffundun-

NOTES.

tainment of strangers *than the Germans.* They consider it as criminal to drive any one from their houses. Of the food that may happen to be prepared, each one that enters, partakes. When there is a deficiency of victuals, the late guest, the master of the house and companions, go to the next house, or any other; where they are received with the same kindness.

1 *Volcæ Tectosages,*] These people not only invaded Germany but also Asia. Previous to their emigrations from Gaul, they inhabited the district in the vicinity of the present city of Toulouse.

2 *Summamque habet justitiæ et bellicæ laudis opinionem.*] This nation enjoys the highest reputation for justice, and skill in war.

3 *Gallis autem Provinciæ propinquitas et transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur.*] But the vicinity of the Roman province, and commercial intercourse with nations beyond the sea, have added to the wealth and luxury of the Gauls.

4 *Danubii.*] The river Danube rises in Suabia, and flows into the Black Sea.

5 *Dacorum et Anartium.*] These people are supposed to have inhabited a part of the present Hungary.

6 *Est bos cervi figurâ.*] Cæsar probably described this animal from the report of others, for it is very improbable that it ever existed as here described.

tur. Eadem est feminæ marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

XXVII. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum est consimilis capris figura, et varietas pellium, sed magnitudine paullò antecedunt; mutilæque sunt cornibus, et crura sine nodis articulisque habent; neque quietis caussâ procumbunt; neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita, paullùm modò reclinatæ, quietem capiunt; quarum ex vestigiis quum est animadversum à venatoribus, quò se recipere consueverint, omnes eo loco, aut à radicibus subruunt, aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc quum se ex consuetudine reclinaverint, infirmas arbores pondere affligunt, atque unà ipsæ concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum, qui [1] Uri appellantur. Ii sunt magnitudine paullò infrà elephantos, specie et colore et figurâ tauri. Magna vis est eorum, et magna velocitas, neque homini, neque feræ quam conspexerint, parcunt: hos studiosè foveis captos interficiunt. Hôc se labore durant adolescentes, atque hôc genere venationis exercent: et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. [2] Sed assuescere ad homines, et mansuefieri ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum, et figura et species multum à nostrorum boum cornibus differt. [3] Hæc studiosè conquisita ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXIX. Cæsar postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in silvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quòd, ut suprà demonstravimus, minimè omnes Germani agriculturæ student; constituit non progredi longiùs; sed ne omnino metum reditûs sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit, atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV constituit, præsidiumque cohortium XII pontis tuendi caussâ ponit, magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam silvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque ampliùs D in longitudinem patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, [4] si quid celeritate itineris atque

NOTES.

1 *Uri.*] The buffalo.

2 *Sed assuescere ad homines, et mansuefieri ne parvuli quidem excepti possunt.*] These, though taken young, cannot be domesticated and tamed.

3 *Hæc studiosè conquisita ab labris argento circumcludunt*, &c.] These *horns*, they greatly esteem, their brims they ornament with silver, and use them in their principal entertainments.

4 *Si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit.*] That he

opportunitate temporis proficere possit: monet, ut ignes fieri in castris prohibeat, ne qua ejus adventûs procul significatio fiat: sese confestim subsequi dicit.

XXX. Basilus, ut imperatum est, facit: celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari, fortuna potest. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incideret, priùsque ejus adventus ab hominibus videretur, quàm famâ ac nunciis afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere mortem. Sed hoc eo factum est, quòd ædificio circumdato silvâ (ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi æstûs caussâ, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiaresque ejus angusto in loco equitum nostrorum vim paullisper sustinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit; fugientem silvæ texerunt: sic et ad subeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit.

XXXI. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quòd prœlio dimicandum non existimaverit; an tempore exclusus, et repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est: sed certè, clàm dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere jussit; quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceanum fuerunt, ii in insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consuêrunt. [1] Multi ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige consilium inierat, ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset, [2] omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, [3] taxo, cujus magna in Galliâ Germaniâque copia est, se exanimavit.

XXXII. Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, "ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, caussam esse unam judicaret: nihil se de bello cogitâsse, nulla Ambiorigi auxilia misisse." Cæsar exploratâ re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fugâ convenissent, ad

NOTES.

might make use of any favourable opportunity, that the celerity of his march, and occasion might offer.

1 *Multi ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt.*] Many, having left their own country, confided themselves and all they possessed, to foreigners.

2 *Omnibus precibus detestatus Ambiorigem.*] After all kinds of imprecations against Ambiorix.

3 *Taxo.*] The yew-tree, from which a poisonous extract was made, with which Cativùlcus poisoned himself.

se ut reducerentur, imperavit. Si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum [1] Atuatucum contulit. Id castelli nomen est. Hoc ferè est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Auruncuieius hiemandi caussâ consederant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat Cæsar, tum quòd superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret; præsidio impedimentis legionem XIV reliquit, unam ex iis III, quas proximè conscriptas ex Italiâ transduxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosque equites attribuit.

XXXIII. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus III ad Oceanum versùs, in eas partes quæ Menapios attingunt, proficisci jubet. C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit. Ipse cum reliquis tribus ad flumen [2] Scaldim, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes ire constituit, quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem VII sese reversurum confirmat; quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si Reip. commodo facere possint, ad eam diem revertantur, ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint.

XXXIV. Erat, ut suprà demonstravimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo: ubi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris aut palus impedita, spem præsidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. Hæc loca vicinitatibus erant nota, [3] magnamque res diligentiam requirebat, non in summâ exercitûs tuendâ (nullum enim poterat universis, ab perterritis ac dispersis, periculum accidere) sed in singulis militibus conservandis: quæ tamen ex parte res ad salutem exercitûs pertinebat. Nam et prædæ cupiditas multos longiùs evocabat; ac silvæ, incertis occultisque itineribus, confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites; si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitûs R. postulabat, locus ipse erat præsidio barbaris: neque ex occulto insidiandi, et dispersos circumveniendi, singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentiâ provideri poterat, providebatur; ut potiùs in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscen-

NOTES.

1 *Atuatucum.*] The situation of this place is not exactly known.

2 *Scaldim.*] The river Scheldt.

3 *Magnamque res diligentiam requirebat, non in summâ exercitûs tuendâ,* &c.] Great care was required on our part, not for the protection of the whole army, (for in a body it stood in no danger from men terrified and dispersed) but for the preservation of the lives of the soldiers singly.

dum ardebant, quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas civitates nuncios dimittit; omnes evocat spe prædæ ad diripiendos Eburones: ut potiùs in silvis Gallorum vita, quàm [1] legionariorum periclitetur: simul ut magnâ multitudine circumfusâ, pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXV. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque appetebat VII, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hìc, quantum in bello fortuna possit, et quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modò timoris caussam afferret. [2] Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum II millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fugâ Tenchtheros atque Usipetes, suprà docuimus. Transeuntes Rhenum navibus ratibusque, XXX millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt: multos ex fugâ dispersos excipiunt: magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati prædâ longiùs procedunt. Non hos palus in bello latrociniisque natos, non silvæ morantur. Quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt: profectum longiùs reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis, "Quid vos," inquit, "hanc miseram et tenuem sectamini prædam, quibus jam licet esse fortunatissimis? III horis Atuatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredì extra munitiones audeat." Oblatâ spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipsi Atuatucam contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui per omnes superiores dies, præceptis Cæsaris, summâ diligentiâ milites in castra continuisset, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, VII die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem servaturum, quòd longiùs eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum hujusmodi casum exspectans, quo, IX oppositis legionibus, maximoque equitatu, dispersis ac penè deletis hostibus, in millibus passuum III offendi posset: V cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris

NOTES.

1 *Legionariorum.*] The legionary soldiers, who were generally Romans.

2 *Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones,* &c.] A report reached the Germans across the Rhine, that the Eburones were delivered up to be pillaged, and that all might partake in the spoil.

ex legionibus ægri relicti; ex quibus qui hôc spatio dierum convaluerant, circiter CCC [1] sub vexillo unà mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, factâ potestate, sequitur.

XXXVII. Hôc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt, protinùsque eodem illo, quo venerant, cursu, ab Decumanâ portâ in castra irrumpere conantur: nec priùs sunt visi, objectis ab eâ parte silvis, quàm castris appropinquarent, usque eò, [2] ut qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi suî non haberent facultatem. Inopinantes nostri re novâ perturbantur, ac vix primum impetum cohors in statione sustinet: circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent: ægrè nostri portas tuentur: reliquos aditus locus ipse per se munitioque defendit: totis trepidatur castris, atque alius ex alio caussam tumultûs quærit: neque quò signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius jam capta castra pronunciat: alius, deleto exercitu atque Imperatore, victores barbaros venisse contendit; plerique novas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium: perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cujus mentionem superioribus prœliis fecimus: ac diem jam V cibo caruerat. Hic, diffisus suæ ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis, atque in portâ consistit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis quæ in statione erat: paullisper prœlium unà sustinent: relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus: ægrè per manus tractus, servatur. Hôc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantùm ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant.

XXXIX. Interim, confectâ frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hìc verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. Modò conscripti, atque usûs militaris imperiti, ad tribunum mil. centurionesque ora convertunt; quid ab his præcipiatur, exspectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, ab op-

NOTES.

1 *Sub vexillo.*] The vexillum was the name generally given to the standard of the cavalry; it also signified a flag under which the veteran foot, that belonged to no particular legion, or those soldiers who were detached from their legion, fought.

2 *Ut qui sub vallo tenderent mercatores recipiendi suî non haberent facultatem.*] That those sutlers, who sold their goods under the ramparts, had not time to retire within the intrenchments.

pugnatione desistunt; redisse primò legiones credunt, quas longiùs discessisse ex captivis cognoverant: Posteà, despectâ paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XL. Calones in proximum tumulum procurrunt: hinc celeriter dejecti, se in signa manipulosque conjiciunt: eò magis timidos perterrent milites. Alii, [1]"cuneo facto ut celeriter perrumpant," censent: "quoniam tam propinqua sint castra, etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse," confidunt. Alii, "ut in jugo consistant, atque eundem omnes ferant casum." Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo unà profectos docuimus. Itaque inter se cohortati, duce C. Trebonio equite Rom. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad unum in castra perveniunt omnes. Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu, militum virtute servantur. At ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris [percepto], neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli, [2] ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, caussâ virtutis, in superiores erant ordines hujus legionis transducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt: militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars, à barbaris circumventa periit.

XLI. Germani, desperatâ expugnatione castrorum, quòd nostros jam constitisse in munitionibus videbant, cum eâ prædâ, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt: ac tantus fuit, etiam post discessum hostium, terror, ut eâ nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut penè alienatâ mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fugâ recepisse dicerent, neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse, contenderent: quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

XLII. Reversus ille, eventûs belli non ignarus, unum, quòd cohortes ex statione et præsidio essent emissæ, questus, "ne minimo quidem casui locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse," indicavit: "multo etiam amplius, quòd penè ab ipso vallo, portisque castrorum barbaros avertissent." Quarum omnium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

NOTES.

1 *Cuneo facto.*] Soldiers were drawn up in form of a wedge for the purpose of cutting their way through the enemy's lines.

2 *Ex inferioribus ordinibus.*] Of the lower rank of centurions.

XLIII. Cæsar ad vexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solùm à tantâ multitudine jumentorum atque hominum consumebantur; sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant: ut, si qui etiam in præsentiâ se occultâssent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopiâ pereundum videretur. Ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non modò visum ab se Ambiorigem in fugâ captivi, sed nec planè etiam abîsse ex conspectu, contenderent: ut spe consequendi illatâ, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, penè naturam studio vincerent, sempèrque paullùm ad summam felicitatem defuisse videretur: atque ille latebris, ac silvis aut saltibus se eriperet, et noctu occultatus, alias regiones partesque peteret, non majore equitum præsidio quam IV, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLIV. Tali modo vastatis regionibus: exercitum Cæsar, [1] duarum cohortium damno, [2] Durocortorum Rhemorum reducit: concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quæstionem habere instituit: et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententiâ pronunciatâ, more majorum supplicium sumpsit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt; quibus quum aquâ atque igni interdixisset, II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus [3] Agendici in hibernis collocavit: frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

NOTES.

1 *Duarum cohortium damno.*] With the loss of two cohorts.

2 *Durocortorum.*] Now the city of Rheims in the department of Marne, and late province of Champagne.

3 *Agendici.*] This was the capital of the Senones. It is now called Sens, and is situated in the department of Yonne, and late province of Burgundy.

DE BELLO GALLICO.

LIBER VII.

ARGUMENT.

A general confederacy is entered into against the Romans by the Gauls. The Carnutes commence the war. Vercingetorix is appointed commander in chief of the allied forces of Gaul. Cæsar takes Vellaunodunum, Noviodunum, Genabum, and Avaricum. Cæsar besieges Gergovia, but is repulsed and obliged to retire. Alesia is invested by Cæsar: after much bravery and military skill displayed on both sides, the town surrenders.

I. **QUIETA** Galliâ, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur: ubi cognoscit de [1] P. Clodii cæde: [2] de Senatûs-

NOTES.

1 *P. Clodii cæde.*] Clodius was a Roman nobleman famous for his licentiousness, avarice, and ambition. He was made tribune; was a violent enemy of Cicero, whose banishment he procured. He was murdered by Milo.

2 *De Senatûsque consulto.*] Of the decree of the Senate. The following were the rules observed by the Roman Senate in passing its decrees. When several different opinions had been offered, each supported by a number of Senators, the consul or presiding magistrate might first put which he pleased to the vote, or entirely suppress what he disapproved. On putting the question for passing a decree, a separation of the Senators to different parts of the house took place: he who presided, saying; *Qui hoc censetis, illuc transite. Qui alia omnia, in hanc partem:* Let those who are of this opinion, pass over to that side; those who are of a contrary opinion, to this. He who first proposed the motion, or who had been the principal speaker in its favour, passed first, those agreeing with him followed. Those who differed, went to another part of the house. Of the part in which most of the Senators were, the consul said: *Hæc pars major videtur;* this part seems to be the majority. According to the opinion of this majority a decree was made. The names of the most active persons in its favour were generally prefixed thereto. They were called *auctoritates præscriptæ*, from their staying to see the decree made out. In the

que consulto certior factus, [1] ut omnes Italiæ juniores conjurarent, [2] delectum totâ provinciâ habere instituit. Eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur: " [3] retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse." Hâc impulsi occasione, qui jam antè se populi R. imperio subjectos dolerent, liberiùs atque audaciùs de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliæ conciliis, silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant: miserantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam esse dicunt, priùs quàm eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur. Id esse facile, quòd neque legiones, absente Imperatore, audeant ex hibernis egredi, neque Imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit. Postremò, in acie præstare interfici, quàm non veterem belli gloriam, libertatemque quam à majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, " se nullum periculum communis salutis causâ recusare: [4] principesque se ex omnibus bellum facturos pollicentur: et quoniam in præsentiâ obsidibus cavere inter se non possent, ne res efferatur, ut jurejurando ac fide sanciatur, petunt, (collatis militaribus signis, quo more eorum gravissimæ cærimoniæ continentur) ne facto initio belli, à reliquis deserantur." Tunc collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur.

III. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conetoduno ducibus,

NOTES.

early part of the republic, the letter T was subscribed when the tribunes did not give their negative. For then the tribunes were not admitted into the Senate, but sat on a bench before the house, where the decree was brought to them for approbation or rejection. This custom did not continue long, for the tribunes soon after their institution were admitted into the Senate. When secrecy was necessary, the clerks and other attendants were not admitted; the minutes of the proceedings being then taken by some of the Senators. The decrees of the Senate were deposited in the treasury, with all other state papers belonging to the republic. If a decree were not placed in the treasury, it was considered null.

1 *Ut omnes Italiæ juniores conjurarent.*] That all the young men of Italy should take up arms. In sudden emergencies, or in dangerous wars, particularly those that took place, in Italy, the regular mode of raising soldiers was suspended. Two flags wese displayed from the capitol, one red for the infantry, the other green for the cavalry. On such occasions, the consul said, *Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur.* This was called *conjuratio* or *evocatio*, and the men thus raised, *conjurati*.

2 *Delectum totâ provinciâ habere instituit.*] He (*Cæsar*) resolved to levy troops thro' the whole province *of Cisalpine Gaul*.

3 *Retineri urbano motu Cæsarem.*] That Cæsar was detained *in Italy* by the seditious commotions in Rome.

4 *Principes se ex omnibus bellum facturos pollicentur.*] They promised to be the first in commencing the war.

desperatis hominibus, [1] Genabum dato signo concurrunt: civesque Romanos, qui negotiandi caussâ ibi constiterant, in iis C. Fusium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ, jussu Cæsaris præerat, interficiunt, bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur. (Nam ubi major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt, et proximis tradunt, ut tunc accidit.) Nam quæ Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter clx.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix Celtilli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens, cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, et ob eam caussam, quòd regnum appetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis suis clientibus, facilè eos incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur. Prohibetur ab Gobanitione patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido [2] Gergoviâ. Non tamen desistit, atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hâc coactâ manu, quoscunque adit ex civitate, in suam sententiam perducit. Hortatur, ut communis libertatis caussâ, arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, à quibus paullò antè erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur: dimittit quoquoversùs legationes: obtestatur ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, [3] Parisios, Pictones, [4] Cadurcos, Turones, Aulercos, [5] Lemovices, Andes, reliquosque omnes, qui oceanum attingunt, adjungit. Omnium consensu ad eum defertur imperium. Quâ oblatâ potestate, omnibus iis civitatibus obsides imperat. Certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet. Armorum quantum quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit. In primis equitatui studet. Summæ diligentiæ summam imperii severitatem addit: [6] magnitudine supplicii dubitantes cogit. Nam majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat: leviore de caussâ, auribus defectis, [7] aut singulis effossis oculis, domum remittit: ut sint reliquis documento, et magnitudine pœnæ perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Luterium Cadurcum summæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipse in

NOTES.

1 *Genabum.*] The present city of Orleans situated in the late province of Orleanois, now in the department of Loiret.

2 *Gergoviâ.*] The place where this town stood is not exactly known.

3 *Parisios.*] These people dwelt in the district known by the name of Isle of France.

4 *Cadurcos.*] The Cadurci dwelt in the late province of Quercy, now the department of Lot.

5 *Lemovices.*] There were two nations of this name; the one inhabited the late province of Limosin, now the department of Upper Vienne, the other dwelt in the district of St. Paul de Leon.

6 *Magnitudine supplicii dubitantes cogit.*] By the severity of his punishment, he forces the irresolute to declare themselves.

7 *Aut singulis effossis oculis.*] Or having put out one of their eyes.

Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo faciliùs hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatûs peditatûsque subsidio Biturigibus mittunt: qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertunt: legatisque nostris renunciant, "se Biturigum perfidiam veritos revertisse: quibus id consilii fuisse cognoverint, ut si flumen transissent, [1] unâ ex parte ipsi, alterâ Arverni se circumsisterent." Id eâne de caussâ, quam legatis pronunciârunt, an perfidiâ adducti fecerint, quòd nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Arvernis conjungunt.

VI. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eò quum venisset, magnâ difficultate afficiebatur, quâ ratione ad exercitum pervenire posset. Nam si legiones in Provinciam accerseret, se absente, in itinere prœlio dimicaturas intelligebat: si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem rectè committi videbat.

VII. Interim Luterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus in [2] Nitiobriges et [3] Gabalos, ab utrisque obsides accipit: et magnâ coactâ manu, in Provinciam, Narbonem versûs, eruptionem facere contendit. Quâ re nunciatâ, Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eò quum venisset, timentes confirmat, præsidia in Ruthenis Provincialibus, [4] Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit: partem copiarum ex Provinciâ, supplementumque, quod ex Italiâ adduxerat, in [5] Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis, represso jam Luterio et remoto, [6] quòd intrare intra præsidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. Etsi mons [7] Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissimâ nive iter impediebat; tamen discussâ nive VI in al-

NOTES.

1 *Unâ ex parte ipsi, alterâ Arverni se circumsisterent.*] On the one side, they (*the Bituriges,*) on the other the Arverni, were to have surrounded them.

2 *Nitiobriges.*] These people inhabited the districts in which the town of Ager now stands.

3 *Gabalos.*] The Gabali are supposed to have dwelt in the district called Givaudan.

4 *Volcis Arecomicis.*] These people are supposed to have inhabited the district in which the city of Nismes now stands.

5 *Helvios.*] The Helvii dwelt in the late province of Vivarais, now the department of Ardeche.

6 *Quòd intrare intra præsidia periculosum putabat.*] For he thought it dangerous to enter into *those countries defended by Roman* garisons.

7 *Cebenna.*] The Cevennes mountains in the south of France.

titudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quòd se Cebennâ, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semitæ patuerant, equitibus imperat, ut, quàm latissimè possent, vagentur, et quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc famâ ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant, "ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur, præsertim quum videat omne ad se bellum translatum." Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

IX. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige usu ventura, opinione præceperat, per caussam supplementi equitatûsque cogendi, ab exercitu discedit; Brutum adolescentem iis copiis præfecit: hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latissimè pervagentur, daturum se operam, ne longiùs triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus [1] Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi II legiones hiemabant, ut si quid etiam de suâ salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eò quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priùsque in unum locum omnes cogit, quàm de ejus adventu Arvernis nunciari posset. Hâc re cognitâ Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus [Gergoviam] Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prœlio victos Cæsar collocaverat, Æduisque attribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, [2] quòd nullum in eo amicis præsidium videretur positum esse: sin maturiùs ex hibernis educeret, ne ab re frumentariâ duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quàm tantâ contumeliâ acceptâ, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortenturque ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitûs relictis, ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die quum ad oppidum Senonum [3] Vellaunodunum venis-

NOTES.

1 *Viennam.*] The town of Vienne in Dauphiné.

2 *Quòd nullum in eo amicis præsidium videretur positum esse.*] For it would be perceived, that there was no dependence to be placed in him for the protection of his friends.

3 *Vellaunodunum.*] The place where this town was situated, is very uncertain. Some suppose it to have been where Auxere now stands: others, Chateau Laudon, others, Villeneuve, and others, Veron.

set, ne quem post se hostem relinqueret, quò expeditiore re frumentariâ uteretur, oppugnare instituit. Idque biduo circumvallavit: tertiò die missis ex oppido legatis de deditione, arma proferri, jumenta produci, DC obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse, ut quamprimùm iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tunc primùm, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longiùs eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi caussâ, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo Cæsar pervenit: et castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt: quæque ad eam rem usui sint, militibus imperat: et quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus ne noctu ex oppido profugerent, II legiones in armis excubare jubet. Genabenses paullò ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. Quâ re per exploratores nunciatâ, Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit, atque oppido potitur, [1] perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quòd pontis atque itinerum angustiæ multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit, atque incendit: prædam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix ubi de Cæsaris adventu cognovit, oppugnatione desistit, atque obviam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum, positum in viâ, [2] Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum venissent oratum, "ut sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret:" ut celeritate reliquas res conficeret, quâ pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum transditâ, quum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma jumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simul atque oppidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, quum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis districtis portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt.

XIII. Cæsar ex castris equitatum educi jubet, prœliumque equestre committit. Laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustineri non potuerunt; atque in fugam conjecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt. Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti,

NOTES.

1 *Perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur.*] Very few of the enemy escaped. Eutropius says, not more than eighty.

2 *Noviodunum.*] Now Neuvy sur Baranjon.

comprehensos eos, quorum operâ plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum [1] Avaricum, (quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissimâ regione) profectus est, quòd, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIV. Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat: docet, " longè aliâ ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quòd equitatu ipsi abundent, et quòd anni tempore subleventur; pabulum secari non posse: necessariò dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Præterea, salutis caussâ, rei familiaris commoda negligenda: vicos atque ædificia incendi oportere, [2] hoc est, spatio [à Boiâ] quoquoversùs, quò pabulandi caussâ adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quòd, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longiùs à castris progressuros; neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisve exuant, quibus amissis, bellum geri non possit. Præterea oppida incendi oportere, quæ non munitione et loci naturâ ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatûs, prædamque tollendam. Hæc si gravia aut acerba videantur, multò illa graviùs æstimari debere, liberos, conjuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis."

XV. Omnium consensu hâc sententiâ probatâ, uno die amplius xx urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quòd se, prope exploratâ victoriâ, celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, " ne pulcherrimam propè totius Galliæ urbem quæ et præsidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: facilè se loci naturâ defensuros," dicunt, " quòd propè ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum habeat et perangustum aditum." Datur petentibus venia, dissuadente primò Vercingetorige, pòst concedente, et precibus ipsorum, et misericordiâ vulgi. Defensores idonei oppido deliguntur.

NOTES.

1 *Avaricum,*] Bourges, in the department of Cher, late the province of Berry.

2 *Hoc est, spatio [à Boiâ] quoquoversùs,*] Some read, *Hôc spatio à Boiâ quoquoversùs.*

XVI. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, et locum castris deligit, paludibus silvisque munitum, ab Avarico longè millia passuum xv. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat; et quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, quum longiùs necessariò procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat: etsi quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

XVII. Castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa à flumine et palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentariâ Boios atque Æduos adhortari non destitit: quorum alteri, quòd nullo studio agebant, non multùm adjuvabant: alteri non magnis facultatibus, quòd civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summâ difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, [1] indiligentiâ Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, et pecore è longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita populi Romani majestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar, quum in opere singulas legiones appellaret, et, si acerbiùs inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant: "sic se complures annos, illo imperante, meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infectâ re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare omnes perferre acerbitates, quàm non civibus Romanis qui Genabi perfidiâ Gallorum interîssent, parentarent." Hæc eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur.

XVIII. Quum jam muro appropinquâssent turres, ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem, consumpto pabulo, castra movisse propiùs Avaricum, atque ipsum, cum equitatu expeditisque, qui inter equites prœliari consuêssent, insidiarum caussâ eò profectum, quò nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis, mediâ nocte silentio profectus, ad hostium castra manè pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimentaque sua [2] in arctiores silvas abdiderunt, copias omnes in loco edito atque aperto instruxerunt. Quâ re nunciatâ, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri jussit.

XIX. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L.

NOTES.

1 *Indiligentiâ Æduorum.*] By the negligence of the Æduans, *who now very reluctantly furnished the Romans with supplies.*

2 *In arctiores silvas abdiderunt.*] Concealed them in thicker woods.

Hôc se colle, interruptis pontibus, Galli fiduciâ loci continebant; generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltûs ejus paludis certis custodiis obtinebant; sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, [1] hæsitantes premerent ex loco superiore: ut, qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimarent: qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. Indignantes milites Cæsar, quòd conspectum suûm hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto, et signum prœlii exposcentes edocet, "quanto detrimento, et quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam: quos quum sic animo paratos videret, ut nullum pro suâ laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam suâ salute habeat cariorem." Sic milites consolatus eodem die reducit in castra; reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

XX. Vercingetorix, quum ad suos redîsset, proditionis insimulatus, "quòd castra propiùs Romanos movisset, quòd cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd ejus discessu Romani tantâ opportunitate et celeritate venissent: non hæc omnia fortuitò aut sine consilio accidere potuisse: [2] regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorum habere beneficio." Tali modo accusatus ad hæc respondit: "Quòd castra movisset, factum inopiâ pabuli, etiam ipsis hortantibus; quòd propiùs Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum verò operam neque in loco palustri desiderari debuisse, et illic fuisse utilem, quò sint profecti: summam imperii se consultò nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollitiem, studere omnes videret, quòd diutiùs laborem ferre non possent: Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quòd et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, et virtutem despicere potuerint: qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoriâ posset, quæ jam esset sibi ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magìs honorem tribuere, quàm ab se salutem accipere videantur. Quod ut intelligatis," inquit, "sincerè à me pronunciari, audite Romanos milites." Producit servos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, et fame vinculisque excruciaverat. Ii jam antè edocti, quæ interrogati pronunciârent, "milites se esse legionarios" dicunt, "fame et inopiâ adductos, clam ex castris exîsse, si quid frumenti aut pe-

NOTES.

1 *Hæsitantes.*] While wading through the mud.

2 *Regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quàm ipsorum habere beneficio.*] That he would rather be possessed of supreme authority by Cæsar's permission, than by their choice and favour.

coris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopiâ premi, nec jam vires sufficere cujusquam, nec ferre operis laborem posse. Itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc à me," inquit Vercingetorix, "beneficia habetis, quem proditionis insimulatis; cujus operâ, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame penè consumptum videtis; quem turpiter se ex hâc fugâ recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, à me provisum est."

XXI. Conclamat omnis multitudo, et suo more armis concrepat, quod facere in eo consueverunt, cujus orationem approbant: "summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majori ratione bellum administrari posse." Statuunt ut decem millia hominum, delecta ex omnibus copiis in oppidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quòd penè in eo, si oppidum retinuissent, summam victoriæ constare intelligebant.

XXII. [1] Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque modi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus sollertiæ, atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. [2] Nam et laqueis falces avertebant, quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, [3] et aggerem cuniculis subtrahebant, eò scientiùs, quòd apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant: tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur: [4] et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant: [5] et apertos cuniculos præustâ et præacutâ materiâ, et pice fervefactâ, et maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant.

XXIII. Muris autem omnibus Gallicis hæc ferè forma est: [6] Trabes

NOTES.

1 *Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque modi Gallorum occurrebant.*] The uncommon bravery of our soldiers was opposed by the Gauls with all the contrivances and arts of war.

2 *Nam et laqueis falces avertebant.*] For they turned aside the hooks with nooses. These hooks were used for the purpose of pulling down the stones and other materials composing walls. The hook had several prongs and was affixed to a long pole, which was suspended by its middle to a beam, in order to move it more readily backwards and forwards.

3 *Et aggerem cuniculis subtrahebant.*] And they undermined the mound.

4 *Et nostrarum turrium, altitudinem, quantum, &c,*] And as the height of our towers increased by daily additions to the mound, so their towers, by raising one story upon another *in proportion, continually* equalled them.

5 *Et apertos cuniculos præustâ et præacutâ materiâ, et, &c.*] And they prevented the working of our mines, *by attacking the miners* with stakes burnt and sharpened, at their end, or by throwing melted pitch and large stones into them.

6 *Trabes directæ perpetuæ, in longitudinem, paribus, &c.*] Long entire beams of wood are placed on the ground, forming by their length *the thickness of the wall,*

directæ perpetuæ, in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur. [1] Hæ revinciuntur introrsus, et multo aggere vestiuntur. Ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. Iis collocatis et coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, singulæ singulis saxis interjectis, arte contineantur: sic deinceps omne opus contexitur, dum justa muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem, quòd et ab incendio lapis, et ab ariete materia defendit, quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos, plerumque introrsus revincta, neque perrumpi neque distrahi potest.

XXIV. Iis tot rebus impeditâ oppugnatione, milites quum toto tempore luto, frigore, et assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superaverunt, et diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exstruxerunt. Quum is murum hostium penè contingeret, et Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paullò ante III vigiliam [2] est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. Eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant: picem alii, reliquasque res, quibus ignis incitari potest, fundebant: ut, quò primùm occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset: tamen quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interscinderent, omnis verò ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

XXV. Quum in omnibus locis, consumptâ jam reliquâ parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eò magis quòd deustos pluteos turrium videbant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quod dignum memoriâ visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem è regione turris pro-

NOTES.

at equal distances of two feet from one another.

1 *Hæ revinciuntur, introrsus, et,* &c.] These are bound together, *by other beams being laid over them,* and by filling up the intervals between them, with earth. The spaces of two feet in front, between the first mentioned row of beams, are filled with large stones.

2 *Est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant.*] He observed that the mound smoked, for the enemy had set it on fire, after having worked a mine under it.

jiciebat;[1] scorpione ab latere dextro transjectus, exanimatusque concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eâdem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, et tertio quartus; nec ille priùs est à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm [2] restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et jubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati, non magnâ jacturâ suorum sese effecturos sperabant, propterea quòd neque longè ab oppido castra Vercingetorigis aberant; et palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, quum matres familiâs repente in publicum procurrerunt, flentesque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura et virium infirmitas impediret. Ubi eos perstare in sententiâ viderunt, quòd plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, et significare de fugâ Romanis cœperunt: quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVII. Postero die Cæsar promotâ turri, directisque operibus quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quòd paullò incautiùs custodias in muro dispositas videbat; suosque languidiùs in opere versari jussit, et quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit. Illi subitò ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter complêrunt.

XXVIII. Hostes re novâ perterriti, muro turribusque dejecti, [3] in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hôc animo, ut si quâ ex parte obviam contra veniretur, acie instructâ depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti ne omnino spes fugæ tolleretur, [4] abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi, quum angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus; pars jam egressa

NOTES.

1 *Scorpione.*] A kind of dart. They were often dipped in poison.

2 *Restincto aggere.*] Until the fire of the mound was extinguished.

3 *In forò ac locis patentioribus cuneatim constiterunt.*] The Gauls drew up in form of a wedge, or triangle, in the public square and open places.

4 *Abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt.*] The Gauls having thrown away their arms, ran to the farthest part of the town, without stopping.

portis, ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic et Genabensi cæde, et labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt: quos ille, multâ jam nocte, silentio sic ex fugâ excepit (veritus ne qua in castris ex eorum concursu et misericordiâ vulgi seditio oriretur) ut procul in viâ dispositis familiaribus suis, principibusque civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXIX. Postero die concilio convocato, consolatus cohortatusque est, "ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute neque acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientiâ oppugnationis, cujus rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerum eventus exspectent; sibi nunquam placuisse Avaricum defendi, cujus rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentiâ Biturigum, et nimiâ obsequentiâ reliquorum, utì hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum. Nam quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has suâ diligentiâ adjuncturum, atque unum consilium totius Galliæ effecturum, [1] cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere; idque se prope jam effectum habere. Interea æquum esse ab iis communis salutis caussâ impetrari, ut castra munire instituerent, quò facilius hostium repentinos impetus sustinere possent."

XXX. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maximè, quòd ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neque conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providere et præsentire existimabatur, quòd re integrâ primò incendendum Avaricum, pòst deserendum, censuerat. Itaque ut reliquorum Imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt; sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur: simul in spem veniebant, ejus affirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus. Primùmque eo tempore Galli castra munire instituerunt, et sic sunt animo consternati homines [2] insueti laboris, ut omnia quæ imperarentur, sibi patienda existimarent.

XXXI. Nec minùs, quàm est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdolâ, aut amicitiâ facillimè capi posset. Qui

NOTES.

1 *Cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere.*] That they being united, the whole world would be unable to resist them.

2 *Insueti laboris.*] Some read, *insueti laborum*; others, *insueti laboribus.*

Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. Simul ut diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus, quem, et quam ante diem, in castra adduci velit: sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Galliâ, conquiri, et ad se mitti jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Theutomatus Olloviconis filius rex Nitiobrigum, cujus pater ab Senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, et quos ex Aquitaniâ conduxerat, ad eum pervenit.

XXXII. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatûs nactus, exercitum ex labore atque inopiâ refecit. Jam prope hieme confectâ, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere, sive obsidione premere posset: legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, "ut maximè necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem; quòd, quum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consuêssent, duo magistratum gerant, et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitanem, florentem et illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissimâ familiâ natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, et magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: civitatem omnem esse in armis; divisum senatum, divisum populum in suas cujusque eorum clientelas. Quòd si diutiùs alatur controversia, fore uti pars cum civitatis parte confligat: id ne accidat, positum in ejus diligentiâ atque auctoritate.

XXXIII. Cæsar, etsi à bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuêssent; ne tanta et tam conjuncta populo Rom. civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornâsset, ad vim atque ad arma descenderet; atque ea pars, quæ minùs sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerseret; huic rei prævertendum existimavit: et quòd legibus Æduorum, iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure aut legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, senatumque omnem, et quos inter controversia esset, [1] Decetiam ad se evocavit. Quum propè omnis civitas eò convenisset, docereturque paucis clàm vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renunciatum; quum leges, duos ex unâ familiâ, vivo utroque, non solùm magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent: Cotum magistratum deponere coëgit: [2] Convictolitanem, qui per sacerdotes more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit.

NOTES.

1 *Decetiam.*] This town occupied the place, where the town of Decise, in the late province of Nivernois, now department of Nievre, stands.

2 *Convictolitanem, qui per sacerdotes more civitatis, intermissis,* &c.] 'Convictolitanem, who, on the expiration of the term of the preceding magistrates, had been

XXXIV. Hôc decreto interposito, cohortatus Æduos ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur, atque omnibus omissis rebus, huic bello servirent, eaque quæ meruissent, præmia, ab se, devictâ Galliâ, exspectarent, equitatumque omnem, et peditum millia x sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ caussâ disponeret; exercitum in duas partes divisit: IV legiones in Senones Parisiosque, Labieno ducendas dedit: VI ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundùm flumen [1] Elaver duxit: equitatûs partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Quâ re cognitâ, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, [2] ab alterâ Elaveris parte iter facere cœpit.

XXXV. [3] Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu, ferèque è regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent; erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine impediretur quòd non ferè ante autumnum Elaver vado transiri soleat. Itaque ne id accideret, silvestri loco castris positis, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum II legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, [4] demptis [quartis] quibusque cohortibus, utì numerus legionum constare videretur. [5] Iis quàm longissimè possent progredi jussis, quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum, [6] iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibusque transductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognitâ, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXVI. [7] Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit: equestrique prælio eo die levi facto, perspecto urbis situ, quæ posita in

NOTES.

chosen by the priests according to the custom of the country.

1 *Elaver.*] The river Allier.

2 *Ab alterâ Elaveris parte.*] Some read, *Ab alterâ parte fluminis.*

3 *Quum uterque utrique esset exercitus in conspectu,* &c.] As both armies were in sight of each other, and their camps pitched near to one another, *the enemy's* scouts being *also* on the watch; it was impossible for the Romans to construct a bridge, to convey their forces over the river.

4 *Demptis [quartis] quibusque cohortibus.*] Every fourth cohort being taken. As Cæsar had only six legions with him, the number of cohorts must have been sixty, which divided by four, would only give fifteen cohorts; so that, instead of two legions, there could have been only a legion and a half. Some to avoid this inconsistency, read *demptis quibusdam cohortibus*, some cohorts being taken *from the legions.*

5 *Iis,* &c.] Namely the rest of the army, exclusive of the two draughted legions.

6 *Iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat; pontem reficere cœpit.*] With the same piles, *that remained of the old bridge*, the lower parts of which were entire, he began to rebuild the bridge.

7 *Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit.*] Cæsar, after a march of five days, arrived before Gergovia. Cæsar here counts time by the number of his encampments.

altissimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit: de obsessione non priùs agendum constituit, quàm rem frumentariam expedîsset. At Vercingetorix castris prope oppidum in monte positis, mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat: atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, quà despici poterat, [1] horribilem speciem præbebat; principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, primâ luce ad se quotidie convenire jubebat, seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur; neque ullum ferè diem intermittebat, quin equestri prœlio, interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atque ex omni parte circumcisus: (quem si tenerent nostri, et aquæ magnâ parte, et pabulatione liberâ prohibituri hostes videbantur.) Sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur: [2] tum silentio noctis Cæsar ex castris egressus, priùs, quàm subsidium ex oppido venire posset, dejecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit, fossamque duplicem duodenûm pedum à majoribus castris ad minora perduxit, ut tutò ab repentino hostium incursu, etiam singuli commeare possent.

XXXVII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum à Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecuniâ, cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissimâ familiâ nati adolescentes. Cum iis præmium communicat, hortaturque eos, " ut se liberos, et imperio natos meminerint: unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat: ejus auctoritate reliquas contineri: quâ transductâ, locum consistendi Romanis in Galliâ non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen ut justissimam apud eum caussam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potiùs Ædui de suo jure et de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quàm Romani ad Æduos, veniant?" Celeriter adolescentibus, et oratione magistratûs et præmio deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur, quòd civitatem temerè ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresque ejus ad Cæsarem præcurrerent: [3] reliqua, quâ ratione agi placeat, constituunt.

XXXVIII. Litavicus, accepto exercitu, quum millia passuum circiter xxx ab Gergoviâ abesset, convocatis subitò militibus, lacrymans:

NOTES.

1 *Horribilem speciem præbebat.*] Made a very formidable appearance.

2 *Tum silentio noctis.*] Some read, *tamen silentio noctis.*

3 *Reliqua, quâ ratione agi placeat constituunt.*] They settle the plan, on which the rest should be performed.

"Quò proficiscimur," inquit, "milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interiit; principes civitatis Eporedorix et Virdumarus, insimulati proditionis ab Romanis, indictâ caussâ, interfecti sunt. Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsâ cæde fugerunt. Nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare." Producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: "multos equites Æduorum interfectos, quòd collocuti cum Arvernis dicerentur: ipsos se inter multitudinem militum occultâsse, atque ex mediâ cæde profugisse." Conclamant Ædui, et Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. "Quasi verò," inquit ille, "consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, et cum Arvernis nosmet conjungere? An dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissimè interierunt, atque hos latrones interficiamus." Ostendit cives Rom. qui ejus præsidii fiduciâ unà erant. Continuò magnum numerum frumenti commeatûsque diripit: ipsos crudeliter excruciatos interficit; nuncios totâ civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio de cæde equitum et principum permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

XXXIX. Eporedorix Æduus, summo loco natus adolescens, et summæ domi potentiæ, et unà Virdumarus, pari ætate et gratiâ, sed genere dispari, quem Cæsar sibi ab Divitiaco transditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio: et in illâ magistratuum controversiâ alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverat. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, mediâ ferè nocte rem ad Cæsarem defert; orat "ne patiatur civitatem pravis adolescentium consiliis, ab amicitiâ populi R. deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare posset."

XL. Magnâ affectus sollicitudine hôc nuncio Cæsar, quòd semper Æduorum civitati præcipuè indulserat, nullâ interpositâ dubitatione, legiones expeditas IV, equitatumque omnem ex castris educit. Nec fuit spatium tali tempore [1] ad contrahenda castra, quòd res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus II castris præsidiò relinquit: fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paullò antè reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, "ne necessario tempore itineris labore permoveantur," cupidissimis omnibus, progres-

NOTES.

1 *Ad contrahenda castra.*] To concentrate his camp. This expression seems to imply that Cæsar had not time to collect the several detached encampments or cantonments, into which the troops had been distributed, into one camp.

sus millia passuum xxv, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et Virdumarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suosque appellare jubet. Iis cognitis et Litavici fraude perspectâ, Ædui manus tendere et deditionem significare, et projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum est, etiam in extremâ fortunâ deserere patronos, Gergoviam profugit.

XLI. Cæsar nunciis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. Medio ferè itinere equites, à Fabio missi, [1] quanto res in periculo fuerit, exponunt: "summis copiis castra oppugnata" demonstrant; "quum crebrò integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem castrorum, [2] perpetuò esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atque omnis generis telorum, multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse [3] tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras, [4] pluteosque vallo addere, et se in posterum diem similem ad casum parare." Iis rebus cognitis, Cæsar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit.

XLII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quæ maximè illi hominum generi est innata, [5] ut levem auditionem habeat pro re compertâ: bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in servitutem abstrahunt. [6] Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admisso, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium tribunum militum iter ad legionem facientem, fide datâ, ex oppido [7] Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussâ ibi constiterant. Hos continuò in itinere adorti, omni-

NOTES.

1 *Quanto res in periculo fuerit.*] Some read, *quanto res in periculo esset.*

2 *Perpetuò esset iisdem in vallo permanendum.*] The same men were obliged to be continually on the rampart.

3 *Tormenta.*] *Tormentum* here signifies the machines used to cast darts and stones.

4 *Pluteos.*] The *plutei* were mantlets or sheds, which served to defend the soldiers in making their approaches to a fortified place, or in filling the ditches, &c. In the present instance, they do not appear to be used in this sense, but imply breast works thrown up round the rampart

5 *Ut levem auditionem habeat pro re compertâ.*] That they take flying rumor for a certain truth.

6 *Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis.*] Convictolitanis fomented this disturbance, to which the people were already much inclined.

7 *Cabillono.*] This town stood near the place now occupied by the town of Chalons sur Saone, in the department of Saone and Loire, lately a part of Burgundy.

bus impedimentis exuunt: repugnantes diem noctemque obsident: multis utrinque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant.

XLIII. Interim nuncio allato, "omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: [1] quæstionem de bonis direptis decernunt: Litavici fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem, suî purgandî gratiâ, mittunt. Hæc faciunt, recuperandorum suorum caussâ. Sed contaminati facinore, [2] et capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat, et timore pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant: quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quàm mitissimè potest, legatos appellat: "nihil se, propter inscientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare, neque de suâ in Æduos benevolentiâ diminuere." Ipse majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergoviâ discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ videretur.

XLIV. Hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. Nam quum minora in castra, operis perspiciendi caussâ, venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, quærit ex perfugis caussam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum, sed silvestre et angustum, quà esset aditus ad alteram partem oppidi: [3] vehementer huic illos loco timere; nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin penè circumvallati, atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige evocatos.

XLV. Hâc re cognitâ, Cæsar mittit complures equitum turmas eò de mediâ nocte: iis imperat, ut paullò tumultuosiùs omnibus in locis pervagentur. Primâ luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci, [4] deque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet. His paucos addit equites, qui latiùs ostentationis caussâ vagarentur. Longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. Hæc pro-

NOTES.

1 *Quæstionem de bonis direptis decernunt.*] They ordered an enquiry to be made concerning the goods, of which the Romans had been pillaged.

2 *Et capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat.*] And induced by the gain that might arise from the goods taken, for many were concerned therein.

3 *Vehementer huic illos loco timere.*] That they were very much afraid of losing that place.

4 *Deque iis stramenta detrahi.*] *He ordered* the pack-saddles to be taken from them. They are here called *stramenta*, on account of their being stuffed with straw.

cul ex oppido videbantur, ut erat à Gergoviâ despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, et paullùm progressam inferiore loco constituit, silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illò munitionum copiæ transducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora transducit: legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, ostendit. In primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longiùs progrediantur. Quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc unâ celeritate posse vitari: occasionis esse rem, non prœlii. His rebus expositis, signum dat, et ab dextrâ parte alio adscensu eodem tempore Æduos mittit.

XLVI. Oppidi murus ab planitie, atque initio adscensûs, rectâ regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat. Quidquid huic circuitûs ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio ferè colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis VI pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli; atque inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites, signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi, trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum subitò in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudatâ, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet.

XLVII. Consecutus id quod animo proposuerat Cæsar, receptui cani jussit: legionisque decimæ, [1] quâcum erat concionatus, signa constitere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quòd satis magna vallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisque, ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur. Sed elati spe celeris victoriæ et hostium fugâ, superiorumque temporum secundis prœliis, nihil adeò arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque priùs finem sequendi fecerunt, quàm muro oppidi portisque appropinquârunt. Tum verò ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longiùs aberant repentino tumultu perterriti, quum hostes intra portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt. Matres familiâs de muro vestem argentumque jactabant, et pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. Nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, " [2] excitari se A-

NOTES.

1 *Quâcum erat concionatus.*] Some read: *quâ tum erat comitatus.*

2 *Excitari se Avaricensibus præmiis, neque,* &c.] That urged by the reward, ob-

varicensibus præmiis, neque commissurum, ut priùs quisquam murum adscenderet," tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum adscendit: eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

XLVIII. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut suprà demonstravimus, munitionis caussâ, convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eò contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum quum magna multitudo convenisset; matresfamiliâs, quæ paullò antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, et more Gallico passum capillum ostentare, liberosque in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco nec numero æqua contentio: simul et cursu et spatio pugnæ defatigati non facilè recentes atque integros sustinebant.

XLIX. Cæsar, cùm iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, et sub infimo colle ab dextro latere hostiùm constitueret; ut, si nostros depulsos loco vidisset, quò minùs liberè hostes insequerentur, terreret. Ipse paullùm éx eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnæ expectabat.

L. Quum acerrimè cominus pugnaretur, hostes loco et numero; nostri virtute confiderent: subitò sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto, quos Cæsar ab dextrâ parte alio adscensu, manûs distinendæ caussâ, miserat. Ii similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt; ac tametsi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod insigne pacatis esse consueverat, tamen id ipsum suî fallendi caussâ milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique unà murum adscenderant, circumventi atque interfecti, de muro præcipitabantur. M. Petreius ejusdem legionis centurio, quum portas exscindere conatus esset, à multitudine oppressus, [1] ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant: "Quoniam," inquit, "me unà vobiscum servare non possum, vestræ quidem certè saluti prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi: vos, datâ facultate, vobis consulite." Simul irrupit in medios hostes, duobùsque interfectis, reliquos à portâ paullùm submovit. Conantibus auxiliari suis; "Frustra," inquit, "meæ vitæ subvenire conamini quem jam sanguis viresque deficiunt; proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite." Ita pugnans pòst paullùm concidit, [2] ac suis saluti fuit.

NOTES.

tained in the storming of Avaricum, he would permit no one to scale the wall before himself.

1 *Ac sibi desperans.*] And despairing of safety.

2 *Ac suis saluti fuit.*] And *by his death* was the means of preserving his own men.

LI. Nostri, quum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, dejecti sunt loco. Sed intolerantiùs Gallos insequentes legio X tardavit, quæ pro subsidio paullò æquiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones ubi primùm planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. [1] Eo die milites sunt paullò minùs DCC desiderati.

LII. Postero die Cæsar, concione advocatâ, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, "quòd sibi ipsi judicavissent, quò procedendum, aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato, constitissent, neque à tribunis militum legatisque retineri potuissent:" [2] exposuit, "quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, quum sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modò detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset: tantopere licentiam arrogantiamque reprehendere, quòd plus se quàm imperatorem, de victoriâ atque exitu rerum sentire existimarent: [3] nec minùs se in milite modestiam et continentiam, quàm virtutem, atque animi magnitudinem, desiderare."

LIII. Hâc habitâ concione, [4] et ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc caussam animo permoverentur, neu, quòd iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent: eadem de profectione cogitans, quæ antè senserat, legiones ex castris eduxit, aciemque idoneo locò constituit. Quum Vercingetorix nihilo magìs in æquum locum descenderet, levi facto equestri prœlio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra movit. [5] Ne tum quidem insecutis hostibus, III die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit.

LIV. Ibi à Virdumaro atque Eporedorige Æduis appellatus, discit, "cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos profectum: opus esse et ipsos antecedere ad confirmandam civitatem." Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectam habebat, atque

NOTES.

1 *Eo die milites sunt paullò minus DCC desiderati.*] About seven hundred men were lost on that day. Eutropius says that Cæsar having lost a great part of his army, fled before his enemies.

2 *Exposuit.*] Some read, *exposito.*

3 *Nec minùs.*] In some editions, *non minùs.*

4 *Et ad extremum oratione confirmatis militibus.*] Some read, *et ad extremum confirmatis militibus;* others, *et ad extremum orationem confirmatis militibus.*

5 *Ne tum quidem insecutis hostibus.*] The enemy not having followed him.

horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit, ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his, breviter sua in Æduos merita exposuit, "quos, et quàm humiles accepisset; compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summâ cum contumeliâ extortis, quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solùm in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur." His datis mandatis, eos ab se dimisit.

LV. [1] Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitûs impedimentorum magnam partem contulerat. Huc magnum numerum equorum, hujus belli caussâ in Italiâ atque Hispaniâ coëmptorum, miserat. Eò quum Eporedorix Virdumarusque venissent, et de statu civitatis cognovissent, "Litavicum [2] Bibracte ab Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolitanem magistratum magnamque partem senatûs ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitiâ conciliandâ publicè missos," non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eò negotiandi aut itineris caussâ convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; oppidum, quod ab se teneri non posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt. Frumenti quod subitò potuerunt, navibus avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruperunt: ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris caussâ, ostentare cœperunt; si aut re frumentariâ Romanos excludere, aut adductos inopiâ, [3] ex Provinciâ expellere possent: quam ad spem multùm eos adjuvabat, quòd Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur.

LVI. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut priùs, quàm essent majores eo copiæ coactæ, dimicaret. Nam, ut commutato consilio iter in Provinciam converteret, id ne tum quidem necessariò faciendum exis-

NOTES.

1 *Noviodunum,*] The exact situation of this town is uncertain; it is supposed to have been near the present town of Nevers, in the department of Nievre, late the province of Nivernois.

2 *Bibracte.*] Where this town stood, is not well ascertained, but is generally supposed to have been situatedin the vicinity of the village of Bevray.

3 *Ex Provinciâ.*] There is some inaccuracy in this reading; for the Æduans certainly never thought of driving the Romans out of Province, properly so called, but merely to force them to retreat out of their territories, into the Roman province; hence, some think, the reading should be, *in Provinciam.*

timabat; quum infamia atque indignitas rei, et oppositus mons Cebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maximè, quòd adjungi Labieno, atque iis legionibus, quas unà miserat, vehementer cupiebat. Itaque, admodùm magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem, ad Ligerim pervenit; vadoque per equites invento, pro rei necessitate opportuno; ut brachia modo, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aquâ esse possent, [1] disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit: frumentumque in agris, et copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit.

LVII. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italiâ venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur. (Id est oppidum Parisiorum, positum in insulâ fluminis Sequanæ.) Cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii transditur Camulogeno Aulerco; qui propè confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem evocatus. Is, quum animadvertisset perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hìc consedit; nostrósque transitu prohibere instituit.

LVIII. Labienus primò vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Postquam id difficiliùs confieri animadvertit, silentio è castris III vigiliâ egressus, eodem, quo venerat, itinere [2] Metiosedum pervenit. Id est oppidum Senonum in insulâ Sequanæ positum, ut paullò antè Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eò militibus impositis, et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, et secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hostes, re cognitâ ab iis qui à Metiosedo profugerant, Lutetiam incendi pontesque ejus oppidi rescindi jubent: ipsi profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt.

LIX. Jam Cæsar à Gergoviâ discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione, et secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, "interclusum itinere et Ligere Cæsarem, inopiâ frumenti coactum, in Provinciam contendisse" confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognitâ, qui antè erant per se infideles, manus cogere, atque apertè bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tantâ rerum commutatione, longè aliud sibi capiendum consilium, atque antea

NOTES.

1 *Disposito equitatu.*] When a river was crossed by fording, the cavalry were placed a little higher up in the river, in order to break the force of the current.

2 *Metiosedum.*] Some read, *Melodunum.* Metiosedum stood in the vicinity of the present town of Corbeil; Melodunum near Melun.

senserat, intelligebat. Neque jam, ut aliquid acquireret, prœlioque hostes lacesseret, sed, ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. [1] Namque alterâ ex parte Bellovaci (quæ civitas in Galliâ maximam habet opinionem virtutis) instabant: alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat. [2] Tum legiones à præsidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subitò difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX. Itaque sub vesperum concilio convocato, cohortatus, ut ea quæ imperâsset, diligenter industrièque administrarent, naves, quas à Metiosedo deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, et, primâ confectâ vigiliâ, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique [3] se exspectari jubet: V cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: V ejusdem legionis reliquas de mediâ nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipse pòst paullò, silentio egressus cum III legionibus eum locum petit, quò naves appelli jusserat.

LXI. Eò quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quòd magna subitò erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur; exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Uno ferè tempore sub lucem hostibus nunciatur, "in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eâdem parte exaudiri, et paullò infra milites navibus transportari." Quibus rebus auditis, quòd existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam, præsidio è regione castrorum relicto, et parvâ manu Metiosedum versùs missâ, quæ tantum progrederetur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

LXII. Primâ luce et nostri omnes erant transportati, et hostium acies cernebâtur. Labienus milites cohortatus, "ut suæ pristinæ virtutis, et tot secundissimorum prœliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superâssent, [4] adesse existimarent;" dat signum prœlii. Primo concursu, ab dextro cornu, ubi VII legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab

NOTES.

1 *Namque alterâ ex parte Bellovaci....... instabant.*] For on the other side, the Bellovaci threatened and incommoded him.

2 *Tum legiones à præsidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat.*] The large river *Seine* separated the legions from the baggage, and the detachment appointed to guard it.

3 *Se exspectari.*] Some read, *se exspectare.*

4 *Adesse existimarent.*] Some read, *præsentem adesse existimarent.*

sinistro, quem locum XII legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent: tamen acerrimè reliqui resistebant, [1] nec dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ, quum VII legionis tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt: eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, quum prœlium commissum audîssent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt: sic, cum suis fugientibus permisti, quos non silvæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hôc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum, ubi impedimenta totius exercitûs relicta erant: inde cum omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit.

LXIII. Defectione Æduorum cognitâ, bellum augetur: legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratiâ, auctoritate, pecuniâ valent, ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt à Vercingetorige Ædui, ut ad se veniat, [2] rationesque belli gerendi communicet. Re impetratâ contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur: et, re in controversiam deductâ, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes: [3] multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hôc concilio Rhemi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quòd amicitiam Romanorum sequebantur: Treviri, quòd aberant longiùs, et ab Germanis premebantur: quæ fuit caussa, quare toto abessent bello, et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt se dejectos principatu: queruntur fortunæ commutationem; et Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summæ spei adolescentes Eporedorix et Virdumarus, Vercingetorigi parent.

LXIV. Ille imperat reliquis civitatibus obsides. Denique ei rei constituit diem; huc omnes equites, XV millia numero, celeriter convenire jubet. "Peditatu, quem antè habuerit, se fore contentum" dicit; "neque fortunam tentaturum [4] neque acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modò animo sua ipsi frumenta corrum-

NOTES.

1 *Nec dabat suspicionem fugæ quisquam.*] Nor did any one appear the least inclined to fly.

2 *Rationesque belli gerendi communicet.*] That he might consult *with them* on the plan of warfare.

3 *Multitudinis suffragiis res permittitur.*] The question was put to the vote of the multitude.

4 *Neque acie dimicaturum.*] In some editions, the reading is, *Aut in acie dimicaturum.*

pant, ædificiaque incendant; quâ rei familiaris jacturâ perpetuum imperium, libertatemque se consequi videant." His constitutis rebus, Æduis, Segusianisque, qui sunt finitimi Provinciæ, x millia peditum imperat. Huc addit equites DCCC; his præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus jubet. Alterâ ex parte Gabalos, proximosque pagos Arvernorum in Helvios; item Ruthenos, Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos, mittit. Hic nihilominùs clandestinis nunciis legationibusque Allobroges sollicitat, quorum mentes nondum à [1] superiore bello resedisse sperabat: Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius Provinciæ pollicetur.

LXV. Ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum et viginti, quæ ex ipsâ coacta Provinciâ ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii, suâ sponte cum finitimis prœlio congressi, pelluntur, et C. Valerio Donotauro Caburi filio principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magnâ cum curâ et diligentiâ suos fines tuentur. Cæsar, quòd hostes equitatu superiores esse intelligebat, et, interclusis omnibus itineribus, nullâ re ex Provinciâ atque Italiâ sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his accersit, et levis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari consueverant. Eorum adventu, quòd minùs idoneis equis utebantur, à tribunis militum reliquisque, sed et equitibus Romanis, atque [2] evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit.

LXVI. Interea dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Arvernis, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quò faciliùs subsidium Provinciæ ferri posset, circiter millia passuum x ab Romanis, [3] trinis castris Vercingetorix consedit; convocatisque ad concilium præfectis equitum, "venisse tempus victoriæ" demonstrat: "fugere in Provinciam Romanos, Galliâque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satìs esse; ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici. Majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos: proinde, agmine impeditos adoriantur: si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non posse: sin (id quod magìs futurum confidat) relictis impedimentis, suæ saluti consulant, et usu rerum necessariarum, et dignitate

NOTES.

1 *Superiore bello.*] Namely the war, in which the Allobroges were subjected to the Romans, and which took place, nine years previous to the events here related.

2 *Evocatis.*] These were veteran soldiers, who had served out their time, and were induced to volunteer their services. They were exempted from all the drudgery incident to military service.

3 *Trinis castris Vercingetorix consedit.*] Vercingetorix formed three encampments.

spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modò extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, et terrori hostibus futurum." Conclamant equites, "sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitâsset."

LXVII. Probatâ re, atque omnibus [1] ad jusjurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt: una à primo agmine iter impedire cœpit. Quâ re nunciatâ, Cæsar suum quoque equitatum tripartitò divisum ire contra hostem jubet. Pugnatur unà omnibus in partibus. Consistit agmen. Impedimenta inter legiones recipiuntur. Si quâ in parte nostri laborare, aut graviùs premi videbantur, eò signa inferri Cæsar, aciemque converti jubebat: quæ res et hostes ad insequendum tardabat, et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt: fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur, compluresque interficiunt. Quâ re animadversâ, reliqui, ne circumvenirentur veriti, se fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes. Tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur; Cotus præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; et Cavarillus, qui, post defectionem Litavici, [2] pedestribus copiis præfuerat, et Eporedorix, quo duce, ante adventum Cæsaris, Ædui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit: protinusque [3] Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex castris educi, et se subsequi jussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus præsidio relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum, circiter III millibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quòd equitatu, quâ maximè parte exercitûs confidebant, erant pulsi; adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit.

NOTES.

1 *Ad jusjurandum adactis.*] Some read, *jurejurando adactis*, others, *jusjurandum adactis*.

2 *Pedestribus copiis.*] The Gauls appear not to have held foot soldiers in much esteem: they, on the contrary, paid very great attention to their cavalry, and relied principally on them for success in their military operations. The Romans, however, very justly considered infantry as the principal and most effective part of an army, and the cavalry as only an auxiliary thereto. The Germans, alone seem to have practised the mixed or dragoon service, and that with very great success.

3 *Alesiam.*] By some, this town was called Alexia: it was situated in Burgundy.

LXIX. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse videretur. Cujus collis radices, duo duabus ex partibus flumina subluebant. Ante oppidum planities circiter millia passuum III in longitudinem patebat. Reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis [1] ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; fossamque, et maceriam sex in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI millia passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita: ibique castella XXIII facta, [2] in quibus interdiu stationes disponebantur, ne qua subitò irruptio fieret. Hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præsidiis tenebantur.

LXX. Opere instituto, fit equestre prœlium in eâ planitie, quam intermissam collibus III millium passuum in longitudinem patere suprà demonstravimus. Summâ vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Cæsar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subitò irruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam conjecti, se ipsi multitudine impediunt; [3] atque angustioribus portis [relictis] coarctantur. Germani acriùs usque ad munitiones sequuntur: fit magna cædes: nonnulli, relictis equis, fossam transire, et maceriam transcendere conantur. Paullùm legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. Non minùs, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur. Veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant. Nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem à se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut "suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant. Sua in illos merita" proponit, obtestaturque, "ut suæ salutis rationem habeant, neu se de communi libertate optimè meritum, in cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta delecta secum interitura" demonstrat: "ratione initâ, frumentum se exiguè dierum triginta habere, sed paullo etiam longiùs tolerare posse parcendo." His datis mandatis, quà erat nostrum opus intermissum, secundâ vigiliâ silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit; pecus, cujus magna erat ab

NOTES.

1 *Ad orientem spectabat.*] In some editions, the reading is, *ad orientem solem spectabat.*

2 *In quibus.*] Some read, *in quibus castellis.*

3 *Atque angustioribus portis* [*relictis.*] The word *relictis* appears to have been here inserted by some mistake of transcribers.

Mandubiis compulsa copia, viritim distribuit: frumentum parcè et paullatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exspectare et bellum administrare parat.

LXXII. Quibus rebus cognitis ex perfugis captivis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum viginti latam directis lateribus duxit, ut ejus solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant; reliquas omnes munitiones ab eâ fossâ pedibus CD reduxit; id hôc consilio (quoniam tantum esset necessariò spatium complexus, nec facilè totum opus militum coronâ cingeretur;) ne de improviso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. Hôc intermisso spatio, duas fossas XV pedes latas, eâdem altitudine perduxit; quarum interiorem, campestribus ac demissis locis, aquâ ex flumine derivatâ complevit. Post eas aggerem, et vallum XII pedum exstruxit. Huic loricam pinnasque adjecit, grandibus [1] cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui adscensum hostium tardarent: et turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter se distarent.

LXXIII. [2] Erat uno tempore et materiari et frumentari, et tantas munitiones fieri necesse, diminutis nostris copiis, quæ longiùs ab castris progrediebantur: et nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere summâ vi conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quò minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscissis, atque horum dolabratis atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ quinos pedes altæ ducebantur. Huc illi stipites demissi, et ab infimo revincti ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter se atque implicati, quò qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant; hos Cippos appellabant. Ante hos, obliquis ordinibus [3] in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore [4] ad summum fastigio. Huc teretes stipites feminis crassitudine, ab summo præacuti et præusti, demittebantur; ita ut non ampliùs IV digitis ex terrâ eminerent. Simul confirmandi et stabiliendi caussâ singuli ab infimo solo pedes terrâ exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias vi-

NOTES.

1 *Cervis.*] The *Cervi* were large stakes driven into the earth, on the slope of the rampart, to prevent the ascent of the enemy.

2 *Erat uno tempore et materiari et frumentari.*] Materials for the fortifications, and provisions for the army were, at the same time, to be sought for.

3 *In quincuncem dispositis, scrobes,* &c.] Pits, three feet deep, and narrower at top than at bottom, were dug, and arranged in quincunx form.

4 *Ad summum.*] Some read, *ad infimum.*

minibus ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. Id, ex similitudine floris, Lilium appellabant. Ante hæc taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixis, totæ in terram infodiebantur; mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos Stimulos nominabant.

LXXIV. His rebus perfectis, regiones secutus, quàm potuit, æquissimas pro loci naturâ, XIV millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit; ut ne magnâ quidem multitudine, si ita accidat, ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent. Neu cum periculo ex castris egredi cogerentur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes convectum jubet.

LXXV. Dum hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes qui arma ferre possent, (ut censuit Vercingetorix,) convocandos statuunt; sed certum numerum cuique civitati imperandum: ne, tantâ multitudine confusâ, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. Imperant Æduis atque eorum clientibus, [1] Segusianis, Ambivaretis, Aulercis, Brannovicibus, [Brannoviis] millia XXXV. Parem numerum Arvernis, adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus, XII millia: Bellovacis X: totidem Lemovicibus; octona Pictonibus, et Turonis, et Parisiis, et Eleutheris Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus, quina millia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV millia; Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburovicibus terna; Rauracis et Boiis XXX. Universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur, (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Caletes, Osismii, [Lemovices] Veneti, Unelli,) sena. Ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt; quòd se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos. Rogati tamen à Comio, pro ejus hospitio II millia miserunt.

LXXVI. Hujus operâ Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britanniâ Cæsar: pro quibus meritis civitatem ejus [2] immunem esse jusserat; jura legesque reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen universæ Galliæ consensio, fuit libertatis vindicandæ, et pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis, neque amicitiæ memoriâ moverentur, omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent; coactis equitum VIII milli-

NOTES.

1 *Segusianis.*] Most of these nations have already been noticed. The districts inhabited by the Ambivareti, Brannovices, Brannovii, and Eleutheri are not known.

2 *Immunem.*] Namely, from tribute and contributions.

bus, et peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recensebantur: numerusque inibatur: præfecti constituebantur: Comio Atrebati, Virdumaro, et Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Arverno, consobrino, Vercingetorigis summa imperii transditur. Iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres et fiduciæ pleni ad Alesiam proficiscuntur. Nec erat omnium quisquam, qui adspectum modò tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prœlio; quum ex oppido eruptione pugnaretur, et foris tantæ copiæ equitatûs peditatûsque cernerentur.

LXXVII. At ii qui Alesiæ obsidebantur, præteritâ die, quâ suorum auxilia exspectaverant, consumpto omni frumentò, inscii quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Ac variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant. Non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernis natus loco, et magnæ habitus auctoritatis; "Nihil," inquit, "de eorum sententiâ dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad concilium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrûm consensu, pristinæ residere virtutis memoria videtur. [1] Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paullisper ferre non posse. Qui se ultro morti offerant faciliùs reperiuntur, quàm qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me multum dignitas potest) si nullam, præterquam vitæ nostræ, jacturam fieri viderem. Sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, [2] hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris, animi fore existimatis, si penè in ipsis cadaveribus prœlio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis caussâ suum periculum neglexerint, nec stultitiâ ac temeritate vestrâ, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere, ac perpetuæ servituti addicere. An, quòd ad diem non venerint, de eorum fide constantiâque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus, animine caussâ, quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu præsepto, iis utimini testibus, appropinquare eorum adventum: cujus rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur: Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri majores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque, fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopiâ subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt, neque se hostibus transdiderunt. Cujus rei exemplum si non

NOTES.

1 *Animi est ista mollities, non virtus.*] This is imbecillity, not courage.

2 *Hominum millibus LXXX.*] Plutarch makes the number amount to CLXX.

haberemus, tamen libertatis caussâ institui et posteris prodi, pulcherrimum judicarem. Nam quid huic simile bello fuit? Depopulatâ Galliâ, magnâque illatâ calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt: jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani verò quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidiâ adducti, quos famâ nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere, atque his æternam injungere servitutem? Neque enim unquam aliâ conditione bella gesserunt. Quòd si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure et legibus commutatis, [1] securibus subjecta, perpetuâ premitur servitute.

LXXVIII. Sententiis dictis, constituunt, ut, qui valetudine, aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant, atque omnia priùs experiantur, quàm ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potiùs utendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quàm deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Ii, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo juvarent. Hos Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat.

LXXIX. Interea Comius, et reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, [2] cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt, et colle exteriore occupato, non longiùs D passibus à nostris munitionibus considunt. Postero die, equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresque copias, paullùm ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesiâ despectus in campum. Concurritur, his auxiliis visis, fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque productis copiis ante oppidum considunt, et proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent, seque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

LXXX. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi, et prœlium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus, atque omnium militum intenti animi pugnæ eventum exspectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, et nostrorum equitum impetum sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati, prœlio excedebant. Quum suos pugnâ superiores esse Galli confiderent, et nostros premi

NOTES.

1 *Securibus subjecta.*] By this expression is meant the authority of the proconsuls, who governed provinces.

2 *Cum omnibus copiis.*] Polynæus says, there were CCV Gauls.

multitudine viderent; ex omnibus partibus, et ii qui munitionibus continebantur, et ii qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quòd in conspectu omnium res gerebatur, neque rectè aut turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiæ ad virtutem excitabat. Quum à meridie prope ad solis occasum dubiâ victoriâ pugnaretur. Germani unâ in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt. Quibus in fugam conjectis, sagittarii circumventi, interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti, suî colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesiâ processerant, mœsti, prope victoriâ desperatâ, se in oppidum receperunt.

LXXXI. Uno die intermisso, Galli, atque hôc spatio, magno cratium, scalarum, [1] harpagonum numero effecto, mediâ nocte silentio ex castris egressi, ad [2] campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato, quâ significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tubâ signum suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; [3] fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, et C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, quâ ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. Dum longiùs ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: posteaquàm propiùs successerunt, aut se ipsi stimulis, inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo, et turribus transjecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nullâ munitione perruptâ, quum lux appeteret, veriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumveniretur, se ad suos receperunt. At [4] interiores, dum ea, quæ Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent: diutius in iis rebus administrandis morati, priùs suos dis cessisse cognoverunt, quàm munitionibus appropinquarent. Ita, re infectâ, in oppidum reverterunt.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt. Locorum peritos adhibent. Ab his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. Erat à septentrionibus collis, quem

NOTES.

1 *Harpagonum.*] The *harpago* was an iron hook fixed to a long pole.

2 *Campestres munitiones.*] The line of circumvallation, which defended the besiegers against the attacks of forces marching to the relief of the town.

3 *Fundis librilibus.*] By this expression, is generally understood stones of a pound weight thrown from slings. Some read *fundis, librilibus.*

4 *Interiores.*] Those in the town.

quia, propter magnitudinem circuitûs, opere circumplecti non potuerant, nostri necessariò penè iniquo loco, et leniter declivi, castra fecerunt. Hæc C. Antistius Reginus, et C. Caninius Rebilus, legati, cum II legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoque pacto, agi placeat, occultè inter se constituunt. Adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris primâ vigiliâ egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere jussit. Quum jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ suprà demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, et reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt.

LXXXIV. Vercingetorix ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur, [1] è castris longurios, [2] musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis caussâ paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. [3] Quæ minimè visa pars firma esse, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facilè pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quòd suum periculum in alienâ vident virtute consistere. Omnia enim plerumque quæ absunt, vehementiùs hominum mentes perturbant.

LXXXV. Cæsar idoneum locum nactus, quid quâque in parte geratur cognoscit, [4] laborantibus submittit. Utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maximè contendi conveniat. Galli nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maximè ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstravimus. [5] Exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt, alii testudine factâ, subeunt, defatigatis invicem integri succedunt. Agger ab universis in munitionem conjectus, et adscensum dat Gallis, et quæ in terram occultaverant Romani, contegit. Nec jam arma nostris, nec vires suppetunt.

LXXXVI. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI subsidio laborantibus mittit. Imperat, si sustinere non possit, [6] deductis cohortibus [7] eruptione pugnaret. Id, nisi necessariò, non faciat. Ip-

NOTES.

1 *E castris longurios.*] In many editions the reading is, *ac crates, longurios.*

2 *Musculos.*] The *musculus* was a moveable shed, under which soldiers approached a fortified place; either to undermine the walls, or to fill up the ditch.

3 *Quæ minimè visa pars firma esse.*] Some read, *quæ minimè pars firma visa est.*

4 *Laborantibus submittit.*] The reading in some editions is, *laborantibus auxilium submittit.*

5 *Exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum.*] A little elevation, with a steep descent, is of great service.

6 *Deductis cohortibus.*] Namely out of the lines.

7 *Eruptione pugnaret.*] Some read, *eruptione pugnet.*

se adit reliquos : cohortatur, ne labori succumbant : omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque horâ docet consistere. [1] Interiores, desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum loca prærupta ex adscensu tentant. Huc ea, quæ paraverant, conferunt : multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant : aggere et cratibus [2] aditus expediunt : falcibus vallum, ac loricam, rescindunt.

LXXXVII. Cæsar mittit primò Brutum adolescentem cum cohortibus VI, pòst cum aliis VII Fabium legatum. Postremò ipse, quum vehementiùs pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto prœlio, ac repulsis hostibus, eò, quò Labienum miserat, contendit. Cohortes IV ex proximo castello educit. Equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, et ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas sors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet. Accelerat Cæsar, ut prœlio intersit.

LXXXVIII. Ejus adventu ex colore vestitûs cognito, quo insigni in prœliis uti consueverat, turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia et devexa cernebantur, hostes prœlium committunt. Utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repentè post tergum equitatus cernitur. Cohortes aliæ appropinquant. Hostes terga vertunt : fugientibus equites occurrunt. Fit magna cædes. Sedulius dux et princeps Lemovicum occiditur : Vergasillaunus Arvernus vivus in fugâ comprehenditur. Signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur. Pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem et fugam suorum, desperatâ salute, copias à munitionibus reducunt. Fit protinus, hâc re auditâ, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. De mediâ nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur. Magnus numerus capitur, atque interficitur : reliqui ex fugâ in civitates discedunt.

LXXXIX. Postero die Vercingetorix, concilio convocato, "id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis caussâ" demonstrat ; "et, quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte suâ Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint." Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Jubet arma transdi, principes produci. Ipse in munitione pro castris consedit. Eò principes producuntur. Vercingetorix deditur. Arma projiciuntur. Reservatis Æduis, atque Arvernis, [3] si per eos civitates recuperare posset,

NOTES.

1 *Interiores.*] The besieged.

2 *Aditus expediunt.*] They open a passage by filling up the ditch. Some manuscripts instead of *aditus expediunt* have *fossas explent.*

3 *Si per eos civitates recuperare posset.*] That through their means he might be enabled to recover the *good will of the states of Gaul.*

ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, prædæ nomine, distribuit.

XC. His rebus confectis in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. Eò legati ab Arvernis missi; quæ imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit. Captivorum circiter XX millia Æduis Arvernisque reddit. T. Labienum cum II legionibus et equitatu in Sequanos proficisci jubet. Huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium, et L. Minucium Basilum cum II legionibus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Ruthenos, cum singulis legionibus mittit; Q. Tullium Ciceronem, et P. Sulpicium, Cabiloni et Matiscone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ caussâ, collocat: ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus Cæsaris litteris cognitis, Romæ dierum XX supplicatio indicitur.

DE BELLO GALLICO.

LIBER VIII.

SCRIPTORE A. [1] HIRTIO.

ARGUMENT.

Hirtius relates the particulars of a new revolt of the Gauls. The territories of the Bituriges and Carnutes are invaded by Cæsar. The Bellovaci are overcome. Caninius, Cæsar's legate, defeats the forces of several nations. The fortress of Uxellodunus is besieged and taken. Cæsar, after having distributed his army into winter quarters, goes into Italy.

COACTUS assiduis tuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri commentarios [2] rerum gestarum Galliæ non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui: novissimèque imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, usque ad exitum, non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. Quos utinam qui legent, scire possent, quàm invitus susceperim scribendos, quò faciliùs caream stultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me mediis interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operosè ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantiâ commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientiâ tantarum rerum scriptoribus deesset; adeòque

NOTES.

1 *Hirtio.*] The author of this book is not known with certainty. Some say, it was written by Hirtius, the friend of Cæsar; others, by Oppius.

2 *Rerum gestarum Galliæ.*] Of the actions performed *by Cæsar* in Gaul.

probantur omnium judicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus videatur. Cujus tamen rei major nostra quàm reliquorum est admiratio. Cæteri enim quàm benè atque emendatè; nos etiam quàm facilè atque celeriter eos confecerit, scimus. Erat autem in Cæsare quum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem. Quæ bella quanquam ex parte nobis Cæsaris sermone [1] sint nota: tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate, aut admiratione, nos capiunt; aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis caussas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quòd me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. VALE.

I. OMNI Galliâ devictâ, Cæsar quum [2] à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationesque facere. Cujus rei verisimilis caussa afferebatur, quòd Gallis omnibus cognitum esset, neque ullâ multitudine in unum locum coactâ, resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii, aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali morâ reliquæ possent se vindicare in libertatem.

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur. Cæsar M. Antonium quæstorem [3] suis præfecit hibernis: ipse, equitatûs præsidio, pridie kal. Januarii ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longè à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui quum latos fines, et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationesque facerent.

III. Repentino adventu Cæsaris, accidit, quod imparatis disjectisque [4] accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes priùs ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida possent. Namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit. [5] Cæsaris id erat interdicto sublatum: ne aut copiâ pabuli frumentique, si longiùs progredi vellet, deficeretur; aut hostes

NOTES.

1 *Sint nota.*] Many read, *sunt nota.*

2 *A superiore æstate.*] In some editions, the *à* is omitted.

3 *Suis præfecit hibernis.*] Some read, *Suis præficit hibernis.*

4 *Accidere fuit necesse.*] The word *accidere* is omitted in many editions.

5 *Cæsaris id erat interdicto sublatum.*] In many editions the *id* is omitted as superfluous.

incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerunt Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra: nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de alienâ potiùs, quàm de domesticâ salute, cogitandi. Quâ celeritate, et fideles amicos retinebat, et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione propositâ, Bituriges, quum sibi viderent clementiâ Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimasque civitates, sine ullâ pœnâ, dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

IV. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientiâ, qui brumalibus diebus itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissimè permanserant in labore, [1] ducenos sestertios; centurionibus, II millia nummûm prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recepit die XL Bibracte. Ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Quâ re cognitâ, quum non amplius X et VIII dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV et VI ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas explicandæ rei frumentariæ caussâ, superiore commentario demonstratum est. Ita cum II legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

V. Quum fama exercitûs ad hostes esset perlata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ tolerandæ hiemis caussâ, constitutis repentè exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant, (nuper enim devicti complura oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maximè tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit; atque in tecta partim Gallorum, partim quæ, conjectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratiâ erant inædificata, milites contegit. Equites tamen, et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petîsse dicebantur hostes; nec frustra. Nam plerumque magnâ prædâ potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magnâ parte amissâ suorum, dissipantur in finitimas civitates.

VI. Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; [2] quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum II legionibus, quas se-

NOTES.

1 *Ducenos sestertios.*] Between seven and eight dollars. The *sestertius* was in value nearly equal to four cents.

2 *Quantumque in ratione esset, exploratum haberet,* &c.] As far as his judgment pointed out, *Cæsar* was certain that no considerable war would take place during *the present advanced period of* the summer season.

cum habebat, in hibernis Genabi collocavit: ipse quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos, (qui belli gloriâ Gallos omnes Belgasque præstabant) finitimasque civitates, duce Correo Bellovaco, et Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem: pertinere autem non tantùm ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optimè de republicâ meritos accipere; legionem ex hibernis evocat rursus XI; litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones II, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus à T. Labieno accersit. Ita quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat.

VII. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur: castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi, renunciant paucos in ædificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum caussâ remansissent (namque esse undique diligenter demigratum) sed qui speculandi gratiâ essent remissi. A quibus quum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodque esset consilium eorum; inveniebat, "Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, itemque Ambianos, [1] Aulercos, Caletes, Vellocasses, Atrebates, locum castris excelsum, impeditâ circumdatum palude, delegisse: omnia impedimenta in ulteriores silvas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maximè Correo obtemperare, quòd ei summo odio esse nomen populi Romani intellexissent. Paucis antè diebus ex his castris Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua, et multitudo esset infinita. Constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summâ plebis cupiditate, si, ut diceretur, Cæsar cum III legionibus veniret, offerre se ad dimicandum; ne, miseriore ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: sin majores copias adduceret, in eo loco permanere quem delegissent. Pabulatione autem, (quæ propter anni tempus quum exigua, tum disjecta esset) et frumentatione, et reliquo commeatu, ex insidiis prohibere Romanos."

VIII. Quæ Cæsar quum, consentientibus plurimis, cognovisset: atque ea, quæ proponerentur consilia, plena prudentiæ, longèque à temeritate barbarorum remota esse judicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quò celeriùs hostes, contemptâ suorum paucitate, prodirent in aciem. Singularis enim virtutis [2] veteranas legiones VII, VIII, et IX

NOTES.

1 *Aulercos.*] Probably the Aulerci Eburovices, who dwelt near the Bellovaci.

2 *Veteranas legiones.*] Some read, *Veterrimas legiones.*

habebat, summæ spei, delectæque juventutis XI: quæ octavo jam stipendio functa, tamen collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis et virtutis ceperat opinionem. Itaque, concilio advocato, rebus iis, qui ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si fortè hostes III legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit: ut legio VII, VIII, et IX ante omnia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret XI, ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent. Hâc ratione penè quadrato agmine instructo, in conspectum hostium, celeriùs opinione eorum, exercitum adducit.

IX. Quum legiones repentè instructas velut in acie certo gradu accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata; sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro crastris; nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissâ, magìs in altitudinem depressâ, quàm latè patente, castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri, [1] coronisque pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum, pontibus transjectis constratisque conjungi; [2] quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, ut hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur: quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hôc audaciùs longiùsque tela permitteret: alter, qui proprior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioresque turres imposuit.

X. Hujus munitionis duplex erat consilium: namque et operum magnitudinem, et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; et, quum pabulatum, frumentatumque longiùs esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsâ videbat posse defendi. Interim crebrò paucis utrimque procurrentibus inter bina castra, palude interjectâ, contendebatur; quam tamen paludem nonnunquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriùsque hostes insequebantur, aut vicissim hostes eandem transgressi nostros longiùs submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas co-

NOTES.

1 *Coronisque pro ratione ejus altitudinis inædificari.*] *Cæsar ordered* parapets to be constructed *on the rampart,* in proportion to its height.

2 *Quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur.*] The front of *each of these towers* was defended by a breast work made of twigs.

gitationes incitabat barbarorum. Atque eò magìs quòd Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non ampliùs erant quingentis; tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

XI. Cæsar, quum animadverteret hostem complures dies castris, palude et loci naturâ munitis, se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosâ, nec locum munitionibus claudi, nisi à majore exercitu posse; litteras ad Trebonium mittit, ut, quàm celerrimè posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerseret, [1] atque ita cum III legionibus, magnis itineribus, ad se veniret: ipse equites invicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio [2] pabulatoribus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent.

XII. Quod quum quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minueretur (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellovaci delectâ manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primùm elicerent nostros in insidias, deinde circumventos aggrederentur. Cujus mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat. Namque ii, quum repentè hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidiùs insecuti, à peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati celeriùs, quàm consuetudo fert equestris prœlii, se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum: qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipiendâ præfecturâ usus erat, neque dimicari sine se voluerat. [3] Inflantur atque incitantur hostium animi secundo prœlio, principe et præfecto Rhemorum interfecto. Nostri detrimento admonentur, diligentiùs exploratis locis, stationes disponere, ac moderatiùs cedentem insequi hostem.

XIII. Non intermittuntur interim quotidiana prœlia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada transitusque fiebant paludis. Quâ contentione Germani (quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi prœliarentur) quum constantiùs universi paludem transîssent, paucisque resistentibus interfectis, pertinaciùs reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solùm ii, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam qui longiùs subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec priùs finem fugæ fecerunt,

NOTES.

1 *Atque ita cum III legionibus.*] Trebonius had two legions with him in the country of the Carnutes.

2 *Pabulatoribus.*] In many editions, the reading is, *pabulationibus.*

3 *Inflantur.*] According to the manuscripts, the reading should be, *inflammantur.*

sæpe amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longiùs profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, [1] utrùm secundis minimis rebus insolentiores, an adversis, mediocribusque timidiores essent.

XIV. Complurimis diebus iisdem in castris consumptis, quum propriùs accessisse legiones, et C. Trebonium legatum, cognovissent; duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unàque reliqua impedimenta: quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce, copias armatorum pro suis instruunt castris; ne priùs Romani persequi se inciperent, quàm longiùs agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis adscensu [2] lacessendos judicabat; neque non usque eò legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, nostris militibus instantibus, non possent: ita quum paludem impeditam à castris castra dividere (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset;) atque id jugum, quod trans paludem penè ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum intercisum animadverteret; pontibus palude constratâ, legiones transducit, celeriterque in summam planitiem jugi pervenit; quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis ad ultimum jugum pervenit: aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent.

XV. Barbari confisi loci naturâ, quum dimicare non recusarent, si fortè Romani subire collem conarentur, paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinaciâ cognitâ, Cæsar xx cohortibus instructis, [3] castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra: absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites frænatis equis in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt: fasces, ubi consederant (nam in acie sedere Gallos consuêsse, superioribus commentariis declaratum est) stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt: extremoque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repentè à conspectu tex-

NOTES.

1 *Utrùm secundis minimis rebus.*] Some read *Utrùm secundis nimiisque rebus.*

2 *Lacessendos.*] In some editions, *aggrediendos.*

3 *Castrisque eo loco metatis.*] Having measured *out the space, and pitched* the camp in that place.

it Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt.

XVI. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugæ caussâ initum suspicaretur, legiones promovet; et turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne fortè in eodem loco subsisteret hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardiùs procedit. Equites, quum intrare fumum et flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidiùs intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem suî recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fugâ timoris simul calliditatisque plenâ, sine ullo detrimento, millia non ampliùs x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. Indè, quum sæpe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XVII. Quod quum crebriùs accideret, ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum Bellovacorum ducem, fortissimorum millia VI peditum delegisse, equitesque ex omni numero mille; quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quàm solebat, educit; [1] equitatumque, quâ consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueverat, præmittit. Huic interponit auxilia levis armaturæ; ipse cum legionibus, quàm potest maximè, appropinquat.

XVIII. Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam non ampliùs patentem in omnes partes passibus M, silvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine munitum, hunc insidiis circumdederunt. Nostri, explorato hostium consilio, ad prœliandum animo atque armis parati, quum subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu, quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primùm cum paucis se ostendit; atque in proximas turmas impetum facit. [2] Nostri constanter impetum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt: quod plerumque equestribus prœliis, quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

XIX. Quum, dispositis turmis, invicem rari prœliarentur; neque ab lateribus circumveniri suos paterentur; erumpunt cæteri, Correo prœliante, ex silvis. Fit magnâ contentione diversum prœlium: [3] quod quum

NOTES.

1 *Equitatumque, quâ consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueverat,*] The reading in some editions is, *equitatumque quem præsidio pabulatoribus mittere semper consueverat.*

2 *Nostri constanter impetum sustinent insidiatorum.*] Many in place of *impetum*, read, *incursum.*

3 *Quod quum diutius pari Marte iniretur.*] Which *battle* when it had for some time been fought with like advantage.

diutius pari Marte iniretur: paullatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constanter prœliantur. Pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prœlii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hôc ipso fiunt superiores, quòd nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propiùs interim legiones; crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Quâ re cognitâ, præsidio cohortium confisi nostri, acerrimè prœliantur: ne, si tardiùs rem gessissent, victoriæ gloriam communicâsse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diversis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen propulsique, majore parte amissâ, consternati, quò fors tulerat, confugiunt: partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fugâ à nostris acriter insequentibus conficiuntur. Quum interim nullâ calamitate victus Correus excedere prœlio, silvasque petere, aut invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissimè prœliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundiâ victores in se tela conjicere.

XX. Tali modo re gestâ, recentibus prœlii vestigiis ingressus Cæsar, quum victos tantâ calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longiùs ab eâ cæde abesse plus minùs VIII millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat; tamen, exercitu transducto, progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates, repentè ex fugâ paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognitâ calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu, et fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repentè cantu tubarum convocato, conclamant, ut legati obsidesque ad Cæsarem mittantur.

XXI. Hôc omnibus probato consilio, Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri è vestigio mittunt ad Cæsarem legatos; petuntque, " ut eâ pœnâ sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro suâ clementiâ atque humanitate nunquam profectò esset illaturus: afflictas opes equestri prœlio Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse: vix refugisse nuncios cædis. Tamen magnum, ut in tantâ calamitate, Bellovacos eo prœlio commodum esse consecutos; quòd Correus auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Nunquam enim senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse."

XXII. Hæc orantibus legatis commemorat Cæsar, " eodem tempore superiore anno Bellovacos cæterasque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissimè hos ex omnibus in sententiâ permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intellige-

re se,[1] caussam peccati facillimè mortuis delegari: neminem verò tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirmâ manu plebis bellum concitare et gerere posset, sed tamen se contentum fore eâ pœnâ, quam sibi ipsi contraxissent.

XXIII. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum: obsides dant, imperata faciunt: excepto Comio, quem timor cohibebat, cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Galliâ citeriore jus dicente, quum Comium comperisset sollicitare civitates, et conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ullâ perfidiâ judicavit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. [2] Ad eam rem delectos idoneos ei transdidit centuriones. Quum in colloquium ventum esset, et ut convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset, et centurio, velut insuetâ re permotus, vellet hominem conficere; celeriter à familiaribus prohibitus Comii non potuit. Graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Quum utrimque gladii districti essent, non tam pugnandi quàm diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quòd mortifero vulnere Comium credebant affectum: Gallorum, quòd insidiis cognitis, plura, [3] quàm videbant, extimescebant. Quo facto, statuisse Comius dicebatur, nunquam in conspectum cujusquam Romani venire.

XXIV. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar, quum videret nullam jam esse civitatem, quæ bellum pararet, quò sibi resisteret: sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris [4] effugere, ad præsens imperium evitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem, cum legione XI sibi conjungit: C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diversissimam partem Galliæ, quòd ibi quasdam civitates in armis esse audiebat; neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, satìs firmas II legiones habere existimabat. T. Labienum ad se evocat: legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hibernis, in [5] Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore æstate [6] Tergestinis accidisset: qui repen-

NOTES.

1 *Caussam peccati facillimè mortuis delegari.*] That it was very easy to attribute the cause of offence to the dead.

2 *Ad eam rem delectos idoneos ei transdidit centuriones.*] The words *idoneos ei* are in some editions omitted.

3 *Quàm videbant.*] Some have, *Quàm viderant.*

4 *Effugere.*] Some read *diffugere.*

5 *Togatam Galliam.*] That part of Gaul, which was situated in Italy. From its inhabitants conforming to the manners and dress of the Romans, it was called Togata Gallia. Gallia Braccata was the term applied to the inhabitants of the province beyond the Alps, on account of their peculiar dress.

6 *Tergestinis.*] The town inhabited by these people is supposed to have stood in the vicinity of Trieste.

tino latrocinio, atque impetu eorum erant oppressi. Ipse ad devastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum atque fugientem quum redigi posse in suam potestatem desperâsset: proximum suæ dignitati esse ducebat, adeò fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

XXV. Quum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis vastâsset: magno numero hominum interfecto aut capto; Labienum cum II legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multùm à Germanis differebat; neque imperata unquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

XXVI. Interim C. Caninius legatus, quum, magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum, litteris nunciisque Duracii cognovisset, qui perpetuò in amicitiâ Romanorum permanserat; quum pars quædam civitatis ejus defecisset, ad oppidum [1] Limonum contendit. Quò quum adventaret, atque ex captivis certiùs cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium [2] Duracium clausum, Limonum oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit: Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumpsisset; et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Limonum redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperatâ salute, si tempore eodem coactus esset, et Romanum externum sustinere hostem, et respicere ac timere oppidanos, repentè eo ex loco cum copiis recedit: nec se satìs tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci

NOTES.

1 *Limonum.*] The place occupied by this town is not known.

2 *Duracium clausum, Limonum oppugnari.*] In some editions the reading is, *Duracium clausum Limone oppugnari.*

agmen: et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magnâ prædâ, multis interfectis, potiuntur. [1] Itaque re bene gestâ, se recipiunt in castra.

XXVIII. Insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus præceptis, ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis et animi et prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prœlium committit. Consistit audaciùs equitatus hostium succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prœlium acri certamine. Namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate celeriùs per se conficiendi prœlii, fortissimè contra pedites prœliantur: hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridiè cognoverant, delendi equitatûs nostri nacti occasionem videbantur.

XXIX. Quum aliquandiu summâ contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus invicem præsidio. Tum repentè confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paullò antè cum resistentibus fortissimè conflixerant, lætitiâ victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent, tantum eo prœlio interficiunt. Itaque amplius millibus XII aut armatorum, aut eorum qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXX. Quâ ex fugâ, quum constaret Drapetem Senonem (qui, ut primùm defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta et commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum V millibus ex fugâ collectis, Provinciam petere; unàque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore commentario, primâ defectione Galliæ, facere in Provinciam impetum voluisse cognitum est; Caninius legatus cum legionibus II ad eos persequendos contendit, [2] ne de timore aut detrimento Provinciæ magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

XXXI. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasque proficiscitur civitates, quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate

NOTES.

1 *Itaque re bene gestâ.*] Some editions have, *ita re bene gestâ.*

2 *Ne de timore aut detrimento Provinciæ,* &c.] To prevent the greatest evil that might arise from the Province being thrown into a state of alarm and danger, by the plunderings of desperate men.

submissiores essent futuræ; dato verò spatio ac tempore, eódem instante Dumnaco, possent concitari. Quâ in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui sæpe vexati, nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem; cæteræque civitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata sine morâ faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitansque, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est.

XXXII. At Drapes, unaque Luterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certâ pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse: nec jam liberam vagandi latrocinandique facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. Ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet; [1] oppidum Uxellodunum, quod in clientelâ fuerat ejus, naturâ loci egregiè munitum, occupat suis et Drapetis copiis, oppidanosque sibi conjungit.

XXXIII. Quò quum confestim C. Caninius venisset, animadverteretque omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ si clandestinâ fugâ subtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartitò cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit, à quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitu ducere instituit.

XXXIV. Quod quum animadverterent oppidani, miserrimâque Alesiæ memoriâ solliciti, similem casum obsessionis vererentur, maximèque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu, parte ibi relictâ copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proximâ nocte, II millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes et Luterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, (qui partim re frumentariâ sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quò minùs sumerent, non poterant;) magnum numerum frumenti comparant. Nonnunquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob caussam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia.

NOTES.

1 *Oppidum Uxellodunum.*] The place occupied by this town is not known with certainty. Some suppose it to have stood in the vicinity of Lo Puech d'Ussoldun.

XXXV. Magnâ copiâ frumenti comparatâ, considunt Drapes et Luterius non longiùs ab oppido x millibus passuum, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. [1] Ipsi inter se provincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit: Luterius agmen jumentorum ad oppidum adducit. Dispositis ibi præsidiis, [2] horâ noctis circiter x, silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent; exploratoresque missi, quæ agerentur renunciâssent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri ut viderunt, acriùs contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gestâ, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris [3] millibus non ampliùs x. Quâ re ex compluribus cognitâ, quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facilè opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de acceptâ calamitate nuncium Drapeti perferret. Sed, quùm in experiundo periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanosque pedites summæ velocitatis omnes ad castra hostium præmittit. Ipse legionem unam in trina castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. Quum propiùs hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa; at Germanos equites imprudentibus omnibus de improviso advolâsse, et prœlium commisisse. Quâ re cognitâ, legionem armatam instructamque adducit. Ita, repentè omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equites, signis legionis visis, vehementissimè prœliantur. Confestim omnes, cohortes undique impetum faciunt; omnibus aut interfectis, aut captis, magnâ prædâ potiuntur. Capitur ipse eo prœlio Drapes.

XXXVII. Caninius, felicissimè re gestâ, sine ullo penè militis vulnere, ad obsidendos oppidanos revertitur. Externoque hoste deleto, cujus timore augere præsidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eòdem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum.

NOTES.

1 *Ipsi inter se provincias partiuntur.*] They divide the administration of affairs among themselves.

2 *Horâ noctis circiter X.*] This was about two hours before sunrise.

3 *Millibus non ampliùs X.*] In many editions, upon the authority of the manuscripts, the reading is, *à millibus non ampliùs X.*

XXXVIII. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus XV in Bellovacis reliquit; ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset, [1] quorum in civitate, superiore commentario, Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quòd præcipuè eos, propter conscientiam facti timere animadvertebat; quò celeriùs civitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, et concitatorem belli [2] Guturvatum ad supplicium deposcit. Qui etsi ne civibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium curâ quæsitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula et detrimenta belli à Guturvato accepta referebant; adeò ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXIX. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quæ de Drapete et Luterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani: quorum etsi paucitatem contemnebat tamen pertinaciam magnâ pœnâ esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hôc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ provinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum ultrà periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II relinquit, qui justis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quàm potest celerrimè, ad Caninium contendit.

XL. Quum contra exspectationem omnium, Cæsar Uxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animadverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ullâ conditione posse; magnâ autem copiâ frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognovisset: aquâ prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ penè totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere, loci natura prohibebat. Sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis et præruptus eò descensus, ut prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ, neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. Quâ difficultate eorum cognitâ, Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aquâ fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis postea multitudo aquatum [3] unum in locum conveniebat.

NOTES.

1 *Quorum in civitate.*] Many read, *quorum consilio in civitate.*

2 *Guturvatum.*] The reading here should probably be Cotuatum; the person here mentioned being so called by Cæsar in the commencement of the seventh book.

3 *Unum in locum conveniebat. Sub ipsius oppidi murum magnus fons prorumpe-*

XLI. Sub ipsius oppidi murum magnus fons prorumpebat ab eâ parte, quæ ferè pedum CCC intervallo fluminis circuitu vacabat. Hôc fonte prohiberi posse oppidanos, quum optarent reliqui, Cæsar unus videret, non sine magno periculo; è regione ejus vineas agere adversus montem, et aggeres struere cœpit, magno cum labore, et continuâ dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrentes sine periculo prœliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant; ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, et labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore tectos [1] cuniculos, crates et vineas agunt ad caput fontis. Quod genus operis sine ullo periculo, et sine suspicione hostium facere licebat. Extruitur agger in altitudinem pedum LX. Collocatur in eo turris X tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superaret fontis fastigium. Ex eâ quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent adaquari oppidani; non tantùm pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

XLII. Quo malo perterriti oppidani, cupas sevo, pice, [2] scandulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrimè prœliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. Magna repentè in ipsis operibus flamma exsistit. quæcumque enim per locum præcipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa, comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contrà nostri, quanquam periculoso genere prœlii locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur et excelso loco, et in conspectu exercitûs nostri: magnusque utrimque clamor oriebatur: ita, quàm quisque poterat, maximè insignis, quò notior testatiorque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se offerebat.

XLIII. Cæsar, quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adscendere, et, simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, quum quid ageretur in locis reliquis, essent ignari, revocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. [3] Ita nostri, sine prœlio facto, celeriter opera flammâ comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani, et jam magnâ parte suorum siti amissâ, in sententiâ permanerent: ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt, atque aversæ. Quo facto repentè fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis

NOTES.

bat.] Some read, *unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons prorumpebat.*

1 *Cuniculos, crates et vineas agunt ad caput fontis.*] Some read, *cuniculos ab aggere et vineis agunt ad caput fontis.*

2 *Scandulis.*] These were thin strips of wood.

3 *Ita nostri, sine prælio facto.*] In some editions, *Ita nostri, sine prælii facto.*

desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque necessitate coacti, se transdiderunt.

XLIV. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperiùs fecisse; neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures rebellare cœpissent; exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, [1] manus præcidit. Vitam concessit, quò testatior esset pœna improborum. Drapes quem captum esse à Caninio docui, sive indignatione et dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex prœlio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni (crebrò enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quòd nusquam diutiùs sine periculo commoratus videbatur, quum sibi conscius esset, quàm inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi Romani sine dubitatione ullâ vinctum ad Cæsarem duxit.

XLV. Labienus interim in Treviris equestre prœlium secundum facit; compluribusque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adversùs Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos in suam redegit potestatem, atque in iis Surum Æduum, qui et virtutis, et generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis.

XLVI. Eâ re cognitâ, Cæsar, quum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas videret, judicaretque superioribus æstivis Galliam devictam et subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quâdam ex parte devicisset; cum II legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstivorum. Quam rem, sicut cætera, celeriter feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectum est: exercitum per legatos in hiberna deduxit: IV legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, et C. Trebonio, et P. Vatinio, et Q. Tullio legatis: II in Æduos misit, quorum in omni Galliâ summam esse auctoritatem sciebat: II in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: II reliquas in Lemovicum fines non longè ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Provinciâ moratus, quum celeriter omnes conventus percucurrisset; publicas controversias cognovisset; bene meritis præmia tribuisset; (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in Rempublicam fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciæ illius.)

NOTES.

1 *Manus præcidit.*] He cut off their hands.

XLVII. His rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hibernatque [1] Nemetocennæ. Ibi cognoscit Comium Atrebatem prœlio cum equitatu suo contendisse. Nam quum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuêsset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

XLVIII. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat, quò libentiùs id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prœlia faciebat. Novissimè, quum vehementiùs contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Comii cupiditate pertinaciùs eum cum paucis insecutus esset; ille autem fugâ vehementi Volusenum longiùs produxisset; repentè omnium suorum invocat fidem atque auxilium [2] ne sua vulnera, perfidiâ interpositâ, paterentur inulta; conversoque equo, se à cæteris incautiùs permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites, paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceâque infestâ medium femur ejus magnis viribus transjicit. Præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, et conversi hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur, et partim in fugâ proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Comius autem, sive expiato suo dolore, sive magnâ parte amissâ suorum, legatos ad Antonium mittit, seque ibi futurum ubi præscripserit, et ea facturum quæ imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Quam postulationem Antonius quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit; obsides accepit.

Scio Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse: quod ego non æstimavi mihi esse faciendum: propterea quòd insequens annus L. Paullo, C. Marcello consulibus, nullas habet Galliæ magnoperè res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda conjungendaque huic commentario statui.

XLIX. Cæsar, quum in Belgio hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitiâ civitates, nulli spem aut caussam dare

NOTES.

1 *Nemetocennæ*] This place is not known.

2 *Ne sua vulnera, perfidiâ interpositâ*] The reading in some editions is, *ne sua vulnera, per fidem imposita.*

armiorum. Nihil enim minùs volebat, quàm sub discessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi: ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. Itaque, honorificè civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis prœliis Galliam, conditione parendi meliore, facilè in pace continuit.

L. Ipse, hibernis peractis, [1] contra consuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus est profectus, ut [2] municipia et [3] colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratiâ quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullò antè præmiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsâ, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi [4] augurem priùs factum, quàm Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus justam sibi caussam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quòd frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent: simulque se et honorem suum in insequentis anni commendaret petitione; propterea quòd insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum consules creatos, [5] qui omnem honorem et dignitatem Cæsaris exspoliarent: ereptum Ser. Galbæ consulatum, quum is multo plus gratiâ suffragiisque valuisset, quòd sibi conjunctus et familiaritate et necessitudine legationis esset.

LI. Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore. Tum primùm enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque omnium, quà Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat. Hostiæ omnibus locis immolabantur. [6] Tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

NOTES.

1 *Contra consuetudinem.*] By this sentence it is not implied, that going to Italy was contrary to Cæsar's custom, but that he did not go at his usual time, which was at the commencement of winter.

2 *Municipia.*] These were towns of which the inhabitants enjoyed the rights of Roman citizens.

3 *Colonias.*] These were people sent from Rome to settle in foreign countries. Each colony marched to its place of destination in military order. The land was marked out with a plough; and a portion assigned to each one. It was not permitted to plant a new colony, where one had already been established; supplies only could be sent. The two chief magistrates of a colony were called *Duumviri.* The senators were termed *Decuriones,* from every tenth man of the original settlers being made a senator.

4 *Augurem.*] The *Augures* were priests, whose office was to foretel future events, by the flight, chirping, or feeding of birds, and by other appearances. The authority of these priests was very great, for nothing of importance, in public affairs, was undertaken without consulting them.

5 *Qui omnem honorem et dignitatem Cæsaris exspoliarent.*] Some read, *qui omni honore et dignitate Cæsarem expoliarent.*

6 *Tricliniis.*] The place in which the ancients supped was sometimes called *Triclinium* from three couches, for the guests to recline on, being spread round the table.

LII. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summâ celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eò profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò majore commendatione conciliaretur ad consulatûs petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interpositâ senatûs auctoritate, aliquâ parte exercitûs spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatûs auctoritatem ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim liberis sententiis [1] patrum conscriptorum caussam suam facilè obtineri. Nam C. Curio, [2] tribunus plebis, quum Cæsaris caussam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus; "si quem timor armorum Cæsaris læderet, et quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret. Fore eo pacto liberam, et sui juris, civitatem." Neque hoc tantùm pollicitus est; sed etiam per se senatus discessionem facere cœpit. Quod ne fieret, consules amicique Pompeii intercesserunt, atque ita rem moderando, discesserunt.

LIII. Magnum hôc testimonium senatûs erat universi, conveniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeii et Crassi, retulerat ante tempus ad senatum de Cæsaris provinciis; sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidiâ quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent.

LIV. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur. Neque obscurè hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, [3] confectam ex delectu provinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, quum de voluntate adversariorum suorum se expoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, et ex suo numero xv, quam in Galliâ citeriore habuerat, ex senatusconsulto jubet transdi. In ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis xv deducebatur:

NOTES.

1 *Patrum conscriptorum.*] The Roman senators.

2 *Tribunus plebis.*] The tribunes of the people were ten in number. They were instituted to defend the rights of the people. Their power principally consisted in a *veto* or negative on the decrees of the senate, and the ordinances of the people. They could also prevent the collection of tribute and the enroling of soldiers. It was necesssary for all the tribunes to give their assent to a measure; one dissenting voice among them could put a stop to their proceedings.

3 *Confectam ex delectu provinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit.*] Some read, *confectam ex delectu provinciæ Cæsaris; tanquam ex suo numero, dedit.*

ipse exercitum distribuit per hiberna; C. Trebonium cum legionibus IV in Belgio collocat: C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus, et Ædui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur.

LV. Ipse in Italiam profectus est: quò cum venisset, cognoscit per C. Marcellum consulem legiones II ab se remissas, quæ ex senatusconsulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas, atque in Italiâ retentas esse. Hôc facto, quanquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur; tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potiùs disceptandi, quàm belli gerendi.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE

BELLO CIVILI.

LIBER PRIMUS.
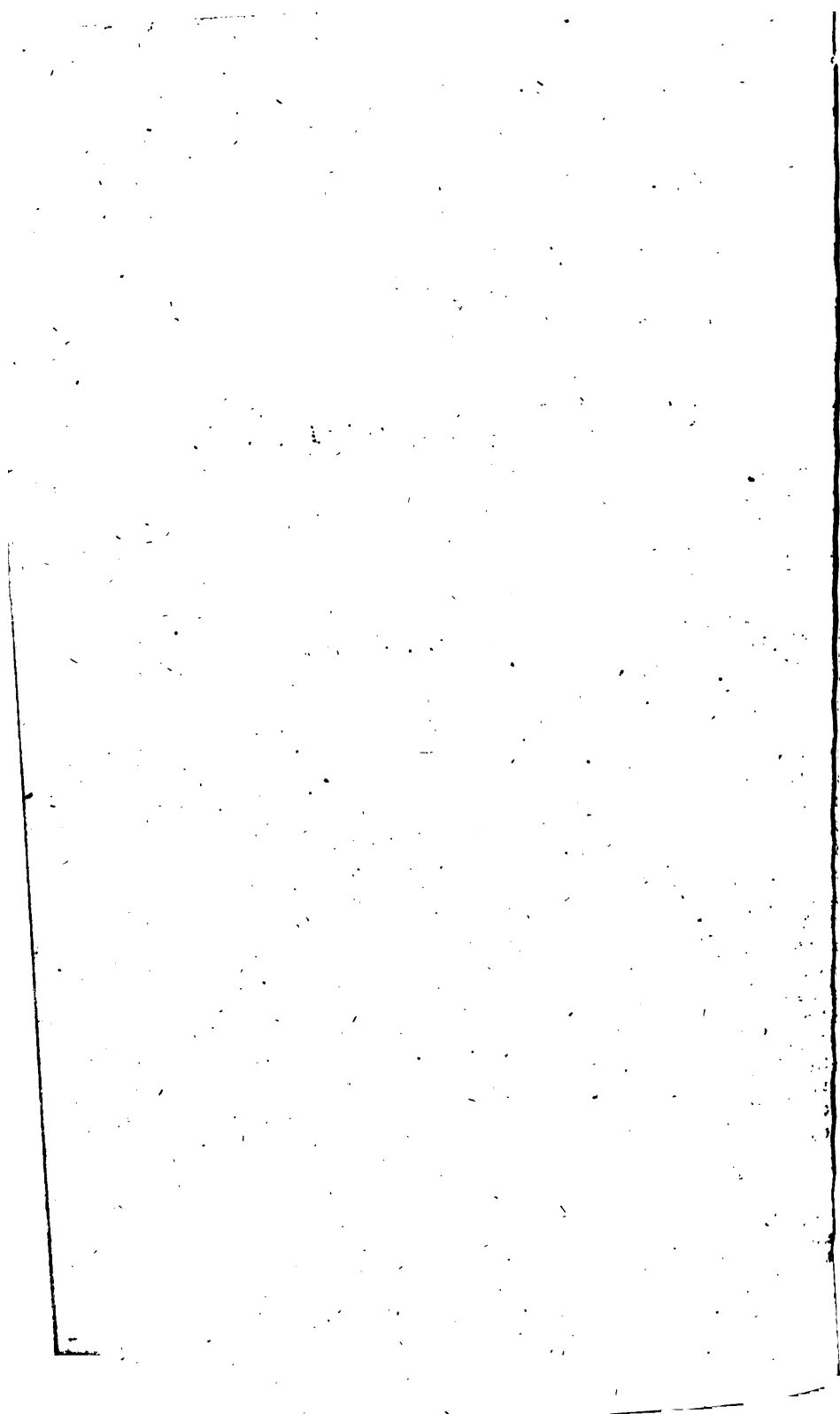
DIONYSII VOSSII

[1] SUPPLEMENTUM

IN

C. JUL. CÆSARIS LIB. I. DE BELLO CIVILI.

ILLORUM accedo sententiæ, qui ἀκεφάλους *hos esse Commentarios arbitrantur: Etenim nequeo persuadere mihi, abruptam adeò exordium hujus operis fuisse; Et præmittenda fuisse multa, satis ipsa ostendit historia. Quare operæ pretium nobis fuit, ex* Plutarcho, Appiano, *ac* Dione *contexere, quæ desiderari hoc loco existimamus. Sunt autem hæc.*

SUBACTA omni Galliâ, multis de caussis Cæsar cùm in Cisalpinam provinciam contendisset, legatos Romam mittit, qui consulatum illi et provincias prorogari peterent. Eâ in petitione Pompeius, qui alieno in Cæsarem animo, nondum tamen inimicitias palam gerebat; neque commendatione suâ juvandum eum, neque contra dicendum existimavit. Sed Lentulus et Marcellus Coss. qui jam antè inimico in Cæsarem fuerant animo, id prohibendum sibi omnibus modis putavere. Marcellus verò non dubitavit aliis quoque injuriis Cæsarem afficere. Nam nuper coloniam Novumcomum Cæsar in Galliam deduxerat; cui Marcellus jus civitatis ademisse non contentus, decurionem ejus coloniæ, Romæ deprehensum, virgis cædi jusserat, et, querelas suas Cæsari ut exponeret, dimiserat: quâ ignominiâ nullus adhuc civis Romanus fuerat affectus. Quæ dum ita fiunt, venit ad Cæsarem in provinciam C. Curio tribunus plebis. Qui multum pro Republica et caussâ Cæsaris enixus, tandem, ubi frustra omnia tentari intellexit, metu adversariorum profugiens, de omnibus, quæ acta essent, et quomodo opprimere eum inimici gitarent, edocuit. Cæsar virum amplissimum, optimèque de se ac de Rep. meritum, comiter excepit; et gratias pro summis ejus in se beneficiis egit. At Curio, quia jam non obscurè vis in Cæsarem pararetur, uasit ei ut omnem exercitum quàm maturimè contraheret, et oppressam paucorum audaciâ Rempublicam vindicaret. Cæsar, quamvis ea mnia ita esse haud ignorabat, censuit tamen Reip. imprimis habendam se rationem; nequis armorum caussam eum esse judicaret. Itaque

NOTES.

1 *Supplementum.*] From the abrupt mmencement of the first book of the civil wars, there is reason to believe that a part of it has been lost. This has been supplied, from the writings of Plutarch, Appian and Dion, by Vossius.

per amicos id solum contendit, ut duæ sibi legiones, et provincia Gallia Cisalpina, atque Illyricùm relinqueretur. Quæ omnia ab illo acta, ut si fortè conditionem æquitate adduci possent adversarii, in otio Resp. foret. His postulatis ne ipse quidem Pompeius refragari ausus est. Sed cùm nihil à Coss. impetraret Cæsar; litteras ad senatum perscribit, quibus breviter gestis suis et meritis in Rempubl. percursis, orabat ne populi sibi beneficium eripiatur, qui absentis rationem haberi proximis comitiis jussisset. Non recusare se, si ita senatui populòque Rom. videatur, exercitum dimittere, modo idem à Pompeio fiat: Illo imperium et exercitus retinente, nullam caussam esse, cur inimicorum se injuriis ipse exponeret, et militem dimitteret. Has litteras Curioni perferendas tradit: Qui incredibili celeritate millia passuum CLX emensus, tridui spatio ad urbem venit, antequam Kal. Januariæ advenissent, aut Coss. de Cæsaris imperio quidquam statuere potuissent. Confecto itinere Curio litteras retinet, nec, nisi in frequente Senatu et præsentibus Tribunis plebis, tradit: Metuebat enim, id priùs si fecisset, ne ab iis supprimerentur.

LITTERIS, &c.

DE BELLO CIVILI.

LIBER I.

ARGUMENT.

The causes of the civil war originate in the dispute between Pompey and Cæsar. War is resolved on against Cæsar. Proposals of peace are twice sent by Pompey to Cæsar, but not pleasing Cæsar, he prepares for war, takes Iguvium and Auximum, and obliges many of the towns of Italy to submit. Pompey retires to Brundusium, where he is besieged by Cæsar, but escapes by sea, and the town surrenders to his enemy. Valerius and Curio, partizans of Cæsar, drive Cotta from Sardinia, and Cato from Sicily. Cæsar makes a speech in the Senate, but it producing no effect, he sets out for Transalpine Gaul. The people of Marseilles shut their gates against Cæsar, Brutus and Trebonius are by him commanded to besiege the place. Cæsar invades Spain. An engagement takes place between Cæsar and Afranius, with nearly equal advantage on both sides. Cæsar, shut up between two rivers, is reduced to great extremity for want of provisions; but having extricated himself, he surprises the enemy's foragers. Brutus defeats the people of Marseilles in a naval engagement. Cæsar obtains a superiority over his enemies near Ilerda, which induces many states to declare for him. Afranius and Petreius are pursued by Cæsar, and after various disasters are forced to sue for peace, and accept Cæsar's terms.

I. LITTERIS [à [1] Fabio] C. Cæsaris, consulibus redditis, ægrè ab iis impetratum est, summâ tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur. Ut verò ex litteris ad senatum referretur, impetrari non

NOTES.

1 *Fabio.*] The person, whom Cæsar here calls Fabius, is by Dion called Curio.

potuit. Referunt consules de rep. ([1] in civitate). L. Lentulus consul "senatui reique publicæ se non defuturum" pollicetur, "si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque senatûs auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum." In eandem sententiam loquitur Scipio: "Pompeio esse in animo, reip. non deesse, si senatus sequatur: sin cunctetur, atque agat leniùs, nequidquam ejus auxilium, si postea velit, imploraturum."

II. Hæc Scipionis oratio, quòd senatus in urbe habebatur, [2] Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam: ut primò M. Marcellus, ingressus in eam orationem, "non oportere antè de rep. ad senatum referri, quàm delectus totâ Italiâ habiti, et exercitus conscripti essent; quo præsidio tutò, et liberè senatus, quæ vellet, decernere auderet;" ut M. Calidius, qui censebat, "ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum caussa: timere Cæsarem, abreptis ab eo II legionibus, ne ad ejus periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur:" ut M. Rufus, qui sententiam Calidii, paucis ferè mutatis verbis, sequebatur. Ii omnes convitio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negavit: Marcellus perterritus conviciis, à suâ sententiâ discessit. Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitûs, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti et coacti, Scipionis sententiam sequuntur; "Utì ante certam diem Cæsar exercitum dimittat. Si non faciat, eum adversùs remp. facturum videri." [3] Intercedunt M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de intercessione tribunorum. Dicuntur sententiæ graves: ut quisque acerbissimè crudelissimèque dixit, ita quàm maximè ab inimicis Cæsaris collaudatur.

III. [4] Misso ad vesperum senatu; omnes, qui sunt ejus ordinis, à Pompeio evocantur. Laudat promptos, atque in posterum confirmat; segniores castigat, atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, evocantur. Multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. Completur

NOTES.

1 *In civitate.*] These words are very probably spurious.

2 *Pompeiusque aderat.*] By this sentence is implied that Pompey was in the vicinity of the city. Pompey, as proconsul of Spain, could not enter the city; it being contrary to the laws of the state, for any one invested with the command of a province to enter Rome.

3 *Intercedunt M. Antonius, Q. Cassius, tribuni plebis.*] The tribunes of the people, M. Antonius and Q. Cassius, negative this decree. The tribunes of the people had the power of rendering a decree of the senate null by their veto. The Antonius here mentioned, was the celebrated Mark Antony, who on Cæsar's death, divided the provinces of the Roman empire with Octavius.

4 *Misso ad vesperum senatu.*] The senate rose at the evening. No decree of senate could be passed after sunset.

urbs. Ad jus comitiorum tribunos pl. C. Curio evocat. Omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in senatum; quorum vocibus et concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque verò liberè potestas decernendi eripitur. Pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant. Sex dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui voluntatem senatûs ei proponant. Omnibus his resistitur, omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur.

IV. [1] Catonem veteres inimicitiæ Cæsaris incitant, et dolor repulsæ. [2] Lentulus æris alieni magnitudine, et spe exercitûs ac provinciarum, et [3] regum appellandorum largitionibus movetur: seque alterum fore Syllam, inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciæ atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: simul judiciorum metus, adulatio atque ostentatio sui potentium, qui in republ. judiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, et quòd neminem dignitate secum exæquari volebat, totum se ab ejus amicitiâ averterat, et cum communibus inimicis in gratiam redierat; quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæsari. Simul infamiâ II legionum permotus, quas ab itinere Asiæ Syriæque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

V. His de caussis aguntur omnia ruptim, atque turbatè; [4] neque docendi Cæsaris propinquis ejus spatium datur; nec tribunis plebis sui periculi deprecandi, [5] neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur; sed de suâ salute die VII cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi superioribus temporibus trib. plebis octavo denique mense suarum actionum respicere ac ti-

NOTES.

1 *Catonem veteres inimicitiæ Cæsaris incitant, et dolor repulsæ.*] Cato was incited by old enmities with Cæsar, and resentment for the disappointments he had met with, *through Cæsar's means, in his application for the offices of consul and prætor.* It was at a debate on the punishment of Catiline's associates, that the quarrel between Cæsar and Cato had its commencement. Cato advocated severe punishment; Cæsar, a milder treatment; Cato became irritated, and insinuated a connection of Cæsar with the conspirators.

2 *Lentulus æris alieni magnitudine.*] Lentulus by the greatness of his debts.

3 *Regum appellandorum largitionibus.*] By the presents of those sovereigns, for whom he should procure the title of king and friend from the Roman people.

4 *Neque docendi Cæsaris propinquis ejus spatium datur.*] Nor was time given Cæsar's friends to inform him of what was going on.

5 *Neque etiam extremi juris intercessione &c.*] Sylla enacted, that no person who had been tribune, should afterwards enjoy any other magistracy; that no appeals should be made to the tribunes; that they should not be permitted to assemble the people, to harangue them, nor to propose laws; but that they should only retain the right of veto to public measures.

mere consueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi penè in ipso urbis incendio, atque desperatione omnium salutis, latorum audaciâ, nunquam antè discessum est; "dent operam consules, prætores, trib. plebis quique pro consulibus sunt ad urbem, ne quid respublica detrimenti capiat." Hæc S.C perscribuntur a. d. VII Id. Januarii. Itaque v primis diebus, quibus haberi senatus potuit, quâ ex die consulatum iniit Lentulus, [1] biduo excepto comitiali, et de imperio Cæsaris, et de amplissimis viris tribunis plebis gravissimè acerbissimèque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni pleb. seseque ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat [2] Ravennæ, exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa: siqua hominum æquitate res [3] ad otium deduci posset.

VI. [4] Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatûs virtutem constantiamque collaudat. Copias suas exponit: [5] legiones habere sese paratas x. Præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi, ut eum defendant, aut sequantur. De reliquis rebus ad senatum refertur, [6] totâ ut Italiâ delectus habeatur; Faustus Sylla pro prætore in [7] Mauritaniam mittatur; pecunia utì ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege [8] Jubâ, ut socius sit atque amicus. Marcellus verò passurum se in præsentia negat. De Fausto impedit Philippus trib. plebis. De reliquis rebus S.C. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; [9] duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obvenit Syria: L. Domitio Gallia: Philippus et Mar-

NOTES.

1 *Biduo excepto comitiali.*] Two days being appropriated for holding the comitia. The *Comitia* were assemblies of the Roman people convened for electing magistrates, and for approving or rejecting laws. There were three kinds of *comitia*, namely, the *curiata, centuriata, and tributa*. In the *curiata*; the people gave their votes divided into thirty *curiæ*. A majority of these *curiæ* was requisite for the adoption of a measure. In the *centuriata* the people voted, divided into classes according to their wealth. The consuls, prætors, and censors were chosen in this assembly. In the *tributa*, the people voted divided into tribes. Provincial magistrates and inferior officers of the city were elected by this assembly. On the days these assemblies met it was unlawful to hold the senate.

2 *Ravenna.*] This town retains its ancient name. It is situated near the Adriatic sea in the north of Italy.

3 *Ad otium deduci.*] To be disposed to peace.

4 *Proximis diebus habetur senatus extra urbem.*] The Senate was held without the city to give audience to foreign ambassadors, and to their own generals and governors of provinces while in command.

5 *Legiones habere sese paratas X.*] Pompey, instead of ten, appears to have had no more than four and a half legions under his command.

6 *Totâ ut Italiâ delectus habeatur.*] That troops should be raised in all Italy.

7 *Mauritaniam.*] Now the states of Barbary in Africa.

8 *Jubâ.*] This was Juba, king of Numidia.

9 *Duæ consulares, reliquæ prætoriæ.*] Those provinces governed by proconsuls were called *consulares*; those governed by proprætors, *prætoriæ*.

cellus privato consilio prætereuntur, [1] neque eorum sortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur; neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur, [2] paludatique, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod antè id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiscuntur: [3] lictoresque habent in urbe et Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. [4] Totâ Italiâ delectus habetur, arma imperantur, pecuniæ à municipiis exiguntur, et è fanis tolluntur; [5] omnia divina et humana jura permiscentur.

VII. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur: " omnium temporum injurias inimicorum in se" commemorat, " a quibus diductum et depravatum Pompeium" queritur, " invidiâ atque obtrectatione laudis suæ; cujus ipse honori et dignitati semper faverit, adjutorque fuerit. Novum in rep. introductum exemplum" queritur, " [6] ut tribunicia intercessio armis notaretur atque opprimeretur, quæ superioribus annis esset restituta. Syllam, nudatâ omnibus rebus tribuniciâ potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse: Pompeium, qui amissam restituisse videatur, dona etiam, quæ antè habuerat, ademisse: quotiescunque sit decretum, Darent magistratus operam, ne quid respublica detrimenti caperet: (quâ voce, et quo Senatusconsulto pop. R. ad arma sit vocatus;) factum in perniciosis legibus, in vi tribuniciâ, [7] in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis (atque hæc superioris ætatis exempla expiata [8] Saturnini atque Gracchorum casibus" docet:) " quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem: nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta." Hortatur, " cujus Imperatoris ductu IX annis rempublicam felicissimè gesserint, plurimaque prœlia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut ejus existimationem dignitatemque ab inimicis defendant." Conclamant legionis XIII, quæ aderat,

NOTES.

1 *Neque eorum sortes dejiciuntur.*] It was customary for the consuls to divide the provinces they were to command by lot.

2 *Paludatique.*] The *paludamentum* was a robe worn by military commanders.

3 *Lictoresque habent in urbe et capitolio privati.*] Private persons were seen attended by lictors in the city and capitol. This was contrary to the Roman customs; for none but the principal public magistrates were attended by lictors.

4 *Totâ Italiâ delectus habetur.*] Some read, *Totâ Italiâ delectus habentur.*

5 *Omnia divina et humana jura permiscentur.*] All rights human and divine were confounded together, *and alike disrespected.*

6 *Ut tribunicia intercessio armis notaretur atque opprimeretur.*] That the right of negative belonging to the tribunes, should be checked and prevented by arms.

7 *In secessione populi.*] In the early part of the Roman republic, the people, when oppressed by the patricians, several times deserted the city; nor returned until their grievances were redressed.

8 *Saturnini atque Gracchorum casibus.*] The Gracchi were two brothers, Tiberius and Caius. They were great friends of the people. Tiberius attempted to renew the agrarian laws, but was slain in a tumult occasioned thereby. His brother Caius following his example was likewise assassinated. Saturninus a tribune of the people, was slain for similar conduct.

milites, (hanc enim initio tumultûs evocaverat: reliquæ nondum convenerant) sese paratos esse Imperatoris sui tribunorumque plebis injurias defendere.

VIII. [1] Cognitâ militum voluntate, Ariminum cum eâ legione proficiscitur, ibique tribunos pleb. qui ad eum confugerant, convenit: reliquas legiones ex hibernis evocat, et subsequi jubet. Eò L. Cæsar adolescens venit, cujus pater Cæsaris erat legatus. Is, reliquo sermone confecto, cujus rei caussâ venerat, habere se à Pompeio ad eum privati officii mandata demonstrat: "velle Pompeium se Cæsari purgatum, ne ea, quæ reipub. caussâ egerit, in suam contumeliam vertat: semper se reip. commoda privatis necessitatibus habuisse potiora: Cæsarem quoque pro suâ dignitate debere et studium et iracundiam suam reipublicæ dimittere, neque adeò graviter irasci inimicis, ne, quum illis nocere se speret, reipubl. noceat." Pauca ejusdem generis addit, cum excusatione Pompeii conjuncta. Eadem ferè, atque eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cæsare, sibique Pompeium commemorâsse demonstrat.

IX. Quæ res etsi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre: si parvo labore magnas controversias tollere, atque omnem Italiam metu liberare possent. "Sibi semper reipubl. primam fuisse dignitatem, vitâque potiorem; doluisse se, quòd populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semestri imperio, in urbem retraheretur, [2] cujus absentis rationem haberi proximis comitiis populus jussisset; tamen hanc honoris jacturam sui, reipubl. caussâ, æquo animo tulisse. Quum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse. Totâ Italiâ delectus haberi, retineri legiones II, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ: civitatem esse in armis. Quònam hæc omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reipubl. caussâ. [3] Proficiscatur Pompeius in suas provincias; ipsi exercitus dimittant: discedant in Italiâ omnes ab armis: me-

NOTES.

1 *Cognitâ militum voluntate, Ariminum cum eâ legione proficiscitur.*] Cæsar being assured of the good will of his soldiers, concealing his intentions, he crossed the river Rubicon, which bounded his province, and by a forced march arrived at Ariminium.

2 *Cujus absentis rationem haberi proximis comitiis populus jussisset.*] That the people had by a late law authorised his absence.

3 *Proficiscatur Pompeius in suas provincias.*] The provinces of the Roman empire were divided by Cæsar, Pompey and Crassus. Cæsar and Crassus went into their provinces: but Pompey, contrary to the usual custom, remained in the vicinity of Rome, and governed his provinces by legates.

tus è civitate tollatur; liberá comitia, atque omnis respublica senatui populoque Romano permittatur. Hæc quò faciliùs, certisque conditionibus fiant, et jurejurando sanciantur, aut ipse propiùs accedat, aut se patiatur accedere. Fore, utì per colloquia omnes controversiæ componantur.

X. Acceptis mandatis, Roscius cum L. Cæsare [1] Capuam pervenit, ibique consules Pompeiumque invenit. Postulata Cæsaris renunciat. Illi re deliberatâ respondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt; quorum hæc erat summa: "Cæsar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret. Quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea, quoad fides esset data Cæsarem facturum quæ polliceretur, non intermissuros consules Pompeiumque delectus."

XI. Erat iniqua conditio, postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur, [2] ipsum et provincias et legiones alienas tenere; [3] exèrcitum Cæsaris velle dimitti; delectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque ante quem diem iturus sit, definire; ut si, peracto Cæsaris consulatu, Pompeius profectus non esset, nullâ tamen mendacii religione obstrictus videretur. Tempus verò colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus V [4] Arretium mittit: [5] Ipse Arimini cum II subsistit, ibique delectum habere instituit. [6] Pisaurum, [7] Fanum, [8] Anconam singulis cohortibus occupat.

XII. Interea certior factus, [9] Iguvium Thermum prætorem cohortibus V tenere, oppidum munire, omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem: Curionem cum III cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito, diffisus municipii voluntati Thermus cohortes ex urbe educit, et profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summâ voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus, Cæsar cohortes legionis XIII ex præsidiis deducit, [10] Auximumque proficiscitur: quod oppidum Attius, cohortibus introductis tenebat, delectumque toto [11] Piceno, circummissis senatoribus habebat.

NOTES.

1 *Capuam.*] It retains its ancient name, and is situated in the kingdom of Naples.

2 *Ipsum et provincias et legiones alienas tenere.*] *While* he (*Pompey*) was in possession of provinces and legions not his own.

3 *Exercitum Cæsaris velle dimitti; delectus habere.*] That Cæsar should disband his army, while *Pompey* was levying troops.

4 *Arretium.*] Now called Arezzo. It is situated in Tuscany.

5 *Ipse Arimini cum II subsistit.*] Some read, *Ipse Arimini cum II legionibus subsistit.* This reading, however, does not correspond with the context.

6 *Pisaurum.*] Now Pezara in the duchy of Urbino.

7 *Fanum.*] Now Fano in Urbino.

8 *Anconam.*] This town still retains its ancient name.

9 *Iguvium.*] Now called Gubio.

10 *Auximum.*] Now called Osmo.

11 *Piceno.*] The march of Ancona, according to others Piscara.

XIII. Adventu Cæsaris cognito, decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent "sui judicii rem non esse; neque se, neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem imperatorem bene de republica meritum, tantis rebus gestis, oppido mœnibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, et periculi sui." Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, et profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commissoque prœlio deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Cæsarem perveniunt: atque unà cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur.

XIV. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repentè terror invasit, ut cùm Lentulus consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S.C. proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret. Cæsar enim adventare, jamjamque adesse ejus equites, falsò nunciabantur. Hunc Marcellus collega, et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in [1] Apuliâ hibernorum caussâ disposuerat. Delectus intra urbem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primùm sese confirmant et colligunt, delectumque colonorum, qui lege Juliâ Capuam deducti erant, habere instituunt, gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, et se sequi jussit: quos postea, monitus à suis, quòd ea res omnium judicio reprehendebatur, circum familiares conventus [2] Campaniæ, custodiæ caussâ, distribuit.

XV. Auximo Cæsar progressus omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam [3] Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suâque pecuniâ exædificaverat, ad eum legati veniunt; quæque imperaverit, sese cupidissimè facturos pollicentur. Milites imperat; mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. Cum his II [4] Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat; qui, Cæsaris adventu cognito, profugit ex oppido. Cohortesque secum abducere conatus, à magnâ parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum homi-

NOTES.

1 *Apuliâ.*] The district of Puglia in the kingdom of Naples.

2 *Campaniæ.*] This district is now called Terra di Lavora.

3 *Cingulo.*] Now called Cingoli.

4 *Asculum.*] Now called Ascoli. It is situated in the marquisate of Ancona.

hum caussâ. A quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis. In iis [1] Camerino fugientem Ulcillem Hirum cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. Quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum [2] Corfinium magnis itineribus pervenit: Cæsaremque adesse cum legionibus II nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes ex [3] Albâ [4] Marsis, et [5] Pelignis, et finitimis ab regionibus coëgerat.

XVI. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui jubet. Ipse, unum diem ibi, rei frumentariæ caussâ, moratus, Corfinium contendit. Eò quum venisset, cohortes V præmissæ à Domitio ex oppido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido millia passuum circiter III. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prœlio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi se in oppidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad oppidum constitit, juxtaque murum castra posuit.

XVII. Re cognitâ, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito præmio, cum litteris mittit: qui petant atque orent, ut sibi subveniat: "Cæsarem duobus exercitibus, et locorum angustiis facilè intercludi posse, frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se, cohortesque ampliùs XXX, magnumque numerum senatorum atque equitum Romanorum in periculum esse venturum." Interim suos cohortatus, [6] tormenta in muris disponit: certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, [7] et pro ratâ parte centurionibus, evocatisque.

XVIII. Interim Cæsari nunciatur, [8] Sulmonenses (quod oppidum à Corfinio VII millium intervallo abest,) cupere ea facere quæ vellet, sed à Q. Lucretio senatore, et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium præsidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum legionis VII cohortibus V. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt; universique et oppidani, et milites, obviam gratulantes Antonio exierunt, Lucretius et Attius de muro se dejecerunt.

NOTES.

1 *Camerino.*] This town retains its ancient name.

2 *Corfinium.*] Now called St. Pelino.

3 *Albâ.*] Now called Albano.

4 *Marsis.*] The district inhabited by these people retains its ancient name.

5 *Pelignis.*] The district occupied by these people is now called Abruzzo.

6 *Tormenta.*] By this word is implied all the machines of war, particularly those used for casting stones and darts.

7 *Et pro ratâ parte centurionibus.*] And in proportion to the centurions. The pay of a centurion was double that of a soldier. It is probable, the like proportion was in the present instance observed.

8 *Sulmonenses.*] The town inhabited by these people is now called Sulmona. It is situated in the kingdom of Naples. Ovid the poet was born in this place.

Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus, et Attio, eodem die, quo profectus erat, revertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiumque incolumem dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, et ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exspectare, instituit. Eo triduo legio VIII ad eum venit, cohortesque ex novis Galliæ delectibus XXII, equitesque à rege Norico circiter CCC. quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. Iis castris Curionem præfecit: reliquis diebus oppidum vallo castellisque circummunire instituit. Cujus operis maximâ parte effectâ, [1] eodem ferè tempore missi ad Pompeium revertuntur.

XIX. Litteris perlectis, Domitius dissimulans, in concilio pronunciat "Pompeium celeriter subsidio venturum," hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcanò cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugæ capere [2] constituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantiùs timidiùsque ageret, quàm superioribus diebus consuêsset, multumque cum suis consiliandi caussâ secretò, præter consuetudinem, colloqueretur; concilia conventusque hominum fugeret: res diutiùs tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat; "sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse. Proindè, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret." Id ne fieri posset, obsidione, atque oppidi circummunitione fiebat.

XX. Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, primâ vesperâ secessiónem faciunt: atque ita inter se, per tribunos militum centurionesque, atque honestissimos sui generis, colloquuntur; "obsideri se à Cæsare; operá, munitionesque propè esse perfectas: ducem suum Domitium, cujus spe atque fiduciâ permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere." Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque oppidi partem, quæ munitissima videretur, occupant. [3] Tantaque inter eos dissensio extitit, ut manum conserere, atque armis dimicare conarentur. Pòst paullò tamen, internunciis ultro citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fugâ cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium, productum in publicum circumsistunt et custodiunt; legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt: "sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit facere, et Lucium Domitium vivum in ejus potestatem transdere."

NOTES.

1 *Eodem ferè tempore missi ad Pompeium revertuntur.*] About the same time, the messengers, *sent by Domitius* to Pompey, return.

2 *Constituit.*] Some read, *instituit.*

3 *Tantaque inter eos dissensio extitit, ut . . . . conarentur.*] In some editions, *tantaque inter eos dissensio existit, ut . . . . conentur.*

XXI. Quibus rebus cognitis, Cæsar, etsi, magni interesse arbitrabatur, quàm primùm oppido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua, aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis, commutatio fieret voluntatis; quòd sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent: tamen veritus, ne militum introitu, et nocturni temporis licentiâ oppidum diriperetur; eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas murosque asservari jubet. Ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis, stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. et [1] præfectos circummittit; atque hortatur, non solùm ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. Neque verò tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui eâ nocte conquieverit. Tanta erat summa rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperet.

XXII. Quartâ vigiliâ circiter, Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur, "velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire." Factâ potestate, "ex oppido mittitur, neque ab eo priùs Domitiani milites discedunt, quàm in conspectum Cæsaris deducatur." Cum eo de salute suâ [2] agit, atque obsecrat, sibi ut parcat, veteremque amicitiam" commemorat: "Cæsarisque in se beneficia" exponit; "quæ erant maxima: quòd per eum in [3] collegium pontificum

NOTES.

1 *Præfectos.*] The commanders of the cavalry.

2 *Agit, atque obsecrat.*] Many read, *orat atque obsecrat.*

3 *Collegium pontificum.*] The *pontifices* were instituted by Numa. Their original number was four, selected from among the patricians. A considerable time afterwards, under the republic, four more were added. Their number was by Sylla increased to fifteen. The term *collegium* applied to them collectively. The *pontifices* had jurisdiction in all causes relating to sacred things. When there was no written law, they prescribed such regulations as they thought proper. They had the power of fining any one for neglect of their mandates, according to the magnitude of the offence. Vacancies among the *pontifices* were filled by their own college; sometimes this right was exercised by the people. The chief of the pontifices was called *Pontifex Maximus:* he was always elected by the people. The power and dignity of his office were extremely great, for in all religious matters he was supreme judge and arbiter. All the other priests were subject to him: he could prevent any of them from leaving the city, tho' invested with consular authority; and could fine those that transgressed his orders, even if magistrates. The *Pontifex Maximus* was bound by the decrees of the college. The consent of three of its members, at least, was requested to pass a decree. The regulation of the year and public calendar was particularly intrusted to this college. The office of *Pontifex Maximus* was for life. Cæsar had obtained this dignity. Among the Romans, the priests appear not to have constituted a distinct body of men, whose only occupation was the performance of sacred rites; for in the same person were invested offices of both a civil and religious nature.

venerat; quòd provinciam Hispaniam ex præturâ habuerat; quòd in petitione consulatûs ab eo erat sublevatus." Cujus orationem Cæsar interpellat: "se non maleficii caussâ ex provinciâ egressum, sed uti se à contumeliis inimicorum defenderet: ut tribunos plebis eâ re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se et populum Romanum paucorum factione oppressum in libertatem vindicaret." Cujus oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, petit: "Quod de suâ salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suæ spem solatio: [1] adeò esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ duriùs consulere cogantur." Factâ potestate, discedit.

XXIII. Cæsar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad se produci jubet. Erant senatorii ordinis L. Domitius, et P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliique complures adolescentes, et magnus numerus equitum Romanorum, et decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos à contumeliis militum conviciisque prohibet. Pauca apud eos loquitur, quòd "sibi, à parte eorum, gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficiis." Dimittit omnes incolumes. [2] Sestertiûm sexagies, quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duûmviris Corfiniensibus, Domitio reddit; ne continentior in vitâ hominum, quàm in pecuniâ, fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet, [3] justumque iter conficit. VII omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines [4] Marrucinorum, [5] Frentanorum, [6] Larinatium, in Apuliam pervenit.

XXIV. Pompeius iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, [7] Luceriâ proficiscitur [8] Canusium, atque inde [9] Brundisium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet. Servos, pastores armat, atque his equos attribuit. Ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Albâ cum cohortibus VI profugit: Rutilus Lupus præ-

NOTES.

1 *Adeò esse perterritos nonnullos.*] Domitius so much despaired of safety, that he requested an attendant to furnish him with poison, which he drank. On hearing Cæsar's lenity towards the captives, he very much repented of his rash deed: but when informed by the attendant, that the supposed poison was only a soporific draught, he joyfully repaired to Cæsar.

2 *Sestertiûm sexagies.*] Six millions of sesterces, or about two hundred thousand dollars.

3 *Justumque iter.*] The ordinary march. This was about twenty miles a day.

4 *Marrucinorum.*] The district inhabited by these people is now called Abruzzo.

5 *Frentanorum.*] These people dwelt in the vicinity of the Marrucini.

6 *Larinatium.*] The town inhabited by these people is now called Larino.

7 *Luceriâ.*] This town retains its ancient name.

8 *Canusium.*] Now called Canosa.

9 *Brundisium.*] Now called Brindisi.

ter [1] Tarracinâ cum III. Quæ, procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremonâ, præfectus fabrûm Cn. Pompeii: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: "quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse reipubl. et communis salutis, se cum Pompeio colloqui: neque verò idem perfici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur."

XXV. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus VI pervenit, [2] veteranis III; reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque in itinere compleverat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. Reperit consules [3] Dyrrachium profectos cum magnâ parte exercitûs, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus XX. Neque certum inveniri poterat, obtinendíne caussâ Brundisii ibi remansisset, quò faciliùs omne [4] Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utrâque parte bellum administrare posset; an inopiâ navium ibi restitisset. Veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus administrationesque Brundisini portûs impedire instituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant angustissimæ portûs, molem atque aggerem ab utrâque parte littoris jaciebat, quod his locis erat mare vadosum. Longiùs progressus, quum agger altiore aquâ contineri non posset, [5] rates duplices, quoquoversùs pedum XXX è regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat. Has terrâ atque aggere contegebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur: à fronte, atque ab utroque latere, cratibus ac pluteis protegebat. [6] In quartâ quâque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodiùs ab impetu navium incendiisque defenderet.

XXVI. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, et omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera dis-

NOTES.

1 *Tarracinâ.*] This place retains its ancient name.

2 *Veteranis III.*] Scaliger reads, *veteranis IV.*

3 *Dyrrachium.*] This town is now called Durazzo. It is situated in the Turkish province of Albania.

4 *Hadriaticum mare.*] The Gulf of Venice.

5 *Rates duplices, quoquoversùs pedum XXX è regione molis collocabat.*] He fixed floats thirty feet square, to each of the moles.

6 *In quartâ quâque earum turres binorum tabulatorum excitabat.*] In every fourth one of these *floats*, he constructed towers of two stories.

turbaret. Sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, [1] impetus ejus consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii caussâ. Mandat, ut Libonem de conciliandâ pace hortetur: in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. "Magnopere sese confidere" demonstrat, "si ejus rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis discedatur; cujus rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si illo auctore atque agente, ab armis sit discessum." Libo à colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur. Paullò pòst renunciat, "quòd consules absint, sine illis de compositione agi non posse." Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicabat, [2] et de bello agendum.

XXVII. Prope dimidiâ parte operis à Cæsare effectâ, diebusque in eâ re consumptis IX, naves à consulibus Dyrrachio remissæ, quæ priorem partem exercitûs eò deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quòd ab intio Italiâ excedere constituerat, adventu navium profectionem parare incipit: et quò faciliùs impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsâ profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, [3] vicos plateasque inædificat, fossas transversas viis præducit, atque ibi sudes stipitesque præacutos defigit. Hæc levibus cratibus terrâque inæquat. Aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præsepit. His paratis rebus, milites silentio naves conscendere jubet; expeditos autem ex evocatis, sagittariis, funditoribusque, raros in muro turribusque disponit. Hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

XXVIII. Brundisini Pompeianorum militum injuriis, atque ipsius Pompeii contumeliis permoti, Cæsaris rebus favebant. Itaque cognitâ Pompeii profectione, concursantibus illis, atque in eâ re occupatis, vulgò ex tectis significabant: per quos re cognitâ, Cæsar scalas parari, militesque armari jubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. Qui erant in muro custodiæ caussâ collocati, eo signo, quod convenerat, revocantur, notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites, positis scalis, muros ascendunt. Sed moniti à

NOTES.

1 *Impetus ejus.*] In some editions, *etsi impetus ejus.*

2 *Et de bello agendum.*] And to turn all his thoughts to war. Scaliger suspects the word *de* to be spurious.

3 *Vicos plateasque inædificat.*] He barricaded the streets and squares.

Brundisinis, ut [1] vallum cæcum fossasque caveant, subsistunt, et longo itinere ab iis circumducti ad portum perveniunt, duasque naves cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis lintribusque deprehendunt; deprehensas excipiunt.

XXIX. Cæsar, etsi ad spem conficiendi negotii maximè probabat coactis navibus mare transire, et Pompeium sequi priusquam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporisque longinquitatem, timebat: quòd omnibus coactis navibus, Pompeius præsentem facultatem insequendi suî ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Picenique, et à Freto naves essent exspectandæ. Sed id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. [2] Interea veterem exercitum, duas Hispanias, confirmari; (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta;) auxilia, equitatum parari: Galliam, Italiamque tentari, se absente, nolebat.

XXX. Itaque in præsentiâ, Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: Duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam, cum legione unâ, Valerium legatum, in Siciliam, Curionem proprætorem cum legionibus III: eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet. [3] Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato: Africam sorte Tubero obtinere debebat. [4] Caralitani, simul ad se Valerium mitti audiêrunt, nondum profecto ex Italiâ, suâ sponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quòd omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardiniâ in Africam profugit. Cato in Siciliâ naves longas veteres reficiebat: novas civitatibus imperabat: hæc magno studio agebat: in [5] Lucanis, [6] Brutiisque, per legatos suos civium Romanorum delectus habebat: equitum peditumque certum numerum à civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus penè perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione, "sese projectum ac proditum à Cn. Pompeio: qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; et ab se reliquisque in senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmâsset." Hæc in concione questus, ex provinciâ fugit.

NOTES.

1 *Vallum cæcum.*] This appears to have been earth thrown up in form of a rampart; with sharpened stakes, and other instruments for the annoyance of the soldiers fixed in it, and concealed by the sods and grass.

2 *Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari*; &c.] In the mean time he (*Cæsar*) could not permit a veteran army, *commanded by Pompey's legates in Spain*, and also the two Spanish provinces, (one of which was entirely devoted to Pompey) to strengthen themselves in Pompey's interest, to raise troops, and during his absence, to make attempts on Gaul and Italy.

3 *Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato.*] M. Cotta commanded in Sardinia, M. Cato in Sicily.

4 *Caralitani.*] The place they inhabited is now called Cogliari.

5 *Lucanis.*] These people inhabited the present province of Basilicato, in Naples.

6 *Brutiisquè.*] The Brutii dwelt in the province of Calabria, in Naples.

XXXI. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eò perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provinciâ cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut suprà demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fugâ in Africam pervenerat, atque eam suâ sponte vacuam occupaverat; delectuque habito, II legiones effecerat, hominum et locorum notitiâ, et usu ejus provinciæ, nactus aditus ad ea conanda, quòd paucis ante annis ex præturâ eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus Tuberonem portu atque oppido prohibet, neque affectum valetudine filium [1] exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit.

XXXII. His rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit. [2] Ipse ad urbem proficiscitur. Coacto senatu, injurias inimicorum commemorat: docet, "se nullum extraordinarium honorem appetîsse; sed, [3] exspectato legitimo tempore consulatûs, eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab x tribunis plebis, contradicentibus inimicis, Catone verò acerrimè repugnante, et pristinâ consuetudine [4] dicendi morâ diem extrahente, ut suî ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbâsset, cur ferri passus esset? sin probâsset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patentiam" proponit "suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum" docet: "qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quàm imperium exercitusque dimittere. Injuriam in eripiendis legionibus" prædicat; "crudelitatem et insolentiam in circumscribendis tribunis plebis; conditiones à se latas, et expetita colloquia, et denegata," commemorat. "Pro quibus rebus orat ac postulat, rempubl. suscipiant, atque unà secum administrent. Sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, et per se rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullò antè Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis atque infirmi hæc animi videri: se verò, ut [5] operibus anteire studuerit, sic justitiâ et æquitate velle superare.

NOTES.

1 *Exponere in terram patitur.*] Some read, *Exponere in terrâ patitur.*

2 *Ipse ad urbem proficiscitur.*] He (*Cæsar*) set out for Rome.

3 *Exspectato legitimo tempore consulatûs.*] The age requisite to be chosen consul, was forty-three. The interval necessary to be re-elected, was ten years.

4 *Dicendi morâ diem extrahente.*] By this sentence is implied, that Cato to prevent any determination being taken, spoke until evening; when custom required the senate to adjourn. Some for *diem* read *dies*.

5 *Operibus.*] Scaliger reads *opibus*.

XXXIII. Probat rem senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur: maximèque timoris caussâ prò se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim, discedens ab urbe, in senatu dixerat, "eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, et qui in castris Cæsaris fuissent." Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus tribunus pleb. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasque res, quascunque agere instituerit, impediat. Cujus cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere destinaverat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam pervenit.

XXXIV. Quò quum venisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus antè Corfinii captum ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandam Massiliam navibus actuariis VII, quas [1] Igili et in [2] Cosano à privatis coactas servis, libertis, colonis suis compleverat: præmissos etiam legatos [3] Massilienses domi nobiles adolescentes; quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserant: [4] Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis, in urbem convexerant: [5] armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem portasque refecerant.

XXXV. Evocat ad se Cæsar Massiliensium XV primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus oriatur: "debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potiùs, quàm unius hominis voluntati obtemperare." Reliqua, quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate hæc Cæsari renunciant: "intelligere se, divisum esse pop. R. in partes duas; neque sui judicii, neque suarum esse virium discernere, utra pars justiorem habeat caussam: principes verò esse earum partium Cn. Pompeium, et C. Cæsarem, patronos civitatis: quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum publicè iis concesserit: alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis, parem se quoque voluntatem tribuere debere, et neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portubus recipere."

OTES.

1 *Igili.*] A small island in the Tuscan sea, now called Giglio.

2 *Cosano.*] Now called Cossano.

3 *Massilienses domi nobiles adolescentes.*] Some read, *Massilienses domum, nobiles adolescentes.*

4 *Albicos.*] It is not well ascertained, what district these people inhabited.

5 *Armorum officinas.*] Work shops for making arms.

XXXVI. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit, atque ab iis receptus, urbi præficitur. Summa ei belli administrandi permittitur. Ejus imperio classem quoquoversùs dimittunt: onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: [1] earum clavis, aut materiâ, atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utuntur: frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permotus Cæsar, legiones III Massiliam adducit: turres, vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas [2] Arelate numero XII facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus XXX, à quâ die materia cæsa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum præficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit.

XXXVII. Dum hæc parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi caussâ disposuerat, in Hispaniam præmittit: celeriterque Pyrenæos saltus occupari jubet: qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidiis tenebantur. Legiones reliquas, quæ longiùs hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibitâ celeritate, præsidium ex saltu dejecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

XXXVIII. Adventu Vibullii Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, et Petreius, et Varro, legati Pompeii, (quorum unus III legionibus, Hispaniam citeriorem; alter à saltu Castulonensi ad [3] Anam II legionibus, tertius ab Anâ, Vettonum agrum [4] Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat:) officia inter se partiuntur; ut Petreius ex Lusitaniâ per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites auxiliaque toti Lusitaniæ à Petreio, [5] Celtiberis, [6] Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Constituunt, communi consilio, bellum ad [7] Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere.

XXXIX. Erant, ut suprà demonstratum est, legiones Afranii III. Petreii II. Præterea scutatæ citerioris provinciæ, et [8] cetratæ ulterio-

NOTES.

1 *Earum clavis, aut materiâ.*] Some read, *Parum clavis aut materiâ.*

2 *Arelate.*] This town is now called Arles.

3 *Anam.*] The river Guadiana.

4 *Lusitaniam.*] Portugal.

5 *Celtiberis.*] The district inhabited by these people is not well ascertained. Some suppose it to have been Castile; others Arragon, in Spain.

6 *Cantabris.*] The district, now forming the province of Biscay, was inhabited by these people.

7 *Ilerdam.*] This town is now called Lerida. It is situated in Catalonia, on the river Segre.

8 *Cetratæ.*] So called from using a short square buckler, made of the hides of wild animals. The buckler was peculiar to the Moors and Spaniards.

ris Hispaniæ cohortes circiter LXXX, equitum utriusque provinciæ circiter v millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Galliâ numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo et fortissimo quoque evocato. [1] Hinc optimi generis homines ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. [2] Postquam audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. [3] Simul à tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit. Has exercitui distribuit. Quo facto, duas res consecutus est, [4] quòd pignore animos centurionum devinxit, et largitione redemit militum voluntates.

XL. Fabius finitimarum civitatum animos, litteris nunciisque tentabat. In [5] Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV. His pontibus pabulatum mittebat; quòd ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem ferè, atque eâdem de caussâ, Pompeiani exercitûs duces faciebant; crebròque inter se equestribus prœliis contendebant. Huc cùm quotidianâ consuetudine congressæ, pabulatoribus præsidio proprio, legiones Fabianæ II flumen transîssent; impedimentaque et omnis equitatus sequeretur; [6] subitò, vi ventorum, et aquæ magnitudine, pons est interruptus, et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio et Afranio, ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem oppido castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem transjecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessariâ re coactus, locum capit superiorem; diversamque aciem in duas partes constituit: ne ab equitatu circumveniri possit. Ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatûsque sustinet. Commisso ab equitibus prœlio, signa II legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu prœlium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

NOTES.

1 *Hinc optimi generis homines.*] Scaliger reads, *Hinc optimi generis hominum.*

2 *Postquam.*] This word is generally omitted by editors.

3 *Simul à tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit.*] At the same time, Cæsar borrowed money from the military tribunes and centurions.

4 *Quòd pignore animos centurionum devinxit.*] For the centurions were thereby bound to him by a pledge. Cæsar, by thus borrowing considerable sums of money from his officers, secured their fidelity; for should he be overcome, in the present contest, their money would be for ever lost.

5 *Sicore.*] The river Segre in Catalonia.

6 *Subitò vi ventorum.*] The reading in most editions, is, *subitò vi jumentorum.*

XLI. Eò biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, neque erat refectus, hunc noctu perfici jussit. Ipse, cognitâ locorum naturâ, ponti castrisque præsidio VI cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: et postero die omnibus copiis, triplici instructâ acie, ad Ilerdam proficiscitur, [1] et sub castris Afranii consistit: et ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. Potestate factâ, Afranius copias educit, et in medio colle sub castris consistit. Cæsar, ubi cognovit per Afranium stare, quò minùs prœlio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit: et, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, (quod eminere, et procul videri necesse erat.) Sed à fronte contra hostem pedum XV fossam fieri jussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat. Post hos, opus in occulto, acies tertia faciebat. Sic omne priùs est perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio castra muniri. Sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proximâ nocte conquiescit.

XLII. Postero die omnem exercitum intra fossam continet: [2] et, quòd longiùs erat agger petendus, in præsentiâ similem rationem operis instituit; singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda: fossasque ad eandem magnitudinem perfici jubet. Reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque, terrendi caussâ, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, et prœlio lacessunt. Neque idcirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionum III, et munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longiùs ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt. Tertio die Cæsar vallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se transduci jubet.

XLIII. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum CCC, atque in hôc ferè medio spatio tumulus erat paullò editior: quem si occupâsset Cæsar, et communisset, ab oppido, et ponte, et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans, legiones III ex castris educit: acieque in locis idoneis instructâ, unius legionis [3] antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum, jubet. Quâ re cognitâ, celeriter, quæ in statione pro castris

NOTES.

1 *Et sub castris Afranii consistit.*] Most editors read, *Et sub castris Afranii constitit.* The preceding *proficiscitur*, and the following *facit* require *consistit.*

2 *Et quòd longiùs erat agger petendus.*] And because the materials for a rampart must have been sought for at a great distance.

3 *Antesignanos.*] These were soldiers, who fought before the standards. The word also seems to denote the soldiers, who fought in the first line.

erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prœlio, et, quòd priùs in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur; atque, aliis summissis subsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur.

XLIV. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primò procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnoperè servarent, rari dispersique pugnarent: si premerentur, pedem referre, et loco excedere non turpe existimarent; cum Lusitanis, reliquisque barbaris, genere quodam pugnæ assuefacti: quod ferè fit, quibus quisque in locis miles inveteraverit, utì multùm earum regionum consuetudine moveatur. Hæc tamen ratio nostros perturbat insuetos hujus generis pugnæ. Circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi caussâ eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque, perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit.

XLV. Cæsar, penè omni acie perterritâ, quod præter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem IX subsidio ducit: hostem insolenter atque acriter nostros insequentem supprimit, rursusque terga vertere, seque ad oppidum Ilerdam recipere, et sub muro consistere cogit. Sed IX legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temerè insecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, et sub montem, in quo erat oppidum positum, succedunt. Hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Præruptus locus erat, utrâque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent; et neque subsidia à lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat, in longitudinem passuum circiter CD. Hàc nostris erat receptus; quòd eò, incitati studio, inconsultiùs processerant. Hôc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo, et quòd sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute et patientiâ nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per oppidum crebrò submittebantur; ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogebatur: ut, submissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet.

XLVI. Hôc quum esset modo pugnatum continenter horis V, nostrique graviùs à multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversùs montem in cohortes faciunt; paucisque dejectis, [1] reliquos sese convertere cogunt. Summotis sub murum co-

NOTES.

1 *Reliquos sese convertere cogunt.*] They force the rest to retreat.

hortibus, ac nonnullâ parte propter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis [1] atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum jugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius [2] ex primo hastato legionis XIV, qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. Vulnerantur ampliùs DC. Ex Afranianis interficitur T. Cæcilius, primipili centurio; et, præter eum, centuriones IV, milites ampliùs CC.

XLVII. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani, quòd, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tamen diu stetissent, et nostrorum impetum sustinuissent, et initio locum tumulumque tenuissent, quæ caussa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga vertere coëgissent: nostri autem, quòd iniquo loco, atque impari congressi numero, V horis prœlium sustinuissent, quòd montem gladiis districtis adscendissent, quòd ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent, atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt; præsidiumque ibi posuerunt.

XLVIII. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis majores aquas fuisse constaret. Tum autem ex omnibus montibus nix profluit, ac summas ripas fluminis superavit; pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. [3] Castra enim, ut suprà demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim, et Cingam, spatio millium XXX, neutrum horum transiri poterat; necessariòque omnes his angustiis continebantur. Neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longiùs progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italiâ Galliâque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum, quo neque frumenta in herbis erant, neque multum à maturitate aberant. Ac civitates exinanitæ, quòd Afranius penè omne frumentum, ante Cæsaris adventum, Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat. Pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ civitates longiùs removerant: [4] qui erant pabulandi aut frumentandi caussâ

NOTES.

1 *Atque.*] In some editions, *aut.*

2 *Ex primo hastato.*] The first centurion of the *hastati.*

3 *Castra enim, ut suprà demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim, et Cingam.*] Cæsar, in describing the situation of his camp, made no mention of the river Cinga.

4 *Qui erant pabulandi aut frumentandi caussa progressi, hos,* &c.] Those who were

progressi, hos levis armaturæ Lusitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur; quibus erat proclive transnare flumen, quòd consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

XLIX. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copiâ. Multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus: multum ex omni provinciâ comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates, sine ullo periculo, pons Ilerdæ præbebat, et loca trans flumen integra, quò omnino Cæsar adire non poterat.

L. Eæ permanserunt aquæ, dies complures. Conatus est Cæsar reficere pontes. Sed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facilè, tum ipsius fluminis naturâ, atque aquæ magnitudine, tum quòd ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur: atque erat difficile, eodem tempore, rapidissimo flumine opera perficere, et tela vitare.

LI. Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem, ad flumen constitisse. Venerant eò sagittarii ex Ruthenis, equites ex Galliâ, cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cujusque generis hominium millia circiter VI, [1] cum servis libertisque. Sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentiâ. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, et equestris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæsaris. Hos omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos, cum omni equitatu tribusque legionibus, Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque antemissis equitibus aggreditur: celeriter tamen sese Galli equites expediunt, prœliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. Nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. [2] Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

LII. His tamen omnibus [3] annona crevit; quæ ferè res inopiâ non

NOTES.

sent out to forage and bring in corn, were harassed by the light armed Lusitanians, and the troops of Upper Spain, armed with square bucklers. These Spaniards are well acquainted with the country. They also with ease swam over rivers, supported by bladders, which they always bring with them to the army.

1 *Cum servis libertisque.*] Some read, *cum servis liberisque.*

2 *Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC.*] About two hundred archers were lost on that day.

3 *Annona crevit.*] Provisions became dearer.

solùm præsentis, sed etiam futuri temporis timore, ingravescere consuevit. [1] Jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, et militum vires inopia frumenti diminuerat; atque incommoda in dies augebantur: et tam, paucis diebus, magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat, ut nostri magnâ inopiâ necessariarum rerùm conflictarentur: illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat. Ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur.

LIII. [2] Hæc Afranius Petreiusque, et eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor fingebat: ut penè bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afraniam, magnæ gratulationes fiebant: multi ex Italiâ ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alii, ut principes talem nuncium attulisse; alii, ne eventum belli exspectâsse, aut ex omnibus novissimi venisse, viderentur.

LIV. Quum in his angustiis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur; nec pontes perfici possent; imperat militibus Cæsar, ut naves faciant, cujus generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. Carinæ primùm ac statumina ex levi materiâ fiebant: reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas carris junctis devehit noctu millia passuum à castris XXII: militesque his navibus flumen transportat; continentemque ripæ collem improvisò occupat. Hunc celeriter, priùsquàm ab adversariis sentiatur, communit. Huc legionem postea transducit; atque ex utrâque parte pontem institutum perficit biduo. Ita comitatus et qui frumenti caussâ processerant, tutò ad se recipit; et rem frumentariam expedire incipit.

LV. Eodem die equitum magnam partem flumen transjecit: qui inopinantes pabulatores, et sine ullo dissipatos timore aggressi, quàm maximum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, [3] ut prædæ præsidio sint; alii, ut venientibus resistant, atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temerè ante cæteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumveniunt, atque interficiunt; incolumesque cum magnâ prædâ, eodem ponte, in castra revertuntur.

NOTES.

1 *Jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat.*] Already a bushel of corn cost fifty *denarii*. A *denarius* was in value equal to about fourteen cents.

2 *Hæc Afranius Petreiusque, et eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant.*] These things were very much exaggerated by Afranius, Petreius, and their friends, in the letters sent by them to Rome.

3 *Ut prædæ præsidio sint.*] Scaliger has, *ut prædæ subsidio sint.*

LVI. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses, usi L. Domitii consilio, naves longas expediunt, numero XVII; [1] quarum erant XI tectæ. Multa huc minora navigia addunt: ut ipsâ multitudine nostra classis terreatur. Magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus suprà demonstratum est, imponunt; atque hos præmiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius, atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructâ classe, magnâ fiduciâ ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant.

LVII. Erat multò inferior numero navium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, centuriones, Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. Ii [2] manus ferreas atque harpagones paraverant: magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum se instruxerant. Ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt; cum Massiliensibus confligunt. Pugnatum utrinque est fortissimè, atque acerrimè: neque multùm Albici nostris virtute cedebant, homines asperi, et montani, exercitati in armis: atque ii, modò digressi à Massiliensibus recentem eorum pollicitationem animis continebant. Pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant.

LVIII. Ipsi Massilienses, et celeritate navium, et scientiâ gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant: et, quoad licebat latiore spatio, productâ longiùs acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut [3] remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant: quùm propiùs erat necessariò ventum, ab scientiâ gubernatorum atque artificiis, ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quòd minùs exercitatis remigibus, minùsque peritis gubernatoribus utebantur; qui repentè ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam gravitate et tardidate navium impediebantur. Factæ enim subitò ex humidâ materiâ, non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dùm locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis navibus objiciebant: atque injectâ manu ferreâ, et retentâ utrâque nave, diversi pugnabant, atque in hostium naves transcendebant; et magno numero Albicorum et pastorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium, cum iis, quæ sunt captæ, [4] intereunt IX.

NOTES.

1 *Quarum erant XI tectæ.*] This covering was a shed erected on the deck; and served to defend the men under it from the enemy's darts.

2 *Manus ferreas.*] Grappling hooks.

3 *Remos transcurrentes detergere.*] To sweep away the oars.

4 *Intereunt IX.*] Nine are destroyed.

LIX. Hôc prœlio Cæsari ad Ilerdam nunciato, simul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute equitum, minùs liberè, minùs audacter vagabantur: aliàs, non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustiùs pabulabantur: aliàs, longiore circuitu, custodias stationesque equitum vitabant, aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant. Postremò et plures intermittere dies, et, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari.

LX. Interim [1] Oscenses et [2] Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. Hoc [3] Tarraconenses, et [4] Jacetani, et [5] Ausetani et, paucis pòst diebus, [6] Illurgavonenses, qui flumen [7] Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento juvent. Pollicentur, atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio; et signa ex statione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis V civitatibus ad amicitiam adjunctis, expeditâ re frumentariâ, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, et Cæsaris amicitiam sequuntur.

LXI. Quibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum XXX in altitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His penè effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quòd multum Cæsar equitatu valebat. Itaque constituunt iis locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quòd ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, civitates victæ nomen atque imperium absentis timebant: quæ in amicitiâ manserant Pompeii, magnis affectæ beneficiis, eum diligebant: Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. Hinc magnos equitatus magnaque auxilia exspectabant; et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hôc inito consilio, toto flumine Ibero naves conquirere, et [8] Octogesam adduci jubent. Id erat oppidum po-

NOTES.

1 *Oscenses.*] The place inhabited by these people is now called Huesia, in Arragon.

2 *Calagurritani.*] The present name of the place, in which these people dwelt, is Calahorra, in Old Castile.

3 *Tarraconenses.*] The capital of the district inhabited by these people is now called Tarragona, in Catalonia.

4 *Jacetani.*] These people dwelt in the vicinity of the Pyrenean mountains.

5 *Ausetani.*] They inhabited a district in the vicinity of the Pyrenees.

6 *Illurgavonenses.*] It is not ascertained with accuracy where these people dwelt.

7 *Iberum.*] The river Ebro.

8 *Octogesam.*] The situation of this

situm ad Iberum, milliaque passuum à castris aberat xx. Ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri: legionesque II flumen Sicorim transducunt: castraque muniunt vallo pedum XII.

LXII. Quâ re per exploratores cognitâ, summo labore militum Cæsar, continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etsi difficulter atque ægrè fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire; pedites verò tantummodo humeris ac summo pectore exstabant, ut cùm altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis, ad transeundum impedirentur. Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero propè effectus nunciabatur: et in Sicori vadum reperiebatur.

LXIII. Jam verò eò magìs illi maturandum iter existimabant. Itaque II auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, et cum II legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi utì equitatu agmen adversariorum malè haberet et carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat: ut multò breviore itinere illi ad Iberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt; et quum de tertiâ vigiliâ Petreius atque Afranius castra movissent, repentè sese ad novissimum agmen ostendunt: et magnâ multitudine circumfusâ, morari atque iter impedire incipiunt.

LXIV. Primâ luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatûs nostri prœlio novissimos illorum premi vehementer, ac nonnunquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi: aliàs inferri signa, et universarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conversos insequi: totis verò castris milites circulari, et dolere, "hostem ex manibus dimitti, bellum necessariò longiùs duci:" centuriones tribunosque militum adire, atque obsecrare, ut per eos Cæsar certior fieret, "ne labori suo, nec periculo parceret: paratos esse sese; posse et audere eà transire flumen, quà transductus esset equitatus." Quorum studio et vocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, [1] quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse. Hos cum legione unâ præsidio castris relinquit; reliquas legiones expeditas educit: magnoque numero jumentorum in flumine supra atque infra constituto, transducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac sublevantur; interiit tamen nemo. Transducto incolumi exercitu, copias instruit; [2] triplicemque aciem du-

NOTES.

town is not known with certainty. Some suppose it to have been where Mequinensa now stands.

1 *Quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse.*] Who by their weakness of body or want of courage might not be competent to the danger.

2 *Triplicemque aciem ducere incipit.*] He

cere incipit. Ac tantum fuit in militibus studium, ut, [1] millium VI ad iter addito circuitu, magnâque ad vadum fluminis morâ interpositâ, eos, qui de tertiâ vigiliâ exîssent, ante horam diei IX consequerentur.

LXV. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, novâ re perterritus, locis superioribus consistit, aciemque instruit. Cæsar in campis exercitum reficit, ne defessum prœlio objiciat. Rursus conantes progredi insequitur et moratur. Illi necessariò maturiùs, quàm constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes, atque à millibus passuum V itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris; præsidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi, sine periculo ac timore, Iberum copias transducerent. Quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed totius diei pugnâ atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt.

LXVI. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. Mediâ circiter nocte iis, qui adaquandi caussâ longiùs à castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet, et [2] vasa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti, ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. Postero die Petreius, cum paucis equitibus, occultè ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. Uterque idem suis renunciat, V millia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera et montuosa. Qui prior has angustias occupaverit, ab hôc hostem prohiberi nihil esse negotii.

LXVII. Disputatur in concilio à Petreio et Afranio, et tempus profectionis quæritur. Plerique censebant, ut "noctu iter facerent: posse priùs ad angustias veniri, quàm sentirentur." Alii, quòd pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, "non posse clam exiri: circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnaque prœlia esse vitanda, quòd perterritus miles in civili dissensione timori magìs quàm religioni consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum et centurionum præsentiam afferre; quibus rebus coërceri milites, et in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum. Etsi aliquo accepto detrimen-

NOTES.

marched forward, with his army drawn up in three lines.

1 *Millium VI ad iter addito circuitu.*] A circuit of six miles was made. In most editions *ad iter* is omitted.

2 *Vasa militari more conclamari.*] To sound the signal for marching, according to military custom.

to; tamen, summâ exercitûs salvâ, locum quem petant capi posse." Hæc vicit in concilio sententia; et primâ luce postridie constituunt proficisci.

LXVIII. Cæsar, exploratis regionibus, [1] albente cœlo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere, exercitum ducit. Namque itinera, quæ ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendæ valles maximæ ac difficillimæ: saxa multis locis prærupta iter impediebant; ut arma per manus necessariò transderentur, militesque inermes, sublevatique alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quòd eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, et frumento prohibere potuissent.

LXIX. Ac primò Afraniani milites, visendi caussâ, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequebantur, "necessarii victûs inopiâ coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti." Erat enim iter à proposito diversum; contrariamque in partem iri videbatur. Duces verò eorum suum consilium laudibus ferebant, quòd se castris tenuissent; multumque eorum opinionem adjuvabat, quòd sine jumentis impedimentisque ad iter profectos videbant; ut non posse diutiùs inopiam sustinere confiderent. Sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt; jamque primos superare regionem castrorum animadverterunt; nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma; atque omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt.

LXX. Erat in celeritate omne positum certamen, utri priùs angustias montesque occuparent; sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat necessariò deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent; impedimenta totius exercitûs, cohortesque in castris relictas, servare non possent; quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nullâ ratione poterat. Confecit prior iter Cæsar; atque ex magnis rupibus nactus planitiem, in hâc contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, et ante se hostem videret, collem quendam nactus, ibi constitit. Ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos jubet occupare, eo consilio, utì ipse eòdem omnibus copiis contenderet, et, mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim

NOTES.

1 *Albente cælo.*] At day break.

cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitûs interficiuntur.

LXXI. Erat occasio bene gerendæ rei. Neque verò id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatum undique equitatu, quum in loco æquo atque aperto confligeretur. Idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique militum, "ne dubitaret prœlium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contrà multis rebus sui timoris signa misisse: quòd suis non subvenissent; quòd de colle non decederent; quòd vix equitum incursus sustinerent: collatisque in unum locum signis conferti, neque ordines neque signa servarent. Quòd si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem: quòd certè inde decedendum esset Afranio, nec sine aquâ permanere posset."

LXXII. [1] Cæsar in eam spem venerat, se sine pugnâ et sine vulnere suorum, rem conficere posse; quòd re frumentariâ adversarios interclusisset. Cur, etiam secundo prœlio, aliquos ex suis amitteret? Cur vulnerari pateretur optimè meritos de se milites? Cur denique fortunam periclitaretur? Præsertim quum non minùs esset imperatoris, consilio superare, quàm gladio. Movebatur etiam misericordiâ civium, quos interficiendos videbat; quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc consilium Cæsaris à plerisque non probabatur. Milites verò palàm inter se loquebantur; "quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam quum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos." Ille in suâ sententiâ perseverat; et paullùm ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblatâ facultate, in castra sese referunt. Cæsar præsidiis [2] in montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quàm proximè potest hostium castris castra communit.

LXXIII. Postero die duces adversariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro: quâ re cognitâ, crebras stationes disponunt equitum, et [3] cohortium alariarum; legionariasque interjiciunt cohortes; vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem et sine timore, et sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Pe-

NOTES.

1 *Cæsar in eam spem venerat, se sine pugnâ et sine vulnere suorum, rem conficere posse.*] Cæsar was in hopes of terminating the affair without fighting, or bloodshed.

2 *In montibus.*] The *in* is omitted in most editions.

3 *Cohortium alariarum.*] These probably were the cohorts of the allies. They appear to have been in the Roman armies, what light infantry battalions are in modern.

treius atque Afranius partiuntur: ipsique, perficiendi operis caussâ, longiùs progrediuntur.

LXXIV. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgò procedunt: et quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit, atque vocat. Primùm agunt gratias omnes omnibus, quòd sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere. [1] Deinde Imperatoris fidem quærunt, rectene se illi sint commissuri: et, quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint, conqueruntur. His provocati sermonibus, fidem ab Imperatore de Petreii et Afranii vitâ petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi caussâ, adducunt; alii ab suis abducuntur; adeò, ut una castra jam facta ex binis viderentur. Compluresque tribuni militum, et centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hispaniæ, quos illi evocaverant, et secum in castris habebant obsidum loco. Ii suos notos hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens, de suâ et parentis sui salute, cum Cæsare, per Sulpicium legatum, agebat. Erant plena lætitiâ et gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitâsse, et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur: magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis, omnium judicio, Cæsar ferebat; consiliumque ejus à cunctis probabatur.

LXXV. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicunque accidisset casus, hunc quieto et æquo animo ferret. Petreius verò non deserit sese; armat familiam. Cum hâc, et prætoriâ cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ caussâ habere consueverat, improvisò ad vallum advolat; colloquia militum interrumpit; nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. Reliqui coëunt inter se; et repentino periculo exterriti, [2] sinistras sagis involvunt, gladiosque distringunt; atque ita se à cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi, seque in castra recipiunt; et ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur.

LXXVI. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesque appellat; "neu se, neu Pompeium absentem Imperatorem suum adversariis ad supplicium transdant," obsecrat. Fit celeriter concursus [3] in prætorium. Postulat ut jurent omnes, se exercitum duces-

NOTES.

1 *Deinde Imperatoris fidem quærunt.*] Some read, *Dein de Imperatoris fide quærunt.*

2 *Sinistras sagis involvunt.*] They wrap their cloaks round their left arm.

3 *In prætorium.*] To head quarters.

que non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. [1] Princeps in hæc verba jurat ipse; idem jusjurandum adigit Afranium. Subsequuntur tribuni militum, centurionesque. Centuriatim producti milites, idem jurant: edicunt, penes quem quisque sit miles Cæsaris, ut producatur. Productos palam in prætorio interficiunt. [2] Sed plerosque hi, qui receperant, celant, noctuque per vallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio jurisjurandi, spem præsentis deditionis sustulit, mentesque militum convertit, et rem ad pristinam belli rationem redegit.

LXXVII. Cæsar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloquii venerant, summâ diligentiâ conquiri et remitti jubet. Sed ex numero tribunorum militum, centurionumque, nonnulli suâ voluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno in honore habuit. Centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in tribunitium restituit honorem.

LXXVIII. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre. Frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quòd dierum XXII ab Ilerdâ frumentum jussi erant efferre: cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et faculates ad parandum exiguæ, et corpora insueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustiis res: sed ex propositis consiliis duobus, explicitiùs videbatur Ilerdam reverti, quòd ibi paullulum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longiùs; quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus prœliarentur.

LXXIX. Genus erat hoc pugnæ. Expeditæ cohortes novissimum agmen claudebant: pluresque in locis campestribus subsistebant. Si mons erat adscendendus, facilè ipsa loci natura periculum repellebat: quòd ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. Quum vallis aut locus declivis suberat, neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites verò ex loco superiore [3] in adversos tela conjiciebant. Tum magno erat in periculo res. [4] Requirebatur, ut quum ejusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summoto, repentè incitato cursu sese in valles universi demitterent, at-

NOTES.

1 *Princeps in hæc verba jurat ipse.*] He himself first took this oath.

2 *Sed plerosque hi, qui receperant.*] In many editions, *sed plerosque ii, quos receperant.*

3 *In adversos tela conjiciebant.*] Some read in, *In aversos tela conjiciebant.*

4 *Requirebatur.*] In many editions, *Tum inquirebant.*

que ita trangressi rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant (quorum numerum habebant magnum) ut eos, superioribus perterritos prœliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur.

LXXX. Tali dum pugnatur modo, lentè ac paullatim proceditur; crebròque, ut sint auxilio suis, subsistunt: ut tum accidit. Millia enim progressi IV, vehementiùsque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt: ibique una à fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæsaris castra posita, tabernaculaque constituta, et dimissos equites pabulandi caussâ animadvertêre; sese subitò proripiunt horâ circiter VI ejusdem diei; et spem nacti moræ discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. Quâ re animadversâ, Cæsar eductis legionibus subsequitur; præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit: horâ X subsequi pabulatores, equitesque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeò ut penè terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris; atque universum imminebat.

LXXXI. Tum verò neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum datâ facultate, consistunt necessariò, et procul ab aquâ, et naturâ iniquo loco, castra ponunt. Sed iisdem de caussis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ; prœlio non lacessit; et eo die tabernacula statui passus non est; quò paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu, sive interdiu erumperent. Illi animadverso vitio castrorum, totâ nocte munitiones proferunt, castraque castris convertunt. Hoc idem postero die à primâ luce faciunt, totumque in eâ re diem consumunt. Sed, quantum opere processerant, et castra protulerant, tanto aberant ab aquâ longiùs; et præsenti malo aliis malis remedia dabantur. Primâ nocte, aquandi caussâ, nemo egreditur ex castris. Proximo die, præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. [1] His eos supplices malis haberi Cæsar, et necessariam subire deditionem, quàm prœlio decertare, malebat. Conatur tamen eos vallo fossâque circumvenire; ut quàm maximè repentinas eorum eruptiones demoretur: quò necessario descensuros existimabat. [2] Illi et inopiâ pabuli adducti, et quò essent ad iter expeditiores, omnia sarcinaria jumenta interfici jubent. In his operibus, consiliisque, biduum consumitur.

LXXXII. Tertio die magna jam pars operis Cæsaris processerat. Illi, impediendæ rei caussâ, horâ circiter VIII signo dato, legiones edu-

NOTES.

1 *His eos supplices malis haberi Cæsar.*] Scaliger reads, *His eos supplices malè haberi Cæsar.*

2 *Illi.*] In most editions, *ibi.*

cunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat; equitatum omnem convenire jubet; aciem instruit. Contra opinionem enim militum, famamque omnium, videri prœlium diffugisse, magnum detrimentum afferebat. Sed eisdem dè caussis, quæ sunt cognitæ, quò minùs dimicare vellet, movebatur; atque hôc etiam magìs, quòd spatii brevitas, etiam in fugam conjectis adversariis, non multùm ad summam victoriæ juvare poterat. Non enim ampliùs pedum millibus II ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant. Tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta. Si prœlium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fugâ receptum dabat. Hâc de caussâ constituerat signa inferentibus resistere, prior prœlio non lacessere.

LXXXIII. [1] Acies erat Afraniana duplex, legionum V; et tertium in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris, triplex; sed primam aciem quaternæ cohortes [2] ex V legionibus tenebant. Has subsidiariæ ternæ, et rursus aliæ totidem, suæ cujusque legionis, subsequebantur. Sagittarii, funditoresque mediâ continebantur acie. Equitatus latera cingebat. Tali instructâ acie, tenere uterque propositum videbatur: Cæsar, ut nisi coactus, prœlium non committeret: illi, ut opera Cæsaris impedirent. Producitur tamen res, aciesque ad solis occasum continentur. Inde utrique in càstra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere. Illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Quâ re animadversâ, Cæsar Germanos levis armaturæ, equitumque partem flumen transjicit; crebrasque in ripis custodias disponit.

LXXXIV. Tandem, omnibus rebus obsessi, quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis; aquæ, lignorum, frumenti inopiâ; colloquium petunt: et id, si fieri possit, semoto à militibus loco. Ubi id â Cæsare negatum, et, palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæsar delegit. Audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: "Non esse aut ipsi, aut militibus succensendum, quòd fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint; sed satis jam fecisse officio, satisque supplicii tulisse, perpessos omnium rerum inopiam: nunc verò, [3] penè ut feras circummunitos, prohiberi aquâ, prohiberi ingressu: neque corpore dolorem, neque ignominiam animo ferre posse: itaque se victos confiteri: orare atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant." Hæc quàm potest demississimè atque subjectissimè exponit.

LXXXV. Ad ea Cæsar respondit: "Nulli omnium has partes, vel querimoniæ vel miserationis, minùs convenisse. Reliquos enim omnes

NOTES.

1 *Acies erat Afraniana duplex, legionum V; et tertium in.*] Scaliger reads, *Acies erat Afraniana duplex, legio V, et III in.*

2 *Ex V. legionibus.*] In many editions, *ex V legione.*

3 *Penè ut feras circummunitos.*] In most editions, *Penè ut fœminas circummunitos.*

suum officium præstitisse; se, qui etiam bonâ conditione, et loco, et tempore æquo confligere noluerit, ut quàm integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui injuriâ etiam acceptâ, suisque interfectis, quos in suâ potestâte habuerit, conservârit, et texerit: illius denique exercitûs milites, qui per se de conciliandâ pace egerint; quâ in re omnium suorum vitæ consulendum putârunt. Sic omnium ordinum partes in misericordiâ constitisse: ipsos duces à pace abhorruisse: eos neque colloquii neque induciarum jura servâsse: et homines imperitos, et per colloquium deceptos, crudelissimè interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimiâ pertinaciâ atque arrogantiâ accidere soleat, uti eò recurrant, et id cupidissimè petant, quod paullò antè contempserint: neque nunc se illorum humilitate, neque aliquâ temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti: neque enim VI legiones aliâ de caussâ missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classes paratas, neque summissos duces, rei militaris peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciæ provisum, quæ propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium desiderârit. Omnia hæc jampridem contra se parari: in se novi generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, et [1] duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat: in se jura magistratuum commutari, ne ex præturâ et consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in provincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere, quòd superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certè sine ignominiâ, domum revertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia et se tulisse patientèr, et esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse (quod tamen sibi difficile non sit;) sed ne illi habeant, quo contra se uti possint: proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent. Si id sit factum, nociturum se nemini. Hanc unam atque extremam pacis esse conditionem.

LXXXVI. Id verò militibus fuit pergratum, et jucundum (ut ex ipsâ significatione potuit cognosci,) ut, qui aliquid victi incommodi exspectavissent, ultro inde præmium missionis ferrent. Nam quum de loco et tempore ejùs rei controversia inferretur, et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur: neque omni interpositâ fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur; ut ii, qui habeant domicilium aut possessiones in Hispaniâ, statim; reliqui ad [2] Varum flumen dimittantur. Ne

NOTES.

1 *Duas bellicosissimas provincias.*] Namely Spain and Africa.

2 *Varum flumen.*] The river Var in France.

quid eis noceretur, neve quis invitus sacramento dicere cogeretur à Cæsare, cavetur.

LXXXVII. Cæsar, ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur; militibus, æquâ factâ æstimatione, pecuniam pro iis rebus dissolvit. Quascunque postea controversias inter se milites habuerunt, suâ sponte ad Cæsarem [1] in jus adierunt. Petreius atque Afranius: quum stipendium ab legionibus, penè seditione factâ, flagitaretur, cujus illi diem nondum venisse dicerent; Cæsar ut cognosceret, postulant: eòque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertiâ exercitûs eo biduo dimissâ, II legiones suas antecedere, reliquas subsequi jussit; ut non longo inter se spatio castra facerent; eique negotio Q. Fufium Kalenum legatum præfecit. Hôc ejus præscripto, ex Hispaniâ ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitûs dimissa est.

NOTES.

1 *In jus adierunt.*] This reading is more elegant than *intus adierunt*, generally adopted by editors.

DE BELLO CIVILI.

LIBER II.

ARGUMENT.

Trebonius continues the siege of Marseilles. Nasidius arrives with a fleet to assist the besieged, who, having refitted their ships, join his squadron. A naval engagement ensues, in which they are overcome by Brutus, the commander of Cæsar's fleet. Extraordinary works are constructed by Trebonius, by which the towers of the besieged are overthrown, who terrified demand a truce. This was soon violated, and the works of Trebonius burnt and destroyed by them. In the mean time, Varro, Pompey's legate, prepares, in farther Spain, to oppose Cæsar. By the management of Cæsar, nearly all his men desert him, and he is forced to submit. Cæsar, having arrived before Marseilles, reduces it. Curio, Cæsar's legate, carries on the war, in Africa, with Varus; at first, successfully: but, becoming imprudent, and Varus having received reinforcements from king Juba, he is defeated, and his army entirely destroyed.

I DUM hæc in Hispaniâ geruntur; C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui [1] navalibusque; altera ad partem, [2] quâ est aditus ex Galliâ atque Hispa-

NOTES.

1 *Navalibus.*] This word answers to our dock-yard.

2 *Quâ est aditus ex Galliâ atque Hispaniâ, ad id mare, quod attingit ad ostium Rhodani.*] The reading of this passage is various; some manuscripts and editions

niâ, ad id mare, quod attingit ad ostium Rhodani. Massilia enim ferè ex III oppidi partibus mari alluitur. Reliqua quarta est, quæ aditum habet à terrâ. Hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci naturâ, et valle altissimâ munita, longam, et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni Provinciâ vocat, vimina materiamque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit.

II. Sed tanti erant antiquitùs in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. [1] Asseres enim pedum XII cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi, per IV ordines cratium in terrâ defigebantur. [2] Itaque pedalibus lignis conjunctis inter se, porticus integebatur; atque hàc agger inter manus proferebatur. [3] Antecedebat testudo pedum LX, æquandi loci caussâ; facta item ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus et lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem administrationem tardabat. Tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesque aggeri et turribus inferebantur; quæ facilè nostri repellebant milites; magnisque ultrò illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant.

III. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucæ erant [4] æratæ, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, [5] freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulsisque [6] Messanam navibus, atque inde, propter repentinum terrorem, principum ac senatûs fugâ factâ, ex navalibus eorum navem

NOTES.

have, *aditus ad Galliam et Hispaniam;* others, *adigit ad ostium.* The meaning of the sentences is that the other mound was at the part, where the access to Marseilles, from Gaul and Spain, was through the sea, which touches the mouth of the Rhone.

1 *Asseres enim pedum XII cuspidibus præfixi, atque* &c.] Poles twelve feet long, with sharp iron heads, were shot from large balistæ with so much force as to penetrate four rows of fascines, and lodge in the ground.—Stones of upwards of three hundred pounds weight could be thrown by these large *balistæ*. Those machines were in the military art of the ancients, what pieces of heavy ordnançe are in that of the moderns.

2 *Itaque pedalibus lignis conjunctis inter se, porticus,* &c.] Therefore pieces of timber, a foot thick, being joined together, a shed was constructed; under the cover of which, the mound was gradually extended forward.

3 *Antecedebat testudo pedum LX, æquandi loci caussâ,* &c.] A mantelet of sixty feet was moved on before, under cover of which the men leveled the ground. It was also constructed of strong pieces of wood; and covered with every thing, requisite to defend it against the fire and stones thrown at it, by the besieged.

4 *Æratæ.*] These were ships of which the prows were armed with a sharp beak. This beak was covered with brass, hence these vessels are called *æratæ* by Cæsar.

5 *Freto Siciliæ.*] This is the strait, which divides Italy from Sicily.

6 *Messanam.*] Messina in Sicily.

deducit. Hâc adjunctâ ad reliquas naves, cursum Massiliam versùs perficit; præmissâque clam naviculâ, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit; eosque magnoperè hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant.

IV. Massilienses, post superius incommodum, veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant, summâque industriâ armaverant; remigum gubernatorumque magna copia suppetebat. Piscatoriasque adjecerant atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti; has sagittariis tormentisque compleverant. Tali modo instructâ classe, omnium seniorum, matrumfamiliæ, virginum precibus et fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiduciâ, quàm antè dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut invisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiùsque exterreamur; ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii summâ spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt, et [1] Tauroënta, quod est castellum Massiliensum, ad Nasidium perveniunt; ibique naves expediunt: rursusque se ad confligendum animo confirmant; et consilia communicant. Dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio.

V. Eodem Brutus contendit; aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant, Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant VI. Has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, "quos integros superavissent, ut victos contemnerent," plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis, prospicere in urbem; ut omnis juventus, quæ in oppido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis atque uxoribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, et ante simulacra projecti victoriam ab Diis exposcerent. Neque erat quisquam omnium, qui non in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et honesti ex juventute, et cujusquæ ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati, naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent: si superavissent, vel domesticis opibus, vel externis auxiliis; de salute urbis confiderent.

VI. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit; sed memores eorum præceptorum, quæ paullò ante ab suis acceperant, hôc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; et, quibus in pugnâ vitæ periculum accideret, non ita mul-

NOTES.

1 *Tauroënta.*] The place, where this fortress stood, is not known with certainty.

tò se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus, urbe captâ, eadem esset belli fortuna patienda. Deductisque nostris paullatim navibus, et, artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur; et, si quando nostri, facultatem nacti, ferreis injectis manibus navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque verò, conjuncti Albicis, cominus pugnando deficiebant: neque multùm cedebant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum, multa nostris de improviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant; conspicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex [1] insigni facilè agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant; sed tantum, re provisâ, Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. Illæ adeò graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissimè utræque ex concursu laborarent; altera verò, perfracto rostro, tota collabefieret. Quâ re animadversâ, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt, celeriterque pugnâ excesserunt. Non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta, ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe V sunt depressæ, IV captæ, I cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratiâ, quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognitâ, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequiùs ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt.

VIII. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent, quam primò ad repentinos incursus, humilem parvamque fecerant. Huc se referebant: hinc, si quà major oppresserat vis propugnabant; hinc, ad repellendum et prosequendum hostem, procurrebant. Patebat hæc quoquoversùs pedes XXX, sed parietum crassitudo pedes V. Postea verò, ([2] ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibitâ sollertiâ) inventum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hâc ratione perfectum est.

IX. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extremâ parietum structurâ tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis hostium inhæresceret. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum

NOTES.

1 *Insigni.*] This was either an image fixed in the prow, or the name of the ship painted there.

2 *Ut est rerum omnium magister usus.*] For experience is a great instructor in all things.

est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum duo tigna transversa injecerunt, non longè ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directò transversas trabes injecerunt, easque axibus religaverunt. Has trabes paullò longiores atque eminentiores, quàm extremi parietes erant, effecerunt; ut esset, ubi tegumenta præpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper injecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. [1] Storeas autem ex funibus anchorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas IV pedes, fecerunt: [2] easque ex III partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religaverunt: quod unum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici posse. Ubi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum [3] prehensionibus ex contignatione primâ suspendere ac tollere cœperunt: ubi, quantum storearum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus extruebant: rursusque aliâ prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item, ut primò, tecta extremis lateribus instruebant, exque eâ contignatione rursus summam contabulationem storeasque elevabant. Ita tutò, ac sine ullo vulnere ac periculo, VI tabulata extruxerunt: fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

X. Ubi ex eâ turri, quæ circùm essent opera, tueri se posse confisi sunt; [4] musculum pedum LX longum ex materia bipedali, quem à turri lateritiâ ad hostium turrem murumque perducerent, facere instituerunt: cujus musculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in solo, æquè longæ, distantes inter se pedes IV, collocantur: inque eis columellæ, pedum in altitudinem V, defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio conjungunt; ubi tigna, quæ musculi tegendi caussâ ponant, collocentur. Eo super tigna bipedalia injiciunt: eaque laminis clavisque religant, [5] Ad

NOTES.

1 *Storeas.*] This word properly signifies a mat. It here implies a kind of close netting, made of cables.

2 *Easque ex III partibus, quæ ad hostes vergebant.*] These towers were square. The three sides exposed, were the front, and two flanks.

3 *Prehensionibus.*] Some think these to have been machines similar to our cranes; others, that they acted on the principles of a screw.

4 *Musculum pedum LX longum ex materia bipedali, quem* &c.] They resolved to make, with timber of two feet, a mantelet, sixty feet long; which might be moved, from the brick tower, to the tower and wall of the enemy.

5 *Ad extremum musculi tectum, trabesque extremas, quadratas,* &c.] At the extremity of the roof and timbers, square laths four inches wide were fastened; to keep, in their places, the tiles covering the man-

extremum musculi tectum, trabesque extremas, quadratas regulas, IV patentes digitos, defigunt; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus (ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset) contegitur. Supra lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis, ad ipsam turrim perficiunt; subitòque inopinantibus hostibus, machinatione navali, [1] phalangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur.

XI. Quo malo perterriti subitò oppidani, saxa quàm maxima possunt, vectibus promovent, præcipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet: et quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium; cupas tædâ ac pice refertas incendunt, easque de muro in musculum devolvunt. Involutæ labuntur; delapsæ ab lateribus, longuriis, furcisque ab opere removentur. Interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritiâ à nostris, telis tormentisque, defenditur: hostesque ex muro ac turribus submoventur. Non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex eâ, quæ suberat, turri subductis, repentinâ ruinâ pars ejus turris concidit; pars reliqua consequens procumbebat.

XII. Tum hostes, turris repentinâ ruinâ commoti, inopinato malo turbati, Deorum irâ perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum [2] infulis [3] sese portâ foras universi proripiunt; ad legatos, atque exercitum supplices manus tendunt. Quâ novâ re oblatâ, omnis administratio belli consistit: militesque aversi à prœlio, ad studium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: orant, "ut adventus Cæsaris exspectetur: captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam: itaque à defensione desistere: nullam exoriri moram posse quò minùs, quum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur." Docent, "si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent." Hæc, atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magnâ cum misericordiâ fletuque pronunciantur.

XIII. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quo-

NOTES.

telet. It rather appears from the context, that this covering of the roof and timbers was more in the nature of plastering than of burnt tiles.

1 *Phalangis.*] These were machines acting on the the principles of a lever.

2 *Infulis.*] These were head dresses somewhat similar to a mitre. They were worn by priests; and by those, who supplicated the clemency of a conqueror.

3 *Sese portâ foras universi proripiunt.*] All hurry out of the gates *of the town.*

dam genere misericordiâ facto, adventus Cæsaris exspectatur. Nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum: ut re confectâ, omnes curam et diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne graviùs permoti milites, et defectionis odio, et contemptione suî, et diutino labore, omnes puberes interficerent: quod se facturos minabantur. Ægrèque tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: graviterque eam rem tulerunt, quòd stetisse per Trebonium, quò minùs oppido potirentur, videbatur.

XIV. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt. Interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subitò, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma verò omnia reposita contectaque essent; portis se foras erumpunt; secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaque flammam conciperent, et priùs hæc omnia consumerentur, quàm, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentinâ fortunâ permoti, arma, quæ possunt, arripiunt. Alii ex castris se incitant. Fit in hostes impetus: sed è muro, sagittis tormentisque, fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibique musculum turrimque lateritiam liberè incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidiâ, et vi tempestatis, [1] puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem; majori cum fiduciâ ad alteram turrem, aggeremque eruptione pugnaverunt; multumque ignem intulerunt. Sed ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos, infectâ re, in oppidum repulerunt.

XV. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare et reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores et apparatus malè cecidisse viderunt, induciisque per scelus violatis, suam virtutem irrisui fore perdoluerunt: quòd unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum; omnibus arboribus longè latèque in finibus Massiliensium excisis et convectis, aggerem novi generis atque inauditum, ex lateritiis duobus muris, senûm pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æquâ ferè latitudine, atque ille congestus ex materiâ fuerat agger. Ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint. Et quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesque luto integun-

NOTES.

1 *Puncto temporis interiit.*] Perished in a moment.

tur. Sub tecto miles, dexterâ ac sinistrâ muro tectus, adversus pluteî objectu, operi quæcunque usui sunt, sine periculo supportat. Celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertiâ et virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussâ, in muro relinquuntur.

XVI. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperâssent, paucorum dierum operâ et labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus, noceri posset; eodemque exemplo sentiunt totam urbem, quâ sit aditus ab terrâ, muro, [1] turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset: quum penè inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur; suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire: parique conditione è muro ac turribus bellandi datâ, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt.

XVII. M. Varro in ulteriore Hispaniâ initio, cognitis iis rebus, quæ sunt in Italiâ gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissimè de Cæsare loquebatur, "Præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem, cum Cæsare intercedere; neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret: quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciæ." Hæc omnibus ferebat sermonibus; neque se in ullam partem movebat. Postea verò, quum Cæsarem ad Massiliam distineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectatione, et consentire omnem citeriorem Provinciam, quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit: atque hæc ad eum latiùs atque inflatiùs Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunæ movere cœpit.

XVIII. Delectum habuit totâ provinciâ: legionibus completis II, cohortes circiter XXX alarias addidit; frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret. Naves longas X [2] Gaditanis, ut facerent, imperavit: complures præterea [3] Hispali faciendas curavit: pecuniam omnem omniaque ornamenta ex Fano Herculis in oppidum Gades contulit. Eò VI cohortes, præsidii caussâ, ex provinciâ misit: Caiumque Gallonium, equitem Romanum,

NOTES.

1 *Turribusque circumiri posse.*] Some read, *Turribusque circumveniri posse.*

2 *Gaditanis.*] The ancient inhabitants of the celebrated commercial city of Cadiz, in Spain.

3 *Hispali.*] The town inhabited by these people is now called Seville.

familiarem Domitii, qui eò procurandæ hæreditatis caussâ venerat missus â Domitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia privata et publica in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit, "adversa Cæsarem prœlia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse. Hæç se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse." Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ, sibi ad rempublicam administrandam [1] HS CXC, et argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia, polliceri [2] coëgit. Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat: qui verba atque orationem adversus rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaque eò deducebat, et judicia in privatos reddebat; provinciam omnem in sua et Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispaniâ, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum II legionibus Gades conferret; naves, frumentumque omne, ibi contineret. (Provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat.) [3] In insulâ, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur; tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quòd magna esse Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provinciâ sciebat.

XIX. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno pleb. ipse cum equitibus DC magnis itineribus progreditur: edictumque præmittit, ad quam diem magistratus principesque omnium civitatum sibi esse præstò [4] Cordubæ vellet. Quo edicto totâ provinciâ pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem senatûs Cordubam mitteret: nullusve civis Romanus paullò notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubæ conventus per se portas Varroni clausit; custodias vigiliasque in muro turribusque disposuit. Cohortes II, quæ [5] Colonicæ appellabantur, quum eò casu venissent, tuendi oppidi caussâ apud se retinuit. Iisdem diebus [6] Carmonenses, quæ est longè firmissima totius provinciæ civitas, deductis III in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes ejecit, portasque præclusit.

XX. Hoc verò magìs properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet, ne itinere aut transjectu intercluderetur. [7] Tan-

NOTES.

1 *HS CXC.*] *Centies et nonagies sestertium.* About six hundred thousand dollars.

2 *Coëgit.*] In many editions, *cogit.*

3 *In insulâ.*] The island, on which the city of Gades stood.

4 *Cordubæ.*] The city of Cordova, in Spain.

5 *Colonicæ.*] So called on account of the soldiers composing them, being selected from among the husbandmen.

6 *Carmonenses.*] The town these people inhabited, is now called Carmona, in Andalusia.

7 *Tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progresso.*]

ta ac tam secunda in Cæsarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progresso ei paullò longiùs litteræ à Gadibus redduntur; "simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Cæsari servarent. Hôc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut suâ sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus: si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hôc timore adductum Gallonium, Gadibus excessisse." His cognitis rebus, altera ex II. legionibus, quæ [1] Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante et inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro et porticibus sine meleficio consedit. Quod factum adeò ejus conventûs cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum itinere converso, sese Italicam venturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum verò, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, " paratum se esse, legionem, cui jusserit, transdere." Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic transdi jubet. Transditâ legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum publicis rationibus, cum fide, quod penes eum est pecuniæ, transdit: et, quod ubique habeat frumenti, ac navium, ostendit.

XXI. Cæsar, habitâ concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit: civibus Romanis quòd oppidum in suâ potestate studuissent habere; Hispanis, quòd præsidia expulissent; Gaditanis, quòd conatus adversariorum infregissent, seseque in libertatem vindicâssent; tribunis militum centurionibusque, qui eò præsidii caussâ venerant, quòd eorum consilia suâ virtute confirmâssent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberiùs locutos hanc pœnam tulisse cognoverat; tributis quibusdam publicis privatisque præmiis: reliquos in posterum bonâ spe complet; biduumque Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur: pecunias monumentaque, quæ ex Fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet; provinciæ Q. Cassium præficit, huic IV legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant. Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius ferè citerioris provinciæ legationes Cæsaris adventum exspectabant. Eâdem ratione privatim ac publicè quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, seseque Dictatorem dictum à M. Lepido prætore, cognoscit.

XXII. Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prœlio navali superati, crebris eruptionibus

NOTES.

Scaliger reads, *Tantâ ac tam secundâ in Cæsarem voluntate provinciæ, progresso ei.*

1 *Vernacula.*] That is composed of national soldiers.

fusi, gravi etiam pestilentiâ conflictati, ex diutinâ conclusione, et mutatione victûs, (panico enim vetere atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant) dejectâ turri, labefactâ magnâ parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognitâ Massiliensium voluntate, navibus III comparatis, ex quibus II familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ jussu Bruti consuetudine quotidianâ ad portum excubabant, sublatis anchoris, sequi cœperunt. Ex iis unum, ipsius navigium, contendit, et fugere perseveravit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo, perterrita concursu nostrarum navium, sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu navalibusque educunt: [1] pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine et vetustate, quàm pro meritis in se civitatis, conservans, II ibi legiones præsidio relinquit; cæteras in Italiam mittit; ipse ad urbem proficiscitur.

XXIII. Iisdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Siciliâ, et jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, II legiones ex IV, quas à Cæsare acceperat, et D equites transportabat: biduoque et noctibus III navigatione consumptis, appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à [2] Clupeis passuum XXII millia, habetque non incommodam [æstate] stationem, et duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius, cum X longis navibus, ad Clupeam præstolans, (quas naves, [3] Uticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli caussâ curaverat) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat; appulsâque ad proximum littus trireme constratâ, et in littore relictâ, pedibus [4] Adrumetum profugerat. Id oppidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naves ejus fugâ Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus quæstor navibus XII, quas præsidio onerariis navibus Curio ex Siciliâ eduxerat, postquam relictam in littore navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit.

XXIV. Curio [5] Marcum Uticam navibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur; biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relin-

NOTES.

1 *Pecuniam ex publico transdunt.*] They give up the money, in the public treasury.

2 *Clupeis.*] The town inhabited by these people was situated near Carthage.

3 *Uticæ.*] This town stood in the vicinity of the present Porto Farino, in Tunis.

4 *Adrumetum.*] The situation of this town is not well ascertained.

5 *Marcum.*] M. Rufus above mentioned.

quit: ipse cum equitatu antecedit ad [1] castra exploranda Corneliana: quòd is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est jugum directum, eminens in mare, utrâque ex parte præruptum atque asperum, sed paullò tamen leniore fastigio ab eâ parte, quæ ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab Uticâ paullò ampliùs passuum mille. Sed hôc itinere est fons, quo mare succedit. Longè latèque is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, VI millium circuitu in oppidum perveniet.

XXV. Hôc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro oppidoque conjuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita naturâ loci, unâ ex parte ipso oppido Uticâ, alterâ theatro, quod est ante oppidum; substructionibus ejus operis maximis, aditu ad castra difficili et angusto. Simul animadvertit multa undique portari atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultûs timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. Eodemque tempore his rebus subsidio DC equites Numidæ ex oppidio, peditesque CD mittuntur à Varo; quos auxilii caussâ rex Juba, paucis diebus ante Uticam miserat. Huic et paternum hospitium cum Pompeio, et simultas cum Curione intercedebant; quòd tribunus plebis legem promulgaverat, quâ lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter se. Neque verò primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronunciari onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Uticam numero circiter CC, "se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Corneliana [2] vela direxisset." Quâ pronunciatione factâ, temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, et, quò imperatum est, transeunt. Quæ res omnium rerum copiâ complevit exercitum.

XXVI. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque universi exercitûs conclamatione Imperator appellatur. Postero die Uticam exercitum ducit, et propè oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque [3] ab rege missa Uticam venire: eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur; et è vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitiate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur. Ipse celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit. Equites committunt prœlium: et priùs quàm planè legiones explicari et consistere possent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quòd nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatuque omni ferè incolumi, quòd se per li-

NOTES.

1 *Castra exploranda Corneliana.*] This was the place of Cornelius Scipio's encampment in the Punic war.

2 *Vela direxisset.*] Should sail.

3 *Ab rege missa.*] Namely, Juba.

tora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

XXVII. Proximâ nocte centuriones Marsi II ex castris Curionis, cum manipularibus suis XXII, ad Attium Varum perfugiunt. Ii, seu verè, quam habuerant, opinionem perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt, (nam quæ volumus, et credimus libenter, et, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus;) confirmant quidem certè totius exercitûs animos alienos esse à Curione: maximè opus esse in conspectu exercitum venire, et colloquendi dare facultatem. Quâ opinione adductus Varus, postero die manè legiones ex castris educit. Facit idem Curio: atque unâ valle non magnâ interjectâ, suas uterque copias instruit.

XXVIII. Erat in exercitu Vari Sext. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii supra demonstratum est. Hic, dimissus à Cæsare, in Africam venerat: legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeò ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines, manipulique constarent. Hanc nactus appellationis caussam Quinctilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, "ne primi sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eâdem essent usi fortunâ, eademque in obsidione perpessi: neu pro iis pugnarent, à quibus in contumeliâ perfugæ appellarentur." His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab suâ liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. Hac habitâ oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas uterque copias reducit.

XXIX. At in castris Curionis magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. Unusquisque enim opiniones fingebat; et ad id quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transdiderat, plures auctores ejus rei videbantur. [[1] Civile bellum: genus hominum; quod liceret liberè facere, et sequi quod vellet. Legiones eæ, quæ paullò antè apud adversarios fuerant (nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo) qua offerrentur, municipia etiam adversis partibus conjuncta. Neque enim ex Marsis Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis; commilitonesque nonnulli graviores sermones militum vulgò duriùs accipiebant. Nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.]

XXX. Quibus de caussis, concilio convocato, de summâ rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ "conandum omnibus modis, castraque Vari oppugnanda" censerent; quòd, hujusmodi militum consi-

NOTES.

1 *Civile bellum*, &c.] This passage, from *Civile* *llum* to *Quibus de caussis*, appears full of inaccuracies.

liis, otium maximè contrarium esse arbitrarentur. Postremò "præstare" dicebant, "per virtutem in pugnâ belli fortunam experiri, quàm desertos, et circumventos à suis, gravissimum supplicium pati." Porrò erant, qui censerent "de tertiâ vigilâ in castra Corneliana recedendum; ut, majore spatio temporis interjecto, militum mentes sanarentur; simul si quid gravius accidisset, magnâ multitudine navium et tutiùs et faciliùs in Siciliam receptus daretur."

XXXI. Curio utrumque improbans consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse" dicebat: "hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Quâ enim," inquit, "fiduciâ et opere, et naturâ loci munitissima castra expugnari posse confidimus? Aut verò quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? Quasi non et felicitas rerum gestarum, exercitûs benevolentiam imperatoribus, et res adversæ odia concilient. Castrorum autem mutatio, quid habet nisi turpem fugam, et desperationem omnium, et alienationem exercitûs? Nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quòd illis licentiam timor augeat noster studia diminuat. Quod si jam," inquit, "hæc explorata habemus, quæ de exercitûs alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certè minora opinione esse confido: [1] quantò hæc dissimulari, et occultari, quàm per nos confirmari, præstat? An non utì corporis vulnera, ita exercitûs incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut mediâ nocte proficiscamur, addunt: quò majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. Namque hujusmodi res aut pudore aut metu tenentur; quibus rebus nox maximè adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia priùs experienda arbitror: magnâque ex parte jam me unà vobiscum de re judicium facturum confido."

XXXII. Dimisso concilio, [2] concionem advocat militum; commemorat, "quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar, ut magnam partem Italiæ, beneficio atque auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim, vestrumque factum," inquit, "omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine caussâ et Cæsar amicissimè de vobis, et illi gravissimè judicaverunt. Pompeius enim, nullo prœlio pulsus, vestri facti prejudicio demotus, Italiâ excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsunt qui vos hortentur, ut à nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quàm uno

NOTES.

1 *Quantò hæc dissimulari et occultari.*] Some read, *Quantò hæc dissimulare et occultare.*

2 *Concionem.*] This was an assembly of all the soldiers; whereas the *concilium* consisted only of the principal officers.

tempore et nos circumvenire, et vos nefario scelere obstringere? Aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quàm ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere judicant? in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perîsse existimant? An verò in Hispaniâ res gestas Cæsaris non audîstis? duos pulsos exercitus? [1] duos superatos duces? [2] duas receptas provincias? hæc acta diebus XL, quibus in conspectu adversariorum venerit Cæsar. An qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? Vos autem, incertâ victoriâ Cæsarem secuti, dijudicatâ jam belli fortunâ victum sequamini, quum vestri officii præmia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos à vobis dicunt, et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? Nonne extremam pati fortunam paratos projecit ille? Non sibi, clam vobis, salutem fugâ petivit? Non, proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit? Quum, projectis fascibus, et deposito imperio, privatus et captus ipse in alienum venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut, eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis et capitis diminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis; qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc et meâ voluntate et vestrâ exspectatione leviora. Sed tamen sui laboris milites semper, eventu belli, præmia petiverunt, qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis: Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque, cur prætercam? An pœnitet vos, quòd salvum atque incolumem exercitum, nullâ omnino nave desideratâ, transduxerim? quòd classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quòd bis per biduum equestri prœlio superaverim? quòd ex portu sinuque adversariorum, CC naves onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus comeatu juvari possint? Hâc vos fortunâ, atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui: vos me Imperatoris nomine appellavistis. Cujus si vos pœnitet, vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini."

XXXIII. Quâ oratione permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. Discedentem verò ex concione universi cohortantur, "magno sit animo, neu dubitet prœlium committere, et suam fidem virtutemque experiri." Quo facto, commutatâ omnium voluntate et opinione, consensu summo constituit Curio, quum primùm sit data potestas, prœ-

NOTES.

1 *Duos superatos duces.*] Namely, Afranius and Petreius.

2 *Duas receptas provincias.*] These were the two Spanish provinces.

lio rem committere. Postero die productos, loco eodem quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat.

XXXIV. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magna, at difficili et arduo adscensu. Hanc uterque, si adversariorum copiæ transire conarentur, exspectabat; quo æquiore loco prœlium committeret. Simul à sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, et unà levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, et duas Marrucinorum cohortes, mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt: sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab iis, qui unà procurrerant, levis armaturæ, circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies, suos fugere et concìdi videbat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Siciliâ duxerat, quòd magnum habere usum in re militari sciebat: "Perterritum," inquit, "hostem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoriâ tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmâssent, sequi sese jubet, et præcurrit ante omnes: adeòque erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati à suis, primi non facilè eniterentur. Sed præoccupatus animus Attianorum militum timore et fugâ et cæde suorum, nihil de resistendo cogitabat; omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque priùs quàm telum adjici posset, aut nostri propiùs accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit.

XXXV. Quâ in fugâ Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magnâ voce Varum nomine appellans requirebat; utì unus esse ex ejus militibus, et monere aliquid velle ac dicere videretur. Ubi ille sæpius appellatus adspexit, ac restitit; et quis esset, aut quid vellet, quæsivit; humerum apertum gladio appetit; paullùmque abfuit, quin Varum interficeret. Quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit: Fabius, à proximis militibus circumventus, interficitur; [1] ac fugientium multitudine ac turbâ portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quàm in prœlio aut fugâ intereunt. Neque multùm abfuit, quin etiam castris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderunt. Sed quum loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebat; quòd ad prœlium egressi Curionis milites, iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus; ex numero adversariorum circiter DC interfectis, ac mille vulneratis: qui omnes discessu Curionis, multique

NOTES.

1 *Ac fugientium multitudine.*] Some read, *hàc fugientium multitudine.*

præterea, per simulationem vulnerum, ex castris in oppidum, propter timorem, sese recipiunt. Quâ re animadversâ, Varus, et terrore exercitûs cognito, [1] buccinatore in castris, et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertiâ vigiliâ silentio exercitum in oppidum reducit.

XXXVI. Postero die Curio Uticam obsidere, et vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diuturnitate otii; Uticenses, pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis, illi amicissimi; conventus, qui ex variis generibus constaret: terror ex superioribus prœliis magnus. Itaque de deditione omnes palam loquebantur, et cum P. Attio agebant, ne suâ pertinaciâ omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur, nuncii præmissi ab rege Jubâ venerunt; qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, et de custodiâ ac defensione urbis hortarentur: quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

XXXVII. Nunciabantur hæc eadem Curioni; sed aliquandiu fides fieri non poterat: tantam habebat suarum rerum fiduciam. Jamque Cæsaris in Hispaniâ res secundæ in Africam nunciis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se regem nisurum existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minùs v et xx millibus longè ab Uticâ ejus copias abesse: relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit; statimque in Siciliam misit, utì II legiones, reliquusque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, naturâ, et loci munitione, et maris propinquitate, et aquæ et salis copiâ; cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eò congesta. Non materia, multitudine arborum; non frumentum, cujus erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias exspectare, et bellum ducere parabat.

XXXVIII. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Jubam revocatum finitimo bello, et controversiis [2] Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam ejus præfectum cum mediocribus copiis missum, Uticæ appropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat, et prœlio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus, equitatum omnem primâ nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequebantur, et VI millium passuum intervallo à Saburâ consederat. Equites missi nocte iter conficiunt. Imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim, quâdam barbarâ consuetudine, nullis ordinibus, passim consederant. Hos op-

NOTES.

1 *Buccinatore.*] This was the person, who sounded the signals for the watches.

2 *Leptitanorum.*] The town inhabited by these people, is now called Lebeda, in Tripoli.

pressos somno et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt. Multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt.

XXXIX. Curio cum omnibus copiis quartâ vigiliâ exierat, cohortibus v castris præsidio relictis. Progressus millia passuum VI, equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quærit, quis castris ad Bagradam præsit? Respondent, Saburam. Reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximaque respiciens signa, "Videtisne," inquit, "milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem; exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt. Proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis vestris, et de referendâ gratiâ, cogitare incipiamus." Erant per se magna, quæ gesserant equites; præsertim quum eorum exiguus numerus cum tantâ multitudine Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipsis inflatiùs commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter prædicant. Multa præterea spolia præferebantur. Capti homines, equitesque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese; iterque accelerat, ut quam maximè ex fugâ perterritos adoriri posset. At illi, itinere totius noctis confecti, subsequi non poterant; atque alii alio loco resistebant. Ne hæc quidem res Curionem [1] ad spem morabatur.

XL. Juba, certior factus à Saburâ de nocturno prœlio, II millia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suæ custodiæ caussâ circum se habere consueverat, et peditum eam partem, cui maximè confidebat, Saburæ submittit. Ipse cum reliquis copiis, elephantisque XL, lentiùs subsequitur; suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit: atque his imperat, ut simulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant: sese, quum opus esset, signum prœlii daturum, et, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio, ad superiorem spem additâ præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis quum longiùs esset progressus, confecto jam labore exercitu, XVI millium spatio, consistit. Dat signum suis Sabura, aciem constituit, et circumire ordines, atque hortari incipit. Sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit.

XLI. Non deest negotio Curio; suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis et labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat: sed ii erant numero CC; reliqui in itinere substiterant. Hi quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. Sed

NOTES.

1 *Ad spem morabatur.*] Scaliger reads, *ab spe morabatur.*

neque longiùs fugientes prosequi, nec vehementiùs equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, et aversos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant: rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant, et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordinesque servare; neque procurrere, et casum subire, tutum videbatur. Hostium copiæ, summissis ab rege auxiliis, crebrò augebantur. Nostris vires lassitudine deficiebant. Simul ii, qui vulnera acceperant; neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quòd tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi, de suâ salute desperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere consueverunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctûs.

XLII. Curio, ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit; unam, ut in miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere universos, atque eò inferri signa jubet. Hos quoque præoccupat missus à Saburâ equitatus. Tum verò ad summam desperationem nostri perveniunt: et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fugâ salutem petat, atque in castra contendat: et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam, amisso exercitu, quem à Cæsare fidei suæ commissum acceperit, se in ejus conspectum reversurum, confirmat; atque ita prœlians interficitur. Equites perpauci ex prœlio se recipiunt. Sed ii, quos ad novissimum agmen, equorum reficiendorum caussâ, substitisse demonstratum est, fugâ totius exercitûs procul animadversâ, sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XLIII. His rebus cognitis, M. Rufus quæstor, in castris relictus à Curione, cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant, atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur: magistrisque imperavit navium, ut primo vespere omnes scaphas ad littus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse copias Jubæ dicerent, alii cum legionibus instare Varum, jamque se pulverem venientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat: alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga navium onerariarum magistros incitabat. Pauci [1] lenunculi ad officium imperiumque conveniebant. Sed tanta erat completis littoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propiùs adire tardarentur.

NOTES.

1 *Lenunculi.*] A small vessel used by fishermen.

XLIV. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresque familiæ, qui aut gratiâ aut misericordiâ valerent, aut naves adnare possent, recepti, in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquæ copiæ, missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt. Quorum cohortes militum Juba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici jussit: paucos electos in regnum remisit. Cùm Varus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet; ipse equo in oppidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, et Licinius Damasippus; paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ constituit atque imperavit: diebusque pòst paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.[1]

NOTES.

1 There appears to be something wanting to complete this book, and make it correspond with the commencement of the third.

DE BELLO CIVILI.

LIBER III.

ARGUMENT.

Cæsar, leaving Rome, arrives at Brundusium; from whence he sails for Greece. Cæsar sends an embassy to Pompey to treat of peace. He takes Oricum, Appollonia and several other towns. Negociations for peace take place, between Cæsar and Pompey; but fail of success. Libo, a partizan of Pompey, blockades the port of Brundusium, with a fleet; but is forced by Antony to withdraw. Antony and Kalenus, leaving Brundusium, form a junction with Cæsar. Cæsar besieges Pompey in Dyrrhachium. He is there worsted by Pompey, and forced to raise the siege. He retires to Thessaly; where the battle of Pharsalia takes place, in which he completely routes and disperses Pompey's army. Pompey flies to Egypt. He is there slain. Cæsar, following, arrives at Alexandria; where he is involved in a new war.

I. [1] DICTATORE habente comitia Cæsare, consules creantur Julius Cæsar et P. Servilius. Is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, [2] quum fides totâ Italiâ esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur; constituit, ut arbitri daren-

NOTES.

1 *Dictatore.*] This officer was chosen by the consuls, only on particular occasions, and in times of great danger. His power was almost absolute in all cases.

2 *Quum fides totâ Italiâ esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur.*] As credit was in a very low state, in all Italy; and debts contracted remained unpaid.

tur: per eos fierent æstimationes possessionum et rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus transderentur. Hoc et ad timorem [1] novarum tabularum tollendum minuendumque, qui ferè bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimavit. Item, prætoribus, tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitûs Pompeiâ lege damnatos, illis temporibus, quibus in urbe præsidia legionum Pompeius habuerat, (quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta) in integrum restituit, qui se illi initio civilis belli obtulerant, si suâ operâ in bello uti vellet; perinde æstimans ac si usus esset, quoniam suî fecissent potestatem. Statuerat enim hos priùs judicio populi debere restitui, quàm suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referendâ gratiâ, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur.

II. His rebus, et [2] feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiundis, XI dies tribuit, dictaturâque se abdicat, et ab urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. Eò legiones XII, equitatum omnem venire jusserat. Sed tantum navium reperit, ut angustè XX millia legionariorum militum, et DC equites transportare possent. Hoc unum ([3] inopia navium) Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eæ ipsæ copiæ hoc infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispaniâ magnum numerum diminuerat, et gràvis autumnus in Apuliâ circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ et Hispaniæ regionibus omnem exercitum valetudine tentaverat.

III. Pompeius annuum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam [4] ex Asiâ, [5] Cycladibusque insulis, [6] Corcyrâ, [7] Athenis, [8] Ponto, [9] Bithyniâ, [10] Syriâ, [11] Ciliciâ, [12] Phœnice, et Ægypto classem coëgerat, magnam omnibus lo-

NOTES.

1 *Novarum tabularum.*] This corresponds with our bankrupt or insolvent laws. By it the creditor was freed from his debts or imprisonment.

2 *Feriis Latinis.*] These were holidays first appointed by Tarquin, to be observed for one day. After the expulsion of the kings, they were continued for two, three, four, and, at last, six days. The *feriæ latinæ* were always celebrated by the consuls, previous to their setting out for their provinces.

3 *Inopia navium.*] These words appear to have crept, from the margin, into the text.

4 *Ex Asiâ.*] The part of Asia commonly called Asia Minor is here implied.

5 *Cycladibusque.*] These islands are situated in the Archipelago.

6 *Corcyrâ.*] This island is now called Corfu. It is situated in the Mediterranean sea, near Albania.

7 *Athenis.*] The celebrated city of Athens, in Greece.

8 *Ponto.*] This was a kingdom situated in the vicinity of the Euxine or Black Sea.

9 *Bithyniâ.*] A kingdom of Asia, situated in that part of Asia, now possessed by the Turks.

10 *Syriâ.*] This country of Asia still retains its ancient name.

11 *Ciliciâ.*] Now called Caramania. It is situated in Turkey in Asia.

12 *Phœnice.*] The north western, or maritime part of Palestine.

cis ædificandam curaverat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusque omnibus, et [1] dynastis, et [2] tetrarchis, et liberis [3] Achaiæ populis pecuniam exegerat; magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat.

IV. Legiones effecerat civium Romanorum IX, V ex Italiâ, quas transduxerat, unam ex Siciliâ veteranam, quam, factam ex duabus, gemellam appellabat; unam ex [4] Cretâ et [5] Macedoniâ, ex veteranis militibus, qui dimissi à superioribus imperatoribus in iis provinciis consederant; II ex Asiâ, quas Lentulus conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex [6] Thessaliâ, [7] Bœotiâ, Achaiâ, [8] Epiroque, supplementi nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has exspectabat cum Scipione ex Syriâ legiones II: sagittarios ex Cretâ, [9] Lacedæmone, Ponto, atque Syriâ, reliquisque civitatibus, III millia numero habebat: funditorum cohortes VI: mercenarias II: equites VII millia: ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex [10] Cappadociâ: ad eundem numerum Cotus ex [11] Thraciâ, dederat, et Sadalem filium miserat. Ex Macedoniâ CC erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute: D ex Gabinianis [12] Alexandriâ, Gallos Germanosque quos ibi A Gabinius præsidii caussâ apud regem Ptolemæum reliquerat: Pompeius filius cum classe adduxerat DCCC quos ex servis suis pastorumque suorum coëgerat: CCC Tarcundarius Castor, et Donilaus ex Gallo-Græciâ dederant; horum alter unà venerat, alter filium miserat: CC ex Syriâ à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant; in his plerique [13] hippotoxotæ. Huc [14] Dardanos, [15] Bessos, partim mercenarios, partim Imperio aut gratiâ comparatos, item Macedonas, Thessalos, et reliquarum gentium et civitatum adjecerat; atque eum, quem suprà demonstravimus, numerum expleverat.

NOTES.

1 *Dynastis.*] These were governors of provinces.

2 *Tetrarchis.*] These were governors of the fourth part of a country.

3 *Achaiæ.*] Acaia was situated in the Peloponnesus of ancient Greece, or what is now called Morea.

4 *Cretâ.*] An island in the Mediterranean sea now called Candia.

5 *Macedoniâ.*] It now constitutes the northern part of Turkey in Europe.

6 *Thessaliâ.*] A state of ancient Greece.

7 *Bœotiâ.*] This was also a state of ancient Greece.

8 *Epiro.*] Epirus was situated along the gulf of Venice. It included a part of the Turkish province now called Albania.

9 *Lacedæmone.*] A celebrated state of Greece. It was situated in that part of Greece, now called Morea.

10 *Cappadociâ.*] This country was situated, in that part of Asia, now called Natolia.

11 *Thraciâ.*] It is now called Romania. Constantinople is situated in it.

12 *Alexandriâ.*] The capital of Egypt.

13 *Hippotoxotæ.*] Archers on horseback.

14 *Dardanos.*] The country, inhabited by these people, now forms a part of Ratzia and Servia.

15 *Bessos.*] The ancient inhabitants of the Turkish province of Bosnia.

V. Frumenti vim maximam ex Thessaliâ, Asiâ, Ægypto, Cretâ, [1] Cyrenis, reliquisque regionibus comparaverat. Hiemare Dyrrhachii, [2] Apolloniæ, omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet. Ejus rei caussâ omni orâ maritimâ classem disposuerat. Præerat Egyptiis navibus Pompeius filius; Asiaticis, D. Lælius et C. Triarius; Syriacis, C. Cassius: [3] Rhodiis, C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaïcæ classi, Scribonius Libo et M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat: Ad hunc summa imperii respiciebat.

VI. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites; "quoniam propè ad finem laborum ac periculorum esset perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italiâ relinquerent: ipsi expediti naves conscenderent, quo major numerus militum posset imponi; omniaque ex victoriâ et ex suâ liberalitate sperarent." Conclamantibus omnibus, "imperaret quod vellet; quodcunque imperavisset, se æquo animo esse facturos;" pridie Non Januar. naves solvit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus VII. Postridie terram attigit; [4] Cerauniorum saxa inter et alia loca periculosa, quietam nactus stationem: et portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur, ad eum locum qui appellatur [5] Pharsalus, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit.

VII. Erat [6] Orici Lucretius Vespillo, et Minucius Rufus, cum Asiaticis navibus XVIII; quibus jussu D. Lælii præerant: M. Bibulus cum navibus CX Corcyræ. Sed neque ii sibi confisi ex portu prodire sunt ausi; quum Cæsar omnino XII naves longas præsidio duxisset, in quibus erant constratæ IV. neque Bibulus, impeditis navibus, dispersisque remigibus, satìs maturè occurrit, quòd priùs ad continentem visus est Cæsar, quàm de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

VIII. Expositis militibus, naves eâdem nocte Brundisium à Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones equitatusque transportari possent. Huic officio præpositus erat Fusius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. Sed seriùs à terrâ provectæ naves, neque usæ nocturnâ aurâ, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; et nactus circiter XXX, in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundiâ erupit, omnesque incendit; eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine pœnæ

NOTES.

1 *Cyrenis.*] This was a Grecian colony planted in Africa.

2 *Apolloniæ.*] A town of Macedonia.

3 *Rhodiis.*] The inhabitants of an island in the Mediterranean Sea, which still retains its ancient name.

4 *Cerauniorum.*] These were situated in Epirus.

5 *Pharsalus.*] Some read, *Palæste.*

6 *Orici.*] A town of Epirus.

reliquos deterrere sperans. Hôc confecto negotio, à [1] Salonis ad Orici portum stationes, littoraque omnia longè lateque classibus occupavit; custodiisque diligentiùs dispositis, ipse gravissimâ hieme in navibus excubabat, neque illum laborem aut munus despiciens, [2] neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum venire posset.

IX. Sed post discessum Liburnarum, ex [3] Illyrico M. Octavius, cum iis quas habebat navibus, Salonas pervenit: ibique concitatis [4] Dalmatis, reliquisque barbaris, [5] Issam à Cæsaris amicitiâ avertit: conventum Salonis, quum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum et loci naturâ et colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt: et, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt: [6] servosque omnes puberes liberaverunt; et præsectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognitâ sententiâ, Octavius quinis castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere cœpit. Illi, omnia perpeti parati, maximè à re frumentariâ laborabant. Quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: et longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur: ipsi, manu factâ, cum iis quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, et quarta, et deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt; et, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hiems appropinquabat; et, tantis detrimentis acceptis, Octavius desperatâ oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

X. Demonstratum est L. Vibullium Rufum, Pompeii præfectum bis in potestatem pervenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum; semel ad Corfinium, iterum in Hispaniâ. Hunc pro suis beneficiis Cæsar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: " debere utrumque pertinaciæ finem

NOTES.

1 *Salonis.*] The inhabitants of a town of Dalmatia, which still retains its ancient name.

2 *Neque subsidium,* &c.] This passage appears inaccurate.

3 *Illyrico.*] A country situated round the Gulf of Venice.

4 *Dalmatis.*] The country, inhabited by these people, retains its ancient name. It is situated along the Gulf of Venice.

5 *Issam.*] This island is now called Lissa.

6 *Servosque omnes puberes liberaverunt.*] This was done in order to make soldiers of them; for among the Romans, no slave was permitted to become a soldier.

facere, et ab armis discedere, neque ampliùs fortunam periclitari: satis esse magna utrinque incommoda accepta, quæ pro disciplinâ et præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. Illum ab Italiâ expulsum, amissâ Siciliâ, et Sardiniâ, duabusque Hispaniis, et cohortibus in Italiâ atque Hispaniâ civium Romanorum c atque xxx: se, morte Curionis, et detrimento Africani exercitûs tanto, militumque deditione ad Corcyram. Proinde sibi ac reipubl. parcerent, quantumque in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento: hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, et pares ambo viderentur: si verò alteri paullum modò tribuisset fortuna; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur; neque fore æquâ parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ à senatu et à populo peti debere: interea et reipubl. et ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum: depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatûsque judicio fore utrumque contentum. Hæc quò faciliùs Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum."

XI. Vibullius, his expositis à Cæsare, non minùs necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, utì ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideò, continuato et nocte et die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit; ut adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in [1] Candaviâ, iterque ex Macedoniâ in hiberna, Apolloniam, Dyrrhachiumque habebat: sed, re novâ perturbatus, majoribus itineribus Apollonium petere cœpit, ne Cæsar, oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quò quum venisset, L. Torquatus, qui jussu Pompeii oppido præerat, præsidiumque ibi [2] Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum adscendere atque arma capere jubet. Illi autem quum se contra imperium populi Romani pugnaturos esse negarent: oppidani autem suâ sponte Cæsarem recipere conarentur: desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit, et se atque oppidum Cæsari dedit, incolumisque ab eo conservatus est.

XII. Recepto Cæsar Orico, nullâ interpositâ morâ, Apolloniam proficiscitur. Ejus adventu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem atque eam munire, obsidesque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi verò daturos se negare, neque portas consuli præclusuros, neque sibi judicium sumpturos, contrà atque omnis Italia

NOTES.

1 *Candaviâ.*] A district in Macedonia.

2 *Parthinorum.*] The inhabitants of a town in Illyria.

populusque Romanus judicavisset. Quorum cognitâ voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos sequuntur [1] Bullidenses, Amantiani et reliquæ finitimæ civitates, totaque Epirus; et legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur.

XIII. At Pompeius, cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturnisque itineribus contendit. Simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui, quòd properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat, ut penè omnes in Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma projicerent, ac fugæ simile iter videretur. Sed, quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraque metari jussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps [2] Labienus procedit; juratque se eum non deserturum, eundemque casum subiturum, quemcunque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati. Hos tribuni militum centurionesque sequuntur; atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium; ut vigiliis castellisque benè meritæ civitates tutæ essent præsidio: ibique reliquarum ex Italiâ legionum adventum exspectare, et [3] sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius facit; et trans flumen Apsum positis castris, eò copias omnes auxiliaque conduxit.

XIV. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves positis, ut erat præceptum à Cæsare, quantum navium facultatem habebat, naves solvit: paullumque à portu progressus, litteras à Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus littoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. Una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit, quòd erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque à Bibulo expugnata est; qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, et ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, magno casû totius exercitûs salus constitit.

XV. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum; et, sicut mari portubusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terrâ earum regionum prohibebatur. Præsidiis enim dispositis, omnia littora à Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi, potestas fiebat. Erat res in magnâ difficultate: summisque angustiis rerum necessarium premebantur: adeò ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyrâ na-

NOTES.

1 *Bullidenses, Amantiani.*] These were towns of Illyria situated near the sea coast.

2 *Labienus.*] This was the Labienus, who so much distinguished himself, as Cæsar's legate, in Gaul.

3 *Sub pellibus*] In tents.

vibus onerariis supportare: atque uno etiam tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter et æquo animo ferebant: neque sibi nudanda littora et relinquendos portus existimabant. Sed quum essent in quibus demonstravi angustiis, ac se Libo cum Bibulo conjunxisset; loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio et Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat; "velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi ejus facultas detur." Huic addunt pauca rei confirmandæ caussâ, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciæ; atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod afferebant, videbatur; et Cæsarem id summè sciebant cupere; et profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur.

XVI. Cæsar eo tempore cum legione unâ profectus ad recipiendas ulteriores civitates, et rem frumentariam expediendam, quâ angustè utebatur, erat ad [1] Buthrotum, oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior et Murco per litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. Eò quum venisset, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excusat Bibulum, quòd "is iracundiâ summâ erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate et præturâ conceptas: ob eam rem colloquium vitâsse, ne res maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundiâ impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere, propterea quòd de concilii sententiâ summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret." Huc addit pauca de caussâ, et de copiis, auxiliisque suis.

XVII. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit; neque nunc, ut memoriæ prodatur, satìs caussæ putamus. Postulabat Cæsar, ut "legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad inducias pertineret; sic belli rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent; ipse ut aquâ terrâque eos prohiberet: et, si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilominùs tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco." Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere: unum instare de induciis, vehementissimèque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit,

NOTES.

1 *Buthrotum.*] Now called Butrinto. It is situated in Albania.

præsentis periculi atque inopiæ vitandæ caussâ omnem orationem instituisse, neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

XVIII. Bibulus multos dies terrâ prohibitus, et graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, quum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit; sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat, ubi primùm rursus adhibito Libone, et L. Lucceio, et Theophane, quibuscum communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Cæsaris agere instituit; eum, ingressum in sermonem, Pompeius interpellavit, et loqui plura prohibuit. "Quid mihi," inquit, "aut vitâ aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? Cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex quâ profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto." Ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt. Conatus tamen nihilo minùs est aliis rationibus per colloquia de pace agere.

XIX. Inter bina castra Pompeii atque Cæsaris unum flumen tantùm intererat Apsus: crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum, per pactiones colloquentium, transjiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maximè ad pacem pertinere viderentur, ageret; et crebrò magnâ voce pronunciaret, "Liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere? quod etiam [1] fugitivis ab saltu Pyrenæo, prædonibusque licuisset: præsertim ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent." Multa suppliciter locutus, ut de suâ atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus, responsum est ab alterâ parte, "A. Varronem profiteri se alterâ die ad colloquium venturum; atque unà etiam utrinque admodum tutò legati venire, et quæ vellent, exponere possent:" certumque ei rei tempus constituitur. Quò quum esset postero die ventum, magna utrinque multitudo convenit; magnaque erat ejus rei expectatio, atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Quâ ex frequentiâ T. Labienus prodiit: summissâ oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique subitò tela immissa; quæ ille, obtectus armis militum, vitavit. Vulnerantur tamen complures: in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus, "Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest."

NOTES.

1 *Fugitivis ab saltu Pyrenæo,* &c.] Allusion is here made to the people, called *Convenæ.* They were a great annoyance to travellers, and convoys, crossing the Pyrenean mountains.

XX. Iisdem temporibus Romæ, M. Cœlius Rufus prætor, caussâ debitorum susceptâ initio magistratûs tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit: et, si quis appellâsset de æstimatione, et de solutionibus quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderatè jus dicendum existimabat; ut reperiri non posset, à quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, et calamitatem aut propriam suam, aut temporum queri et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras verò tenere possessiones, qui se debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentiæ est? Itaque, qui hoc postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cœlius. Et ab hôc profectus initio, ne frustra ingressus turpem caussam videretur, legem promulgavit, [1] ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur.

XXI. Quum resisteret Servilius consul, reliquique magistratus; et minus opinione suâ efficeret: ad hominum excitanda studia, sublatâ priore lege, duas promulgavit; unam, quâ mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum: impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit: de quibus rebus Servilius consul ad senatum retulit: senatusque Cœlium ab republicâ removendum censuit. Hóc decreto eum consul senatu prohibuit, et concionari conantem de [2] rostris deduxit. Ille ignominiâ et dolore permotus palam se proficisci ad Cæsarem simulavit, clam nunciis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus; atque, eo in Italiam evocato, quòd magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi conjunxit, atque eum in [3] Turinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse quum [4] Casilinum veniret, unoque tempore signa ejus militaria atque arma Capuæ essent comprehensa, familia [5] Neapoli visa, atque proditio oppidi appareret; patefactis consiliis, exclusus Capuâ, et periculum veritus, quòd conventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit, atque eo itinere sese avertit.

XXII. Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, "ea quæ faceret, jussu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent:" quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos quum proficere nihil posset, quibusdam solutis [6] er-

NOTES.

1 *Ut sexies seni dies*, &c.] This passage appears to have been very much corrupted.

2 *Rostris.*] This was the name given to the pulpit, in which orators stood to harangue the people. It was called *Rostra*, because adorned with the beaks of ships taken from the Antiates.

3 *Turinum.*] A district in Italy.

4 *Casilinum.*] Now called Castelluzzo.

5 *Neapoli.*] The present city of Naples.

6 *Ergastulis.*] These were places of

gastulis, [1] Cosam in agro Turino oppugnare cœpit. Eò quum à Q. Pedio prætore cum legione ** lapide ictus esset ex muro, periit: et Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios: ubi, quum quòsdam ejus municipii sollicitaret, equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eò præsidii caussâ missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum et temporum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

XXIII. Libo profectus ab Orico cum classe, cui præerat, navium L, Brundisium venit, insulamque, quæ contra Brundisinum portum est, occupavit; quòd præstare unum locum arbitrabatur, quà necessarius nostris erat egressus, quàm omnium littora ac portus custodiâ clausos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit; et unam frumento onustam abduxit: magnumque nostris terrorem injecit, et noctu militibus et sagittariis in terram expositis, præsidium equitum dejecit; et adeò loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret, "naves reliquas, si vellet, subduci et refici juberet; suâ classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum."

XXIV. Erat eo tempore Antonius Brundisii: qui virtuti militum confisus, scaphas navium magnarum circiter IX cratibus pluteisque contexit; eòque milites delectos imposuit; atque eas in littore pluribus locis separatim disposuit; navesque triremes II, quas Brundisii faciendas curaverat, per caussam exercendorum remigum ad fauces portûs prodire jussit. Has quum audaciùs progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes V ad eas misit. Quæ quum navibus nostris appropinquâssent, nostri veterani in portum refugerunt: illi studio incitati incautiùs sequebantur. Jam ex omnibus partibus subitò Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hostes incitaverunt; primoque impetu unam ex his quadriremem, cum remigibus defensoribusque suis, ceperunt; reliquas turpiter fugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis aquari prohiberentur. Quâ necessitate et ignominiâ permotus Libo, discessit à Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit.

XXV. Multi jam menses transierant; et hiems jam præcipitaverat, neque Brundisio naves legionesque ad Cæsarem veniebant; ac nonnullæ ejus rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur; quòd certè sæpe flaverant venti, quibus necessariò committendum existimabat. Quantoque ejus amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant; et crebris Pompeii litteris castigabantur, "quoniam primò venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedi-

NOTES.

confinement for slaves: where they were forced to turn mills for grinding corn.

1 *Cosam.*] Now called Conza.

rent :" duriùsque quotidiè tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisium ad suos severiùs scripsit, ut nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi, dimitterent, [1] si vel ad littora Apolloniatium cursum dirigerent; quòd eò naves ejicere possent. Hæc à custodiis classium loca maximè vacabant; quòd se longiùs portubus committere non auderent.

XXVI. Illi adhibitâ audaciâ et virtute, administrantibus M. Antonio et Fufio Kaleno, multùm ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti [2] Austrum, naves solvunt, atque alterâ die Apolloniam Dyrrhachiumque prætervehuntur: qui cùm essent ex continenti visi, Q. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit; et quum jam nostri remissiore vento appropinquâssent, idem auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque verò ille ob eam caussam conatu desistebat, sed labore et perseverantiâ nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectosque Dyrrhachium magnâ vi venti nihilo secius sequebatur. Nostri usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si fortè ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur [3] Nymphæum, ultra [4] Lissum millia passuum III, eò naves introduxerunt: (qui portus ab [5] Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus:) leviùsque tempestatis quàm classis periculum æstimaverunt. Quò simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit.

XXVII. Hìc subitam commutationem fortunæ videre licuit. [6] Qui modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque tempore commutato tempestas et nostros texit, et naves Rhodias afflixit, ita ut ad unam constratæ omnes, numero XVI, eliderentur et naufragio interirent; et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conservatos Cæsar domum remisit.

XXVIII. Nostræ naves II tardiùs cursu confecto, in noctem conjectæ, quum ignorarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. Has scaphis minoribusque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare, parabat: simul de deditione eorum agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum alterá navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat; al-

NOTES.

1 *Si vel ad littora Apolloniatium cursum dirigerent.*] Som read, *Si vel ad littora Apolloniatium cursum dirigere, atque eò.*

2 *Austrum.*] The south wind.

3 *Nymphæum.*] A promontory in Macedonia.

4 *Lissum.*] Now called Alessio. It is situated in Turkish Dalmatia.

5 *Africo.*] The wind blowing from Africa.

6 *Qui.*] Namely Cæsar's men.

tera ex veteranâ paullò minùs ducentis [se compleverat.] Hìc cognosci licuit quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti, et salo nauseâque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti, contra religionem jurisjurandi, in ejus conspectu crudelissimè interficiuntur. At veteranæ legiones milites, item conflictati et tempestatis et sentinæ vitiis, non ex pristinâ virtute remittendum aliquid putaverunt; sed tractandis conditionibus, et simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem ejicere cogunt; ipsi idoneum locum nacti reliquam noctis partem ibi confecerunt, et luce primâ missis ad eos ab Otacillo equitibus, qui eam partem oræ maritimæ asservabant, circiter CD, quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt: et nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt.

XXIX. Quo facto, conventus civium Romanorum qui Lissum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juvit. Otacilius sibi timens, oppido fugit, et ad Pompeium pervenit. [1] Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa, veteranorum III legionum, uniusque [2] tironum, et equitum DCCC, plerasque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi reliquit; hôc consilio, ut, si fortè Pompeius vacuam existimans Italiam, eò transjecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, et quid militum transvexisset.

XXX. Hæc eodem ferè tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt. Nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant: ipsi iter secundum eas terrâ direxerant; sed quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitâque re, diversa sibi ambo consilia capiunt: Cæsar, ut quamprimùm se cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, et, si imprudentes ex insidiis adoriri posset. Eodemque die uterque eorum ex [3] castris stativis à flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clam et noctu, Cæsar palàm atque interdiu. Sed Cæsari circuitu majore iter erat longiùs, adverso flumine, ut vado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit; quò occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos de-

NOTES.

1 *Ex omnibus copiis Antonius.*] *Expositis copiis, Antonius,* as some read, is more accurate, though not so well authorised.

2 *Tironum.*] Of recruits.

3 *Castris stativis.*] A camp occupied by the army for some time.

feruntur. Ille, missis ad Cæsarem nunciis, unum diem sese castris tenuit. Altero die ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit; omnibusque copiis ad [1] Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit.

XXXI. His temporibus [2] Scipio, detrimentis quibusdam circa montem [3] Amanum acceptis, sese Imperatorem appellaverat. Quo facto civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias: item a publicanis suæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, et ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat; equitesque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis, finitimis hostibus [4] Parthis post se relictis, qui paullo antè M. Crassum imperatorem interfecerant, et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syriâ deduxerat: summâque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces audirentur, "sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra civem et consulem arma non laturos;" deductis [5] Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; et confirmandorum militum caussâ, diripiendas iis civitates dedit.

XXXII. Interim acerbissimè imperatæ pecuniæ totâ provinciâ exigebantur. Multa præterea generatim ad avaratiam excogitabantur. In capita singula servorum ac liberorum, tributum imponebatur. [6] Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur. Cujus modò rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non solùm urbibus, sed penè vicis, castellisque singulis cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbissimè crudelissimèque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum provincia, differta præfectis atque exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant. Dictitabant enim, se, domo patriâque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honestâ præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis; quibus in rebus, prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ, eo biennio, multiplicatum, est. Nec minùs ob eam caussam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus, singulasque civitates certæ pecuniæ, imperabantur: mutuasque illas ex S. C. exigi dictitabant; publica-

NOTES.

1 *Asparagium.*] Not known.

2 *Scipio.*] He was governor of Syria.

3 *Amanum.*] A mountain of Syria, now called Scanderona.

4 *Parthis.*] The country, these people inhabited, is now called Persia.

5 *Pergamum.*] Now called Pergamo. It is situated in Natolia.

6 *Columnaria, ostiaria.*] These were taxes exacted for each column and door belonging to a house.

nis, utì in sorte fecerant, insequentis anni vectigal promutuum. Præterea [1] Ephesi à fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, cæterasque ejus Deæ statuas.

XXXIII. Quum in fanum ventum esset, adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litteræ ei redduntur à Pompeio, "mare transîsse cum legionibus Cæsarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniaque posthaberet." His litteris acceptis, quos advocaverat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit; paucisque pòst diebus est profectus. Hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit.

XXXIV. Cæsar, Antonii exercitu conjuncto, deductâ Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ caussâ posuerat: tentandas sibi provincias, longiùsque procedendum existimabat: et, quum ad eum legati venissent ex Thessaliâ, Ætoliâque, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione Tironum, quæ appellabatur XXVII, atque equitibus CC in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum cum cohortibus V, paucisque equitibus in Ætoliam misit. Maximè eos, quòd erant propinquæ regiones, de re frumentariâ, ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, XI, et XII, et equitibus D, in Macedoniam proficisci [2] jubet; cujus provinciæ ab eâ parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur.

XXXV. Ex his Calvisius, primo adventu summâ omnium Ætolorum receptus voluntate, præsidiis adversariorum [3] Calydone et [4] Naupacto [5] rejectis, omni Ætoliâ potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hîc quum essent factiones duæ, variâ voluntate civitatum utebatur. Egesaretus veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus studebat. Petreius, summæ nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Cæsarem enixè juvabat.

XXXVI. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: et, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpissent, nunciatum est adesse Scipionem cum legionibus, magnâ et opinione et famâ omnium. Nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic, nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; et, quum ab eo millia passuum XX abfuisset, subitò se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeò celeriter fecit, ut simul adesse et venire nunciaretur. Et, quo iter expeditius faceret, M. Favonium

NOTES.

1 *Ephesi.*] A city of Asia, much renowned for its temple of Diana.

2 *Jubet.*] Some read *jussit*, which agrees better with the context.

3 *Calydone.*] Now called Ayton. It is situated in Turkey in Europe.

4 *Naupacto.*] Now called Lepanto.

5 *Rejectis.*] In many editions, *dejectis*; and in some, *relictis*.

ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessaliâ dividit, cum cohortibus VIII præsidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri jussit. Eodem tempore equitatus regis Coti ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis [1] Ambraciam versùs iter facere cœpit. At Scipionem, properantem sequi, litteræ sunt consecutæ à M. Favonio, "Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse." Quibus litteris acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitûs pulvis cerneretur, et primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit.

XXXVII. Scipio, in castris stativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii castra fluebat, Haliacmonem, tertio die, primâ luce, exercitum vado transducit; et, castris positis, postero die manè copias ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prœlio decertaret. Sed quum esset inter bina castra campus circiter millium passuum VI, castris Scipionis aciem suam subjecit. Ille à vallo non discedere perseveravit. Attamen, ægrè retentis Domitianis militibus, est factum, ne prœlio contenderetur; et maximè, quod rivus difficilibus ripis castris Scipionis subjectus, progressus nostrorum impediebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi quum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magnâ cum infamiâ castris se continere, qui magnâ exspectatione venisset, temerè progressus, turpem habuit exitum; et noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eandem partem, ex quâ venerat, rediit: ibique propè flumen, edito naturâ loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit: quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari consueverant. Et quum quotidianâ consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii venisset, subitò illi ex insidiis consurrexerunt. Sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam conjectis, nostri duobus amissis, in castra se receperunt.

XXXVIII. His rebus gestis, Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese, angustiis rei frumentariæ adductum, castra movere; vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum

NOTES.

1 *Ambraciam.*] Now called Arta.

III, loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii et cognoscendum præmisit. Qui quum essent progressi, primæque turmæ insidias intravissent, ex fremitu equorum illatâ suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. [1] Nostri, cognitis insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. In his fuit M. Opimius præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt.

XXXIX. Deductis oræ maritimæ præsidiis Cæsar, ut supra demonstratum est, III cohortes Orici, oppidi tuendi caussâ, reliquit, iisque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italiâ transduxerat. Huic officio oppidoque præerat Acilius legatus. Is naves nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, et ad terram deligavit, faucibusque portûs navem onerariam submersam objecit, et huic alteram conjunxit, super quâ turrim effectam ad ipsum introitum portûs opposuit, et militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit.

XL. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersamque navim remulco, multisque contendens funibus, abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis submittens, et reliquis partibus simul ex terrâ scalis, et classe mœnia oppidi tentans, ut adversariorum manus diduceret, labore et multitudine telorum nostros vicit: dejectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex alterâ parte molem tenuit naturalem objectam, quæ penè insulam contra oppidum effecerat: IV biremes, subjectis [2] scutulis, impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. Ita ex utrâque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Asiaticâ classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantiâ importari in oppidum prohibebat; ipse Lissum profectus naves onerarias XXX, à M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit. Lissum expugnare conatus, defendentibus civibus Romanis, qui ejus erant conventûs, militibusque, quos præsidii caussâ miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infectâ inde discessit.

NOTES.

1 *Nostri, cognitis insidiis.*] *Nostri, cognitis hostium insidiis*, as Scaliger reads, by no means agrees with the context.

2 *Scutulis.*] Rollers placed under a heavy body, and forced forward by means of levers, were so called.

XLI. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit, eòdem cum exercitu profectus; et expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat, III die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtaque eum castra posuit; et postridie, eductis omnibus copiis, acie instructâ, decernendi potestatem Pompeio fecit. Ubi eum suis locis se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis magno circuitu, difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quòd omnem commeatum, totiusque belli apparatum is eò contulisset; ut accidit. Pompeius enim primò ignorans ejus consilium, quòd diverso ab eâ regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat. Postea, per exploratores, certior factus; postero die castra movit: breviore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus ut æquo animo laborem ferrent, parvâ parte noctis itinere intermisso, manè Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur; atque ibi castra posuit.

XLII. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit ventis, castra communit. Eò partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asiâ, atque omnibus regionibus quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longiùs bellum ductum iri existimans, et de Italicis commeatibus desperans, quòd tantâ diligentiâ omnia littora à Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Siciliâ, Galliâ, Italiâ, fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ caussâ, L. Canuleium legatum misit: quodque hæ regiones aberant longiùs, locis certis horrea constituit; vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit. Item Lisso Parthinisque, et omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri jussit. Id erat perexiguum, quum ipsius agri naturâ, quòd sunt loca aspera et montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quòd Pompeius hæc providerat, et superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat, frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites comportaverat.

XLIII. Quibus rebus cognitis, Cæsar consilium capit ex loci naturâ. Erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles. Hos primùm præsidiis tenuit; castellaque ibi communit. Inde ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perductâ munitione, circumvallare Pompeium instituit: hæc spectans, quòd angustâ re frumentariâ utebatur; quòdque Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset: simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret: tertiò, ut auctoritatem, quâ ille maximè apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neque audere prœlio dimicare.

XLIV. Pompeius neque à mari Dyrrhachioque discedere volebat; quòd omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prœlio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet, et quam latissimas regiones præsidiis teneret, Cæsarisque copias, quàm maximè posset, distineret. Idque accidit. Castellis enim XXIV effectis, XV millia passuum circuitu amplexus, hôc spatio pabulabatur; multaque erant inter eum locum [1] manu sata, quibus interim jumenta pasceret. Atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, et nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco nostri intrare, atque ipsos à tergo circumvenire possent. Sed illi operibus vincebant; quòd et numero militum præstabant, et interiore spatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum; multique ex nostris vulnerabantur: magnusque incesserat timor sagittarum; atque omnes ferè milites aut ex [2] coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent.

XLV. In occupandis præsidiis magnâ vi uterque utebatur. Cæsar, ut quàm angustissimè Pompeium contineret; Pompeius, ut quàmplurimos colles quàm maximo circuitu occuparet. Crebraque ob eam caussam prœlia fiebant. In his quum legio Cæsaris IX præsidium quoddam occupavisset, et munire cœpisset; huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupavit, nostrosque opere prohibere cœpit: et quum unâ ex parte propè æquum aditum haberet, primùm sagittariis funditoribusque circumjectis, postea levis armaturæ magnâ multitudine missâ, tormentisque prolatis, munitiones impediebat. Neque erat facile nostris uno tempore propugnare et munire. Cæsar, quum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se statuit, et loco excedere. Erat per declive receptus: illi autum hôc acriùs instabant, neque regredi nostros patiebantur, quòd timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse: "Non recusare se, quin nullius usûs Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent indè, quò temerè essent progressæ."

XLVI. Cæsar, receptui suorum timens, crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, et adversas locari; intra hac mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci jussit, locumque in omnes partes

NOTES.

1 *Manu sata.*] Sown or planted. 2 *Coactis.*] Felts.

quàm maximè impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis, legiones reduci jussit. Pompeiani hôc insolentiùs atque audaciùs nostros premere et instare cœperunt; cratesque pro munitione objectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Cæsar, veritus ne non reducti, sed rejecti viderentur, majusque detrimentum caperetur, à medio ferè spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tubâ signum dari, atque in hostes impetum fieri jussit. Milites legionis IX subitò constipati pila conjecerunt; et ex inferiore loco adversùs clivum incitati cursu, præcipites Pompeianos egerunt, et terga vertere coëgerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriique objecti, et institutæ fossæ, magno impedimento fuerunt. Nostri verò, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, V omnino suorum amissis, quietissimè se receperunt, paulloque citra eum locum, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt.

XLVII. Erat nova et inusitata belli ratio, quum tot castellorum numero, tantoque spatio, et tantis munitionibus, et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam, quicunque alterum obsidere conati sunt, perculsos atque infirmos hostes adorti, aut prœlio superatos, aut aliquâ offensione permotos, continuerunt, quum ipsi numero militum equitumque præstarent. Caussa autem obsidionis hæc fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. At contrà integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copiâ abundarent. Quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum supportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliquâ ex parte secundùm cursum haberent. Ipse autem, consumptis omnibus longè latèque frumentis, summis erat in angustiis. Sed tamen hæc singulari patientiâ milites ferebant. Recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispaniâ perpessos, labore et patientiâ maximum bellum confecisse. Meminerant, ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multò etiam majorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. Non illis hordeum quum daretur, non legumina recusabant: pecus verò, cujus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

XLVIII. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admistum lacte multùm inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia: ex hôc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem nostris objectarent, vulgò in eos jaciebant, ut spem eorum minuerunt.

XLIX. Jamque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quòd celeriter se habituros copiam confidebant. Crebròque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, "priùs se cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimissuros." Frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò jumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bonâ, quum angustiis loci, et odore tetro, et multitudine cadaverum, et quotidianis laboribus; insuetos operum, tum aquæ summâ inopiâ [affec-

tos :] omnia enim flumina, átque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat. Atque, ut erant loca montuosa, et ad specus angustiæ vallium, has sublicis in terram demissis præsepserat, terramque aggesserat, ut aquam continerent. Itaque illi necessariò loca sequi demissa ac palustria, et puteos fodere cogebantur : atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant : qui tamen fontes à quibusdam præsidiis aberant longiùs, et celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optimâ valetudine, summâque aquæ copiâ utebatur ; tum commeatûs omni genere præter frumentum abundabat : quibus quotidie melius succedere tempus, majoremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

L. In novo genere bellî novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animadvertissent ex ignibus, noctu cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adversi universas intra multitudinem sagittas conjiciebant, et se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent.

DESUNT ALIQUA.

LI. Interim certior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus II : cujus adventu facilè sunt repulsi Pompeiani. Neque verò conspectum aut impetum nostrorum tulerunt : primisque dejectis, reliqui se verterunt, et loco cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longiùs prosequerentur, Sylla revocavit. At plerique existimant, si acriùs insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cujus consilium reprehendendum non videtur. Aliæ enim sunt legati partes atque Imperatoris. Alter [omnia] agere ad præscriptum ; alter liberè ad summam rerum consulere debet. Sylla à Cæsare castris relictus, liberatis suis, hôc fuit contentus, neque prœlio decertare voluit ; ([1] quæ res fortasse aliquem reciperet casum ;) ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat : nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant. Si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur. Neque multum ad solis occasum temporis supererat. Spe enim conficiendi negotii, propè in noctem rem deduxerant. Ita necessariò, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupavit : qui tantum aberat à nostro castello, [2] ut telum tormento missum adigi non posset. Hôc consedit loco, atque eum communit, omnesque ibi copias continuit.

NOTES.

1 *Quæ res fortasse aliquem reciperet casum.*] Some read, *Quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum.*

2 *Ut telum tormento missum adigi non posset.*] In many editions ; *Ut telum tormentumve missum adjici non posset.*

LII. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. Nam plura castella Pompeius pariter, distinendæ manûs caussâ, tentaverat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III, atque eam loco depulit. Altero Germani, munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt.

LIII. Ita uno die VI prœliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones, quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numerum ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesque complures. In eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius ejus, qui prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt VI militaria relata. Nostri non ampliùs XX omnibus sunt prœliis desiderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex unâ cohorte centuriones oculos amiserunt. Et quum laboris sui periculique testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter XXX in castellum conjecta Cæsari renumeraverunt: scutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina CCXXX. Quem Cæsar, ut erat de se meritus, et de Republicâ donatum millibus ducentis [[1] æris] ab octavis ordinibus ad primipilum se transducere pronunciavit. Ejus enim operâ castellum conservatum esse magnâ ex parte constabat: cohortemque postea duplici [2] stipendio, frumento, vel speciariis militaribusque donis amplissimè donavit.

LIV. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit: et in altitudinem pedum XV effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit: et V intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, et ad impediendum objectis, tertiâ initâ vigiliâ, silentio exercitum eduxit, et se in antiquas munitiones recepit.

LV. Ætolia, Acarnaniâ, Amphilochis per Cassium Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis; tentandam sibi Achaiam, ac paullò longiùs progrediendum, existimabat Cæsar. Itaque eò Fusium Kalenum misit, et Q. Sabinum et Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, [3] Isthmum præmunire instituit, ut Achaiâ Fusium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ipsarum civitatum, recepit: nonnullas per vim expugnavit: reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitiæ Cæsaris conciliare studebat. In his rebus ferè erat Fusius occupatus.

NOTES.

1 *Æris.*] This word is, in all probability, spurious.

2 *Stipendio.*] The daily pay of a foot soldier was two *oboli*, or three *asses*; making nearly five cents of our money.

3 *Isthmum.*] The isthmus joining the Peloponnesus to the other part of Greece.

LVI. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prœlio decertare vellet: ut penè castris Pompeii legiones subjíceret: tantumque à vallo ejus prima acies aberat, utì ne in eam [1] telum tormento adigi posset. Pompeius autem, ut famam et opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnisque ejus instructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi posset.

LVII. Hæc quum in Achaiâ atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo transditum initio, et commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras, mandataque ad eum; quorum hæc erat summa: "Sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores ejus rei voluisset: quòd sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur: Scipionem eâ auctoritate esse, ut solùm liberè, quæ probâsset, exponere; sed magnâ etiam ex parte compellere, atque errantem regere posset: præesse autem suo nomine exercitui; ut, præter auctoritatem, vires quoque ad coërcendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem provinciarum, salutem imperii, uni omnes acceptam relaturos."

LVIII. Hæc ad eum mandata Clodius refert; ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur, castigato Scipione à Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus; infectâque re, sese ad Cæsarem recepit. Cæsar, quò faciliùs equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, et pabulatione prohiberet; aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus præmunivit, castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis intermissis diebus, rursum eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeò ut foliis ex arboribus strictis, et teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. Frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant; et cogebantur Corcyrâ atque Acarnaniâ, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare; quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modò hordeum pabulumque omnibus in locis, herbæque desectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebat, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

LIX. Erant apud Cæsarem, ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus et Ægus, Abducilii filii, qui principatum in civite multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum operâ Cæsar omnibus Gallicis bellis optimâ fortissimâque erat usus. His domi ob has

NOTES.

1 *Telum tormento adigi posset.*] In some editions, *Telum tormentumve adigi posset.*

caussas amplissimos magistratus mandaverat; atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat: agrosque in Galliâ ex hostibus captos, prœmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletesque ex egentibus effecerat. Hi propter virtutem non solùm apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. Sed freti amicitiâ Cæsaris, et stultâ ac barbarâ arrogantiâ elati, despiciebant suos, stipendiumque equitum fraudabant, et prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti, universi Cæsarem adierunt, palàmque de eorum injuriis sunt questi; et ad cætera addiderunt, [1] falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent.

LX. Cæsar neque tempus illud animadversionis esse existimans; et multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam; illos secretò castigavit, quòd quæstui equites haberent: monuitque ut ex suâ amicitiâ omnia exspectarent, et ex præteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen hæc res illis offensionem et contemptionem, ad omnes attulit. Idque ita esse, quum ex aliorum objectationibus, tum etiam ex domestico judicio atque animi conscientiâ intelligebant. Quo pudore adducti, et fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere à nobis, et novam tentare fortunam, novasque experiri amicitias constituerunt; et cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt præfectum equitum C. Volusenum interficere ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur. Postquam id difficiliùs visum est, neque facultas perficiendi dabatur, quàm maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, et fraudata restituere vellent, multis coëmptis equis, ad Pompeium transierunt cum iis quos sui consilii participes habebant.

LXI. Quos Pompeius, quòd erant honesto loco nati, et instructi liberaliter, magnoque comitatu et multis jumentis venerant, virique fortes habebantur, et in honore apud Cæsarem fuerant, quodque novum et præter consuetudinem acciderat, omnia sua præsidia circumduxit, atque ostentavit. Nam ante id tempus nemo, aut miles aut eques, à Cæsare ad Pompeium transierat: quum penè quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerunt, vulgò verò in Epiro atque Ætoliâ conscripti milites, earumque regionum omium, quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid à peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum, et spatiis locorum, et custodiarum variâ diligentiâ animadversâ, prout cujusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt.

LXII. Quibus ille cognitis, eruptionisque jam antè capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque ag-

NOTES.

1 *Falsum ab his equitum numerum deferri.*] A false muster of horsemen was made by them.

gerem comportare jubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ et sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas, et naves actuarias imponit; et de mediâ nocte cohortes LX ex maximis castris præsidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimèque à maximis castris Cæsaris aberant. Eòdem naves, quas demonstravimus aggere et levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit; et quid à quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem, cum legione IX, positum habebat. Huic, quòd valetudine minùs commodâ utebatur, Fulvium Posthumum adjutorem summiserat.

LXIII. Erat eo loco fossa pedum XV, et vallus contra hostem in altitudinem pedum X: tantundemque ejus valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermisso spatio pedum DC, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullò munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum; ut, si ancipiti prœlio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo, et continens omnium dierum labor, quòd millia passuum in circuitu XVIII munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnumque nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes IX legionis excubuerant, accessere subitò primâ luce Pompeiani exercitus novusque eorum adventus exstitit; simulque navibus circùmvectis milites in anteriorem vallum tela jaciebant: fossæque aggere complebantur: et legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentisque cujusque generis, telisque terrebant; magnaque multitudo sagittariorum ab utrâque parte circumfundebatur. Multùm autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegmenta galeis imposita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægrè resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est: atque inter duos vallos, quà perfectum opus non erat, per mare navibus expositi in aversos nostros impetum fecerunt: atque ex utrâque munitione dejectos terga vertere coëgerunt.

LXIV. Hôc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit; quæ ex castris fugientes conspicatæ, neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaque quodcunque addebatur subsidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem et periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo prœlio, quum gravi vulnere esset affectus aquilifer, et viribus deficeretur, conspicatus equites nostros; "Hanc, ego," inquit, "et vivus multos per annos magnâ diligentiâ defendi, et nunc moriens eâdem fide Cæsari restituo. Nolite, obsecro, committere, quod antè in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte." Hôc casu

[1] Aquila conservatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem.

LXV. Jamque Pompeiani, magnâ cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus: et M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, eâ re nunciatâ, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compressit, nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multò pòst Cæsar, significatione per castella fumo factâ, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidiis, eòdem venit. Qui, cognito detrimento, quum animadvertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundùm mare, ut liberè pabulari posset, nec minùs aditum navibus habere, commutatâ ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium munire jussit.

LXVI. Quâ perfectâ munitione, animadversum est à speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam, et in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, quum se IX legio Cæsaris objecisset Pompeianis copiis, atque opere, * ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc silvam quandam contingebant, neque longiùs à mari passibus CD aberant: pòst, mutato consilio quibusdam de caussis, Cæsar paullò ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupaverat; et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora castra, inclusa majoribus, castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD quò liberiùs, ac sine periculo, milites aquarentur. Sed is quoque, mutato consilio quibusdam de caussis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra. Munitiones quidem integræ omnes erant.

LXVII. Eò signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciârunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat à novis Pompeii castris circiter passus D. Hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, et cupiens ejus diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II, quæ speciem munitionis præberent; ipse diverso itinere, quàm potuit occultissimè, reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amissis centurionibus, diminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit. Nam et pervenit priùs, quàm Pompeius sentire posset; et, tametsi erant munitiones

NOTES.

1 *Aquila.*] The ensign of the legion; so called because it generally was the image of an eagle.

castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus, Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat objectus portis [1] ericius. Hic paullisper est pugnatum, quum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent: fortissimè T. Pulcione, cujus operâ proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, è loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque ericio, primò in majora castra, pòst etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruperunt, et quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LXVIII. Sed fortuna, quæ plurimum potest, quum in reliquis rebus, tum præcipuè in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. [2] Munitionem, quam pertingere à castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorantiâ loci sunt secutæ, quum portam quærerent, castrorumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animadversum conjunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.

LXIX. Interim Pompeius, hâc longâ satìs interjectâ morâ, et renunciatâ v legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat, et acies instructa à nostris, qui castra occupaverant, cernebatur: omniaque sunt subitò mutata. Pompeiana enim legio celeris spe subsidii confirmata, ab Decumanâ portâ resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Cæsaris, quòd angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, quâ proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis sese in fossas præcipitabant; primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse, et suos fugere cernerunt, veriti ne angustiis intercluderentur, quum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui consulebant: omniaque erant tumultûs, timoris, fugæ plena; adeò ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, et consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii, ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

LXX. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quò minùs omnis deleretur exercitus, quòd Pompeius (insidias timens, credo, quòd hæc præter spem acciderant ejus, qui paullò ante ex castris fugientes suos

NOTES.

1 *Ericius.*] This was a large piece of timber, having a number of spikes and nails driven into it. Its object was to render the access to any particular place difficult.

2 *Munitionem, quam.*] In some editions, *Munitionem enim, quam.*

conspexerat) munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat: equitesque ejus, angustiis portisque à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis jam castris Pompeii, propriam et expeditam Cæsaris victoriam interpellaverunt. Eadem res, celeritate insequentium tardatâ, nostris salutem attulit.

LXXI. Duobus his unius diei prœliis Cæsar desideravit milites DCCCCLX, et notos equites Romanos * [1] Felginatem, Tuticanum Gallum, senatoris filium; C. Felginatem, Placentiâ; A. Granium, [2] Puteolis: M. Sacrativirum, Capuâ; tribunos militum et centuriones XXXII. Sed horum omnium pars magna, in fossis munitionibusque et fluminis ripis oppressa, suorum terrore ac fugâ, sine ullo vulnere interiit: signaque sunt militaria XXXII amissa. Pompeius eo prœlio Imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atque ita se postea salutari passus est. Sed neque in litteris, quas scribere et solitus, neque in fascibus, insignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetravisset, ut sibi captivos transdi juberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, caussâ, quò major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, et magnâ verborum contumeliâ interrogans, "solerentne veterani milites fugere," in omnium conspectu interfi it.

LXXII. His rebus tantum fiduciæ ac spiritûs Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed vicisse jam sibi viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscessum in duas partes exercitum, quum alter alteri auxilium ferre non posset, caussæ fuisse cogitabant. Non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prœlio dimicatum; sibique ipsos multitudine atque angustiis majus attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent. Non denique communes belli casus recordabantur, quàm parvulæ sæpe caussæ, vel falsæ suspicionis vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpâ ducis vel tribuni vitio, in exercitu esset offensum: sed proinde, ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum famâ ac litteris victoriam ejus diei concelebrabant.

LXXIII. Cæsar à superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandum belli rationem existimavit. Itaque uno tempore, præsidiis omnibus deductis, et oppugnatione dimissâ, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusque est, "ne ea, quæ accidissent, graviter ferrent; neve his rebus terrerentur; multisque se-

NOTES.

* 1 *Felginatem.*] The reading of this passage is various; some omit, *Felginatem*; others think it should be, *Fulginatem*.

2 *Puteolis.*] A town in Naples.

cundis prœliis unum adversum, et id mediocre, opponerent: habendam fortunæ gratiam, quòd Italiam sine aliquo vulnere cepissent: quòd duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacavissent: quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent: denique recordari debere, quâ facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solùm portubus, sed etiam littoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omnia caderent secunda, fortunam esse industriâ sublevandam: quod esset acceptum detrimenti, ejus juri potiùs, quàm suæ culpæ debere tribui: locum se tum ad dimicandum dedisse: potitum esse hostium castris, expulisse ac superâsse pugnantes: sed sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partam jam præsentemque victoriam interpellâsset, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum, virtute sarciretur. Quod si esset factum, detrimentem in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset; atque ii, qui antè dimicare timuissent, ultro se prœlio offerrent."

LXXIV. Hâc habitâ concione, nonnullos signiferos ignominiâ notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, [1] tantumque studium infamiæ sarciendæ, ut nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret; et sibi quisque etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi: quum superioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco, et rem prœlio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satìs militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque munitionibus, magnopere rei frumentariæ timebat.

LXXV. Itaque, nullâ interpositâ morâ, sauciorum modò, et ægrorum habitâ ratione, impedimenta omnia silentio primâ nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de IV vigiliâ compluribus portis eductas, eodem itinere præmisit; parvoque spatio intermisso, ut et militare institutum servaretur, et quàm serissimè ejus profectio cognosceretur, conclamari jussit; statimque egressus, et novissimum agmen consecutus, celeriter è conspectu castrorum discessit. Neque verò Pompeius, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos et perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatumque præmisit ad novissimum agmen demorandum: neque consequi potuit, quòd multum expedito itinere antecesserat Cæsar. Sed quum ventum esset ad flumen [2] Genusum, quod ripis erat im-

NOTES.

1 *Tantumque studium infamiæ sarciendæ.*] And so great a desire of repairing the infamy.

2 *Genusum.*] A river of Macedonia.

peditis, consecutus equitatus novissimos prœlio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit; expeditosque antesignanos admiscuit CD, qui tantum profecere, ut equestri prœlio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent.

LXXVI. Confecto justo itinere ejus diei, quod proposuerat Cæsar, transductoque exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit, militesque omnes intra vallum continuit; equitatumque, per caussam pabulandi emissum, confestim Decumanâ portâ in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompeius, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit: ejusque milites, quòd ab opere, integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandique caussâ longiùs progrediebantur; alii, quòd subitò consilium profectionis ceperant, magnâ parte impedimentorum et sarcinarum relictâ, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Cæsar, quod fore providerat, meridiano ferè tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, VIII millibus passuum ex eo loco procedit: quod facere Pompeius, discessu militum, non potuit.

LXXVII. Postero die Cæsar, similiter præmissis primâ nocte impedimentis, de IV vigiliâ ipse egreditur; ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei morâ illatâ, et reliquorum dierum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet, et progressos consequi cuperet, IV die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit.

LXXVIII. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eòdem contenderet, abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum, pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret, conjuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur: sin Apolloniam Oricumque oppugnare, et se omni maritimâ orâ excludere, conaretur; obsesso tamen Scipione, necessariò illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque præmissis nunciis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit; et quid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque de Cæsaris consilio conjecturâ judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat; si Cæsar iter illò haberet, ut subsidium Scipioni ferret: si ab orâ maritimâ Corcyrâque discedere nollet, quòd legiones equita-

tumque ex Italiâ exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur.

LXXIX. Iis de caussis uterque eorum celeritate studebat, ut suis esset auxilio, et ad opprimendos adversarios, ne occasioni temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere averterat. Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improvisò aliud incommodum; quòd Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ caussâ ab eo discesserat, et [1] Heracleam Senticam, quæ est subjecta Candaviæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum objicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul a Pompeio litteris per omnes provincias civitatesque dimissis, de prœlio ad Dyrrhachium facto, elatiùs inflatiùsque multò, quàm res erat gesta, fama percrebuerat, " pulsum fugere Cæsarem, penè omnibus copiis amissis." Hæc itinera infesta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitiâ averterant. Quibus accidit rebus, ut, pluribus dimissi itineribus à Cæsare ad Domitium, et ab Domitio ad Cæsarem, nullâ ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscilli atque Ægi familiares, (quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus) conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristinâ suâ consuetudine, quòd unà in Galliâ bella gesserant: seu gloriâ elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, et Cæsaris profectionem, et adventum Pompeii docuerunt. A quibus Domitius certior factus, vix IV horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum vitavit: et ad Æginium, quod est objectum oppositumque Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit.

LXXX. Conjuncto exercitu, Cæsar [2] Gomphos pervenit; quod est oppidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro; quæ gens paucis antè mensibus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumque ab eo militum petierat. Sed eò fama jam præcurrerat, quam supra docuimus, de prœlio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes prætor Thessaliæ, quum se victoriæ Pompeii comitem esse mallet, quàm socium Cæsaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit, portasque præcludit; et ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant: " se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse." Scipio, discessu exercituum à Dyrrhachio cognito, [3] Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar, castris munitis, scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, et crates parari jussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit " quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, po-

NOTES.

1 *Heracleam Senticam.*] A town in Macedonia.

2 *Gomphos.*] The inhabitants of a town, in Thessaly; now called Gonfi.

3 *Larissam.*] A town, in Thessaly, now called Larizza.

tiri oppido pleno atque opulento: simul reliquis civitatibus, urbis hujus exemplo, inferre terrorem; et id fieri celeriter, priusquam auxilia concurrerent." Itaque usus singulari militum studio, eodem quo venerat die, post horam IX, oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, et ad diripiendum militibus concessit; statimque ab oppido castra movit, et [1] Metropolim venit, sic, ut nuncios expugnati oppidi famamque antecederet.

LXXXI. Metropolitæ, eodem primùm usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleverunt. Sed postea, casu civitatis Gomphensis ex captivis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissimè conservatis, collatâ fortunâ Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit civitas, præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari pareret, atque imperata faceret. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè jam matura erat, ibi adventum exspectare Pompeii, eòque omnem rationem belli conferre constituit.

LXXXII. Pompeius paucis pòst diebus in Thessaliam pervenit, concionatusque apud cunctum exercitum, suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut partâ jam victoriâ, prædæ ac præmiorum velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classicumque apud eum cani, et alteram illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus conjunctis, pristina omnium confirmatur opinio, et spes victoriæ augetur adeò, ut quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; et, si quando quid Pompeius tardiùs aut consideratiùs faceret, " unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, et consulares prætoriosque servorum habere numero," dicerent. Jamque inter se palam de præmiis ac sacerdòtiis contendebant; in annosque consulatum definiebant. Alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quòd is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis, absentis rationem haberi: quum ejus necessarii fidem implorarent Pompeii, ut præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent.

LXXXIII. Jam de sacerdotio Cæsaris, Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius urbanam gratiam, dignitatemque jactaret; Scipio affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitûs Attius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispaniâ di-

NOTES.

1 *Metropolim.*] A town of Thessaly.

ceret. Et L. Domitius in concilio dixit, "placere sibi, bello confecto, [1] ternas tabellas dari ad judicandum iis qui ordinis essent senatorii, belloque unà cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra præsidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent. Unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecuniâ multarent." Postremò, omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoriâ deberent, cogitabant.

LXXXIV. Re frumentariâ præparatâ, confirmatisque militibus, et satìs longo spatio temporis à Dyrrhachinis prœliis intermisso, quum satìs perspectum militum animum habere videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primùm suis locis, paullòque à castris Pompeii longiùs; continentibus verò diebus, ut progrederetur à castris suis, collibusque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ res in dies confirmatiorem ejus efficiebat exercitum. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat; ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites prœliari juberet, qui quotidianâ consuetudine usum quoque ejus generis prœliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille, apertioribus etiam locis, VII millium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent, neque magnoperè eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies prœlium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

LXXXV. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat: semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar, nullâ ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, utì castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus: hoc sperans, ut, movendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentariâ re uteretur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, et insolitum ad laborem Pompeii exercitum quoti-

NOTES.

1 *Ternas tabellas.*] When a cause was to be determined, three tablets were distributed to each of the judges. On one, the letter C, for *condemno,* I condemn, was written; on the other, A, for *absolvo,* I acquit; and on the third, N. L. *non liquet,* it is not clear, or I am in doubt. Each of the judges threw one of these tablets, according to his opinion of the cause, into an urn. A particular urn was appropriated to each order of judges, namely, senators *equites,* and *tribuni ærarii.* The prætor took these tablets from the urns; and pronounced sentence according to the majority. If a majority gave the C, he said, *Videtur fecisse,* guilty; if the A, *Non videtur fecisse,* not guilty; if N. L. the cause was deferred.

dianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animadversum est, paullò antè, extra quotidianam consuetudinem, longiùs à vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, "Differendum est," inquit, "iter in præsentiâ nobis, et de prœlio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati: non facilè occasionem postea reperiemus." Confestimque expeditas copias educit.

LXXXVI. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prœlio decertare. Namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, "priùs quàm concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur." Id quum essent plerique admirati; "Scio me," inquit, "penè incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii mei accipite, quò firmiore animo in prœlium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propiùs sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab [1] latere aperto aggrederentur, ut, circumventâ ab tergo acie, priùs perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hostem jaceretur. Ita sine periculo legionum, et penè sine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus." Simul denunciavit, "ut essent animo parati in posterum; et quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe [2] optavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent."

LXXXVII. Hunc Labienus excepit, ut, quum Cæsariis copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. "Noli," inquit, "existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui prœliis: neque temerè incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitûs superest; magna pars deperiit; quod accidere tot prœliis fuit necesse. Multos autumni pestilentia in Italiâ consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relicti in continenti. An non audîstis ex iis, qui per caussam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas? Hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Galliâ sunt refectæ; et pleræque sunt ex [3] colonis Transpadanis. Attamen, quod fuit roboris, duobus prœliis Dyrrhachinis interiit." Hæc quum dixisset, juravit, "se nisi victorem in castra non reversurum:" reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem juravit. Nec verò ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in concilio, magnâ spe et lætitiâ omnium discessum est. [4] Ac jam animo victo-

NOTES.

1 *Latere aperto.*] The right flank.

2 *Optavissent.*] In most editions, *cogitavissent.*

3 *Colonis Transpadanis.*] The colonists settled beyond the river *Padus*, or Po.

4 *Ac jam animo victoriam præcipiebant.*] And already, in their own minds they were sure of the victory.

riam præcipiebant, quòd de re tantâ, et à tam perito Imperatore, nihil frustra confirmari videbatur.

LXXXVIII. Cæsar, quum Pompeii castris appropinquâsset, ad hunc modum aciem ejus instructam animadvertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ transditæ à Cæsare initio dissensionis ex S.C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. Has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interjecerat: numeroque cohortes CX expleverat. (Hæc erant millia XLV.) Evocatorum circiter duo, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant: quæ totâ acie dispersæ erant. Reliquas cohortes VII castris propinquisque castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat. Quam ad caussam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes in sinistro cornu objecerat.

LXXXIX. Cæsar, superiùs institutum servans, X legionem in dextro cornu, IX in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis prœliis vehementer attenuata: et huic sic adjuxit VIII, ut penè unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat. Quæ summa erat millium XXII. Cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, mediâ acie Cn. Domitium præposuerat. Ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertiâ acie singulas cohortes detraxit; atque ex his quartam instituit, equitatuique opposuit; et, quid fieri vellet, ostendit: monuitque, ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiæ aciei, totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret: se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

XC. Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, [1] suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemoravit, "testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petîsset; quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset; neque se unquam abuti militum sanguine, neque Remp. alterutro exercitu privare voluisse." Hâc habitâ oratione, exposcentibus militibus, et studio pugnæ ardentibus, tubâ signum dedit.

XCI. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione X duxerat, vir singulari virtute.

NOTES.

1 *Suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret.*] He related his kindness, and favours, at all times, towards it.

Hic, signo dato, "Sequimini me," inquit, "manipulares mei qui fuistis; et vestro Imperatori, quam constituistis, operam date. Unum hoc prœlium superest: quo confecto, et ille suam dignitatem, et nos nostram libertatem recuperabimus." Simul respiciens Cæsarem, "Faciam," inquit, "hodie, Imperator, ut aut vivo mihi, aut mortuo gratias agas." Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit: atque eum milites electi circiter [1] CXX voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti.

XCII. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satìs ad concursum utriusque exercitûs. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco moverent, [2] aciemque ejus distrahi paterentur. Idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur; aciesque distenderetur; atque, suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur: leviùs quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quàm si ipsi immissis telis occurrissent: simul fore, ut duplicato cursu, Cæsaris milites exanimarentur, et lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nullâ ratione factum à Pompeio videtur: propterea quòd est quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ studio pugnæ incenditur. Hanc non reprimere, sed augere Imperatores debent. Neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent, clamoremque universi tollerent: quibus rebus et hostes terreri, et suos incitari existimaverunt.

XCIII. Sed nostri milites, dato signo, quum [3] infestis pilis procucurrissent, atque animadvertissent non concurri à Pompeianis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, suâ sponte cursum represserunt, et ad medium ferè spatium constiterunt, ne consumptis viribus appropinquarent; parvoque intermisso temporis spatio, ac rursus renovato cursu, pila miserunt, celeriterque, ut erat præceptum à Cæsare, gladios strinxerunt. Neque verò Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela missa exceperunt, et impetum legionum tulerunt, et ordines conservaverunt; pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt: omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paullum loco motus cessit: equitesque Pompeiani hoc acriùs instare, et se turmatim explicare, aciemque nostram à latere aperto circuire cœperunt. Quod ubi Cæsar animadvertit, IV aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. Illi celeriter procucurrerunt; infestisque signis tantâ vi in Pompeii equites impetum fece-

NOTES.

1 *CXX.*] The number of soldiers in a century, seldom amounted to one hundred men, though in the present instance, this number is exceeded.

2 *Aciemque ejus distrahi paterentur.*] That they should suffer his line of battle to open.

3 *Infestis pilis.*] With darts directed against the enemy.

runt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conversi non solùm loco excederent, sed protinus incitati, fugâ montes altissimos peterent. Quibus summotis, omnes sagittarii funditoresque destituti, inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque à tergo sunt adorti.

XCIV. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere jussit. Ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque verò Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, ut ipse in hortandis militibus pronunciaverat. Ab his enim primùm equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana à sinistrâ parte erat circumventa, atque initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis diffisus, acie excessit: protinusque se in castra equo contulit; et iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clarè ut milites exaudirent, "Tueamini," inquit, "castra, et defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo, et castrorum præsidia confirmo." Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit, summæ rei diffidens, et tamen eventum exspectans.

XCV. Cæsar, Pompeianis ex fugâ intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere æstimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur, multò etiam acriùs à Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerique armis, signisque militaribus, magìs de reliquâ fugâ, quàm de castrorum defensione cogitabant. Neque verò diutiùs, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed, confecti vulneribus, locum reliquerunt: protinusque omnes, ducibus usi centurionibus, tribunisque mil. in altissimos montes, [1] qui ad castra pertinebant, confugerunt.

XCVI. In castris Pompeii videre licuit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata; L. etiam Lentuli, et nonnullorum tabernacula protecta ederâ; multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, et victoriæ fiduciam designarent; ut facilè æstimari posset, nihil eos de eventu ejus diei timuisse, qui non

NOTES.

1 *Qui ad castra pertinebant.*] Which were in the vicinity of the camp.

necessarias conquirerent voluptates, atque ii miserrimo ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriem objiciebant, cui semper omnia ad necessarium usum defuissent. Pompeius jam, quum intra vallum nostri versarentur, equum nactus, detractis insignibus Imperatoris, Decumanâ portâ se ex castra ejecit: protinusque equo citato Larissam contendit. Neque ibi constitit; sed eâdem celeritate paucos suorum ex fugâ nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum XXX ad mare pervenit, navemque frumentariam conscendit; sæpe, ut dicebatur, querens, "tantum se opinionem fefellisse, ut à quo genere hominum victoriam sperâsset, ab eo initio fugæ facto, penè proditus videretur."

XCVII. Cæsar castris potitus à militibus contendit, ne in prædâ occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Quâ re impetratâ, montem opere circumvenire instituit. Pompeiani quòd is mons erat sine aquâ, diffisi ei loco, relicto monte, universi [[1] juris ejus] Larissam versùs se recipere cœperunt. Quâ re animadversâ, Cæsar copias suas divisit; partemque legionum in castris Pompeii remanere jussit, partem in sua castra remisit: IV secum legiones duxit; commodioreque itinere Pompeianis occurrere cœpit: et progressus millia passuum VI aciem instruxit. Quâ re animadversâ, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis senatorii, qui se cum iis conjunxerat, nocte fugâ salutem petierunt.

XCVIII. Cæsar primâ luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma projicere jussit. Quod ubi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo petierunt salutem: consolatus consurgere jussit; et pauca apud eos de lenitate suâ locutus, quò minore essent timore, omnes conservavit; [2] militibusque suis jussit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hâc adhibitâ diligentiâ, ex castris sibi legiones alias occurrere, et eas quas secum duxerat, invicem requiescere, atque in castra reverti jussit, eodemque die Larissam pervenit. In eo prœlio non ampliùs CC milites desideravit; sed centuriones, fortes viros, circiter XXX amisit.

XCIX. Interfectus est etiam fortissimè pugnans Crastinus, cujus mentionem supra fecimus, gladio in os adversum conjecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar

NOTES.

1 *Juris ejus.*] These words appear to have crept, from the margin, into the text.

2 *Militibusque suis jussit.*] In many editions, *Militibusque suis commendavit.*

existimabat, eo prœlio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimèque eum de se meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt ampliùs millia XXIV. (Namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Syllæ dediderunt, multi præterea in finitimas civitates refugerunt.) Signaque militaria ex prœlio ad Cæsarem sunt relata CLXXX, et Aquilæ IX. L. Domitius ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

C. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit; eâdemque ratione, quâ factum à Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis instructisque scaphis elicuit naves Lælianas; atque ex his longiùs productam unam quinqueremem, et minores duas in angustiis portûs cepit; itemque per equites dispositos aquâ prohibere classiarios instituit. Sed Lælius tempore anni commodiore usus ad navigandum, onerariis navibus Corcyrâ Dyrrhachioque aquam suis supportabat; neque à proposito deterrebatur; neque ante prœlium, in Thessaliâ factum, cognitum, aut ignominiâ amissarum navium, aut necessariarum rerum inopiâ, ex portu insulâque expelli potuit.

CI. Isdem ferè temporibus Cassius, cum classe Syrorum et Phœnicum et Cilicum, in Siciliam venit: quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, et dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor [1] Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam; priùs Cassius ad Messanam navibus advolavit, quàm Pomponius de ejus adventu cognosceret: perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento et secundo, completas onerarias naves tædâ et pice et stupâ reliquisque rebus, [2] quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit; atque omnes naves incendit XXXV, in quibus erant XX constratæ: tantusque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix oppidum defenderetur: et nisi eo ipso tempore nuncii de Cæsaris victoriâ per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteretur. Sed opportunissimè nunciis allatis, oppidum fuit defensum: Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est, Vibonem: applicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egit. Secundum nactus ventum, onerarias naves circiter XL, præparatas ad incendium, immisit: et, flammâ ab utroque cornu comprehensâ, naves sunt combustæ V. Quumque ignis, magnitudine venti, latiùs serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti, præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed suâ sponte naves conscenderunt, et à terrâ solverunt; impetuque facto in Cassianam classem,

NOTES.

1 *Vibone.*] In many editions, the reading is, *Liboque.*

2 *Quæ sunt ad incendia.*] Combustibles.

quinqueremes II, in quarum alterâ erat Cassius, ceperunt. Sed Cassius, exceptus schaphâ, refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. Neque multò post de prœlio facto in Thessaliâ cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret. Nam ante id tempus fingi à legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit.

CII. Cæsar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fugâ se recepisset; ne rursus copias comparare alias, et bellum renovare posset: et quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebantur: legionemque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat edictum Pompeii nomine [1] Amphipoli propositum, utì omnes ejus provinciæ juniores, Græci civesque Rom. jurandi caussâ convenirent: sed, utrùm avertendæ suspicionis caussâ Pompeius proposuisset, ut quàm diutissimè longioris fugæ consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conarentur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram unâ nocte constitit; et vocatis ad se Amphipoli hospitibus, et pecuniâ ad necessarios sumptus corrogatâ, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, et [2] Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam, atque inde [3] Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem antè captam esse, excludendi sui caussâ; nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fugâ in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne [4] Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi; qui, quum ex fugâ Pompeium sequerentur, atque in insulàm venissent, oppidò ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Jamque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur.

CIII. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecuniâ societatis sublatâ, et à quibusdam privatis sumptâ, et æris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatrâ gerens bellum; quam paucis antè mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat; castraque Cleopatræ non longo spatio ab ejus castris distabant.

NOTES.

1 *Amphipoli.*] A town of Macedonia. Now called Christopoli or Emboly.

2 *Mitylenas.*] A town of the ancient island of Lesbos, or present Metelin, in the Archipelago.

3 *Cyprum.*] An island in the Mediterranean Sea, which retains its ancient name.

4 *Antiochiam.*] A celebrated town of Syria, now called Anthakia.

Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitiâ patris, Alexandriâ reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberiùs cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, neve ejus fortunam despicerent. In hôc erant numero complures Pompeii milites; quos ex ejus exercitu acceptos in Syriâ Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri, reliquerat.

CIV. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni; sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet; sive despectâ ejus fortunâ, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt; iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire jusserunt. Ipsi, clam consilio inito, Achillam præfectum regium, singulari hominem audaciâ, et L. Septimium tribunum militum ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus; et quâdam notitiâ Septimii productus, quòd bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis; et ibi ab Achillâ et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, et in custodiâ necatur.

CV. Cæsar, quum in Asiam venisset, reperiebat T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex Fano Dianæ; ejusque rei caussâ senatores omnes ex provinciâ [1] vocâsse, ut iis testibus in summâ pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris, profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, [2] Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prœlium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, et antè ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi, limenque convertisse. Eodemque die Antiochiæ in Syriâ, bis tantus exercitûs clamor, et signorum sonus exauditus est, [3] ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem [4] Ptolemaïde accidit. Pergami in occultis ac remotis templi, quò, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci [5] Ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. Item [6] Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuam consecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur.

NOTES.

1 *Vocâsse.*] In some editions, *evocasse.*

2 *Elide.*] A town of Peloponnesus in Greece.

3 *Ut in muris armata civitas discurreret.*] That the citizens armed, and ran to the walls of the town.

4 *Ptolemaïde.*] A maritime town of Syria, now called Acre.

5 Ἄδυτα.] A sacred place, which the people were not allowed to enter. From ἀ privative and δύω, I enter.

6 *Trallibus.*] A town of Asia Minor.

CVI. Cæsar paucos dies in Asiâ moratus, quum audîsset Pompeium Cypri visum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasque ejus loci opportunitates, cum legionibus, unâ, quam ex Thessaliâ se sequi jusserat, et alterâ, quam ex Achaiâ à Fusio legato evocaverat, equitibusque DCCC, et navibus longis Rhodiis X, et Asiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum III millia CC. Reliqui, vulneribus ex prœliis, et labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Cæsar confisus famâ rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat, atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primùm è navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præsidii caussâ reliquerat, et concursum ad se fieri videt, quòd fasces anteferrentur. In hôc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat. Hôc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant; compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur.

CVII. Quibus rebus animadversis, legiones sibi alias ex Asiâ adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessariò [1] Etesiis tenebatur, qui Alexandriâ navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum Romanum et ad se, quòd esset consul, pertinere existimans, atque eò magìs officio suo convenire, quòd superiore consulatu cum patre Ptolemæo, et lege et S. C. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem ejus Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere; et de controversiis jure apud se potiùs, quàm inter se armis, disceptare. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutricius ejus, eunuchus, nomine Pothinus.

CVIII. Is primum inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam caussam evocari: deinde adjutores quosdam conscios sui nactus ex regis amicis, exercitum à Pelusio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus supra meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum suis, et regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, litteris nunciisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti ex duobus filiis major, et ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc utì fierent, per omnes Deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum Romanum obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur (eæ quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ:) alteræ, eodem exemplo, relictæ atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur.

NOTES.

1 *Etesiis.*] A north-east wind.

CIX. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem, isque maximè vellet, pro communi amico atque arbitro, controversias regum componere: subitò exercitùs regius equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit: regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; et quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent, priùs, quàm audiret, aut, cujus rei caussâ missi essent, cognosceret, corripi, ac interfici jussit. Quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in suâ potestate haberet, Cæsar effecit; magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, [1] et ut privato paucorum et latronum potiùs, quàm regio consilio susceptum bellum videretur.

CX. Erant cum Achillâ copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris, contemnendæ viderentur. Millia enim xx in armis habebat. Hæc constabant ex Gabinianis militibus: qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant; et nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant, uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Syriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaque vitæ conditio, ut dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur: qui vim suorum, quòd in simili culpâ versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi caussâ, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitùs instituto, consueverant. Erant præterea equitum millia II, qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis. Hi Ptolemæum patrem in regnum reduxerant; Bibuli filios duos interfecerant; bella cum Ægyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

CXI. His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupat Alexandriam: præterea oppidi partem, quam Cæ-

NOTES.

[1] *Et ut privato paucorum et latronum potiùs, quàm regio consilio.*] In most editions, *Et ut potiùs privato paucorum et latronum consilio, quàm regio.*

sar cum militibus tenebat. Primo impetu domum ejus irrumpere conatus est. Sed Cæsar, dispositis per vias cohortibus, impetum ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum; [1] ac longè maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur; et magnâ multitudine naves longas occupare hostes conabantur; quarum erant auxilio L missæ ad Pompeium: quæ, prœlio in Thessaliâ facto, domum redierant. Illæ triremes omnes et quinqueremes erant, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has XXII erant, quæ præsidii caussâ Alexandriæ esse consueverant, constratæ omnes. Quas si occupâssent, classe Cæsari ereptâ, portum ac mare totum in suâ potestate haberent; commeatu auxiliisque Cæsarem prohiberent. Itaque tantâ est contentione actum, quantâ agi debuit; quum ille celerem in eâ re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Cæsar; omnesque eas naves, et reliquas quæ erant in navalibus, incendit; quòd tam latè tueri tam parvâ manu non poterat; confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

CXII. Pharus est in insulâ turris, magnâ altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab insulâ accepit. Hæc insula, objecta Alexandriæ, portum efficit: sed à superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare jactis molibus, angusto itinere et ponte cum oppido conjungitur. In hâc sunt insulâ domicilia Ægyptiorum, et vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentiâ aut tempestate paullulùm suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, à quibus Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugnâ occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit, atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, utì tutò frumentum auxiliaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evocavit: reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prœlio discederetur, et neutri pellerentur (id efficiebant angustiæ loci:) paucisque utrimque interfectis, Cæsar loca maximè necessaria complexus, noctu præmunit: hôc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse habitandi caussâ initio erat inductus, et theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, et ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regiâ transjecit, unàque bellum administrare cœpit.

NOTES.

1 *Ac longè maximam ea res attulit dimicationem.*] This affair occasioned an obstinate engagement.

Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta: quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutricius pueri et procurator regni, in parte Cæsaris, quum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

DE BELLO ALEXANDRINO LIBER.

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

DE BELLO ALEXANDRINO LIBER.

ARGUMENT.

The following mention of the Alexandrian war is made by Suetonius, which may serve as an argument to this book. Cæsar Pompeium fugientem Alexandriam persecutus, ut occisum deprehendit, cum Ptolemæo rege, à quo sibi quoque insidias tendi videbat, bellum sane difficillimum gessit: neque loco, neque tempore æquo; sed hieme anni et intra mœnia copiosissimi cùm esset ac solertissimi hostis, inops rerum omnium atque imparatus. Regnum Ægypti victor Cleopatræ fratrique ejus juniori permisit, veritus provinciam facere, ne quando violentiorem præsidem nacta novarum rerum materia esset. *Besides the military operations at Alexandria, this book contains an account of the war in Pontus, carried on against Pharnaces: likewise the transactions of the legate Q. Cassius Longinus, in Spain.*

I. BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Syriâ Ciliciâque omnem classem accersit, ex Cretâ sagittarios, equites ab rege Nabathæorum Malco evocat; tormenta undique conquiri et frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes oppidi partes, quæ minùs firmæ esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per fora-

Pp

mina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio ferè tuta est Alexandria; quòd sine contignatione ac materiâ sunt ædificia, et structuris atque fornicibus continentur, tectaque sunt [1] rudere aut pavimentis. Cæsar studebat maxime, ut quam angustissimam partem oppidi palus à meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis, à reliquâ parte urbis excluderet: [2] illud sperans; primùm, ut quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur: deinde, ut laborantibus succurri, atque ex alterâ oppidi parte auxilium ferri posset. In primis verò, ut aquâ pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus largè præbere poterat.

II. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii regnumque pertinet, legatos conquisitoresque, delectûs habendi caussâ, miserant; magnumque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant, et innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minùs in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. Servos præterea puberes armaverant: quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiumque præbebant. Hâc multitudine dispositâ, munitiones semotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes [3] vacuas in celeberrimis urbis locis habebant: ut quâcumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ essent. Omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant. Erat autem quadrato extructus saxo, nec minus XL pedes altitudinis habebat. Quæque partes urbis inferioris erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subjectisque eas rotis, funibus jumentisque [objectis,] directis plateis in quamcumque erat visum partem movebant.

III. Urbs fertilissima et copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à nobis fieri viderant, eâ sollertiâ efficiebant, ut nostri illorum opera imitari viderentur: et suâ sponte multa reperiebant: unoque tempore et nostras munitiones infestabant, et suas defendebant. Atque hæc principes in conciliis concionibusque agitabant, "populum Romanum paullatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fugâ eòdem recepisse; ac Cæsarem venisse cum copiis: neque morte Pompeii quidquam pro-

NOTES.

1 *Rudere.*] This appears to have been a composition somewhat similar to that used, at present, for rough-casting or covering the walls of houses.

2 *Illud sperans.*] In some editions, *illud spectans.*

3 *Vacuus.*] Unemployed.

fectum, quò minùs Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam: idque agendum maturè. Namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse."

IV. Interim, dissensione ortâ inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, et Arsinoën regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est; quum uterque utrique insidiarentur, et summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum, nutricium suum, atque Achillam interficit. Hôc occiso, ipsa sine ullo socio et custode omne imperium obtinebat. Exercitus Ganymedi traditur. Is, suscepto officio, largitionem in milites auget; reliqua pari diligentiâ administrat.

V. Alexandria est ferè tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquescit ac subsidit. Hâc uti domini ædificiorum atque eorum familia consueverunt. Nam quæ flumine Nilo fertur, adeò est limosa atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat. Sed eâ plebes ac multitudo contenta est necessariò, quòd fons urbe totâ nullus est. Hoc tamen flumen in eâ parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aquâ intercludi; qui distributi munitionum tuendarum caussâ vicatim ex privatis ædificiis, specubus et puteis extractâ aquâ utebantur.

VI. Hôc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur. Interseptis enim specubus atque omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari, rotis ac machinationibus, exprimere contendit. Hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. Quamobrem salsior paullo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob caussam id accidisset; nec satìs sibi ipsi credebant, quum se inferiores ejusdem generis ac saporis aquâ dicerent uti, atque antè consuêssent: vulgòque inter se conferebant, et degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. Parvo verò temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino, illa inferior corruptior jam, falsiorque reperiebatur.

VII. Quo facto dubitatione sublatâ, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti viderentur; atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet; alii multò graviorem extimescerent casum, quod neque celari Alexandrinos possent in apparandâ fugâ, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non moverat; quòd ea se fidelem palàm nostris esse simulabat, et descivisse à suis videbatur, ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quòd neque fallaces essent, neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur. Quum verò uno tempore et natio eorum et natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest.

VIII. Cæsar suorum timorem consolatione et ratione minuebat. Nam "puteis fossis aquam dulcem posse reperiri" affirmabat. "Omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis venas habere. Quòd si alia esset littoris Ægyptii natura atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare liberè tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quò minùs quotidie aquam navibus peterent, vel à sinistrâ parte à Parætonio, vel à dextrâ ab insulâ; quæ diversæ navigationes nunquam uno tempore adversis ventis præcluderentur: fugæ verò nullum esse consilium, non solùm iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem qui nihil præterquam de vitâ cogitarent: magno negotio impetus hostium adversos ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse; magnam autem moram et difficultatem adscensum in naves habere, præsertim ex scaphis: summam esse contrà in Alexandrinis velocitatem, locorumque èt ædificiorum notitiam. Hos præcipuè in victoriâ insolentes, præcursuros, et loca excelsiora atque ædificia occupaturos: ita fugâ navibusque nostros prohibituros. Proinde ejus consilii obliviscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent."

IX. Hâc oratione apud suos habitâ, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant; neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna unâ nocte vis aquæ dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus maximisque conatibus, non longi temporis labore, occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naves à Domitio Calvino, ad littora Africæ paullò supra Alexandriam delata est. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. Sed loca sunt egregia omni illâ regione ad tenendas anchoras. Hi, quum diu retinerentur, atque aquæ inopiâ premerentur, navigio actuario Cæsarem faciunt certiorem.

X. Cæsar, ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, navim conscendit, atque omnem classem sequi jussit, nullis nostris militibus impositis; quòd, quum longiùs paullò discederet, munitiones nudare nolebat, quumque ad eum locum accessisset, qui appellatur [1] Cherronesus, aquandique caussâ remiges in terram exposuisset, nonnulli ex numero, quum longiùs à navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Quâ re compertâ, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse benè gerendæ rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnato-

NOTES.

1 *Cherronesus.*] This was a peninsula not far distant from Alexandria.

ribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt; qui duabus de caussis eo diei dimicare nolebat; quòd et nullos milites in navibus habebat, et post horam x diei res agebatur; nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitiâ confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum: quòd nulla satìs idonea esset hortatio, quâ neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis naves, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit; quem in locum illos successuros non existimabat.

XI. Erat una navis Rhodia, in dextro Cæsaris cornu, longè ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes, non tenuerunt sese; magnoque impetu IV ed eam constratæ naves, et complures apertæ contenderunt. Cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quanquam, si quid gravius illi accidisset, meritò casurum judicabat. Prœlium commissum est magnâ contentione Rhodiorum, qui quum in omnibus dimicationibus et scientiâ et virtute præstitissent, tum maximè illo tempore totum onus sustinere non recusabant; ne quód suorum culpâ detrimentum acceptum videretur. Ita prœlium secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis: depressa est altera. Deinde omnes [1] epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox prœlium diremisset, totâ classe hostium Cæsar potitus esset. Hâc calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remulco victricibus suis Alexandriam deducit.

XII. Eo detrimento adeò sunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, sed scientiâ classiariorum se victos viderent. * Quibus, et superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent: et materiam cunctam objicerent, quòd nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, postea quam Ganymedas in consilio confirmavit, "sese et eas, quæ essent amissæ, restituturum, et numerum adaucturum," magnâ spe et fiduciâ veteres reficere naves, accuratiùsque huic rei studere atque inservire instituerunt: ac, tametsi amplius CX navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. Videbant enim non auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, et urbis et regionis maritimæ, quotidianoque usu à pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant; et, quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

XIII. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ exigendi portorii caussâ dispositæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis navigandum non erant usi. Has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica dete-

NOTES.

1 *Epibatis.*] Marines, or soldiers who fought on board of ships.

gebant: asseres remorum usum obtinebant. Aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremò non longam navigationem parabant; sed præsentis temporis necessitati serviebant, et in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremis XXII, quinqueremes V confecerunt; ad has miniores apertasque complures adjecerunt: et in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves IX habebat; (nam, X missis, una in cursu littore Ægyptio defecerat) Ponticas VIII, Lycias V, ex Asiâ XII. Ex his quinqueremes V erant, et quadriremes X. Reliquæ infra hanc magnitudinem, et pleræque apertæ. Tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat.

XIV. Postquam eò ventum est, ut sibi uterque eorum confideret; Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium CD passuum relinquit, quod satìs esse ad explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, et cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt: in fronte collocant XXII. Reliquias subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum præterea numerum minorem navigiorum et scapharum producunt cum malleolis ignibusque: si quid ipsa multitudo, et clamor, et flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ. Sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisque diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quòd, eò qui intrâssent, et ad explicandam classem, et ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur.

XV. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magìs cum nostris hominibus, quàm cum Græcis, comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui, ubi Cæsaris animum advertit; "Videris mihi," inquit, "Cæsar, vereri, si hæc vada primus navibus intraveris, ne priùs dimicare cogaris, quàm reliquam classem possis explicare. Nobis rem committe, nos prœlium sustinebimus, (neque tuum judicium fallemus) dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari magno nobis et dedecori et dolori est." Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ. Progressas ultra vadum IV Rhodias naves circumsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atque arte sollertiâque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessariò discessum ab arte est propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque verò Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione oc-

cupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, [1] atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque et votis victoriam suis ab Diis immortalibus exposceret.

XVI. Minime autem erat par prœlii certamen. Nostris enim prorsus neque terrâ neque mari effugium dabatur victis: omniaque victoribus erant futura in incerto. Illi, si superâssent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summâ rerum ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, ut hôc majori animo contenderent, quòd omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaque hôc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi ad virtutem ex tantâ multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prœlio quinqueremis una, et biremis cum defensoribus remigibusque; et deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus, et nostros adire propiùs prohibuerunt.

XVII. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. Perfectis enim magnâ ex parte munitionibus in oppido, et illam, et urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x, et levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit: alteram insulæ partem distinendæ manûs caussâ cum constratis navibus aggreditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. At primò impetum nostrorum pariter sustinuerunt. Uno enim tempore et ex tectis ædificiorum propugnabant, et littora armati defendebant, quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur: et scaphis navibusque longis v mobiliter et scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi locis primùm cognitis, vadisque pertentatis, pauci nostri in littore constiterunt; atque hos sunt alii subsecuti, constanterque in eos, qui in littore æquo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. His pulsis, custodiâ portûs relictâ, ad littora et vicum applicaverunt; seque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt.

NOTES.

1 *Atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet.*] And they stationed themselves in all places, whence the battle might be seen.

XVIII. Neque verò diutiùs ipsi [ex] munitione se continere potuerunt. Etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum (ut minora majoribus conferantur,) [1] turresque editæ et conjunctæ muri locum obtinebant: neque nostri aut scalis aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum, sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, et membra debilitat; ut tunc accidit. Qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem perterriti fugâ suorum, et cæde paucorum, XXX pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare præcipitaverunt, et DCCC passuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt: sed numerus captivorum omnino fuit DC.

XIX. Cæsar, prædâ militibus concessâ, ædificia diripi jussit: castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit: atque ibi præsidium posuit. Hunc fugâ Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur; quòd, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum et repentina latrocinia sublatum iri videbatur. Jamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è navibus sagittisque depulerat, atque in oppidum redegerat; et cohortium III instar in terram exposuerat. Non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur. Reliquæ copiæ in navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat pontem adversus hostem prævallari, et, quà exitus navibus erat, fornice extructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, nulla omnino scapha egredi posset: altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se ejicere, et contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole; ab illis ex areâ, quæ erat adversus pontem, et ex navibus contra molem.

XX. In his rebus occupato Cæsare, militesque hortante, remigum magnus numerus et classiarorum ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur: pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primùm navigia hostium lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur. Sed postquam ultra eum locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fugâ incitati Alexandrini ex navibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequebantur. Simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navesque à terrâ repellere properabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium,

NOTES.

1 *Turresque editæ et conjunctæ muri locum obtinebant.*] High towers, and joining one another, served for walls.

quæ in ponte, ac primâ mole constiterant, quum post sé clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti ne ab tergo circumvenirentur, et discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam reliquerunt, et magno cursu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars proximas nacta naves multitudine hominum atque onere depressa est: pars resistens et dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti incolumes discesserunt: pauci allevati scutis, et animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatârunt.

XXI. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem et munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. Quò multitudo hominum insecuta quum irrumperet, neque administrandi neque repellendi à terrâ facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ejecit, atque ad eas, quæ longiùs constiterant, [1] naves adnatavit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conservavit. Navigium quidem ejus multitudine depressum militum, unà cum hominibus interiit. Hôc prœlio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, et paullo ultra eum numerum classiarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisque tormentis confirmaverunt, atque, egestis ex mari lapidibus, liberè sunt usi postea ad mittenda navigia.

XXII. Hôc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incensi potiùs atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in prœliis quotidianis, quandocumque fors obtulerat procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis * manum comprehendi multum operibus, et ardentibus studiis militum; nec divulgata Cæsaris cohortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem; ut magìs deterrendi et continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum.

XXIII. Alexandrini, quum Romanos et secundis rebus confirmari, et adversis incitari viderent, neque ullum belli tertium casum nôssent, quò possent esse firmiores; ut conjecturâ consequi possumus, aut admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis, aut suo priore consilio, per occultos nuncios regis probato; legatos ad Cæsarem miserunt, ut "dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse, confectam tædio puellæ, fiduciario regno dominatione crudelissimâ Ganymedis, facere id quod rex imperâsset; quo si auctore in Cæsaris fidem amicitiamque venturi essent, nul-

NOTES.

1 *Naves adnatavit.*] This was the time Cæsar swam holding his commentaries in his left hand.

lius periculi timorem multitudini fore impedimento, quò minùs se dederent."

XXIV. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperquè alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quòd si quo pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidiùs atque honestiùs se contra regem, quàm contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ut "consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis et ruinis esset deformata, cives suos primùm ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo Romano sibique præstaret: quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret:" dextrâ dextram tenens, dimittere cœpit adultâ jam ætate puerum. At regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contrà Cæsarem cœpit, "ne se dimitteret. Non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius." Compressis pueri lacrymis, Cæsar ipse commotus celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeò contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lachrymas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones militesque lætabantur; quòd nimia bonitas ejus fallaciis pueri elusa esset: quasi verò id Cæsar bonitate tantùm adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset.

XXV. Quum, duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animadverterent; eludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere viderent: rumoresque exsisterent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere Syriâ Ciliciâque adduci, quod nondum Cæsari auditum erat; interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad [1] Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæsari nunciatum est, classem jubet expediri atque instrui. Præficitur Tiber. Nero. Proficiscuntur in eâ classe Rhodiæ naves, atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequebatur. Nam quum ad Canopum ventum esset; instructaque utrimque classis conflixisset, et suâ consuetudine Euphranor primus prœlium commisisset; et illic triremem hostium perforâsset ac demersisset: proximam

NOTES.

1 *Canopum.*] This town stood near the present Rosetto.

longiùs insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est: cui subsidium nemo tulit: sive quòd in ipso satìs præsidii pro virtute ac felicitate ejus putarent esse; sive quòd ipsi sibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prœlio bene rem gessit, solus cum suâ quadriremi victrice periit.

XXVI. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello, et virtutis, fidei dignitatisque in amicitiâ Cæsaris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copiis, quas celeriter et propensissimâ civitatum voluntate et suâ diligentiâ confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Pelusium adduxit: idque oppidum firmo præsidio occupatum ab Achillâ propter opportunitatem loci (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur), repente magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subjiciebat, et perseverantiâ constantiâque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque ibi suum collocavit. Inde, re bene gestâ, Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate eâ quæ plerumque adest victori, pacârat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat.

XXVII. Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non ita longè ab Alexandriâ, qui nominatur Delta, quod nomen à similitudine litteræ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili, [mirè] derivata inter se, duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad littus intervallo [à] mari conjungitur. Cui loco quum appropinquare Mithridatem rex cognovisset; et transeundem ei flumen sciret; magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci, sic satìs habebat interclusum à Cæsare à se retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Deltâ transire, et Mithridati occurrere potuerunt, prœlium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem. Quorum impetum Mithridates magnâ cum prudentiâ, consuetudine nostrâ castris vallatis, sustinuit. Quum verò incautè atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique factâ, magnum numerum eorum interfecit, quòd nisi locorum notitiâ reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recipissent, funditus deleti essent. Qui, ut paullulùm ab illo timore se recreârunt, adjunctis iis, qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt.

XXVIII. Mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem hæc accidisse rex. Ita penè sub idem tempus et rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, et Cæsar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus, in quo magnam et paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit; ne navibus in flumine dimicaret: sed circumvectus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus, priùs ta-

men regis copiis occurrit, quàm is Mithridatem aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copiis rex loco naturâ munito, quòd erat ipse excelsior; planitie ex omnibus partibus subjectâ. Tribus autem ex lateribus, variis genere munitionibus tegebatur. Unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur.

XXIX. Inter castra regis et Cæsaris iter, flumen intercedebat angustum, altissimis ripis; quod in Nilum influebat. Aberat autem ab regis castris millia passuum circiter VII. Rex, quum hôc itinere venire Cæsarem comperîsset, equitatum omnem, expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, et eminus ex ripis prœlium impar inirent. Nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. Quæ res incendit dolore milites equitesque nostros; quôd tam diu pari prœlio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transnârunt; et legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen transierunt. Quorum impetum adeò pertimuerunt hostes, ut in fugâ spem salutis collocarent. Sed id frustra. Namque ex eâ fugâ pauci ad regem refugerunt, penè omni reliquâ multitudine interfectâ.

XXX. Cæsar, re præclarissime gestâ, quum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. Hæc quum et opere magno vallata, et loci naturâ munita adverteret, confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret: lassos itinere, ac prœliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit: itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longè à suis castris muniverat, brachiisque cum opere castrorum conjunxerat, vici obtinendi caussâ, Cæsar aggressus, omnibus copiis expugnat; non quòd id minori numero militum consequi difficile factu putaret; sed ut ab eâ victoriâ, perterritis Alexandrinis, protinus, castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimèque eminus prœliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationibus nostris dabatur; unâ, quam liberum accessum habere demonstravi; alterâ, quæ mediocre intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. Maxima et electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. Plurimum autem proficiebant hostes in repellendis vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. Diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, adversi ex flumine, in quo multæ naves instructæ funditoribus et sagittariis, nostros impugnabant.

XXXI. Cæsar, quum videret milites acriùs prœliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; quumque animum adverteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexan-

drinis; quòd et per se munitus esset, et studio partim pugnandi, partim spectandi, decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illò circuire castra, et summum locum aggredi jussit; hisque Carsulenum præfecit et animi magnitudine, et rei miltaris scientiâ virum præstantem. Quò ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contrà militibus acerrimè pugnantibus, diverso clamore et prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes [1] in omnes pårtes castrorum discurrere cœperunt. Quorum perturbatione, nostrorum animi adeò sunt incitati, ut pene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes magnum multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim se de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. Horum primis in ipsâ fossâ munitionis [2] magnâ ruinâ oppressis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in navem, et multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatâbant, demerso navigio, perîsse.

XXXII. Re felicissimè celerrimèque gestâ, Cæsar, magnæ victoriæ fiduciâ proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque eâ parte oppidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prœlio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis, veste eâ sumptâ, quâ supplices dominantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magnâ gratulatione venit suorum; qui non tantùm bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur.

XXXIII. Cæsar Ægypto atque Alexandriâ potitus reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Romanum ne mutarentur. Nam majore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, majorique ex duabus filiis Cleopatræ, quæ manserat in fide præsidiisque ejus. Minorem Arsinoën, cujus nomine diu regnâsse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, priùs quàm diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veteranâ VI secum deductâ, cæteras ibi relinquit; quo firmius esset eorum regûm imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quòd fi-

NOTES.

1 *In omnes partes castrorum discurrere cœperunt.*] In many editions, *in omnes partes discurrere cœperunt.*

2 *Magnâ ruinâ.*] Some read, *magnâ vi.*

deliter permanserant in Cæsaris amicitiâ; neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. Simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsidiis eos nostris esse tutos, et hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidiis coërceri. Sic rebus omnibus confectis et collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Syriam.

XXXIV. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam, finitimasque provincias administrandis transdiderat, venit; oratum, "ne [1] Armeniam minorem, regnum suum, neque [2] Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse se persolvere." Domitius non tantùm ad explicandos sumptus rei militaris, quum pecuniam necessariam esse judicaret, sed etiam turpe populo Romano et Cæsari victori, sibique infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Pharnacem misit, "Armeniâ Cappadociâque decederet, neve occupatione belli civilis, populi Romani jus majestatemque tentaret." Hanc denunciationem quum majorem vim habiturum existimaret, si propiùs eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus XXXVI secum ducit, II in Ægyptum ad Cæsarem mittit, litteris ejus evocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quòd itinere terrestri per Syriam erat missa. Adjungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas à Deiotaro, quas ille disciplinâ atque armaturâ nostrâ complures annos constitutas habebat, equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quinctumque Patisium in Ciliciam ad auxilia accersenda. Quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii Comanæ convenerunt.

XXXV. Interim legati à Pharnace responsa referunt, "Cappadociâ se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet; denique ejus regni caussa integra Cæsari servaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset." Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadociâ decessisse non voluntate adductum, sed necessitate, quòd faciliùs Armeniam defendere posset subjectum suo regno, quàm Cappadociam longiùs remotam; quòdque omnes III legiones adducturum Domitium putâsset; ex quibus cùm II ad Cæsarem missas audisset, audaciùsque in Armenia substitisset; perseverare cœpit, ut "eo quoque regno decederet: neque enim aliud jus esse Cappadociæ atque Armeniæ: nec justè eum postulare, ut in Cæsaris adven-

NOTES.

1 *Armeniam.*] Arminia is a large country of Asia, belonging partly to the Turks, and partly to the Persians.

2 *Cappadociam.*] A country of Asia Minor.

tum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset." His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto à Comanis jugum editum silvestre est pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armeniâ. Cujus itineris has esse [certas] opportunitates, quòd in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, et quòd Cappadocia his jugis subjecta magnam commeatûs copiam erat subministratura.

XXXVI. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur: "nec sibi quidquam fore antiquiùs, quàm dignitatem populi Romani et regna sociorum recuperare," legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus confectis, quum adventaret ad [1] Nicopolim, quod oppidum in Armeniâ minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longè à Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnèsque pene disposuit equites. Magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari jussit; paganosque et oppidanos in iis locis observari: ut, si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris et pecora et homines animadverteret versari, tanquam amicorum adventu: sin verò ut in hostium fines veniret, prædâ diripiendâ milites dissiparentur, dispersique cæderentur.

XXXVII. Hæc quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitiâ mittere ad Domitium: quum hôc ipso crederet eum faciliùs decipi posse. At contrà spes pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit caussam. Ita Pharnaces, amissâ proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propiùs Nicopolim accessit, [2] castraque oppido contulit. Quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto. In fronte enim, simplici directâ acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. Eâdem ratione hæc mediâ collocabantur acie, duobus dextrâ sinistrâque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructâ.

XXXVIII. Proximâ nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagittareque à Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propiùsque ipse Alexandriam per Syriam accede-

NOTES.

1 *Nicopolim.*] This town was built by Pompey.

2 *Castraque oppido contulit.*] He pitched his camp near the town.

ret. Quâ cognitâ re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; quum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, quà facillimum accessum et æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longiùs constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat: equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, et multùm numero anteibat nostrum equitatum.

XXXIX. Domitius autem quum Cæsaris magis periculo, quàm suo, commoveretur; neque se tutò discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sine causså discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit: XXXVI legionem in dextro cornu collocavit; Ponticam in sinistro; Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie instructâ, processum est ad dimicandum.

XL. Signo sub idem tempus ab utròque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur. Nam XXXVI legio quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeò secundum prœlium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamque transiret, adversosque hostes aggrederetur. At Pontica ex alterâ parte legio, quum paullulùm aversa hostibus cessisset, fossam autem circuire [acies] secundò conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa et oppressa est. Deiotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regis copiæ cornu suo dextro, mediâque acie converterunt se ad XXXVI legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit; magnis copiis hostium circumdata, præsentissimo animo [1] pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quò Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Ponticâ legione penè totâ amissâ, magnâ parte Deiotari militum interfectâ, XXXVI legio in loca se superiora contulit, non ampliùs CCL desideratis. Ceciderunt eo prœlio splendidi ac illustres viri nonnulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitûs dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

XLI. Pharnaces rebus secundis elatus, quum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique et victor, et crudelissimus rex, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit: supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ atque æta-

NOTES.

1 *Pugnans in orbem se recepit ad radices montium*.] Fighting with his men drawn up in an orb, he retired to the foot of the mountains.

tis commendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora; Pontumque, nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat.

XLII. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantùm sine ignominiâ, sed etiam cum laude erat. Namque eò missus æstate cum II legionibus Q. Cornificius, Cæsaris quæstor pro prætore, quanquam erat provincia minimè copiosa ad exercitus alendos, et finitimo bello ac dissensionibus vastata et confecta, tamen prudentiâ ac diligentiâ suâ, quòd magnam curam suscipiebat, ne quò temere progrederetur, et recepit, et defendit. Namque et castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, et bellum inferendum, expugnavit; eâque prædâ milites donavit: quæ etsi erat tenuis, tamen in tantâ provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta: et quum Octavius ex fugâ Pharsalici prœlii magnâ classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus [1] Iadertinorum, quorum semper in rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus; ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis navibus sociorum. Et quum diversissimâ parte orbis terrarum, Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; compluresque adversarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquis ex fugâ collectis, contulisse audiret; litteras ad Gabinium mittit, utì "cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, conjunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciæ inferretur, depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret. Omnem enim illam partem regionemque, vivo Cn. Pompeio, bellum instauraturam esse" credebat.

XLIII. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili: sive copiosiorem provinciam existimans, sive multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, sive virtute et scientiâ suâ confisus, quâ sæpe in bellis periclitatus magnas res et secundàs ductu ausuque suo gesserat; neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita; partim infidelis; neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita, cum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque est à barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prœlio duobus millibus militum ampliùs amissis, centurionibus XXXVIII, tribunis IV, cum reliquis copiis Salonam se recepit; summâ-

NOTES.

1 *Iadertinorum.*] A town of Illyria, now called Zara.

que ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo periit. Cujus et infelicitas vivi, et subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutiùs in rebus secundis et fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, et virtus Vatinii versari passa non est.

XLIV. Vatinius, Brundisii quum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, quum crebris litteris Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur, et M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros: etsi gravi valetitudine effectus, vix corporis viribus animum sequebatur: tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatesque hiemis et subitæ præparationis. Nam quum ipse paucas in portu naves longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Kalenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod quum tardiùs fieret, quàm periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satìs justâ ad prœliandum, rostra imposuit. His adjunctis navibus longis, et numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundisii, quum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasque nonnullas civitates quæ defecerant, Octavioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehebatur: nec sibi ullius rei moram necessitatemque injungebat, quin, quàm celerimè posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum terrâ marique, ubi nostrum erat præsidium adventu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiumque nostrum recepit.

XLV. Octavius, quum Vatinium classem magnâ ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset, confisus suâ classe, substitit ad insulam Tauridem: quâ regione Vatinius insequens navigabat; non quòd Octavium ibi restitisse sciret; sed quòd eum longiùs progressum insequi decreverat. Quum propiùs Tauridem accessisset, distensis suis navibus, quòd et tempestas erat turbulenta, et nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antennas jubet, et milites armari; et vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies: ordine disposita magis Octaviana; paratior militum animis Vatiniana.

XLVI. Vatinius, quum animadverteret neque navium se magnitudine neque numero parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit. Itaque primus suâ quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. Celerrime fortissimeque contrà illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeò vehementer, ut navis Octaviana,

rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prœlium, concurriturque ad duces maximè. Nam quum suo quisque auxilium ferret, magnùm cominus in angusto mari prœlium factum est; quantoque conjunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admirandâ virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; et dimicatione æquatâ, longe superiores virtute rem feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. Ipse Octavius se in scapham confert: in quam plures quum confugerent, depressâ scaphâ, vulneratus tamen adnatat ad suum [1] myoparonem. Eo receptus, quum prœlium nox dirimeret, tempestate magnâ velis profugit. Sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicârat.

XLVII. At Vatinius, re bene gestâ, receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. Capit ex eo prœlio penterem I, triremes, II, dicrotas VIII; compluresque remiges Octavianos; posteroque ibi die fuit, dum suas, captivasque naves reficeret. Post diem III contendit in insulam Issam: quòd eò se recipisse ex fugâ credebat Octavium. Erat nobilissimum regionum earum oppidum, conjunctissimumque Octavio. Quò ut pervenit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt: comperitque, ipsum Octavium, parvis paucisque navigiis vento secundo regionem Græciæ petîsse, inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi spatio re præclarissime gestâ, provinciâ receptâ, et Cornificio redditâ, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsâ, victor se Brundisium, incolumi exercitu et classe, recepit.

XLVIII. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, et Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno, tum etiam majore periculi famâ dimicabat. Cassius Longinus in Hispaniâ proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ caussâ relictus sive consuetudine naturæ suæ, sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fecerat accessiones: quod vel ex conscientiâ suâ, quum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis, et testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulant, animadvertere poterat, et compensare offensionem provinciæ exercitûs amore cupiebat. Itaque quum primùm in unum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus est pollicitus: nec multò pòst, quum in Lusitaniâ [2] Medobregam oppidum,

NOTES.

1 *Myoparonem.*] This was the name of a kind of ships much used by pirates.

2 *Medobregam.*] This town was situated in Portugal. By some it is supposed to have occupied the place where Armenná now stands.

montemque [1] Herminium, expugnâsset, quò Medobregenses confugerant; ibique Imperator esset appellatus; iterum HS centenis milites donavit. Multa præterea et magna præmia singulis concedebat: quæ speciosum reddebant præsentem exercitûs amorem, paullatim tamen et occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant.

XLIX. Cassius legionibus in hiberna dispositis ad jus dicendum Cordubam se recepit, contractumque in eâ æs alienum gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere; et, ut largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur; pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantùm patiebatur, sed etiam cogebat; in gregem locupletium simultatum caussæ tenues conjiciebantur. Neque ullum genus quæstûs, aut magni et evidentis, aut minimi et sordidi, prætermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut [2]vadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad jacturas et detrimenta rei familiaris adjungebatur.

L. Quibus de caussis accidit, ut quum Longinus Imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus: qui, quum in illâ societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cujus nomine peccabant: sibique quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderant, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. v legionem novam conscribit; augetur odium et ex ipso delectu, et sumptu additæ legionis. Complentur equitum III millia: maximisque onerantur impensis: nec provinciæ data ulla requies.

LI. Interim litteras accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret: quòd magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia, majoraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur, quòd sibi novarum provinciarum, et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliaque adducenda. Certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque C præpararentur, pecuniæque describerentur atque imperarentur, ne qua res, quum redisset, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione; non enim labor aut vigilantia, cupienti præsertim aliquid, Cassio deerat.

LII. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris jussu gerere deberet, polliceturque iis, quum in Mauritaniam transjecisset, HS centenos se

NOTES.

1 *Herminium.*] Now called Arminno.

2 *Vadimonio.*] By this word is implied the bond or obligation of a person to appear before the judge on a certain day.

daturum s.v fore in Hispaniâ legionem. Ex concione se Cordubam recepit. Eoque ipso die, meridianâ horâ, quum in Basilicam iret, quidam Minutius Silo cliens L. Racilii libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles ei tradit: deinde post Racilium (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, quum se insinuâsset, sinistrâ corripit eum, dextrâque bis feriit pugione. Clamore sublato, fit à conjuratis impetus universis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit lictorem. Hôc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius, et L. Mergilio simili confidentiâ Plancum municipem suum adjuvant. Erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus sauciat plagis.

LIII. Concurritur ad Cassium defendendum. Semper enim Berones compluresque evocatos cum telis secum habere consueverat. A quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, et Manilius Tusculus. Minutius inter saxa, quæ jaciebant in itinere, fugiens opprimitur, et relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in castra; militibus vernaculis et secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. Tollitur à multitudine in tribunal: Prætor appellatur: nemo enim in provinciâ natus aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, quo in numero erat II legio, non cum omni provinciâ consenserat in odio Cassii. Nam legiones XXX et XXI paucis mensibus in Italiâ scriptas, Cæsar attribuerat Longino; V legio ibi nuper erat consecta.

LIV. Interim nunciatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuncio, dolore magis promotus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter sese, et ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognitâ, XXX legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum imperatori suo. Facit hoc idem XXI. Subsequitur has V. Quum II legiones reliquæ essent in castris, secundani veriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. Permansit in sententiâ legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est.

LV. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi: legionem V in castra remittit, cohortibus XXX retentis. Indicio Minutii cognoscit, L. Racilium, et L. Laterensem, et Annium Scapulam maximæ dignitatis et gratiæ provincialem hominem, sibique tam familiarem, quàm Laterensem et Racilium, in eâdem fuisse conjuratione. Nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis tradit excruciandum: item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium conjuratorumque numerum auget, verè, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Isdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet, exceptis iis, qui se pecuniâ redemerunt. Nam palam HS X cum Calpurnio paciscitur, et cum Q. Sextio quinquaginta, qui etsi maxime nocentes

sunt multati; tamen periculum vitæ, doloreque vulnerum pecuniâ remissus, crudelitatem cum avaritiâ certâsse significabat.

LVI. Aliquot pòst diebus litteras à Cæsare missas accipit; quibus cognoscit Pompeium in acie victum, amissis copiis, fugisse. Quâ re cognitâ, mistam dolore voluptatem capiebat. Victoriæ nuncius lætitiam exprimebat; confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant; acceptasque eas jubet referri. Quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorum pecuniam imperat. Æquâ autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos, transmarinâ militiâ perterritos ad sacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, majus tamen creabat odium. His rebus confectis, [1] totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit ad Trajectum: ipse classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibique moratur: propterea quòd edictum totâ provinciâ proposuerat, ut, quibus pecunias imperâsset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit.

LVII. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculæ fuerat, nunciat famâ, legionem XXX, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, quum [2] Illurgim ad oppidum castra haberet, seditione factâ, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, et ad II legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognitâ re, noctu [3] cum V cohortibus undevicesimanorum egreditur. Manè pervenit. Ibi eum diem, ut quid ageretur, perspiceret, moratus, [4] Carmonam contendit. Hìc quum legio XXX, et XXI, et cohortes IV, et V legio, totusque convenisset equitatus, audit, IV cohortes à vernaculis oppressas ad [5] Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se conjunxisse, et T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum (namque id varie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus: II cohortes legionis V, quæ fuerant Cordubæ in præsidio idem facere. Cassius his rebus incensus movet castra, et postero die [6] Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi habitâ concione, militum tentat animos: quos cognoscit non suâ, sed Cæsaris absentis caussâ sibi fidissimos esse,

NOTES.

1 *Totum exercitum lustrat*] He reviewed his whole army.

2 *Illurgim.*] Now called Illera.

3 *Cum V cohortibus undevicesimanorum.*] With five cohorts of the nineteenth legion.

4 *Carmonam.*] A town of Spain, now called Carmone.

5 *Obuculam.*] A town of Spain Its situation is not known with certainty.

6 *Segoviam.*] This town retains its ancient name.

nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari provincia restitueretur.

LVIII. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit; ac, ne dissensionis initium natum seditiosâ militum suâque videretur naturâ: simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerat odio Cæsaris et amore Pompeii: cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed id quâ mente commotus fecerit, conjecturâ sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviam prodit, neque tantùm virorum, sed etiam matrum familiâs, ac prætextatorum; deprecaturque, "ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare."

LIX. Tantæ multitudinis precibus et lacrymis exercitus commotus, quum videret, ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine et memoriâ, tamque omnibus Cæsarianis, quàm Pompeianis, Longinum esse in odio, neque se conventum, neque M. Marcellum contra Cæsaris caussam posse perducere, nomen Pompeii ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris caussam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, prætoremque appellârunt; et sibi conventum adjunxerunt; castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV millia passuum à Cordubâ, citra flumen [1] Bætim in oppidi conspectu loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, et ad Marcum Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, "subsidio sibi provinciæque Cæsariis caussâ quamprimùm veniret." Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit.

LX. Cujus rei deformitate atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt: ut in aciem educerentur, orant, priusque confligendi sibi potestas fieret, quàm cum tantâ contumeliâ nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammâque consumerentur. Marcellus, quum confligere miserrimum putaret, quòd, et victoris et victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esse, legiones Bætim transducit, atque aciem instruit. Quum Cassium contrà pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret, caussâ interpositâ, quòd is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Cassius

NOTES.

1 *Bætim.*] A large river in Spain, now called Guadalquiver.

quo bene valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hôc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bætim transfert: crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates.

LXI. Erat copiis pedestribus multò firmior Marcellus. Habebat enim veteranas legiones, multisque prœliis expertas. Cassius fidei magìs, quàm virtuti legionum, confidebat. Itaque quum castra castris collocata essent, et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quò prohibere aquâ Cassianos posset, Longinus, veritus ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere [1] Uliam contendit; quod sibi fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo conjuncta ponit mœnibus castra, ut et loci naturâ (namque Ulia in edito monte posita est) et ipsâ munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, et quàm proximè potest Uliam castra castris confert: locorumque cognitâ naturâ, quò maximè rem deducere volebat, necessitate est adductus, ut neque confligeret, cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat, neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu oppidi continuatis, Uliam, Cassiumque munitionibus clausit: quæ priùs quàm perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum.

LXII. Paucis diebus litteris Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit, adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispanorum. Namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispaniâ nonnullæ civitates rebus Cassii studebant; plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter crebroque, ut accidit, fortunâ sæpe ad utrumque transferente victoriam; nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus.

LXIII. Interim Lepidus ex citeriore provinciâ cum cohortibus legionariis XXXV, magnoque numero equitum, et reliquorum auxiliorum, venit eâ mente Uliam, ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert. Cassius contrà suîs se tenet præsidiis, sive eò quòd plus sibi juris deberi quàm Marcello existimabat, sive eò quòd, ne præoccu-

NOTES.

1 *Uliam.*] A town of Spain. It is not well ascertained where it stood.

patus animus Lepidi esset obsequio adversarii, verebatur. Ponit ad Uliam castra Lepidus; neque habet à Marcello quidquam divisi. Ne pugnetur, interdicit. Ad exeundum Cassium invitat; fidemque suam in re omni interponit. Quum diu dubitâsset Cassius, quid sibi faciendum, quidve Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententiâ; postulat uti munitiones disjicerentur, sibique liber exitus daretur. Non tantùm induciis factis, sed propè jam constitutâ, opera quum complanarent, custodiæque munitionum essent deductæ, auxilia regis in id castellum Marcelli, quòd proximum erat regiis castris, neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius (nam de hujus conscientiâ dubitabatur) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter, indignatione et auxilio Lepidi prœlium esset diremptum; major calamitas esset acceptà.

LXIV. Quum iter Cassio patefactum esse; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusque, Cordubam cum suis proficiscitur; Cassius Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cujus adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis; [1] Malacam contendit; ibique adverso tempore navigandi naves conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, et Lepido, et Marcello committeret: ut amici ejus dictitabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut cæteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cujusquam veniret. Progressus secundâ, ut hibernâ, tempestate, quum in Iberum flumen noctis vitandæ caussâ se contulisset, inde paulo vehementiore tempestate nihilo periculosiùs se navigaturum credens, profectus, adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersâ navi periit.

LXV. Quum in Syriam Cæsar ex Ægypto venisset, atque ab iis, qui Româ venerant ed eum, cognosceret, litterisque urbanis animadverteret, multa Romæ malè et inutiliter administrari, neque ullam partem reip. satìs commodè geri; quòd et contentionibus tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur; et ambitione atque indulgentiâ tribunorum militum, et qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatisque essent; eaque omnia flagitare adventum suum videret; tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, et externorum hotium metum deponerent. Hæc in Syriâ, Ciliciâ, Asiâ ce-

NOTES.

1 *Malacam.*] Now called Malaga.

leriter se confecturum sperabat; quòd hæc provinciæ nullo bella premebantur: In Bithyniâ ac Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Non enim excississe Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, quum secundo prœlio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus ferè in omnibus civitatibus, quæ majore sunt dignitate, præmia benè meritis et viritim et publicè tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit. Reges, [1] tyrannos, dynastas provinciæ, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciæ tuendæ ac defendendæ, dimittit et sibi, et Populo Romano amicissimos.

LXVI. Paucis diebus in eâ provinciâ consumptis, Sex. Cæsarem amicum et necessarium suum legionibus Syriæque præfecit. Ipse eâdem classe, quâ venerat, proficiscitur in Ciciliam. Cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarsum: quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobilissimum fortissimumque est. Ibi, rebus omnibus provinciæ et finitimarum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutiùs moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis biduum [2] Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum et sanctissimum in Cappadociâ [3] Bellonæ templum, quod tantâ religione colitur, ut sacerdos ejus Deæ majestate, imperio et potentiâ secundus à rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Nicomedi Bithynio adjudicavit: qui regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum, mutationemque generis, jure minimè dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, quum benè meritus uterque eorum de republ. esset, ne aut regni hæreditas Ariaretem sollicitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset: ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit.

LXVII. Quum propiùs Pontum finesque Gallogræciæ accessisset Deiotarus tetrarches Gallogræciæ tunc quidem penè totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse cæteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantùm privato vestitu, sed etiam reorum habitu, supplex ad Cæsarem venit oratum, "ut sibi ignosceret, quòd in eâ parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeii castris fuisset: neque enim se judicem debuisse esse controversiarum populi R. sed parere præsentibus imperiis."

LXVIII. Contra quem Cæsar, quum "plurima sua commemorâsset" "officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; quumque defensionem ejus nullam posse excusationem ejus imprudentiæ recipere" coar-

NOTES.

1 *Tyrannos.*] This name was given to those who usurped sovereign authority, in the small states of Greece.

2 *Mazacæ.*] The capital of Cappadocia.

3 *Bellonæ.*] The Goddess of war.

guisset; "quòd homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem Italiamque teneret; ubi senatus populusque Romanus, ubi respubl. esset, quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset: sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiæ, dignitati ætatique hominis, precibus eorum qui frequentes concurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum: de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse" dixit: regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere civium suorum Deiotarus armaturâ disciplinâque nostrâ constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere jussit.

LXIX. Quum in Pontum venisset, copiasque omnes in unum locum coëgisset; quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant (exceptâ enim legione VI. quam secum addúxerat Alexandriâ veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeò diminutam, ut minus [1] mille hominum in eâ esset; reliquæ erant III legiones, una Dejotari, duæ quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati à Pharnace missi Cæsarem adeunt, atque in primis deprecantur, "ne ejus adventus hostilis esset. Facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent." Maximeque commemorabant, "nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; quum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset."

LXX. Cæsar respondit, "se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ pollicéretur, repræsentaturus esset." Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, "ne aut Deiotarum sibi objicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Pompeio non misissent. Nam se neque libentiùs facere quidquam, quàm supplicibus ignoscere; neque provinciarum publicas injurias condonare iis posse, qui non fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorâssent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset ne vinceretur, quàm sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. Itaque se magnas et graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. Nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subîssent: Ponto verò decederet confestim; familiasque publicanorum remitteret; cæteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quæ penès eum essent. Si fecisset, jam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuêssent." Miserat enim Pharnaces coronam auream.

NOTES.

1 *Mille hominum.*] This was about the one fifth of the entire number belonging to each legion.

LXXI. His responsis datis, legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus; quum festinantem ac properantem Cæsarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quàm res pateretur; quò celeriùs honestiùsque ad res magìs necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad Urbem Cæsarem revocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones, interponere, in summâ frustrari cœpit. Cæsar cognitâ calliditate hominis, quod aliis temporibus naturâ facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.

LXXII. Ziela est oppidum in Ponto positu ipso, ut in plano loco, satis munitum. Tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique intercisi vallibus colles: quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis, et infelicitatem Triariii, detrimentumque exercitûs nostri, superioribus locis atque itineribus penè, conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multò longius millibus passuum III abest ab Zielâ. Hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium castrorum, refectis operibus, copiis omnibus suis occupavit.

LXXIII. Cæsar, quum ab hoste millia passum V castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras; si modo ea loca hostes priores non cepissent, quæ multò erant propiora regis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proximâ nocte vigiliâ quartâ, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis primâ luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prœlium adversus Triarium fecerat. [1] Huc omnem comportari aggerem è castris, servitiaque quæ agerent, jussit; ne quis ab opere miles discederet; quum spatio non amplius mille passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incœpto Cæsaris castrorum.

LXXIV. Pharnaces, quum id repentè primâ luce animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit; quas, interpositâ tantâ locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgatâ militari credebat instrui Cæsar, vel ad opus suum tardandum, quò plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magìs quàm manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritùs non est, quò minùs, primâ acie pro vallo instructâ, reliqua pars exercitûs opus faceret. At Pharnaces impulsus sive loci felicitate, sive auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperâsse eum postea audiebamus; sive paucitate

NOTES.

1 *Huc omnem comportari aggerem è castris, servitiaque quæ agerent, jussit.*] In many editions; *Huc omnem comportari aggerem è castris servitia, quæ ageret, jussit.*

nostrorum, qui in armis erant, compertâ, quum more operis quotidiani, magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset; sive etiam veterani fiduciâ exercitûs sui, quem [cum legione] XXII in acie conflixisse, et vicisse, legati ejus gloriabantur; simul contemptu exercitûs nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat; initio consilio dimicandi, descendere præruptâ valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, et eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam descenderat in vallem, ascendere adversus arduum collem instructis copiis cœpit.

LXXV. Cæsar incredibili ejus vel temeritate vel fiduciâ motus, neque opinans imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciem instruit. Cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris, non dum ordinibus instructis. Falcatæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum, opprimuntur. Insequitur has acies hostium; et clamore sublato confligitur, multùm adjuvante naturâ loci, plurimùm Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus casibus belli intersunt, tum præcipuè eis, quibus nihil ratione potuit administrari.

LXXVI. Magno atque acri cominus prœlio facto, dextro cornu, quò veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum est ab eâ parte, quum in proclive detruderentur hostes; multò tardiùs, sed tamen iisdem Diis adjuvantibus, sinistro cornu, mediâque acie, totæ profligantur copiæ regis. Quæ quàm facilè subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruinâ oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri victoriâ elati subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitârunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfectâ multitudine omni, aut captâ, suorum Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberiùs profugiendi, vivus in Cæsaris potestatem adductus esset.

LXXVII. Tali victoriâ toties victor Cæsar incredibili est lætitiâ affectus, quòd maximum bellum tantâ celeritate confecerat: eratque subiti periculi recordatione lætior quòd victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, prædâ omni regiâ militibus condonatâ, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem VI decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari domum remittit: II legiones cum Cœlio Vinciano in Ponto reliquit.

LXXVIII. Ita per Gallogræciam Bithyniamque in Asiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit et statuit: jura in tetrarchas, reges, civitates distribuit. Mithridatem Pergamenum à quo rem feliciter celeriterque gestam in Ægypto suprà scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum (nam eum Mithri-

dates rex Asiæ totius propter nobilitatem Pergamo parvulum secum asportaverat in castra, multosque tenuerat annos) regem [1] Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; provinciasque populi Rom. à barbaris atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum, jure gentis et cognationis adjudicavit, occupatam et possessam paucis antè annis à Dejotaro. Neque tamen usquam diutiùs moratus est, quàm necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissimè celerrimèque confectis, in Italiam celeriùs omnium opinione venit.

NOTES.

1 *Bosphori.*] This was the Bosphorus between the Euxine or Black Sea, and the Lake Mæotis or the sea of Azoph.

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

DE BELLO AFRICANO LIBER UNUS.

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

DE BELLO AFRICANO LIBER UNUS.

ARGUMENT.

Cæsar goes into Africa. After various marches, he contends with Labienus near Ruspina. Petreius and Piso march to the assistance of Labienus; but are repulsed. Pompey's son, by the advice of Cato, prepares for war; but with little success. King Juba marches to the assistance of Scipio, one of Cæsar's opponents. Labienus makes an unsuccessful attempt against Leptis. Many of the Africans go over to Cæsar. Cæsar repulses an attack of the enemy against his camp. Juba and Labienus are defeated with great loss in an attack upon a detachment of Cæsar's army. Two legions arrive to the assistance of Cæsar. Some of Cæsar's ships are burnt, some destroyed by the enemy; but he succeeds in putting them to flight. Scipio's forces are routed and entirely destroyed by Cæsar, near Thapsus. Cato puts an end to his life. Utica surrenders to Cæsar. Cæsar reduces Juba's kingdom to a province; and returns to Rome.

I. CÆSAR, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, a. d. XIV Kal. Jan. in Lilybæum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscendere; cùm non ampliùs legionem tironum haberet unam, equitesque vix DC. Tabernaculum secundum littus ipsum constituit, ut pro-

pè fluctus verberaret. Hôc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fore speraret, et ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet. Nihilo tamen minùs in navibus remiges militesque continere, et nullam prætermittere occasionem profectionis; quum præsertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, [1] legiones regiæ IV, levis armaturæ magna vis, Scipionis legionis X, elephanti CXX, classesque esse complures; tamen non deterrebatur, animoque et spe confidebat. Interim in dies et naves longæ adaugeri, onerariæ complures eodem concurrere, et legiones tironum convenire; in his veterana legio V, equitum ad II millia.

II. Legionibus collectis VI, et equitum II millibus, ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere jussit, et insulam petere [2] Aponianam, [3] quæ non longè abest à Lilybæo. Ibique commoratus bona paucorum vendit publicè: deinde Alieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. VI. Kal. Jan. et reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo, celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit. Namque onerariæ reliquæ præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ diversa loca petierunt. Clupeam classe prætervehitur, inde [4] Neapolim. Complura præterea castella et oppida non longè à mari relinquit.

III. Postquam [5] Adrumetum accessit, ubi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Considius, et à Clupeâ secundam oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Maurorum circiter III millibus apparuit. Ibi paullisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum. Cujus numerus in præsentiâ fuit peditum III millia, equitum CL: castrisque ante oppidum positis, sine injuriâ cujusquam consedit; cohibetque omnes à prædâ. Oppidani interim muros armatis complent. Ante portam frequentes considunt ad se defendenum. Quorum numerus II legionum intus erat. Cæsar circum oppidum vectus naturâ loci perspectâ, redit in castra. Non nemo culpæ ejus imprudentiæque assignabat, quòd neque certum locum gubernatoribus præfectisque, quem peterent, præceperat; neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore iis perlectis, locum certum peterent uni-

NOTES.

1 *Legiones regiæ.*] Namely, those belonging to king Juba.

2 *Aponianam.*] Some think the reading should be *Paconiam.*

3 *Quæ non longè abest à Lilybæo.*] In some editions, the reading is, *Quæ non abest à Lilybæo.*

4 *Neapolim*.] A town of Africa.

5 *Adrumetum.*] A town of Africa, by some supposed to be the present Toulb, by others, Mahometta.

versi. Quod minimè Cæsarem fefellerat. Namque nullum portum terræ Africæ, quò classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuitu oblatam occasionem egressûs aucupabatur.

IV. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliquâ ratione perduci ad sanitatem. Itaque datâ facultate litteras conscribit, et eas captivo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quò simul atque captivus pervenisset, litterasque, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, priùs quàm acciperet ille; "Unde," inquit, "istas?" Tum captivus, "[1] [Venio] à Cæsare." Tunc Considius "Unus est," inquit, "Scipio Imperator hôc tempore populi R." Deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet; litterasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam unâ nocte et die ad oppidum consumptâ, neque responsum ullum à Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant: neque equitatu abundabat; et ad oppidum oppugnandum non satìs copiarum habebat, et eas tironum: neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; et oppidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus: et nunciabantur auxilia magna equitatûs oppidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in eâ re Cæsar esset occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hostium laboraret.

VI. Itaque castra cùm movere vellet, subitò ex oppido erupit multitudo: atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Jubâ ad stipendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant: et ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset, subitò legionarii consistunt; et equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissimè concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minùs XXX Galli, Maurorum equitum II millia loco pellerent, urgerentque in oppidum. Postquam repulsi et conjecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod quum sæpius facerent; et modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, et parte equitatûs, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longiùs ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis et castellis legationes venire, polliceri frementum, paratosque esse, quæ imperâsset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum [2] Ruspinam Kalendis Januar.

NOTES.

1 *Venio à Cæsare.*] In many editions, *Imperatore à Cæsare.*

2 *Ruspinam.*] A town of Africa, by some supposed to be the present Souse; by others, Mahadia.

VII. Inde movit et pervenit ad oppidum [1] Leptin liberam civitatem et immunem. Legati ex oppido veniunt obviam; "libenter se omnia facturos, quæ vellet," pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas oppidi, et custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ, non longè ab oppido secundum littus facit castra. Eodem naves onerariæ et longæ nonnullæ casu advenerunt. Reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum, [2] Uticam versùs petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque Mediterranea petere, propter navium errorem; equitatumque in navibus omnem contineri, ut arbitror, ne agri vastarentur; aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è navibus exierant, subitò equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti multos jaculis convulnerarunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidiis cum equis inter convalles, [3] et subitò exiliunt, non ut in campo cominus depugnent.

VIII. Cæsar interim in [4] Sardiniam nuncios cum litteris, et in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Posthumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum x navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrâssent, et simul mare tuendum ab hostibus, jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad [5] Cercinam insulam versûs, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quòd ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat, ut fieri posset, nec ne locum ullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. Ipse interea ex perfugis et incolis, cognitis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari (regium enim equitatum in provinciâ Africâ Scipio alebat) tantâ homines esse dementiâ, ut mallent regis vectigales, quàm cum civibus in patriâ in suis fortunis esse incolumes.

IX. Cæsar a. d. III Non. Jan. castra movet: Leptique VI cohortium præsidio cum Savernâ relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit: ibique sarcinis exercitûs relictis, ipse cum expeditâ manu proficiscitur circum villas frumentatum; oppidanisque imperat, ut plaustra jumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc eum idcirco ex-

NOTES.

1 *Leptin.*] A town in Africa now called Lebeda or Lepeda.

2 *Uticam.*] Now called Biserta. It is situated in Tunis.

3 *Et subitò exiliunt.*] In many editions, *Et subitò existunt.*

4 *Sardiniam.*] This island, situated in the Mediterranean sea near Italy, still retains its ancient name.

5 *Cercinam.*] Now called Chercara or Cercare.

istimo fecisse, ne maritima oppida post se vacua relinqueret, præsidioque firmata ad classem receptacula muniret.

X. Itaque, ibi relicto P. Savernâ, fratre ejus, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, jubet comportari ligna in oppidum quàm plurima: ipse cum cohortibus VII, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspinâ egressus; proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum II; ibique classem sub vesperum cum eâ copiâ conscendit. Omnibus in exercitu insciis, et requirentibus Imperatoris consilium; magno metu ac tristitiâ sollicitabantur. Parvâ enim cum copiâ, et eâ tironum, neque omni expositâ, in Africâ contra magnas copias, et insidiosæ nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant; neque quidquam solatii in præsentiâ, neque auxilium in suorum consilio animadvertebant, nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate. Animum enim altum et erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, et in ejus scientiâ et consilio omnia sibi procliva omnes fore sperabant.

XI. Cæsar in navibus unâ nocte consumptâ, jam cœlo albente, quum proficisci conaretur, subitò navium pars, de quâ timebat, ex errore eodem conferebatur. Hâc re cognitâ, Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos advenientes milites exspectare. Itaque sine morâ navibus eis in portum receptis, et advectis militum equitumque copiis, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis XXX frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrâssent, subsidio ire clam hostibus voluisse; ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent; neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relicti sui milites fuissent; ne illi propter suorum paucitatem, et hostium multitudinem, metu deficerent.

XII. Interim quum jam Cæsar progressus esset à castris circiter millia passuum III, per speculatores et [1] antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longè à se visas. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici cœptus est. Hâc re cognitâ, Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentiâ non magnam, et sagittarios, quorum parvus è castris exierat numerus accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Jamque quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari, et ad pugnam parari. Quorum omnino numerus fuit XXX cohortium, cum equitibus CD, et sagittariis**.

NOTES.

1 *Antecessores equites.*] These were horsemen who were sent before the army to reconnoitre and survey the ground. The guides of modern armies correspond with them.

XIII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: et inter eos levis armaturæ Numidas et sagittarios pedites interposuerant; et ita condensaverant ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: et dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit: et ita præcipit, ut providerent, ne multitudine equitatûs hostium circumvenirentur. Existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructâ, dimicaturum.

XIV. Quum utrimque exspectatio fieret; neque Cæsar se moveret: et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magìs, quàm viribus decernendum videret; subitò adversariorum equitatus sese extendere, et in latitudinem promovere, collesque complecti, et Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægrè sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subitò ex condensus turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt; et inter legionarios milites jacula conjiciunt. Hìc quum Cæsarini in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus, cursu renovato, peditibus suis succurrerent.

XV. Cæsar, novo genere pugnæ oblato, quum animadverteret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longiùs à signis persequuntur, latere nudato, à proximis Numidis jaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facilè vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis IV pedes longiùs procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostes magìs magìsque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur.

XVI. Labienus in equo, capite nudo, versari in primâ acie simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare: "Quid tu," inquit, "miles tiro, tam feroculus es? Vos quoque iste verbis infatuavit. In magnum mehercule vos periculum impulit. Misereor vestri." Tum miles: "Non sum, inquit, tiro, Labiene, sed de legione X veteranus." Tum Labienus: "Non agnosco," inquit, "signa Decumanorum." Tum miles: "Jam me, quis sim, intelliges." Simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit; et ait: "Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse." Omnium tamen animi in terrorem conjecti, et maximè tironum. Circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare.

XVII. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi, et alternis conversis cohortibus,

ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit; et unam partem ab alterâ exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis conjectis in fugam vertit: neque longiùs progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, et procul hostibus repulsis, convulneratisque, ad sua præsidia sese, sic ut erat instructus, recipere cœpit.

XVIII. Interim M. Petreius, et Cn. Piso cum equitibus Numidis mille c electis, peditatuque ejusdem generis satìs grandi, ex itinere rectà subsidio suis occurrunt. At hostes, suis ex terrore firmatis rursusque renovatis animis, legionarios conversis equitibus se recipientes novissimos adoriri, et impedire cœperunt, quo minùs se in castra reciperent. Hâc re animadversâ, Cæsar jubet signa converti, et medio campo redintegrari prœlium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Cæsarisque equites jumenta ex nauseâ recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent: dieique pars exigua jam reliqua esset: cohortibus equitibusque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. Itaque, signo dato, quum jam hostes languide negligenterque tela mitterent, subitò immittit cohortes turmasque suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita [1] ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemque adversarii malè accepti tum demum se ad sua præsidia contulerunt.

XIX. Interim eâ re gestâ, et prœlio dirempto, ex adversariis perfugæ plures ex omni hominum genere, et præterea intercepti hostium complures equites peditesque: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hâc mente et conatu venisse, ut novo atque inusitato genere prœlii tirones, legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumventi opprimerentur: et ita Labienum dixisse pro concione; "tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam cædendo in ipsâ victoriâ fatigati vincerentur, atque à suis superarentur:" quippe qui in illorum sibi confideret multitudine, primùm, quòd audierat, Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire; deinde, quòd triennio in Africâ suos milites consuetudine retentos, fideles jam sibi effecisset: maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque armaturæ. Præterea ex fugâ, prœlioque Pompeiano, quos secum à Brundisio transportaverat, equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hibridis libertinis

NOTES.

1 *Ut erant instructi.*] In their original order of battle.

servisque conscripserat, armaverat, equoque frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephantes CXX, equitatusque innumerabilis, deinde legiones conscriptæ ex cujusque modi generis ampliùs XII millibus. Hâc spe atque eâ audaciâ inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis Germanisque MDC. Numidarum sine frænis VIII millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MC, peditum ac levis armaturæ, quater tantis, sagittariis ac funditoribus, hippotoxotisque compluribus; his copiis [1] pridie Non. Januar. post diem tertium quàm Africam attigit, in campis planissimis purissimisque, ab horâ diei quintâ usque ad solis occasum est decertatum. In eo prœlio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

XX. Cæsar interim castra munire diligentiùs, præsidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruspinâ usque ad mare deducere, et à castris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela tormentaque ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum Rhodiorumque epibatarumque armare, et in castra evocare; utì, si posset eâdem ratione, quâ adversarii, levis armatura interjecta inter equites suos interponeretur: sagittariisque ex omnibus navibus [2] Itureis, Syriis, et cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. Audiebat enim, Scipionem post diem tertium ejus diei, quo prœlium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio conjungere: cujus copiæ legionum VIII, et equitum IV millium esse nunciabantur: officinas ferrarias instruere; sagittasque et tela utì fierent complura, curare; glandes fundere, sudes comparare, litteras in Siciliam nunciosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent, ad arietes, cujus inopia in Africâ esset: præterea ferrum plumbumque mitteretur, et animum etiam advertebat, frumento se in Africâ nisi importatitio uti non posse. Priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africâ frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportâsse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: oppida, præter pauca quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, et eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse.

XXI. Hâc necessitate Cæsar coactus, privatos ambiendo, et blandè appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat: et eo parcè utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, et alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plaustris

NOTES.

1 *Pridie Non. Januar.*] On the fourth of January.

2 *Itureis.*] Ituria was a district of Palestine.

deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ malè vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ incenderant atque expugnaverant. Hâc re nunciatâ Cæsari, classes circum insulas portusque disposuit: quò tutiùs commeatus supportari posset.

XXII. M. Cato interim qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis, assidueque objurgare non desistebat. "Tuus," inquit, "pater, istuc ætatis quum esset, et animadvertisset Remp. ab audacibus sceleratisque civibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut exilio multatos patriâ civitateque carere; gloriâ et animi magnitudine elatus, privatus, atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, penè oppressam funditus et deletam Italiam, urbemque Romanam, in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit; adolescentulusque, atque eques Romanùs triumphavit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate [partâ] neque tantis clientelis, nominisque claritate præditus in rem. est ingressus. Tu contrà et patris nobilitate et dignitate, et per te ipse satis animi magnitudine diligentiâque præditus, nonne eniteris, et proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, reique publicæ, atque optimo cuique efflagitatum?"

XXIII. His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus cum naviculis cujusquemodi generis xxx, inibi paucis rostratis, profectus ab Uticâ est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est ingressus: expeditoque exercitu, numero servorum, liberorum, II millium, cujus partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum [1] Ascurum accedere cœpit: in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente, oppidani usque eò passi propiùs eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret, subitò eruptione factâ prostratos perterritosque Pompeianos in Mare passim navesque compulerunt. Ita re male gestâ Cneius Pompeius filius naves inde avertit, neque postea littus attigit; classemque ad insulas Baleares versùs convertit.

XXIV. Scipio interim cum iis copiis, quas paulò antè demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus primum Adrumeti castra ponit; deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni copiis se conjungit; atque unis castris factis, III millia passuum longè considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratiâ extra vallum progressi essent, excipere. Ita omnes adversarios intra munitiones continere. Quâ re Cæsariani gravi annonâ sunt conflictati;

NOTES.

1 *Ascurum.*] A town in the Northern part of Africa.

ideo quòd nondum neque ab Siciliâ, neque ab Sardiniâ commeatus supportatus erat, neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum VI terræ Africæ quoquoversus tenebant, pabulique inopiâ premebantur. Quâ necessitate coacti veterani milites, equitesque, qui multa terrâ marique bella confecissent, et periculis inopiâque tali sæpe essent conflictati, algâ à littore collectâ, et aquâ dulci elutâ, et ita jumentis esurientibus datâ, vitam eorum producebant.

XXV. Dum hæc ita fierent, rex Juba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opem. Itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus è regno, ire contendit. P. Sitius, interim, et rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito regis Jubæ egressu, propius ejus regnum copias suas admovere: [1] Cirtamque oppidum ejus regni opulentissimum adorti paucis diebus pugnando capiunt; et præterea duo oppida Gentulorum. Quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque sibi vacuum transderent, conditionemque repudiâssent, postea ab iis capti interfectique sunt omnes. Inde progressi agros oppidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis Juba, quum jam non longe à Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium, "satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quàm dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utrâque re expelleretur." Itàque rursus se recepit, atque auxilia à Scipione etiam adduxit, sibi suisque rebus timens: elephantisque XXX relictis, suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

XXVI. Cæsar, quum de suo interim adventu dubitatio in provinciâ esset, neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis perfugere, et in castra Cæsaris advenire, et de adversariorum ejus acerbitate crudelitateque commemorare cœperunt. Quorum lacrymis querelisque Cæsar commotus, quum antea constitisset in stativis castris, æstate initâ, cunctis copiis auxiliisque accitis, bellum cum adversariis gerere instituit; litterisque celeriter in Siciliam ad Alienum et Rabirium Posthumum conscriptis, et per [2] catascopum missis, ut "sine morâ, aut ullâ excusatione hiemis, ventorumque, exercitus sibi quàm celerrimè transportaretur: Africam provinciam perire, funditusque everti à suis inimicis: quod nisi celeriter sociis fore subventum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum." Atque ipse in tantâ erat

NOTES.

1 *Cirtam.*] By some this town is supposed to have been the same with the present Constantina; by others Tadel.

2 *Catascopum.*] This was a ship used for exploring.

festinatione et exspectatione, ut postero die quam misisset litteras nunciumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, noctes diesque oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. Nec mirum. Animadvertebat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi trucidarique, oppida castellaque dirui deferique, principesque civitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi. Iis se in miseriis, suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque jacere in mare non intermittere.

XXVII. Scipio interim elephantos hôc modo condocefacere instituit. Duas instruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret, et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret; deinde in ordinem elephantos constituit: post illos autem aciem suam instruxit; ut, quum ab adversariis lapides mitti cœpissent, et elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus à suâ acie, lapidibus missis, eos converterent adversum hostem: quòd ægre tardeque fiebat: rudes enim elephanti multorum annorum doctrinâ usuque vetusto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

XXVIII. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius Prætorius, qui [1] Thapso oppido maritimo præerat, quum animadvertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus et sagittariis; eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Cæsarianas consectari cœpit; et quum plures adortus, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, fortè incidit in navem, in quâ erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæsar in senatum legerat, et cum his T. Salienus centurio legionis ejusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanæ, et seditiosissimâ oratione apud eum est usus: idemque et pecuniam, et ornamenta triumphi Cæsaris retinenda et custodienda curaverat; et ob has caussas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit, adolescentibus ne repugnarent, seseque Virgilio transderent. Itaque deducti à Virgilio ad Scipionem custodibus transditi, et post diem III sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, pitisse dicitur major Titus à centurionibus, utì se priorem, quàm fratrem, interficerent: idque ab eis facile impetrâsse, atque ita esse interfectos.

XXIX. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie minutis prœliis inter se pugnare

NOTES.

1 *Thapso.*] A maritime town of Africa.

non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani Gallique Labieniani cum Cæsaris equitibus, fide datâ, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatûs Leptim oppidum, cui præerat Saserna cum cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpere, conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, et tormentorum multitudinem, facile et sine periculo defendebatur. Quod ubi ejus facere equitatus sæpius non intermittebat; et quum fortè ante portam turma densa adstitisset; [1] scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & * ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fugâ se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare.

XXX. Scipio interim ferè quotidie non longè à suis castris passibus CCC instruere aciem, ac majore diei parte consumptâ, rursus se in castra recipere. Quod quum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias accederet, despectâ patientiâ Cæsaris exercitûsque ejus, universis copiis productis, elephantisque turritis XXX ante aciem instructis, quàm latissime potuit, porrectâ equitum peditumque multitudine, unò tempore progressus, haud ita longè à Cæsaris castris constitit in campo.

XXXI. Quibus rebus cognitis, Cæsar jubet milites, qui extrà munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratiâ vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modestèque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere. Equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eò locum obtinerent, in quo paullò antè constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret, quod si propiùs accederetur, quàm honestissimè se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, utì quisque suo loco paratus armatusque præstò esset. At hæc non ipse per se coram, quum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientiâ bellandi, in prætorio sedens, per speculatores et nuncios imperabat, quæ fieri volebat. Animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpè à se fugatis, pulsis perterritisque et concessam vitam, et ignota peccata. Quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertiâ conscientiâque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen auctoritatisque magnâ ex parte eorum exercitûs minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorum, et valli fossarumque altitudo, et extra vallum styli cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum cæterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc propter exercitûs sui præsentis paucitatem et tirocinium præparaverat, non hostium vi et metu com-

NOTES.

1 *Scorpione.*] This was a machine for throwing darts.

motus. Patientem se, timidumque hostium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, quamquam erant paucæ, tironumque, non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur cujusmodi victoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fugâ collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat gloriam exsultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

XXXII. Scipio interim paullisper, ut antè dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paullatim reducit suas copias in castra, et concione advocatâ, de terrore suo, desperationeque exercitûs Cæsaris verba facit; et cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire, et per caussam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ Getulique diffugere quotidiè ex castris Scipionis, et partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, litteris ad suos cives datis, cohortatus, ut "manu factâ, se suosque defenderent, et ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent," mittit.

XXXIII. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex [1] Acillâ civitate liberâ, etiam undique ad Cæsarem veniunt; seque paratos, quæcumque imperâsset, et libenti animo facturos pollicentur: tamen orare et petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutiùs id, et sine periculo facere possent: se et frumentum, et, quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratiâ subministraturos. Quibus rebus facilè à Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium ædilitiâ functum potestate, Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus, equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidii relictâ, cum VIII cohortibus Acillam ire contendit. Messius celerius itinere confecto prior Acillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, quum ad urbem cum copiis accessit, et animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nullâ re gestâ pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recepit: deinde paucis pòst diebus, equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos castris positis obsidere cœpit.

XXXIV. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinnam pervenit. Cujus adventu C. Decimus quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus con-

NOTES.

1 *Acillâ.*] A town of Africa. Some read *Achella.*

scendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satìs magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Alienus interim [1] proconsul è Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII et XIV, et equites Gallos DCCC; funditorum, sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ventum secundum nactæ, VI die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæsar duplici lætitiâ ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis exhiliratis, annonæque levatâ sollicitudine, deponit legiones: equitesque ex navibus egressos jubet ex languore, nauseâque reficere; dimissos in castella munitionesque disponit.

XXXV. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent comites, mirari, et requirere: C. Cæsarem, qui ultro consuêsset bellum inferre, ac lacessere prœlio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex ejus patientiâ in magnum timorem conjecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis, pro perfugis speculandi gratiâ in Cæsaris castra mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate factâ; "Sæpenumero," inquiunt, "Imperator, cômplures Getuli, qui sumus clientes C. Marii, et propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV et VI, ad te voluimus, in tuaque præsidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quò id sine periculo minùs faceremus, impediebamur. Nunc datâ facultate, pro speculatoribus missi à Scipione ad te cupidissimè venimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra portasque valli facta essent; simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugnæ cognosceremus, atque ei renunciaremus." Qui collaudati à Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem celeriter veritas comprobavit. Namque postero die ex legionibus iis, quas Getuli nominaverunt, milites legionarii complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt.

XXXVI. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique, et cujusquemodi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido [2] Tisdræ, in quo tritici modium millia CCC comportata fuerant à negotiatoribus Italicis aratoribusque ad Cæsarem venere; quantàque copia frumenti apud se sit, docent; simulque orant, ut sibi præsidium mittat, quò faciliùs et frumentum et copiæ suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentiâ gratias agit, præsidiumque brevi tempore se missurum dicit; cohortatusque ad suos cives ju-

NOTES.

1 *Proconsul.*] Of Sicily.

2 *Tisdræ.*] A town of Africa now called Cairoan.

bet proficisci. P. Sitius interim cum copiis Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratiâ et frumentum, et res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

XXXVII. Cæsar, postquam legionibus veteranis II, equitatu levique armaturâ copias suas ex secundo commeatu auxerat, naves VI onerarias statim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse [1] VI. Kal. Febr. circiter vigiliâ primâ imperat speculatores apparitoresque omnes ut sibi præstò essent. Itaque omnibus insciis, neque suspicantibus, vigiliâ tertiâ jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse præsidium habuit, et quod primum ad amicitiam ejus accessit. Inde parvulum proclivitatem digressus, sinistrâ parte campi, propter mare legiones ducit. Hîc campus mirabili planitie patet millia passuum XV; quem jugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, velùt theatri efficit speciem. In hoc jugo colles sunt excelsi pauci: in quibus singulæ turres speculæque singulæ perveteres erant collocatæ; quarum apud ultimam præsidium et statio fuit Scipionis.

XXXVIII. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, adscendit, atque in unumquemque collem turres castellaque facere cœpit; atque ea minus semihorâ effecit; et postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in quâ docui esse præsidium stationemque Numidarum; paullisper commoratus, perspectâque naturâ loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit: brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum unde egressus erat, jubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructâ, à suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pedestremque copiam in secundâ acie minus passus CD à castris suis constituunt.

XXXIX. Cæsar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. Jam quum non ampliùs passuum MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset; intellexissetque ad impediendos milites suos, et ab opere depellendos hostem propiùs accedere; necesseque haberet legiones à munitiones deducere; imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem propere accurrerent, præsidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter, Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoqûe sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quò celeriùs iis auxilium ferret, ex acie instructâ equitatus sui propè totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar

NOTES.

1 *VI Kal. Febr.*] On the twenty seventh of February.

conspexit, Labienum ab suis copiis [1] longiùs jam abscessisse; equitatûs sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit.

XL. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna IV turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animadvertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. Itaque non priùs vidit turmas Julianas, quàm suos cædi à tergo sensit. Ex quâ re subitò in terrorem converso equitatu Numidarum, rectà in castra fugere contendit: Galli Germanique qui restiterant, ex superiore loco et post tergum circumventi; fortiterque resistentes conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animadverterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea Scipione ejusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsis, quum receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animadvertit, mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Galliâ secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant: nonnulli, qui ex Curionis prœlio capti conservatique, parem gratiam in fide partienda præstare voluerant. Horum corpora mirificia specie amplitudineque, cæsa toto campo, ac prostrata diversè jacebant.

XLI. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis malè acceptis, occisis vulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructâ acie secundum infimas jugi radices propiùs munitiones leniter accessit. Jamque minus mille passuum ab oppido [2] Uzitâ, quòd Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ: quum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat; eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructâ, ex instituto suo, primâ equestri turmatim directâ, elephantisque turritis interpositis, armatisque, suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paullò antè commemoravi, ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido texit. Dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

XLII. Quum jam propè solis occasum Cæsar exspectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propiùs se animadvertisset, locoque se magìs defendere, si res coëgisset, quàm in campo cominus consistere audere; non est visa ratio propiùs accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse; sibique difficile factu esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare, et in acie in

NOTES.

1 *Longiùs jam abscessisse.*] In many editions, *Longiùs abcessisse.*

2 *Uzitâ.*] A town of Africa. Its situation is not known.

cornu dextro, et sinistro, ex iniquiore loco pugnare, præsertim quum milites à mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copiis in castra, postero die propiùs eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XLIII. Interim Considius, qui Acillam, et VIII cohortes stipendiarias Numidis Getulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus præerat, diu multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, et iis ab oppidanis incensis, quum proficeret nihil, subito nuncio de equestri prœlio allato commotus, frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, cæterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus Adrumetem se recepit.

XLIV. Interea ex secundo commeatu, quem à Siciliâ miserat Allienus, navis una, in quâ fuerat Q. Cominius, et L. Ticida eques Romanus, ab residuâ classe quum erravisset, delataque esset vento ad Thapsum, à Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est, et ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eâdem classe errabunda, ac tempestate ad [1] Ægimurum delata, à classe Vari et M. Octavii est capta; in quâ milites veterani cum uno centurione, et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus asservatos sine contumeliâ deducendos curavit ad Scipionem. Qui, postquam ad eum pervenerunt, et ante suggestum ejus constiterunt: "non vestra," inquit, "sponte vos, certò scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu et imperio coactos, cives et optimum quemque nefariè consectari: quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam et pecuniam donare; quapropter, quid sentiatis, proloquimini."

XLV. Hâc habitâ oratione, Scipio, quum existimâsset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV; "Pro tuo," inquit, "summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago (non enim imperatorem te appello) quòd mihi vitam incolumitatemque belli jure capto polliceris: et forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egone contra Cæsarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cujus dignitate victoriâque ampliùs XXXVI annis depugnavi, adversus armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum, et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, si minùs antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, et constitue contra me. Ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes potestate, non ampliùs X sumam. Tunc ex virtute nostrâ intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas."

NOTES.

1 *Ægimurum.*] An island near the coast of Africa.

XLVI. Postquam hæc centurio præsenti animo adversus opinionem ejus est locutus; irâ percitus Scipio, atque animi dolore incensus annuit centurionibus, quid fieri vellet: atque ante pedes centurionem interficit, reliquosque veteranos à tironibus jubet secerni. "Abducite, inquit, istos nefario scelere contaminatos, et cæde civium, saginatos." Sic extra vallum deducti sunt, et cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones dispertiri, et Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Quâ ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiæ caussâ [1] in salo esse jusserat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ caussâ dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit.

XLVII. Per id tempus ferè Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque, [1] Vigiliarum signo confecto, circiter vigiliâ secundâ noctis, nimbus cum saxeâ grandine subitò est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quòd Cæsar, non more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die procedendo, propiùsque hostem accedendo, castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Siciliâ exercitum transportaverat, ut præter ipsum militem et arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. [2] In Africâ autem non modò sibi quidquam non acquisierant aut paraverant; sed etiam, propter annonæ caritatem, antè parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. Reliqui ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque, contextis, permanebant. Itaque subito imbre grandineque consecutâ, gravati pondere, tenebris, aquâque omnes subruti disjectique, nocte intempestâ, ignibus extinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte v legionis pilorum cacumina suâ sponte arserunt.

XLVIII. Rex interim Juba de equestri prœlio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris, præfecto Saburâ cum parte exercitûs contra Sitium relicto, ut sic, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris liberaretur, cum III legionibus, equitibusque frænatis DCCC, [3] Numidis sine frænis, peditibusque ejus armaturæ grandi numero, elephantisque XXX, egressus è regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum posi-

NOTES.

1 *Vigiliarum.*] In some editions; *Virgiliarum.*

2 *In Africâ.*] In many editions; *in Africam.*

3 *Numidis sine frænis.*] Numidian horsemen without bridles.

tis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longè à Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror, et expectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magìs suspensiore animo antè adventum Jubæ commovebatur. Postquam verò castra castris contulit; despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. Quo facto facilè fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque regis adventu. Nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis LX productas in aciem, quàm speciosissime potuit, instruxit: ac paullò longiùs progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra.

XLIX. Cæsar postquam animadvertit Scipioni auxilia ferè, quæ expectâsset, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum copiis progredi cœpit, et brachia protinùs ducere, et castella munire, propiùsque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Adversarii magnitudine copiarum confisi proximum collem occupaverunt, atque ita longiùs sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejudem collis occupandi gratiâ Labienus consilium ceperat; et, quo propiore loco fuerat, eò celeriùs occurrerat.

L. Erat convallis satìs magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis: quæ erant transgredienda Cæsari antè, quàm ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultràque eam convallem olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hìc quum Labienus animadvertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, priùs necesse esse convallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus, levique armaturâ consedit: et præterea post montem collesque, equites in occulto collocaverat; ut quum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, et re duplici perturbatus Cæsar, ejusque exercitus, neque retro regrediundi, neque ultrà procedendi oblatâ facultate, circumventus concideretur. Cæsar equitatu antè præmisso, inscius insidiarum quum ad eum locum venisset, abusi, sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti, ne in fossâ ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, et summa petere collis, quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti. Deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fugâ sibi peperit salutem.

LI. Hâc re per equites gestâ, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum, è regione oppidi Uzitæ, quod inter sua castra et Scipionis in planitie positum erat, tenebaturque à Scipione, duo brachia instituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque ejus oppidi convenirent. Id hâc ratione opus instruebat, ut, quum propiùs oppidum copias admovisset, oppugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberèt, ne ab equitatûs multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur: præterea, quò faciliùs colloquia fieri possent, et si qui perfugere vellent, id quod anteà sæpe accidebat magno cum eo-

rum periculo, tum facilè et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propiùs hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas caussas, quòd is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim longâ et angustâ utebatur. Dum hæc opera, quæ antè dixi, fiebant à legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturæ, prœliis minutis comminus dimicabant.

LII. Cæsar ab eo opere quum jam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incursu, cum omni equitatu, levique armaturâ, Juba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi parumper cesserunt. Quæ res aliter adversariis cecidit. Namque Cæsar ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem adventu legionum animo addito, conversis equis, in Numidas cupidè insequentes dispersosque impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. Quod ni in noctem prœlium esset conjectum; pulvisque vento flatus omnium prospectu offecisset; Juba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent; equitatusque cum levi armaturâ funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV et VI Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire. Itemque equites [1] Curioniani diffisi Scipioni ejusque copiis, complures se eodem conferebant,

LIII. Dum hæc circum Uzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ, IX et X, ex Siciliâ navibus onerariis profectæ, quum jam non longè à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naves Cæsarianis, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratiâ ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt; ac diu multùmque jactati tandem multis pòst diebus siti inopiâque confecti ad Cæsarem pervenerunt.

LIV. Quibus legionibus expositis, memor in Italiâ pristinæ licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modò caussulam nactus Cæsar, quòd C. Avienus tribunus militum X legionis navem commeatu, familiâ suâ atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Siciliâ sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque: "Maximè vellem," inquit, "homines suæ petulantiæ, nimiæque libertatis, aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quò cæteri dissimiliter se gerant; egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene, quòd in Italiâ milites populi R. contra rempublicam instigâsti; rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi reique publicæ inutilis

NOTES.

[1] *Curioniani.*] Some read, *Curiani.*

fuisti; et pro militibus tuam familiam jumentaque in naves imposuisti; tuâque operâ, militibus tempore necessario respublica caret: ob eas res, ignominiæ causeâ, ab exercitu meo te removeo: hodieque ex Africâ abesse, et quantum potest, proficisci jubeo. Itemque te, A. Fontei, quòd tribunus militum seditiosus, malusque cives fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, et magìs in seditione concitandi milites adversùs vestrum imperatorem, quàm pudoris, modestiæque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitor, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosque facio, et, quantùm potest, abesse ex Africâ jubeo." Itaque transdidit eos centurionibus; et singulis non ampliùs singulis additis servis, in navi imponendos separatim curavit.

LV. Getuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatisque à Cæsare missos suprà docuimus, ad suos cives perveniunt, quorum auctoritate facilè adducti, Cæsarisque nomine persuasi, à rege Juba desciscunt, celeriterque cuncti arma capiunt; contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Juba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, VI cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos.

LVI. Cæsar brachiis perfectis, promotisque eo usque, ut telum ex oppido adjici non posset, castra munit; ballistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque oppidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit; eoque V legiones ex superioribus castris deducit. Quâ facultate oblatâ, illustriores notissimique, conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. Namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario antè meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Syllæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione captâ, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter mille perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proximè Uzitæ locata.

LVII. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, quum commoti ex tali incommodo essent, ferè per id tempus M. Aquinium cum C. Sasernâ colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, "nil attinere eum cum adversariis colloqui." Quum nihilominùs ejus sermonem nuncius ad se referret, restaretque, ut reliqua, quæ vellet, perageret, viator postea ab Jubâ ad eum est missus, qui diceret, audiente Sasernâ: Vetat te rex colloqui. Quo nuncio perterritus discessit; et dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi Romano miror, et ei, qui à populo Romano honores accepisset, incolumi patriâ, fortunisque omnibus, Jubæ barbaro potiùs obedientem fuisse, quàm aut Scipionis obtemperâsse nuncio, aut cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam superbiùs Jubæ factum, non in M. Aquinium hominem novum, parvumque senatorem, sed in Scipionem homi-

nem illâ familiâ, dignitate honoribusque præstantem. Nam quum Scipio sagulo purpereo antè regis adventum uti solitus esset, dicitur Juba cum eo egisse, " non oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse uteretur." Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitutum transferret, et Jubæ homini superbissimo inertissimoque obtemperaret.

LVIII. Postero die universas omnium copias de castris omnibus deducunt; [1] et supercilium quoddam excelsum nacti non longè à Cæsaris castris aciem constituunt, atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo constitit: sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque regis essent præditi, promptiùsque prosiluissent, ante se concursuros, propiùsque se accessuros. Equo circumvectus, legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. Ipse enim à suis munitionibus longiùs non sine oratione non procedebat; quod in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus ejus cornu erat oppositum. Verebaturque, ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione factâ, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum caussa tardavit, quòd erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

LIX. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerunt in aciem instructi. Scipio hôc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas et Jubæ legiones; postea autem Numidas in subsidiariâ acie ita extenuatos, et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media à legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro sinistroque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis. Post autem elephantos, armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frænatum universum in suo dextro cornu disposuerat. Sinistrum enim cornu oppido Uzitâ claudebatur, neque erat spatium equitatûs explicandi: propterea Numidas levisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, ferè interjecto non minùs mille passuum spatio, et ad collis radices magìs appulerat, longiùsque ab adversariorum, suisque copiis promoverat: id hoc consilio, ut quum acies II inter se concurrissent initio certaminis, paullò longiùs ejus equitatus circumvectus ex improviso clauderet multitudine suâ exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eâ die prœliandi.

LX. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro ejus cornu ordiar, et ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX, VII: in dextro cornu XXX, XXIX; XIII, XIV, XXVIII, XXVI, in

NOTES.

1 *Et supercilium quoddam excelsum nacti.*] And having taken possession of an elevated situation.

mediâ acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem ferè, in earum legionum parte cohortium collocaverat. Præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, et usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, et ita collocaverat, utì sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quòd suum dextrum latus munitionibus adjuvabat; sinistrum autem, ut equitatûs hostium multitudini resistere posset, laborabat. Eodemque suum omnem contulerat equitatum: et, quòd ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionum V præmiserat; levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios variè passimque locis certis, maximèque in cornibus collocaverat.

LXI. Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum CCC interjecto spatio, quod fortè ante id tempus accideret nunquam quin dimicaretur, à mane usque ad horam X diei perstiterunt. Jamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset; subitò universos equitatus ulterior Numidarum Getulorumque sine frœnis ad dextram partem se movere, propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle se conferre cœpit; frænatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinere: quum subitò pars equitatûs Cæsaris cum levi armaturâ contra Getulos injussu ac temere longiùs progressi, paludemque transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt, levique armaturâ deserti, ac pulsi, convulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ XXVI occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prœlio facto Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit. [1] Namque postero die Cæsar cum parte eqitatûs sui Leptim, frumenti gratiâ, misit. In itinere prædatores equites Numidas Getulosque ex improvisò adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque et fossam per medium campum ducere, adversariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, et ne jugo à Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces utrique et in operibus occupati erant, et nihilominùs equestribus prœliis inter se quotidie dimicabant.

LXII. Interim Varus classem, quam antea Uticæ hiemis gratiâ subduxerat, cognito [2] legiones VII et VIII ex Siciliâ adventu, celeriter deducit; ibique Getulis remigibus epibatisque complet; insidiandique gratiâ progressus Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventus inscius Cæsar L. Cispium cum classe XXVII navium Thapsum ver-

NOTES.

1 *Namque postero die Cæsar cum parte equitatûs sui Leptim, frumenti gratiâ misit.*] Some with greater accuracy read, *namque postero die Cæsar quum partem &c.* The reading in the text is contrary to the syntax of the language unless *milites* be understood.

2 *Legionis VII et VIII.*] These belonged to Cæsar.

sus in stationem, præsidii gratiâ, commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eâdem de caussâ præmittit. Cispius, quò erat missus, celeriter pervenit. Aquila tempestate jactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longius à prospectu removit. Reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in littore vagantibus, partim in oppido victus sui mercandi gratiâ progressis vacua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigiliâ secundâ Adrumeto ex [1] Cothone egressus, primo manè Leptim universâ classe vectus, naves onerarias, quæ longiùs à portu in salo stabant, incendit, et penteres duas, vacuas à defensoribus, nullo repugnante, cepit.

LXIII. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia passuum VI, equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvum conscendit; in cursu Aquilam multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris audaciâque motus, cum universâ classe, conversis navibus. Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum IV consecutus, recuperatâ quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX in eâ nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque, cepit. Reliquæ naves hostium promontorium superârunt, atque Adrumetum in Cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris eâ nocte commoratus, primâ luce Adrumetum accedit; ibique navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis, omnibusque reliquis aliis, aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paullisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.

LXIV. In eâ nave captus est P. Vestrius eques Romanus, et P. Ligarius Afranianus, quem Cæsar in Hispaniâ cum reliquis dimiserat, et posteà se ad Pompeium contulerat; inde ex prœlio effugerat; in Africamque ad Varum venerat. Quem ob perjurium perfidiamque Cæsar jussit necari. P. Vestrio autem, quòd ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, et quòd ipse suam caussam Cæsari probaverat, "se Nansidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi," ignovit.

LXV. Est in Africâ consuetudo incolarum, ut in agris, et in omnibus ferè villis, sub terrâ specus, condendi frumenti gratiâ, clam habeant,

NOTES.

1 *Cothone.*] A small island in the port of Carthage.

atque id propter bella maximè, hostiumque subitum adventum præparent. Quâ de re Cæsar certior per indicem factus, tertiâ vigiliâ legiones II cum equitatu mittit à castris suis millia passuum X; atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis Labienus progressus à suis castris millia passuum VII, per jugum et collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; [1] atque ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratiâ commeaturum, cum magno equitatu levique armaturâ insidiaturus locis idoneis consedit.

LXVI. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subitò manè imperat portâ Decumanâ legiones se VIII veteranas cum parte equitatûs sequi: atque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subitò in convallibus latentes levi armaturâ concidit circiter D: reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugentibus suis suppetias occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui loco amisso fugâ se receperant in castra, in cruce omnes suffixit.

LXVII. Cæsar interim, quoniam frumenti inopiâ premebatur, copias omnes in castra conducit; atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acillæ relicto, Cispio, Aquilæque classe transditâ, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, IV noctis vigiliâ, acie instructâ impedimentis in sinistrâ parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, et pervenit ad oppidum [2] Agar, quod à Getulis sæpe antea oppugnatum, summâque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitûs profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero; pauco tritici, atque recreato exercitu, redit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab ejus castris millia passuum VI longe, trinis castris dispartitis copiis, consedit.

LXVIII. Oppidum erat [3] Zetta, quod aberat à Scipione millia passuum X, ad ejus regionem, et partem castrorum collocatum, à Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XVIII. Huc Scipio legiones II frumentandi gratiâ misit. Quod post-

NOTES.

1 *Atque ipse.*] In many editions: *Atque ibi ipse.*

2 *Agar.*] It is not known where this town was situated.

3 *Zetta.*] This town is supposed to be the same with the present Zerbi.

quam Cæsar ex perfugâ cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse IV vigiliâ egressus præter hostium castra proficiscitur cum copiis, et oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longiùs in agris frumentari : et, quum eò contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. Quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido præerat, et P. Atrio equite Romano, de conventu Uticensi, et camelis XXII regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra.

LXIX. Quum jam non longè à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi ; Labienus, Afraniusque cum omni equitatu, levique armaturâ, ex insidiis adorti agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis existunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri primo impetu legionum equitatus, et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa et dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimâsset hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos, et iter cœptum pergere cœpisset ; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eâdem ratione, quâ antè dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, levisque armaturæ, mirabili velocitate præditi ; qui inter equites pugnabant, et unà pariterque cum equitibus accurere et refugere consueverant. Quum hoc sæpiùs facerent, et Julianos proficiscentes insequerentur, et refugerent instantes, propiùs non accederent, et singulari genere pugnæ uterentur ; eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent ; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omninò aquæ nihil esset ; ut exercitus ejus jejunus, qui à quartâ vigiliâ, usque ad horam X diei, nihil gustâsset, ac jumenta siti perirent.

LXX. Quum jam ad solis occasum esset, et non totos C passus [1] in horam IV esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium, placidè leniterque procedens, per legionarium militem commodiùs sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextrâ sinistrâque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine suâ Cæsaris copias, pars agmen extremum insequi. Cæsaris autem non ampliùs tres, aut quatuor milites veterani, si se convertissent, et pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, ampliùs II millium numero ad unum terga vertebant ; ac rursus ad aciem

NOTES.

1 *In horam IV.*] In many editions ; *In horis IV.*

passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, et jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modò procedendo, modò resistendo, tardiùs itinere confecto, noctis horâ primâ omnes suos ad unum in castris incolumes, sauciis x factis, reduxit. Labienus, circiter ccc amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie, terroris gratiâ, in conspectu Cæsaris collocaverat, reducit in castra.

LXXI. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum, victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere: quo pede sese reciperent ab hoste, et quemadmodum obversi adversariis, et in quantulo spatio resisterent, modò procurrerent, modò recederent, comminarenturque impetum ac propè quo loco et quemadmodum tela mitterent, præcipit. Mirificè enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat; quia et equites deterrebat prœlium inire, propter equorum interitum; quòd eos jaculis interficiebat; et legionarium militem defatigabat, propter velocitatem. Gravis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facilè periculum vitabant.

LXXII. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur: quia quodcunque prœlium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatui, levique armaturæ eorum, nullo modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognoverat, et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, levique armaturâ, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc caussa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen invenerat remedium. Namque elephantos ex Italiâ transportari jusserat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestiæ cognosceret, et cui parti corporis ejus telum facilè adjici posset: ornatusque ac loricatus elephantus quum esset, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela conjicerentur: præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem consuetudine captarum non reformidarent. [Quibus ex rebus] largiter erat consecutus. Nam et milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant: equitesque in eos pila præpilata conjiciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

LXXIII. Ob eas caussas, quas suprà commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorque et consideratior erat factus, et ex pristinâ bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Nec mirum. Copias enim habebat in Galliâ bellare consuetas locis campestribus, et contra Gallos homines apertos minimèque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt. Tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, et quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque quo hæc celeriùs conciperent, dabat operam,

ut legiones non in uno loco contineret, sed per caussam frumentandi, huc atque illuc raptaret: ideò quòd hostium copias ab se, suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem III productas accuratiùs suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

LXXIV. Legati interim ex oppido [1] Vaccâ, quod finitimum fuit Zettæ, cujus Cæsarem potitum esse demonstravimus, veniunt. Petunt et obsecrant, ut "sibi præsidium mittat. Se res complures, quæ utiles bello sint, administraturos." [2] Per id tempus Deorum voluntate studioque erga Cæsarem transfuga suos cives facit certiores: "Jubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium eò perveniret, ad oppidum adcucurrisse, atque adveniente multitudine circumdatâ, eo potitum; omnibusque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dedisse oppidum diripiendum delendumque militibus."

LXXV. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. XII Kalend. Apr. postero die productis universis copiis, processus à suis castris millia passuum V, à Scipionis circiter II millium interjecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios à se ad dimicandum invitatos supersedere pugnæ animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet, atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armaturâ agmen ejus extremum carpere cœpit; atque ita lixarum mercatorumque, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propiùs audaciùsque accedit ad legiones, quòd existimabat, milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat. Namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat. Itaque eos in equitatum Labieni immissos turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissimè contendit fugere; multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit.

LXXVI. Postquam Cæsar ad oppidum [3] Sarsuram venit, inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumvento interfectoque, oppido poti-

NOTES.

1 *Vaccâ.*] A town of Africa, of which the situation is not now known.

2 *Per id tempus Deorum voluntate.*] In most editions, *Per id tempus de eorum voluntate.*

3 *Sarsuram.*] The place where this town stood, is not known.

tur; atque ibi frumento exercitûi dato, postero die oppidum Tisdram pervenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohorteque suâ gladiatorum. Cæsar oppidi naturâ perspectâ, atque inopiâ ab oppugnatione ejus deterritus, protinus profectus circiter millia passuum IV ad aquam fecit castra; atque, inde IV die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit.

LXXVII. Thabenenses interim, qui sub ditione et potestate Jubæ esse consuêssent, in extremâ ejus regni regione maritimâ locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt, rem à se gestam docent. Petunt orantque, ut suis fortunis, de populo Romano quòd benè meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cum cohorte, et sagittariis, tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut commeatu dato, cum signis non potuerant antè transire in Africam, ad millia IV, equites CD, funditores saggittariique mille, uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque tum his copiis, et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, VIII millibus passuum à suis castris, ab Scipionis verò IV millibus passuum longe constitit in campo.

LXXVIII. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine [1] Tegea, ubi præsidium equestre circiter CD habere consueverat. Eo equitatu dextrâ sinistrâque directo ab oppidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in jugo inferiore instructis, non longiùs fere mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur; et tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios funditoresque eòdem submittit. Quod ubi cœptum est fieri, et equis concitatis Juliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, et nihilo minùs fortissimè àcerrimèque pugnare. Quod ubi Cæsar animadvertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proximâ legione, quæ ei prœlio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, sauciisque ac defatigatis integros, recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani CD vim hostium ad IV millia numero sustinere non poterant, et à levi armaturâ Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi, in hostes impressione factâ, in fugam adversarios dederunt, multis oc-

NOTES.

1 *Tegea.*] Its situation is not known.

cisis, compluribus vulneratis. Insecuti per III millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus. In quo prœlio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque interfecti vulneratique sunt.

LXXIX. Postquam nullâ conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propiùs hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animadverteret; adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopiâ fretos, despicere se intellexit: Pridie Non. Apr. tertiâ vigiliâ egressus, ab Agar XVI millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumque eò die circummunire cœpit, locaque idonea opportunaque complura præsidiis occupare; ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Cæsaris consilis, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Vergilium amitteret; confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia passuum VIII à Thapso binis castris consedit.

LXXX. Erat stagnum salinarum, inter quod, et mare, angustiæ quædam non amplius mille et quingentos passus intererant; quas Scipio intrare, et Thapsitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæsarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito, ibique trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit. Scipio interim exclusus ab incœpto itinere, supra stagnum postero die et nocte confectâ, cœlo albente, non longe à castris, præsidioque, quod suprà commemoravimus, mille D passibus, ad mare versus consedit, et castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nunciatum est, [1] milite ab opere deducto, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus II relicto, ipse cum expeditâ copiâ in eum locum citatim contendit; classisque parte ad Thapsum relictâ, reliquas naves jubet post hostium tergum quàm maximè ad littus appelli, signumque suum observare; quo signo dato, subitò clamore facto, ex improviso hostibus aversis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur.

LXXXI. Quò postquam Cæsar pervenit, et animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos, et nihilominùs partem militum castra non ignaviter munire; ipse acie triplici collocatâ, legione X, secundâque dextro cornu, VIII et IX sinistro oppositis V legionibus in quartâ acie, ante ipsa cornua quinis cohortibus

NOTES.

1 *Milite ab opere deducto.*] In most editions; *Milites ab opere deductos.*

contra bestias collocatis, sagittariis funditoribus in utrisque cornibus dispositis, levique armaturâ inter equites interjectâ, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum, prœliaque superiora commemorans, blandèque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nunquam in acie dimicâssent, hortabatur, ut "veteranorum virtutem æmularentur, eorumque famam, numen, locumque, victoriâ partâ, cuperent possidere."

LXXXII. Itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concursare, et modò se intra portas recipere, modò inconstanter immoderatèque prodire. Quumque idem à pluribus animadverti cœptum esset; subitò legati evocatique obsecrare Cæsarem, "ne dubitaret, signum dare: victoriam sibi propriam à Diis immortalibus portendi." Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatique resistente, sibique eruptione pugnari non placere clamitante, et etiam atque etiam aciem sustentante, subitò dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen, à militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem cœpêre inferri, quum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites, ne injussu imperatoris concurrerent; nec quidquam proficerent.

LXXXIII. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis, militum animis resisti nullo modo posse, [1] signo Felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittariique concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto bestiæ stridore fundarum lapidumque perterritæ sese convertere, et suos post se frequentes stipatosque proterere, et in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ: et paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

LXXXIV. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. Nam quum in sinistro cornu elephantus vulnere ictus et dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus pondere suo, proboscide erectâ vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret: quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. Qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit; quo do-

NOTES.

1 *Signo Felicitatis dato.*] *Felicitas* being given as the watch word.

fore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

LXXXV. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem portâ maritimâ faciunt: et, sive ut suis subsidio occurrerent, sive ut, oppido deserto, fugâ salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici sine ingressi, terram petebant: qui à servis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi: qui postquam ad ea castra quæ petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent: qui postquam adverterunt neminem ibi esse præsidio, protinus armis abjectis in regia castra fugere contendunt. Quò postquam pervenerunt, eaque ab Julianis teneri vident, desperatâ salute in quodam colle consistunt; atque armis demissis salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo præsidio fuit. Namque milites veterani irâ et dolore incensi, non modo ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerârunt, aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius: qui pilo transjectus cousultò à milite interiit. Item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem adcucurrisset, interfectus esset. Quo fasto complures equites Romani senatoresque perterriti ex prœlio se receperunt; ne à militibus, qui ex tantâ victoriâ licentiam sibi assumpsissent immoderatè peccandi, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, et à militibus deprecante eis utì parcerent, ad unum sunt interfecti.

LXXXVI. Cæsar trinis castris potitus, occisisque hostium x millibus fugatisque compluribus, se recepit, L militibus amissis, paucis sauciis, in castra: ac statim ex itinere ante oppidum Thapsum constitit; elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante oppidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset Vergilius, quique cum eo obsidebantur, rei malè gestæ suorum indicio à pertinaciâ deduci. Deinde ipse Vergilium appellavit, invitavitque ad deditionem, suamque lenitatem et clementiam commemoravit. Quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab oppido recessit. Postero die divinâ re factâ, concione advocatâ, in conspectu oppidanorum milites collaudat: totumque exercitum veteranum donavit. Præmia fortissimo cuique, ac benè merenti, pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus, C. Rebello proconsule cum III ad Thapsum legionibus, et Cn. Domitio cum II Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messalâ Uticam antè præmisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit.

LXXXVII. Equites interim Scipionis, qui ex prœlio fugerant, quum Uticam versùs iter facerent, perveniunt ad oppidum [1] Paradam, ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de victoriâ Cæsaris præcucurrisset; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt, atque ejus oppidi incolas cujusque generis, ætatisque, vivos, constrictosque in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio. Deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quòd Uticensibus propter beneficium legis Juliæ parum in suis partibus præsidii esse existimaverat, plebem inermem oppido ejecerat, et ante portam Bellicam castris fossâque parvulâ duntaxat munierat, ibique, custodiis circumdatis, habitare coëgerat; senatum autem oppidi custodiâ tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quòd eos partibus Cæsaris favisse scribant, ut eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses animo addito ex Cæsaris victoriâ, lapidibus fustibusque equites repulerunt. Itaque, postquam castra non potuerant potiri, Uticam se in oppidum conjecerunt; atque ibi multos Uticenses interfecerunt; domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nullâ ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, et cæde rapinisque desisterent, et quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratiâ, singulis HS c divisit. Idem Sylla Faustus fecit, ac de suâ pecuniâ largitus est: unaque cum iis ab Uticâ proficiscitur, atque in regnum ire contendit.

LXXXVIII. Complures interim ex fugâ Uticam perveniunt. Quos omnes Cato convocatos unà cum CCC, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum quum partem assentire, partem animum mentemque perterritam, atque in fugâ destinatam habere intellexisset, ampliùs de eâ re agere destitit, navesque iis attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissimè constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro quæstore fuerat, commendatis, et sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum îsset, ferrum intrò clam in cubiculum tulit, atque ita se transjecit. Qui dum animâ nondum expiratâ concidisset; et impetu facto in cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissimè divellit, atque animo præsenti se interemit. Quem Uticenses quamquam oderant partium gratiâ, tamen propter ejus singularem integritatem, et quòd

NOTES.

1 *Paradam.*] Some read *Parade.* This town was situated near Utica.

dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quòdque Uticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, sepulturâ afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, ut aliquid sibi ex eâ re auxilii pararet, convocato populo, concione habitâ, cohortatur omnes, "ut portæ aperirentur: se in Cæsaris clementiâ magnam spem habere." Itaque portis patefactis, Uticâ egressus, Cæsari Imperatori obviam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibusque portis custodias ponit.

LXXXIX. Cæsar interim à Thapso progressus [1] Uscetam pervenit ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorùm, telorum cæterarumque rerum cum parvo præsidio habuerat. Id adveniens potitur: deinde Adrumetum pervenit. Quò quum sine morâ introisset, armis, frumento pecuniâque consideratâ, Q. Ligario, C. Considio filio qui tum ibi fuerat, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus, Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit: cui in itinere fit obvius L. Cæsar, subitoque se ad genua projecit, vitamque sibi, nec ampliùs quidquam, deprecatur. Cui Cæsar facilè, et pro suâ naturâ et instituto, concessit. Item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellæ patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis, ex suâ consuetudine, tribuit; circiterque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra oppidum eâ nocte mansit.

XC. Postero die manè oppidum introiit; concioneque advocatâ, Uticenses incolas cohortatus gratias pro eorum studio erga se agit; cives autem Romanos negotiatores, et eos, qui inter CCC pecunias contulerant Varro et Scipioni, multis verbis accusatos, et de eorum sceleribus longiori habitâ oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: "se eis duntaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, et pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent." Quibus metu exsanguibus, de vitâque ex suo promerito desperantibus, subitò oblatâ salute, libentes cupidique conditionem acceperunt: petieruntque à Cæsare, ut universis CCC uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies HS his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo R. solverent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari.

XCI. Rex interim Juba, ut ex prœlio fugerat, unà cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit; atque ad oppidum [2] Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges

NOTES.

1 *Uscetam.*] The situation of this town is not known.

2 *Zamam.*] A town of Africa now called Zamora.

liberosque habebat, quò ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasque res comportaverat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem anteà oppidani, rumore exoptato de Cæsaris victoriâ audito, ob has caussas oppido prohibuerunt, quòd bello contra pop. R. suscepto, in oppido Zamâ lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si fortè bello foret superatus, omnibus rebus eò coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis, eodemque projectis, igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque unà cum liberis, conjugibus, civibus, cunctâque gazâ regiâ cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multùmque primò minis pro imperio egisset cum Zamensibus: deinde quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orâsset, utì se ad suos Deos penates admitterent: ubi eos in sententiâ perstare animadvertit, nec minis, nec precibus suis moveri, quò magìs se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi conjuges liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nullâ re ab iis impetratâ, ab Zamâ discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio, paucisque equitibus se confert.

XCII. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Uticam mittunt, petuntque ab eo, utì, "antequàm rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi quoad vita suppeteret, oppidum seseque ei reservare." Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere, ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Uticâ egressus cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus veniâ datâ, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiâque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem; ab eoque sunt metu periculoque liberati.

XCIII. Dum hæc utrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familiâ suâ, gladiatoriâ manu, Getulisque præerat, cognitâ cæde suorum, Domitiique et legionum adventu perterritus, desperatâ salute, oppidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecuniæ onustus subducit, atque in regnum fugere contendit. Quem Getuli sui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Vergilius, postquam terrâ marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos, M. Catonem Uticæ sibi ipsum manus intulisse, regem vagum à suis desertum ab omnibus aspernari; Saburam, ejusque copias ab Sitio esse deletas; Uticæ Cæsarem sine morâ receptum; de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi suisque liberis prodessent; à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide acceptâ, seque et sua omnia et oppidum proconsuli transdit.

XCIV. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus exclusus, despera-

â salute, [[1]quum jam conatus esset] cum Petreio, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior imbecilliorem Juba Petreium facilè ferro consumpsit. Deinde ipse sibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec posset, precibus à servo suo impetravit, ut se interficeret; idque obtinuit.

XCV. P. interim Sitius, pulso exercitu Saburæ præfecti Jubæ ipsoque interfecto, quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, fortè incidit in Faustam, Afraniumque, qui eam manum habebant, quâ Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam tendebant, et erant numero circiter mille D. Itaque celeriter nocturno tempore, insidiis dispositis, eos primâ luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium et Faustum vivos capit cum conjuge et liberis. Paucis pòst diebus, dissensione in exercitu ortâ, Faustus et Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaque omnia concessit.

XCVI. Scipio interim cum Damasippo, et Torquato, et Plætorio Rustiano navibus longis diu multumque jactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitii per id tempus erat. A qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur. Ibique Scipio cum iis, quos paullò antè nominavi, interiit.

XCVII. Cæsar interim, Zamæ auctione regiâ factâ, bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant, præmiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis vectigalibusque regiis abrogatis, ex regnoque provinciâ factâ, atque ibi Crispo Sallustio proconsule cum imperio relicto, ipse Zamâ egressus Uticam se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Jubâ Petreioque ordines duxerant, item Thapsitanis HS xx millia conventui eorum HS xxx millia, Adrumetanis HS xxx, conventui eorum HS L millia, mulctæ nomine, imponit. Civitates bonaque eorum ab omni injuriâ rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Juba bona diripuerat, et ad senatum questi per legatos, atque arbitris à senatu datis, sua receperant, tricies centenis millibus pondo olei in annos singulos multat, ideo quod initio per dissensionem principum societatem cum Jubâ inierant, eumque armis, militibus pecuniâ juverant Tisdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat.

XCVIII. His rebus gestis, Idibus Jun. Uticæ classem conscendit,

NOTES.

1 *Quum jam conatus esset,*] Some read, *Quum jam cenatus esset.*

et post diem III [1] Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Suleitanos quòd Nasidium ejusque classem receperant, copiisque juverant, HS c millibus multat: et pro decumis octavas pendere jubet: bonaque paucorum vendit: et antea diem III Kal. Quinct. naves conscendit; et à Caralibus secundum terram provectus, duodetrigesimo die, eò, quòd tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

NOTES.

1 *Carales.*] Now called Cagliari.

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

DE BELLO HISPANIENSI LIBER.

A. HIRTII

COMMENTARIORUM

DE BELLO HISPANIENSI LIBER.

ARGUMENT.

This book contains the contests in Spain, between Cæsar, and Cneius and Sextus, sons of Pompey the Great. After various operations, they are entirely routed at Munda. which puts an end to the opposition of the partizans of Pompey, during the life of Cæsar.

I. PHARNACE superato, Africâ receptâ, qui ex eis prœliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, quum et ulterioris Hispaniæ [1] potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italiâ detinetur, quò faciliùs præsidia contrà compararet, Pompeius in fidem uniuscujusque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magnâ comparatâ manu, provinciam vastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ civitates suâ sponte auxilia mittebant. Item nonnullæ portas claudebant. Ex

NOTES.

1 *Potitus esset.*] Understood Cneius Pompey.

quibus si qua oppidi vi ceperat, quum aliquis ex eâ civitate optimè de Cn. Pompeio meritus civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur caussa; ut, eo de medio sublato, ex ejus pecuniâ latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoste hortato, majores augebantur copiæ. Ideoque crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant.

II. C. Cæsar dictator III, designatus IV, multis itineribus antè confectis, quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam convenissêt, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obviam veniunt: à quibus nunciabatur, "nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quòd nec opinantibus adversariis ejus, provinciâ potitus esset, simulque quòd tabellarii à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris adventu facerent." Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos antè exercitui præfecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum de suo adventu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex provinciâ fecissent, præsidio mitterent: ad quos celeriùs, quàm ipsi opinati sunt, appropinquavit, atque, ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit.

III. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Ullam oppidum oppugnabat, et ferè jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæsaris adventu, legati clam præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem quum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optimè de populo Romano meritam esse sciens, XI cohortes secundâ vigiliâ jubet proficisci, parique equites numero: quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, et non parum scientem, L. Julium Patiecum. Qui quum ad Cn. Pompeii præsidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversâ vehementique vento afflictaretur. Quâ vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, et rectà per adversariorum præsidia ad oppidum contendere: mediisque ex præsidiis quum quæreretur, qui essent; unus ex nostris respondit, ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant; et partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo rssponso deterrebantur. Quum ad portam appropinquâssent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti; et pedites, equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se propè captos esse.

IV. Hoc misso ad Ullam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab eâ oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit, ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu antè præmisit: qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam

poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exisset; loricati, ut suprà scripsimus, ex equis descenderunt, et magnum prœlium fecerunt, sic ut ex infinitâ hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret; ne priùs Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò venisset. Ita Cn. Pompeius, Ullâ prope captâ, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

V. Cæsar, quum ad flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. Ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartitò transduxit. Tenebant adversus oppidum è regione pontis trabes, ut suprà scripsimus, bipartitò. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter priùs pontem occuparet. Ex quâ contentione quotidianâ minuta prœlia fiebant, ut modò hi, modò illi superiores discederent. Quæ res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque cominus [1] pugna iniqua, dum cupidiùs locum student tenere, propter pontem coangustabantur: et fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hìc alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. Ità diebus compluribus cupiebat Cæsar, si quâ conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, et primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Quum animadverteret adversarios minimè velle; quos ideò à viâ retraxerat, ut in æquum deduceret; copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescisset, eâ die per viarum angustias, carra complura, multasque ballistas retraxit, et ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, et brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii caussâ Cæsar complura castella occupavit, partim suo equitatu, partim ut pedestres copiæ in statione, et in excubitu castris præsidio esse possent. Hìc in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. Itaque in illâ obscuratione cum aliquot cohortibus, et equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites, et concidunt, sic, ut vix in eâ cæde pauci effugerent.

VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, et trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam et [2] Ucubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterisque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineasque, agere instituit. Hæc

NOTES.

1 *Pugna iniquâ.*] Understood, *fiebat.*   2 *Ucubim.*] Now called Lucubi.

loca sunt montuosa, et naturâ edita ad rem militarem, quæ planitie dividuntur Salso flumine; proximè tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum II millia. Ex eâ regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque oppidarum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit et signa XIII legionum. Sed ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant, et una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus. Quarta fuit Afraniana ex Africâ, quam secum adduxerat. Reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant. Nam de levi armaturâ, et equitatu, longè et virtute et numero nostri erant superiores.

VIII. Accedebat huc, ut longiùs bellum duceret Pompeius; quòd loca sunt edita, et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam ferè totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fœcunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minùs copiosam aquationem. Hîc etiam propter barbarorum crebras excursiones, omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur, sicut in Africâ, rudere non tegulis, teguntur. Simulque in his habent speculas, et propter altitudinem, longè latèque prospiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ montibus ferè munita, et naturâ excellentibus locis est constituta, ut simul aditus adscensusque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus naturâ loci distinentur: ut civitates Hispaniæ non facilè ab hostibus capiantur. Quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam, et Ucubim, quæ oppida suprà sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum IV, grumus est excellens naturâ, qui appellatur Castra Posthumiana. Ibi præsidii caussâ castellum Cæsar habuit constitutum.

IX. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci naturâ, et quòd remotum erat à castris Cæsaris, animadvertebat loci difficultatem, et, quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem, ut in tantâ loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Istâ fretus opinione, tertiâ vigiliâ profectus castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri, quum appropinquâssent, clamore repentino, telorumque multitudine jactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare cœpissent, et majoribus castris Cæsari nuncius esset illatus, cum III legionibus est profectus: et quum ad eos appropinquâsset, fugâ perterriti multi sunt interfecti, complures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX.

X. Insequenti luce Arguetius ex Italiâ cum equitatu venit. Is signa [1] Saguntinorum retulit V, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco præteritus

NOTES.

1 *Saguntinorum.*] Morvedro now occupies the place of the ancient Saguntum.

est, quod equites ex Italiâ cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Eâ nocte Pompeius castra incendit, et ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidiùs agmen adversariorum insequitur, à vernaculis legionariis exceptus est, et interfectus.

XI. Postero die equites nostri longiùs ad Cordubam versus persecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex oppido portabant: ex iis capti L cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus mil. qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit. Et noctis tertiâ vigiliâ [1] in oppido acerrimè pugnatum est: ignemque multum miserunt: sicut et omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex castris adversariorum ad nos transfugit.

XII. Postero die ex legione vernaculâ milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse. Quum venirent, cogniti sunt à militibus, qui anteà cum Fabio et Pedio fuerant, et à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, et à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarii, qui à Cordubâ ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigiliâ secundâ, ex oppido ignem multum, telorumque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumpserunt; compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem VI fecerunt, quum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa à nostris, etsi oppidani superiore loco defendebantur. Ii, quum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum [qui] etsi inferiore loco premebantur, [tamen] repulsi [adversarii] benè multis vulneribus affecti in oppidum se contulerunt.

XIII. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere; et quum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt dejecti, et occisi tres. Eo die A. Valgius senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, et fugit. Speculator de legione II Pompeianâ captus à militibus, et interfectus est. Idem temporis glans missa est inscripta; "quo die ad oppidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum." Quâ spe nonnulli dum sine periculo murum adscendere, et oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, et bene magna prioris muri pars dejecta est. Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati, missos facere loricatos, quique præsidii caussâ præpositi oppido à Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipere consuevisse. Qui quum in oppidum reversi essent, relato respon-

NOTES.

1 *In oppido.*] Antigua.

so, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt. Propter quod ferè magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita, coronâ circumdatâ, pugnatum est aliquandiu vehementissimè, simulque ballista missa à nostris turrem dejecit: quâ adversariorum, qui in eâ turre fuerant, v dejecti sunt, et puer, qui ballistam solitus erat observare.

XIV. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque à nostris prohibitus, falsâque illâ opinione gloriatus est, quòd propè in nostris partibus, locum tenuisset. Item insequenti die eâdem consuetudine dum longiùs prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum levi armaturâ, impetu facto, loco sunt dejectæ, et propter paucitatem nostrorum equitum, simulque levi armaturâ inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: et majore Pompeiani exsultabant gloriâ, longiùs quòd nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui quum aliquo loco à nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili virtute clamore facto, aversati sunt prœlium facere.

XV. Ferè apud exercitus hæc est equestris prœlii consuetudo, quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur, nequaquam par habetur. Id quod in hoc accidit certamine. Quum pedites ex levi armaturâ lecti ad pugnam, equitibus nostris nec opinantibus venissent; idque in prœlio animadversum esset: complures equites descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre; pedes equestre prœlium facere cœpit: usque eò, ut cædem proximè à vallo fecerint. In quo prœlio adversariorum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti. Nostri ceciderunt III, saucii XII, pedites et equites V. Ejus diei insequenti tempore pristinâ consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Quum benè magnam multitudinem telorum, ignemque nostris defendentibus injecissent; nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi, in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant jugulare, et de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum.

XVI. Hujus die extremo tempore à Pompeianis clàm ad nostros tabellarius est missus, ut eâ nocte, turres aggeremque incenderent, et III vigiliâ eruptionem facerent. Ita igne, telorumque multitudine jactâ, quum benè magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ è regione et in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, et harpagones ad casas, quæ stramentitiæ ab nostris hibernorum caussâ ædificatæ erant, diruendas et incendendas; præterea argentum et vestimenta; ut, dum nostri in prædâ detinerentur, illi cæde factâ ad præsidia Pompeii se reciperent. Nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte totâ ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esse gestum; tamen virtute freti, repulsos, multisque vulneribus affectos oppido represserunt, prædâque et armis eorum

sunt potiti, vivosque aliquos ceperunt; qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione oppidanorum factâ, clamâsse, "facinus se nefandum, et scelus fecisse. Nam eos nihil meruisse, quare tali pœnâ afficerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminâsse:" multa præterea dixisse: quâ oratione deterritos ampliùs jugulationem non fecisse.

XVII. Ita postero die Tullius legatus cum [1] Catone Lusitano venit, et apud Cæsarem verba fecit: "Utinam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potiùs miles, quàm Cn. Pompeii, factus essem; et hanc virtutis constantiam in tuâ victoriâ, non in illius calamitate præstarem: cujus funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Romani indigentes præsidii, et propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium numero; qui neque in illius prosperâ aciè primam fortunam, neque in adversâ secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus, telorumque missus exspectantes, victi, et deserti à Pompeio, tuâ virtute superati, salutem à tuâ clementia deposcimus; petimusque, ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in civium deditione præstes."

XVIII. Remissis legatis, quum ad portam venisset Tiberius Tullius, quum eum introëuntem C. Antonius insecutus non esset, reversus est ad portam, et hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, simulque pugionem eduxisset, manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemque tempore signifer de legione primâ transfugit; et nunciavit, quo die equestre prœlium factum esset, suo signo perîsse homines xxxv: neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque dici perîsse quemquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremque et filium in oppido reliquerat, dominum jugulavit, et ita clam à Cæsaris præsidiis in Pompeii castra discessit, et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita, litteris acceptis, quum in oppidum reversi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciârunt, quàm Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido sùbsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum. Unum respondisse, ut potiùs ad dimicandum descenderent, quàm signum fugæ ostenderent: tum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad oppidum veniebant, quorum litteras Cæsar oppidanis objecit, et qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam oppidanorum incendere. Id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu, ut eam turrim sine periculo quis incenderet. Ita * facturus de ligno quum propiùs accessisset, ab oppidanis est occi-

NOTES.

1 *Catone.*] Some read, *C. Antonio.*

sus. Eâdem nocte transfuga nunciavit, Pompeium et Labienum, de jugulatione oppidanorum indignatos esse.

XIX. Vigiliâ secundâ propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum, et tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrimè; et turrim nóstram, ut superiorem incenderunt: idcirco, quòd ventum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se dejecit, et ad nos transiliit, dixitque, "se cum familiâ constitutum habuisse, ut unà transfugerunt ad Cæsarem; illam oppressam et jugulatam." Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum: "L. Minucius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute et constantiâ futurum me in te esse præstabo." Eodem tempore oppidanorum legati, qui anteà, exierant, Cæsarem adierunt, "si sibi vitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros." Quibus respondit, "se Cæsarem esse, fidemque præstaturum." Ita ante diem XI Kal. Martii oppido potitus, Imperator est appellatus.

XX. Et Pompeius, ex profugis quum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus. Sed circum ea loca castella disposuit, et munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, et propiùs castra castris contulit. Eodem tempore manè loricatus unus ex legione vernaculâ ad nos transfugit, et nunciavit "Pompeium oppidanos Ucubenses convocâsse, eisque imperavisse, ut, diligentiâ adhibitâ, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriæ fautores." Hoc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem suprà demonstravimus dominum jugulâsse. Is vivus est combustus. Eodemque tempore centuriones loricati VIII ad Cæsarem transfugerunt, ex legione vernaculâ, et equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, et saucii aliquot occiderunt ex levi armaturâ. Eâ nocte speculatores prehensi servi III, et unus ex legione vernaculâ. Servi sunt in crucem sublati, militibus cervices abscissæ.

XXI. Postero die equites cum levi armaturâ ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites VIII. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ. Reliquos in [1] oppidum jussit deduci; ex quibus effugerunt CXX, et ad Cæsarem venerunt.

XXII. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ateguâ Bursavolenses capti sunt: legati profecti sunt cum nostris, utì rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari: præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii caussâ ab

NOTES.

1 *Oppidum.*] Ucubim.

his reciperentur. Qui quum ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent equites Romani et senatores, non sunt ausi introire in oppidum præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultrò citròque acceptis, et redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex aversione legatos jugulârunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui quum certum comperissent [legatorum responsa] ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulâsset, lapidare, et ei manus intentare cœperunt: illius operâ se perîsse. Ita, vix periculo liberatus, petit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate datâ, quum inde esset profectus, præsidio comparato, quum benè magnam manum fecisset; et nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, jugulationem magnam fecit. Principibus, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recepit. Hoc præterito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum. Idcirco quod ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumque non ampliùs XVI accipere.

XXIII. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, et brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hìc dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt. Nec, detinentibus * nostris, multis telis injectis, complures vulneribus effecere. Hìc tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. Itaque, præter consuetudinem, quum à nostris animadversum esset cedere, centuriones ex legione V flumen transgressi duo restituerunt aciem; acriterque eximiâ virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prœlium facere cœpisset, et quum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidiùs intra præsidia illorum student cædem facere, à turmis et levi armaturâ sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent. Nam et munitione præsidii ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso vix se defendere possent. Ex his utroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in quibus etiam Clodius Aquitius. Inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter II centuriones, sit nemo desideratus, gloriâ se efferentes.

XXIV. Postero die ab [1] Soricariâ utræque convenere copiæ. Nostri

NOTES.

1 *Soricariâ.*] Not known.

brachia ducere cœperunt. Pompeius, quum animadverterent, castello se excludi Aspaviâ, quod ab Ucubi millia passuum v distat, hæc res necessario vocabat, ut ad dimicandum descenderet. Neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, quum utrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, dejectique planitie. Quæ res secundum nostris efficiebat prœlium. Undique autem cedentibus adversariis, nostri magnâ in cæde versabantur: quibus mons, non virtus, saluti fuit: quo subsidio tunc, nisi advesperasset, à paucioribus nostris omni auxilio privati essent. Nam ceciderunt ex levi armaturâ CCCXXIV: et legionariis CXXXVIII: præterquam quorum arma et spolia sunt allata. Ita pridie II centurionum interitio hâc adversariorum pœnâ est litata.

XXV. Insequenti die pari consuetudine, quum ad eundem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto. Nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Quum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt. Simulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut, consueti insequi, existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humile convalle benè longè sunt egressi, et planitie iniquiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem cogitare cœpit. Hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger eques Rom. Italicensis ex acie nostrâ ad congrediendum progressus est. Quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut propè videtur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi, cupidique suarum quisque partium, * expertorum virorum, fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum * pugna esset propè profectò dirempta, nisi propter equitum * concessum, ut suprà demonstravimus, levis armatura præsidii caussâ non longè ab opere castrorum cônstitisset. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidiùs fuit insecuti, universi, clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fugâ essent, multis amissis, in castra se recipiunt.

XXVI. Cæsar ob virtutem, turmæ Cassianæ [1] donavit millia XIII; et præfecto torques aureos II, et levi armaturæ millia X. Hoc die A. Bæbius, et C. Flavius, et A. Trebellius, equites Romani Astenses, argentó propè tecti equites, ad Cæsarem transfugerunt; qui nunciaverunt equites Rom. conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitio-

NOTES.

1 *Donavit millia XIII.*] Understood, *nummum*, or *sestertium*.

nem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse conjectos, è quibus, occasione captâ, se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius: "[1] S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententiâ adversarios adhuc propulsos habemus; tamen, si æquo loco sui potestatem faceret, celeriùs, quàm vestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidiis bellum ducunt. Nam singulas civitates circumsident. Inde sibi commeatus capiunt. Quare et civitates nostrarum partium conservabo, et bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animô habeo ad vos mittere. Profectò nostro commeatu privati, necessariò ad dimicandum descendent."

XXVII. Insequenti tempore, quum nostri temerè in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt, a. d. III Nonarum Martii prœlium ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, et Attium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra movit; et circa Hispalim in oliveto constitit. Cæsar priùs quàm eodem est profectus, luna horâ circiter VI visa est. Ita castris motis Ucubim præsidium, quod Pompeius reliquit, jussit ut incenderent, et deusto oppido in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum quum oppugnare cœpisset, deditione factâ, iter fecit in Carrucam: contra Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit. Milesque, qui fratrem suum in castris jugulâsset, interceptus est à nostris, et fusti percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit.

XXVIII. Sequenti die quum iter facere Cæsar cum copiis velit, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de III vigiliâ in acie stetisse. Hoc nuncio allato, vexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quod [2] Versaonensium civitati [fuissent fautores] antea litteras miserat, Cæsarem nolle in convallem descendere, quòd majorem partem exercitum tironum haberet. Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hâc opinione fretus totum se facere posse existimabat. Etenim et naturâ loci defendebatur, et ipsius oppidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superiùs demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri; interim nulla planitia dividit. Sed ratione nullâ placuit taceri id, quod eo incidit tempore.

XXIX. Planities inter utraque castra intercedebat circiter millia passuum V, ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, et loci naturâ. Hinc dirigens proxima planities æquabatur: cujus decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat

NOTES.

1 *S. V. G. E. V.*] *Si valetis gaudeo, ego valeo.*

2 *Versaonensium.*] The same with *Ursaonensis.*

loci iniquitatem. Nam palustri et voraginoso solo currebat ad dextram partem: et Cæsar, quum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin mediâ planitie in æquum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illâ planitie equitatum ornaret, et diei solisque serenitas: ut mirificum et optandum tempus propè ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prœlium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt: id quod adversarios existimabamus esse facturos: qui tamen à munitione oppidi mille passibus longiùs non audebant procedere; in quo sibi prope murum adversarii constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi à suâ consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido, discederent. Nostri pede presso propiùs rivum quum appropinquâssent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

XXX. Erat acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armaturâ millibus VI. Præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX cohortibus, et VIII millibus equitum. Ita, quum in extremâ planitie iniquum in locum nostri appropinquâssent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superiùs iter vehementer esset periculosum. Quod quum à Cæsare esset animadversum, ne quid temerè culpâ suâ sequius admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus esset objectum, molestè et acerbè accipiebant se impediri, quo minus prœlium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prœlium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic Decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum III et V legio, itemque cætera auxilia, et equitatus.

XXXI. Prœlium clamore facto committitur. Hìc etsi virtute nostri antecedebant, adversarii loco superiore defendebantur acerrimè, et vehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumque missus, concursus, sic, ut propè nostri diffiderent victoriæ. Congressus enim et clamor, quibus rebus maximè hostes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ, quum parem virtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, et concidit adversariorum multitudo. Dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse: qui, etsi erant pauci, tamen, propter virtutem, magno adversarios timore eorum opera afficiebant, quod suo loco hostes vehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio adversariorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. At ii eximiâ virtute prœlium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermissus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hìc, ut ait Ennius, *pes*

pede premitur, armis teruntur arma, adversariosque vehementissimè pugnantes nostri agere cœperunt; quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. In quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter XXX, et si quid ampliùs; præterea Labienus, Attius Varus: quibus occisis utrisque funus est factum: itemque equites Romani partim ex urbe, partim ex provinciâ ad millia III. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum: saûcii ad D: adversariorum aquilæ sunt ablatæ XIII, et signa, et fasces. Præterea duces belli XVII capti sunt.

XXXII. Hos habuit res exitus. Ex fugâ hâc quum oppidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessariò eos circumvallare. Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur: scuta et pila pro vallo, * insuper occisi, et gladii, et mucrones, et capita hominum ordinata, ad oppidum conversa universa, hostium timorem, virtutisque insignia * proposita viderent, et vallo circumcluderentur adversarii. * Ita Galli tragulis jaculisque oppidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prœlio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis equitibus fugiens. Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, et oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci; et II vigiliâ ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisque peditibus, ad navale præsidium parte alterâ contendit Carteiam, quod oppidum abest à Cordubâ milliâ passuum CLXX. Quò quum ad octavum milliarium venisset, P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuncium mittit, quum minùs bellè haberet, ut mitteret lecticam, quâ in oppidum deferri posset. Litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quò erat delatus: qui arbitratri sunt clanculum venisse, ut ab eo, quæ vellent, de bellò requirent. Quum frequentia convenisset, de lecticâ Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæsar ex prœlio munitione circumdatâ, Cordubam venit: qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaverunt. Quum eò esset ventum, convitiari cœperunt, nos ex prœlio paucos superesse, quò confugeremus? Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transjecit, et castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ et libertinorum caput, ex prœlio Cordubam quum venisset, familiam et libertos convocavit. Pyram sibi extruxit, cœnum afferri quàm opimàm imperavit, item optimis insternendam vestimentis. Pecuniam et argentum in præsentiâ familiæ donavit. Ipse de tempore cœnavit; resinam et nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, et libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, simul Cæsar castra contra oppidum posuit, discordare cœperunt usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret, ferè inter Cæsarianos, et inter Pompeianos. Erant hìc legiones quæ ex perfugis conscriptæ, partim oppidanorum servi, qui erant à Sex. Pompeio

manumissi, tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt: qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia XXII, præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar oppido potitus. Dum hic detinetur ex prœlio, quos circummunitos superiùs demonstravimus, eruptionem fecerunt, et benè multis interfectis, in oppidum sunt redacti.

XXXV. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum oppidum sese tueri dixisset: Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad oppidum ponit. Erat benè magnum intra Pompeianas partes præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur; [1] clam quendam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is totâ Lusitaniâ notissimus erat. Hic clam præsidio in Lusitaniam proficiscitur, et Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium convenit: qui benè magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur. Præsidium vigilesque jugulant, portas præcludunt; de integro pugnare cœperunt.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciârunt, quòd Pompeium in potestate haberent, quòd ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispali oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, et mœnia delerent. [Ita] consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere. Id quod consultò non existimabant fieri. Ita irrumpendo, naves, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinetur, illi profugiunt, et ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Astam iter facere cœperunt. Ex quâ civitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, quum diutiùs circumsiderentur, benè multi deditionem faciunt, et, quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent, illi cædem in castris administrarent. Hâc re cognitâ, insequenti nocte, vigillâ III, tesserâ datâ, extra vallum omnes sunt concisi Mundenses duces.

XXXVII. Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat; quæ propter Pompeium dissentire cœperant. Pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitatâ portas occupant. Cædes fit magna: saucius Pompeius naves XXX occupat longas, et profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad

NOTES.

1 *Clam quendam Philonem.*] Understood, *mittit.*

quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus et equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item IV die navigatione confectâ, insequuntur. Qui imparati à Carteiâ profecti sine aquâ fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit, et locum quendam munitum naturâ occupat.

XXXVIII. Equites et cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus antè missis, certiores fiunt: diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maximè impediebat. Ita lecticâ à turre, quâ esset allatus, in eâ ferebatur. Lusitanus more militari quum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum naturâ ceperat sibi Pompeius, quem vix magnâ multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis: quibus cedentibus, cupidiùs insequebantur adversarii, et confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpiùs facto, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem et celeri festinatione circum munitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus quum animadversum esset, fugâ sibi præsidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut suprà demonstravimus, saucius, et intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris undique administrabatur, exclusâ munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atque exesum locum in speluncam Pompeius se occultare cœpit, ut à nostris non facilè inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Id. Apr. caput allatum, et populo datum est in conspectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem suprà demonstravimus, illâ affectus lætitiâ, proximo se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugnâ superfuerunt, ad signum se receperunt, et benè magnâ manu comparatâ, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello, propter eorum crebras excursiones, ejiciebatur; et sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt, et tripartito signa distribuunt. Erant parati qui naves incenderent, incensisque qui subsidium repeterent. Ii sic dispositi erant, ut à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur. Naves incenduntur: simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magnâ cum virtute cum compluribus interficitur. Nonnulli eâ pugnâ scaphas, quæ ad littus fuerant, occupant: Item complures nando, ad naves, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris

sublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani prædâ potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundam præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, factâ cæde benè magnâ, * eruptionem faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt, et reliquos vivos capiunt, ac deinde Ursaonem proficiscuntur; quod oppidum magnâ munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam naturâ editus, ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quod aqua, præterquam in ipso oppido, non erat. Nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur propiùs millia passuum VIII; quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger, materiesque unde solitæ sunt turres agi propiùs millia passuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intrò congessit. Ita necessariò deducebantur nostri, ut à Mundâ, quàm proximè ceperant, materiem illo deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur et Ursaonem, Cæsar, quum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocatâ, commemorat; "Initio quæsturæ suæ eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse, et, quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse. In sequenti præturâ ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, à senatu petîsse, et eis pecuniis provinciam liberâssé: simulque patrocinio suscepto, multis legibus ab se in senatum inductis, simul publicas privatasque caussas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset, commoda provinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse et immemores et ingratos in se, et in populum Romanum hoc bello, et in præterito tempore cognôsse. Vos jure gentium," inquit, "et civium Romanorum institutis cognitis, more barbarorum, populi Romani magistratibus sacrosanctis manus sæpè et sæpiùs attulistis: luce clarâ Cassium in medio foro nefariè interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi Romani in hâc provinciâ haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fugâ Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus, fasces imperiumque sibi arripuit: multis interfectis civibus, auxilia contra populum Rom. comparavit: agros, vestramque provinciam vestro impulsu depopulavit. In quos vos victores existimabatis? An me deleto, non animadvertebatis X habere legiones populum Romanum, quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? quarum laudibus et virtute*."

* DESUNT RELIQUA.

HISTORIÆ

JULII CÆSARIS

FRAGMENTUM.

EX V. C.

De quo scias: reperta fuisse ista in Cujacii codice sine ullo nomine; in codice autem eadem Petaviano, sub nomine PETRARCHÆ. *Quæ quia videbantur facere ad eum librum ultimum, addere nos hic voluisse.*

NAM diuturnitas belli pacem, labor requiem, triumphum victoriæ flagitant: non civiles quidem istæ, sed hostiles illæ, de quibus antea dixeramus. Quo modo autem triumpharet, aut quâ ratione quiesceret, de quo scriptum sit, nil actum credens, cùm quid superesset. Pompeii magni filii Hispanias occupârant (sequebatur autem illos non quidem patris virtus, sed hominum favor ingens, et paternum nomen) Cneius et Sextus. Sic pro uno duos substituerat fortuna Pompeios. Egeratque Cneius, major natu, cui plus industriæ inerat atque consilii, confugiendo in fidem et clientelam omnium Hispaniæ civitatum, precandoque, fortunam suam miserando, patrisque memoriam renovando, ut sibi multum jam licentiæ partum esset. Nec precibus tantum, sed vi etiam congregato exercitu inciperet provin-

ciam vastare: ita, ut pedetentim, qui favorabiles ab initio fuerant, esse inciperent odiosi. Hunc sibi novissimum belli actum minimè negligendum ratus Cæsar, eo raptim proficiscitur. Duo in hoc itinere vix auditu credibilia inciderunt. Nam etiam ab urbe Româ in Hispaniam ulteriorem immensum terræ spatium emensus IV et XX die pervenit: viatori, ne dicam exercitui, celeritas optanda. Magnum: hoc quod sequitur, majus. Horum siquidem tam paucorum spatio dierum, tam multas inter curas. Poënâ scripsit, quod inscripsit Iter, quod illud scilicet in itinere edidisset. Sic Pierides armis inserere, etiam nunquam otiosus esse dedicerat. Primo Cæsaris in Hispaniam adventu civitatum motus ingens fuit, undique legati ad eum, undique transfugæ. Jam enim Pompeiani juvenes sive in odium, sive in tædium verti cœperunt: etiam ut nulla esset in eis culpa. Mos est tamen antiquus populorum semper novos dominos, novas res optare; fama Cæsaris haud immeritò super omnes excreverat: ut universi homines ejus splendore caperentur, coram cernere, quem usque adeo mirabilem audiebant. In hoc principio ipso maris in ostio, ubi Oceanus terris illabitur, etiam Mediterraneum hoc pelagus nostrum parit, inter legatos invicem partium hinc Didium, illinc Varum, et ambobus cum ipsâ tempestate creatum est. Nec minus à ventis et fluctibus, quam ab hostibus, periculi, atque horroris, dum et hinc hostes sævirent, et illinc sævitiam rabiemque hominum maria coërcerent, utrâque classe, bello simul et naufragio laborante, duæ partes, duo maria, duplex furor, duæ elementorum atque hominum procellæ. Per hos dies à Cæsarianis duo pedites capti sunt, qui se servos dicerent. Non licuit in his Cæsari suam consuetudinem servare. Antequam ad eum deducerentur, quòd à Cæsariano exercitu transfugissent, recogniti etiam à militibus interfecti sunt. Et tabelliones capti, qui ad Pompeium Cordubæ mittebantur, etiam præcisis illico manibus sunt remissi. Similiter speculator Pompeianus captus, atque occisus est. Credo ego irâtos bello milites, et Imperatoris sui morum conscios atque clementiæ, hoc remedii genus excogitasse, ne quis faciem ejus videret, ut sic nullus evaderet. Cordubam Pompeii tenebant, Cæsar obsidebat. Illis tamen absentibus, multis ibi etiam magnis præliis decertatum est. Cùmque die quodam ferro et flammis solito etiam graviùs pugnaretur, oppidani irâ in furorem versâ, hospites qui securi secum jure veteris hospitii morabantur, inspectante Cæsaris exercitu, jugulatos è muris præcipitare, quasi crudelitate, non virtute victoria quæreretur, incœperant. Spectaculum miserum atque horrendum. Quâ re ex gemitu morientium auditâ; unus, qui ad tutelam muri sub terram in cuniculo erat, exclamavit: Tetrum scelus et immane flagitium, nullâque non barbarie detestandum commisistis absque ullâ caussâ. Nihil enim mali merebantur, qui nihil mali fecerant; qui ad vos vestrasque se aras et focos infaustâ fiduciâ contulissent. Jus hospitii sanctum gentibus soli vos sprevistis, atque utinam sprevisse sufficeret. Inhumano illud scelere violastis. Multa

quoque in hanc sententiam dixit: quorum verecundiâ repressi cives ab hospitum cædibus se continuerant. Sic interdum unius boni viri multos inter malos valuit oratio, etiam inter hostes, etiam suum honorem virtus invenit. Ea res relatu transfugæ in exercitu primum Cæsaris innotuit. Die proximo Tullius quidem cum Catone quodam Lusitano legatus ex oppido ad Cæsarem venit. Hujus prima pars orationis fuit optare, ut suus potiùs felicitate, quàm in illius miseriâ præstitisset. Finis autem fuit se à Pompeio desertos, victos à Cæsare, seque et oppidum dedere, atque orare, ut clementiam, quàm victis gentibus præbuisset, suis civibus non negaret. Multa præter hæc locutus est, quæ scriptorum vitio confusa vix intelligi possunt. Unum illud intelligitur, quòd multis ultrò citròque dictis tunc deditio non processit. Crescebat, ut fit, in dies obsidio, nec Pompeius exspectatam opem aut ferebat, aut mittebat obsessis. Quin etiam pro concione dixisse ferebatur; aut quoniam eis auxilio adesse non posset, ipsi noctu etiàm beneficio tenebrarum è conspectu hostium evaderent. Quod cum diceret, unum ex astantibus respondisse, ut pugnæ potiùs quàm fugæ signum daret; eumque qui id dixisset, quasi duci ignaviam exprobasset, neci datum. Hæc quoque res ex * profugis agnita, intus quoque in oppido angustiæ * ita necesse est, crescebant. Matrona è muro desiliens dixit se cum ancillâ suâ statuisse transfugere: illam, forte cognito proposito, jugulatum: se fugâ præcipiti evasisse. Tabellæ quoque à muris projectæ, sunt inventæ; in quibus sic ad litteram scriptum erat, "Lucius Munatius Cæsari. Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute, etiam constantiâ futurum me in te præstabo." Simul et legati, qui prius venerant, ad Cæsarem redierunt. Eorum oratio simplex fuit et aperta, et brevis. Si eis vitam largiretur, se die proximo oppidum dedituros. Quibus Cæsar hoc unum breve respondit: Cæsar sum, fidem præstabo. Sic effectum est ut ante diem XI Kalend. Mart. oppido potiretur. Id cum Pompeio notum est, depositâ spe curâque Cordubæ defendendæ, castrisque motis, abscessit, ac Ucubim oppidum petiit. Ibique convocatis quos sibi fidos arbitrabatur, imperavit, ut summo studio perquirerent, qui ad eum, quive ad Cæsarem proni essent. Quod cùm ad se relatum esset, LXIV ex his qui faventes Cæsaris victoriæ dicebantur, quasi Cæsarem amare ingens crimen esset, securi ictos occidit. Reliquos intra oppidum inclusit, * equitibus CXX reclusis custodiis ad Cæsarem transfugerunt. Multa præterea ab ipsis Pompeianis per eosdem dies crudeliter gesta sunt; ceu præsagientes fati diem sibi instare, et, (qui mos ferus est quorundum) inferias sibi præmittere alienâ cæde quærentibus. Pompeius hoc tempore magnanimitatem suam, etiam metum Cæsaris simulabat, Inventæ sunt litteræ ejus continentes, Cæsarem non audere in campum copias educere, suis tyronibus diffidentem, qui si copiam æquis in locis aliquando faceret, se rem omnium opinione celeriùs confecturum, idque se exspectare, etiam sperare. Ibat præterea Hispanias ambiendo, ut ipse dicebat, civitates suarum partium conservando,

Itaque Hispalim venit, contraque urbem in oliveto castra posuit. Inde alias atque alias adiit. Ad extremum Mundæ substitit, quam supremis cladibus ejus fortuna delegerat. Eo et Cæsar venit, contraque Pompeium castra metatus est. Pompeius Fausto scripserat, qui quantum datur intelligi, intra oppidum erat; Cæsarem mediam in vallem nolle descendere, quod exercitus sui magna pars tironum esset. Quæ litteræ miris modis oppidanorum animos attollebant. Cupidè enim spes arripiunt omnes mortales, etiam ea sibi fingunt animis, quæ non esse, nec fieri posse cognoscunt. Tam dulce est non dicam sperare, sed cogitare quæ delectant. Quod enim impossibilia sperentur non intelligo. Cogitari autem possunt omnia. Dum se sic Pompeius, sic alios solaretur, et ingenti, quantum arbitror, sollicitudine agitatus, magnâ parte noctis structis instaret aciebus; Cæsar, nescio quonam iter acturus, castris egrediebatur. Cui cum status hostium nunciatus esset, constitit, constituitque aciem. Concursum est magnis hinc inde clamoribus; sed majoribus animis, ineffabilibus odiis atque immensis, pugnatumque acriter ac pertinaciter, et (quod penè pudendum dixeris humanæ fragilitatis indicium) nusquam Cæsari, aut cum hostibus, aut cum civibus tam anceps eventus, extremove periculo propiùs res fuit. Usque adeo ut (sicut elegantissimè ait Florus) planè videretur nescio quid deliberare fortuna: etiam quid aliud rear, nisi, an amicum suum usque in finem rarâ etiam sibi prorsùs insolitâ fide comitaretur, an eum extremo jam calle desereret, ad alium transiret. Tantaque hæc fortunæ deliberatio tam diuturna, ut inter moras prœlii, neutram in partem inclinante victoriâ, cum jam veterana illa militum manus tot probata victoriis (Cæsareis oculis insuetum dedecus) sensim retro fugeret, nec quò minùs palam fugeret, tam virtute, quàm pudore teneretur. Quod nunquam ante illum diem fecerat, dubitare Cæsare cœperit atque diffidere, etiam solito mœstior ante aciem stare, ita tamen ut nihil idem de solitâ imperatoriâ virtute remitteret: imo equo desiliens, et furenti simillimus, primam peditum in aciem evolaret, clamans, increpans, obsecrans, atque exhortans. Nec tamen voce et oculis, sed manu et pectore fugam sistens, etiam fugere incipientes in prœlium vi retorquens. Tanta denique trepidatio lucis illius fuit, tamque diu ambiguus pugnæ finis, ut cogitasse Cæsarem de extremis, scriptorum plurimi tradiderint; et eo vultu fuisse, quasi jam mortem sibi consciscere cogitaret. Quanquam apud eos, qui prœlio interfuerunt, nulla penitus rei hujus est mentio. Et est sane difficile non tantum absentibus, sed præsentibus, diffinire, quid quisque secum cogitet. Ego haud difficile ad credendum ducar: quod, si de victoriâ Cæsar timuit, simul et de morte cogitavit. Quando enim, quove animo uni adolescenti terga vertisset is, qui patrem ejus talem virum, qui tot reges, qui tot duces, qui tot populos, non urbium modo, sed regnorum toties terga sibi vertere coëgisset? Utique igitur si vinci timuit, mori optavit, vincere solitus, non vinci. Sed an vinci timuerit, quis novit? Dicunt tamen etiam, quidam etiam pro com-

perto afferunt. Tamdiu hæc rerum ambiguitas duravit, donec quinque cohortes hostium à Labieno castris laborantibus directæ, mediamque per aciem properantes fugæ speciem prætenderunt. O fortuna in omni re, ut creditur, potens, sed in bello potentissima! Siquidem Cæsar sive illas vere fugere arbitratus, sive credulitatem simulans ducum sagacissimus: veluti in perfugas impetum fecit, animosque etiam suis addidit, ut fugere hostes rati sequerentur; etiam hostibus dempsit, ut dum suos fugere arbitrantur, fugerent. Ita Labienus Cæsaris desertor ac transfuga, suique pristini ducis hostis inexorabilis, cui parare perniciem quærebat, victoriam insperatam, sibi vero mortem peperit; eo enim prœlio et ipse concidit, unaque secum Attius Varus, et cum eis xxx millia hominum cecidere. Cecidissent plures nisi tam proximum urbis profugium fuisset. De victoribus ad tria millia hominum cæsi, plures saucii equitum ac peditum. Itaque cum Cæsar muris obsidionem admovisset, agger stabilis, etiam horrendus de cadaveribus factus est, per quem ad oppugnationem urbis ascenderetur, quæ telis ac mucronibus velut calce compacta invicem cohærebant; murique cujuspiam officium ministrabant. Ite nunc miseri, et civilibus bellis incumbite, dumque aliis invidetis, vos ipsos opprimite. Ecce de vestris cadaveribus superstites oppugnantur. An aliud petitis, an quidquam furoribus etiam nunc vestris deest? An vult aliud Labienus, tam fervidus insultator? Et alii cecidere tuis instigantibus, Labiene, et tu miser cum aliis cadaver unicum jaces: quamvis et tibi etiam Varo sepulchra facta reperiam. Et quoniam tuis in eo statu vacasse non arbitror, æstimo illa Cæsareæ (tibi quod prorsus indebitæ) fuisse clementiæ: satisque auguror, si sic est, te obstinato, ut eras, animo inhumanum abjici maluisse. Cneius quidem Pompeius et humero et lævo crure saucio inter medias cædes prœlio pulsus excessit. Hunc in lecticâ, quod nec equo, nec vehiculo uti posset, nemorosa avia penetrantem fugâ humili et occulta, atque in speluncis lætitantem, Cæsonius Cæsaris legatus resistentem adhuc, etiam miseræ spei reliquias refoventem, assequutus ad Lauronem (id est loco nomen) obtruncat; caput ad Cæsarem refertur, talibus assuetum muneribus, non gaudentem. Hujus germanum Sextum Pompeium in Celtiberia abscondisse fortunam tradunt, ne quando scilicet deessent bellis civilibus alimenta. Munda post prœlium expugnata quidem à Cæsare, sed ingenti priùs sanguinis perfusa diluvio. Per eosdem dies oppugnata rursus Corduba: quæ qualiter defecisset non invenio. Magna ibi motus, ingens in civitate dissensio, parte unâ ad Cæsarem, alterâ in contrarium inclinante; cumque esset ad arma discursum, vicit pars quæ Cæsarem colebat, sibique oppidum cessit. De parte adversâ duo et viginti millia cecidere, quamvis magnæ urbi civilibus insignis strages. Cæsar Hispali digressus Idibus Aprilis, Gades petiit. Inde rursum Hispalim rediit, ut Hispanas res, velut ultimâ voluntate, disponeret; quò reversurus ampliùs non erat. Ibi vero concione advocatâ, beneficia sua in eam urbem commemoravit et antiqua, etiam nova. In finem eos arguit, tanquam malo pro bonis omni tempore reddidissent, in pace seditiosi, in bello autem ignavi,

Quod Cn. Pompeius adolescens, eorum fotus auxilio, cæsis civibus, agros et viciniam vastasset; etiam illic contra se fasces, etiam imperium suscepisset: imo vero contra pop. Rom. cujus ipse regimen teneret. Quid enim? Crederentne forsitan Hispalenses, Romanos vincere, quod eorum provinciam populati essent? An extincto Cæsare, qui mortalis esset, non sentirent R. pop. immortalem, et in præsens decem habere legiones, quæ non tantum Hispalensibus resistere, sed cœlum ipsum diruere sint potentes? Quo in verbo non solum illa inest altitudo, quæ omnibus patet; sed illa etiam occultior, quod in recensendis viribus Romanis, non omnes, sed suas tantum dinumerat legiones, quasi reliquas nullius pretii, et ne memoriâ quidem dignas censeat. Multa hic historiæ in loco scripta, scriptorum vitio confusa, prætereo ad finem properans. Hic ergo bellorum civilium finis.

Gerardus Joannes Vossius, in lib. de Latinis Historicis, hoc Fragmentum de bello Hispaniensi Julio Celso adjudicat, quod desumptum sit ex ejus commentariis de vitâ Julii Cæsaris.

C. JULII CÆSARIS

FRAGMENTA.

EX LIBRIS EPISTOLARUM

AD M. T. CICERONEM.

Cæsar Imperator S. D. Ciceroni Imperatori.

QUUM Furnium nostrum tantùm videsse, neque loqui, neque audire me commodè potuisset, quum properarem, atque essem in itinere, præmissis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin et scriberem ad te, et illum mitterem, gratiasque agerem. Etsi hoc officium et feci sæpè et sæpiùs mihi facturus videor: ita de me mereris. Imprimus à te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratiâ, dignitate, ope omnium rerum uti possim. Ad propositum revertar: festinationi meæ brevitatique litterarum ignosces. Reliqua ex Furnio cognosces. Vale. *Ex Cic. lib.* IX. *Epist. ad Attic. Epist.* 5.

CÆSAR IMP. CICERONI IMP. S. D.

Rectè auguraris de me (benè enim tibi cognitus sum) nihil à me ab-

esse longiùs crudelitate. Atque ego quum ex ipsâ re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho et gaudeo. Neque illud me movet, quòd ii, qui à me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quàm et me mei similem esse, et illos sui. Tu velim mihi ad Urbem præsto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabellâ tuo nihil mihi scito esse jucundiùs. Hanc adeò habebo gratiam illi. Neque enim aliter facere potuit: tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me benevolentia. Vale. *Ex Cicerone liber* x. *Epist. ad Attic. Epist.* IX.

CÆSAR IMP. CICERONI IMP. S.

Etsi te nihil temerè, nihil imprudenter facturum judicarem, tamen permotus hominum famâ, scribendum ad te existimavi, et pro nostrâ benevolentiâ petendum, ne quo progredieris inclinatâ jam re, quâ integrâ etiam progrediendum tibi non existimâsses. Namque et amicitiæ graviorem injuriam feceris, et tibi minus commodè consulueris, si non fortunæ obsecutus videbere (omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur,) nec caussam secutus (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse judicâsti, sed meum aliquod factum condemnâsse: quo mihi graviùs abs te nihil accidere potest:) quod ne facias, pro jure nostræ amicitiæ à te peto. Postremò, quid viro bono, et quieto, et bono civi magìs convenit, quàm abesse à civilibus controversiis? Quod nonnulli quum probarent, periculi caussâ sequi non potuerunt. Tu, explorato et vitæ meæ testimonio, et amicitiæ judicio, neque tutiùs, neque honestiùs reperies quidquam, quàm ab omni contentione abesse. xv. Cal. Maii ex itinere. Vale. *Ex Cic. lib.* x. *Epist. ad Attic. Epist.* 9.

M. Furium, quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum: si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. *Ex Cic. lib.* VII. *Epist. ad Famil. Epist.* 5 *ad Cæs.*

Neque pro cauto ac diligentè se castris continuit. *Ex Charis, lib.* I.

Quid quæris, quid Cæsar ad me scripserit? Quod sæpe; gratissimum sibi esse, quod quierim: oratque in eo ut perseverim. *Ex Cic. lib.* VIII. *Epist. ad Attic. Epist* XI.

De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, et mihi ipse Cæsar nominatim Curtio paratum esse rescripsit. *Ex Cicer. lib.* III. *Epist. ad Quintum Fratrem, Epist.* I.

Quod quidem propemodum videor, ex Cæsaris litteris, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestiùs, neque tutiùs mihi quidquam esse, quàm ab omni contentione abesse. *Ex Cic. lib.* x. *ad Attic. Epist.* 10.

Cæsar mihi ignoscit per litteras, quòd non venerim; seseque in optimam partem id accipere dicit. Facilè patior quod scribit, secum Tul-

lum et Servûm questos esse, quia non idem sibi, quod mihi remisisset, &c. sed tamen exemplum misi ad te Cæsaris litterarum. *Ex Cicer. lib.* x. *Epist. ad Attic. Epist.* 3.

Sextius apud me fuit, et Theopompus pridie : venisse à Cæsare narrabat litteras : hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere ; caussamque eam abscribere, quæ erat in epistolâ nostrâ, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria. *Ex Cic. lib.* XIII. *Epist. ad Attic. Epist.* 7.

Sed heus tu, celari videor à te. Quomodona[illegible], mi Frater, de nostris versibus Cæsar ? Nam primum librum se legisse scripsit ad me antè : et prima, sic, ut neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendam locum ῥαθυμότερα. Hoc enim utitur verbo, &c. *Ex Cic. lib.* II. *Epist. ad Quintum Fratrem, Epist.* 16.

Ex Britanniâ Cæsar ad me Kal. Septemb. dedit litteras, quas ego accepi A. D. IV. Octob. Kal. satis commodas de Britannicis rebus : quibus, ne admirer, quòd à te nullás acceperim, scribit se sine te fuisse, cum ad mare accesserit, &c. *Ex Cic. lib.* III. *Epist. ad Quintum Fratrem, Epist.* I.

Quum hanc jam epistolam complicarem, tabelarii à vobis venerunt A. D. Kal. Septemb. vicesimo die. O me sollicitum ! quantum ego dolui in Cæsaris suavissimis litteris. Sed quo erant suaviores, eo majorem dolorem illius ille casus afferebat. *Ex Cic. lib.* III. *Epist. ad Quintum Fratrem, Epist.* I.

De tribunatu quod scriberis, ego verò petivi Curtio, et mihi ipse Cæsar nominatim Curtio, paratum esse rescripsit, meamque in rogando verecundiam objurgavit. *Ex Ciceronis, lib.* III. *ad Quinctum Fratrem, Epist.*

CÆSARE OPPIO ET CORNELIO S.

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quàm valdè probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter, et hoc libentiùs, quòd meâ sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me præberem, et Pompeium darem operam ut reconciliarem. Tentemus hoc modo, si possumus, omnium voluntates recuperare, et diuternâ victoriâ uti : quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutiùs tenere præter unum L. Syllam, quem imitaturus non sum. Hæc nova sit ratio vincendi ; ut misericordiâ, et liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, et multa reperiri possunt. De his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis, Cn. Magium, Pompeii præfectum, deprehendi : scilicet meo instituto usus sum, et eum statim missum feci. Jam duo præfecti Fabrûm Pompeii in meam potestatem venerunt, et à me missi sunt. Si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari ut malit mihi

esse amicus, quàm iis, qui et illi, et mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret. *Ex Cic. lib.* IX. *ad Att. Ep.* 8.

CÆSAR OPPIO ET CORNELIO S.

A. D. VII Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace. Quæ visa sunt respondi. Hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. Valete. *Ex Cic. lib.* IX. *Ep. ad Attic. Ep.* 16.

De Cæsare fugerat me ad te scribere. Video enim quas tu litteras exspectâris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum in quo fuerat et mea, et Balbi, totum sibi aquâ madidum redditum esse: ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. Sed ex Balbi epistolâ pauca verba intellexerat, ad quæ rescripsit his verbis: "De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi: quantum autem conjecturâ consequebar, id erat hujusmodi, ut magìs optandum quàm sperandum putarem." Itaque postea misi ad Cæsarem eodem illo exemplo litteras. Jocum autem illius de suâ egestate ne sis aspernatus, &c. *Ex Cic. lib.* II. *ad Quintum Fratrem, Epist.* II.

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium et Balbum Cornelium, qui res ejus absentis curabant. In his epistolis quibusdam in locis inveniuntur litteræ singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas inconditè. Nam verba ex his litteris confici nulla possunt. Erat autem conventum inter eos clandestinum, de commutando situ litterarum, ut in scripto quidem alia aliæ locum et nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus et potestas restitueretur, &c. Est adeò Probi Grammatici commentarius satìs curiosè factus, de occultâ litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. *Ex A. Gell. lib.* XVII. *cap.* 9.

CÆSAR Q. PEDIO S.

Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum, et multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potiùs faciamus. Ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illum quàm primum transjicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus. *Ex Cic. lib.* IX. *Ep. ad Attic.* 17.

Locellum tibi signatum remisi. *Ex Char. lib.* I.

Nam ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum, in quibus erat se audivisse Catonem, et L. Metellum, in Italiam venisse,

Romæ ut essent palàm: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fierent: prohiberique omnes Italiâ, nisi quorum ipse caussam cognovisset, deque eo vehementiùs erat scriptum. *Ex Cic. ad Attic. lib.* XI.

P. Servilius pater ex litteris, quas sibi à Cæsare missas esse dicebat, significat valdè te sibi gratum fecisse, quòd de suâ voluntate erga Cæsarem humanissimè diligentissimèque locutus esses. *Ex Cic. lib.* III. *Epist. ad Quintum Fratrem, Epist.* I.

Non dubito quin tuis (*Cæsarem alloquitur*) litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum (*Deiotarum*) Terracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omnique sollicitudine abstraxerit. Jubes enim eum *bene sperare et bono esse animo*, quod scio te non frustrà scribere solere. *Apud* Ciceronem *pro Deiotaro.*

C. JULIUS CÆSAR AMANTIO S. D.

Veni, vidi, vici. Vale. *Ex Ponto.*

Quam (*Britanniam*) Cæsar ille auctor vestri nominis quum Romanorum primus intrâsset, alium se orbem terrarum scripsit reperisse; tantæ magnitudinis arbitratus ut non circumfusa oceano, sed complexa ipsum Oceanum videretur. *Ex* Eumenii *Paneg.* IV. CAP. XI. 2.

DE C. JUL. CÆSARIS EPISTOLIS TESTIMONIA.

Epistolæ quoque ejus ad senatum extant: quas primus videtur ad paginas, et formam memorialis libelli convertisse: cùm antea consules et duces non nisi transversâ chartâ mitterent scriptas. Extant et ad Ciceronem; item ad familiares domesticis de rebus. In quibus si qua occultiùs perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litteraum ordine, ut nullum verbum effici posset. Quæ si quis investigare et persequi vellet, quartam elementorum litteram, id est, D pro A, et perinde reliquas commutet. *Ex Suet. in Cæs.* * *Harum mentio apud Cic. in Epist.* II. *lib.* XVI. *ad Famil.* Omnino et ipse Cæsar, amicus noster, minaces ad senatum et acerbas litteras miserat, &c.

Scribere, et legere simul, dictare et audire solitum accepimus. Epistolas verò tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut si nihil ageret, septenas. *Ex Plin. lib.* VII. *cap* 25.

Ἐν ἐκείνῃ δη τῃ στρατεια προσεξησκησεν ἱππαζομενος τας επιςολας υπαγορευειν· καὶ δυσὶν ὁμȣ γραφȣσιν εξαρκεῖν· ως δε Ὄππιος φησι, καὶ πλειοσιν· λεγεται δὲ καὶ το, δια γραμμάτων τοῖς φιλοις ὁμιλεῖν, Καισαρα πρωτον μηχανησασθαι. Ex Plut. in Cæs.

At illo in bello insuper meditatus fuerat epistolas inter equitandum dictare, duobusque simul scribentibus sufficere: ut vero ait Oppius, etiam pluribus. Memorant eum præterea rationem cum amicis per litteras agendi principem exstitisse.

Quæstor Juliam amitam, uxoremque Corneliam, defunctas laudavit è more pro rostris. Sed in amitæ quidem laudatione, de ejus ac patris sui utraque origine sic refert. " Amitæ meæ Juliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum Diis immortalibus conjunctum est. Nam ab Anco Martio sunt Martii reges: quo nomine fuit mater. A Venere Julii, cujus gentis familia est nostra. Est ergo in genere et sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent, et cærimonia Deorum quorum ipsi in potestate sunt reges. *Ex Suet. in Cæsare.*

Ὅτι της Μαριυ γυναικος ἀποθανυσης, αδελφιδυς ων αυτης εγκωμιον τε λαμπρον εν αγορα διηλθεν, καὶ περὶ την εκφοραν ετολμησεν εικονας Μαριυ προθεσθαι. Ex Plut. in Cæsare.

Quum Marii uxorem Juliam amitam suam defunctam eximie laudavit in foro, atque in funere usus est Marii imagines præferre.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quàm pro Bithynis dixit, hoc principio usus est. Vel pro hospitio regis Nicomedis, vel pro horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus M. * Vinici, non potui. Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin à proximis retineatur; neque clientes sine summâ infamiâ deseri possunt, quibus etiam à propinquis nostris opem ferre instituimus. *Ex A. Gel. lib.* v. *cap.* 13. * *Ita Fulvius Ursinus ex libri manuscripti corrupta scriptura.*

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est. *Ex Julio Rufiniano de Figuris.*

Reperi tamen in oratione C. Cæsaris, quâ Plautiam rogationem suasit; necessitatem dictam pro necessitudine, id est jure adfinitatis. Verba hæc sunt: Equidem mihi videor pro nostrâ necessitate, non labore, non operâ, non industriâ defuisse. *Ex A. Gel. lib.* XIII. *cap.* 3. *et Nonio in voce* Necessitas.

Cæsar in Dolabellam Actionis III. Ibi isti, quorum in ædibus fanisque posita, et honori erant, et ornatu. In libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine I littera dicenda censet. *Ex A. Gell. lib.* IV, *cap.* 16.

Nono decimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vicesimo Cæsar Dolabellam, altero et trigesimo Asinius Pollio Catonem, non multò ætate antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodie cum admiratione legimus. *Ex Autore Dialogi de oratoribus. cap.* XXXIV.

Cæterum compositâ seditione civili, Cornelium Dolabellam consulardem et triumphalem virum repetundarum postulavit, absolutoque Rhodum secedere statuit. *Ex Suet. in Cæsare.*

Divus quoque Julius, quàm cœlestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen, vim facundiæ propriæ expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum egit, extorqueri sibi caussam optimam L. Cottæ patrocinio. *Ex Valerio Maximo, liber* VIII, *cap.* 9.

C. Cæsar Cn. Dolabellam accusavit, nec damnavit. *Ex Pediano in orat, pro Marco Scauro.*

Significat et Cæsarem, item adolescentem in Dolabellâ reo ex Siciliâ, qui quidem damnatus est quantum oportuit per Hortensium, &c. *Ex Pediano in Divin.*

Ἐπανελθὼν δ' εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. Ex Plut. in Cæsare.

Ad urbem vero reversus postulavit Dolabellam repetundarum, civitatesque Græciæ frequentes ei testimonium dixere, virum absolutus Dolabella est.

Famâ vero hostilium copiarum perterritos, non negando minuendove, sed insuper amplificando, ementiendoque confirmabat. Itaque cum exspectatio adventûs Jubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, "Scitote," inquit, "paucissimis his diebus regem affuturum cum x legionibus, equitum xxx, levis armaturæ c millibus, elephantisque ccc. Proinde desinant quidam quærere ultra, aut opinari: mihique, qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissimâ nave impositos quocumque vento in quascumque terras jubebo avehi. *Ex Suet. in Cæsare.*

C. Cæsar apud milites de * incommodis eorum: "Non frustrabo vos, milites." *Ex Diomede lib.* 1. * *Alios* commodis.

Nisi fortè quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, cæterosque cujusdam lentitudinis ac teporis libros legit, &c. *Ex auctore Dialogi de oratoribus.*

Catonem primum putat de animadversione dixisse, quàm omnes antè dixerant præter Cæsarem. Et cùm ipsius Cæsaris tam severa fuerit, qui tum prætorio loco dixerit, &c. *Ex Cic. ad Attic. lib.* XII.

Sed Cæsar ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam à consule, hujuscemodi verba locutus est: Omnes homines, &c. *Ex Sullust. in Conjur.*

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς λόγον διῆλθε πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον οὐδὲ δίκαιον εἶναι· μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης· εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ Κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει· Οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτουλον περιῆλθεν. Ex Plut. in Cæsare.

At Cæsar surgens orationem habuit c curate meditatam, retulitque viros dignitate et genere illustres indictâ causâ necare, non videri sibi nec usitatum nec legitimum, nisi ultimâ urgente necessitate. Quod si vincti in municipiis per Italiam, quæ ipse eligeret Cicero, quoad debellatus foret Catilina, custodirentur, tunc parta pace otiose senatum de unoquoque cogniturum. Ita sententia levis quum esset visa, et magna cum contentione oratio dicta, non solum qui post illum dicturi surrexerunt, assensi sunt; sed multi eorum, qui ante eum dixerant, discedentes à suâ sententia, in illius transire sententiam, donec ad Catonem et Catulum ventum est.

Sic fac existimes: post has miserias, id est postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam et ipse Cæsar, accusatâ acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudatâque honorificentissimè et æquitate tuâ et prudentiâ, repentè præter spem dixit, "se senatui roganti de Marcello, ne * hominis (L. ominis) quidem causa negaturum." *Ex Cic. lib.* IV, *ad Fam. Epist.* 4 *ad Ser. Sulpic.*

Quæstor Juliam amitam, uxoremque Corneliam defunctas laudavit è more pro rostris. *Ex Suet. in Cæsare.*

Το μεν ουν επι γυναιξι πρεσβυτεραις λογους επιταφίους διεξίεναι πατριον ἦν Ῥωμαίοις, νεαις δε ουκ ον εν ἔθει· πρωτος ειπεν Καῖσαρ επι της ἑαυτου γυναικος αποθανουσης. Ex Plut in Cæsare.

In honorem quidem magnarum natu fœminarum orationes funebres habere. id moris erat Romani : in adolescentiorum vero funeribus cum moris non esset, Cæsar primus uxorem suam defunctam laudavit.

DE C. JULII CÆSARIS ORATIONIBUS TESTIMONIA.

Tum Brutus : Orationes quidem ejus mihi vehementer probantur, complures autem legi, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Orationes aliquas reliquit, inter quas temerè quædam feruntur. Pro Q. Metello, quàm non immeritò Augustus existimat magìs ab actuariis exceptam, malè subsequentibus verba dicentis, quàm ab ipso editam. Nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem pro Metello, sed quàm scripsit Metello, cùm ex personâ Cæsaris sermo sit, Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes, purgantis. Apud milites quoque in Hispaniâ idem Augustus orationem esse vix ejus putat. Quæ tamen duplex fertur, una quasi priore habita prœlio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subitâ hostium incursione. *Ex Suet. in Cæsare.*

Reliquit et de Analogiâ duos libros, et Anticatones totidem. *Suet. in Cæsare.*

Cæsar in Anticatone priore : " Uno enim excepto, quem aliusmodi atque omnes natura finxit, suos quisque habet caros." *Priscianus bis lib.* VI, *et lib.* VII, *et lib.* XIII.

Erunt officia antelucana, in quæ incidere impunè nè Catoni quidem licuit. Quem tamen Caius Cæsar ità reprehendit, ut laudet. Describit enim eos, quibus obvius fuerit, cùm caput ebrii retexissent, erubuisse. Deinde adjicit : Putares non ab illis Catonem, sed illos à Catone deprehensos. Potuitne plus autoritatis tribui Catoni, quàm si ebrius tam venerabilis erat ? Nostræ tamen cœnæ ut apparatus et impendii, sic temporis modus constet. Neque enim hi sumus, quos vituperare ne inimici quidem possunt, nisi ut simul laudent. *Ex Plin. lib.* III. *Epist. ad Attic. Sever.*

C. etiam Cæsar, gravis autor linguæ, in Anticatone : " Unius," inquit, " arrogantiæ, superbiæque, dominatuque." *Eu A. Gell. lib.* IV, *cap.* 16.

DE C. JULII CÆSARIS IN CATONEM SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam, per-

spexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cùm maximis laudibus meis : itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret. Volo enim eum divulgari. *Ex Cicer. ad Att. lib.* XII.

Hirtii epistolam si legeris, quæ mihi quasi προπλασμα videtur ejus vituperationis, quàm Cæsar scripsit de Catone. *Ex lib.* XII *ad Attic.*

Cum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se et Oppium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem, et vehementer probasse. *Ex lib.* XIII *ad Attic.*

Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. *Ex Cic. in Topic.*

M. Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquaxit, quid aliud dictator Cæsar, quam rescriptâ oratione velut apud judices respondit? *Ex Tacit. lib.* IV.

Hisque usum C. Cæsarem in vituperando Catone notaverit * Cicero. *Ex Quintil. lib.* III *(in Topicis.)*

Ut Catonem Tullius laudans: et duobus voluminibus Cæsar accusans. *Ex Mart. Capell. lib.* V.

Atque utinam ritus veteres, et publica saltem
His intacta malis agerentur sacra. Sed omnes
Noverunt Mauri, atque Indi, quæ psaltria penem
Majorem, quam sint duo Cæsaris Anticatones,
Illuc, &c. Ex Juven. Sat. VI. vers. 334.

Πυθόμενος δὲ ως ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διειργάσατο, δῆλος μὲν ἦ δηχθεὶς, ἐφ ᾡ δὲ αδηλον· εἶπε δ' ϰν ω Κάτων. φθονω σοι τϰ θανατϰ, καὶ γαρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας· ὁ μέν ϰν μετα ταῦτα γραφεις ὑπ' αὐτϰ πρὸς Κάτωνα τεθνεωτα λόγος, ϰ δοκεῖ πρᾴως ἔχοντος ϰδὲ ευδιαλλάκτως σημειον εἶναι· πως γαρ ἐφείσατο ζωντος, εις ἀναίσθητον ἐγχέας ὀργην τοσαυτην· Paulo post: Και τὸν λόγον ἐκεινον ϰκ ἐξ απεχθείας, αλλα φιλοτιμìας πολιτικης συντεταχθαι δια τοιύτην αιτίαν· ἔγραψε Κικέρων ἐγκωμιον Κατωνος, ὄνομα τῳ λόγῳ θέμενος Κατωνα· και πολλοις ὁ λόγος ἦν δια σπϰδῆς, ως εικὸς ὑπὸ τϰ δεινοτατϰ των ρητορων εις τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑποθεσιν· τϰτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτϰ νομιζοντα τὸν τοῦ τεθνεωτος δὶ αυτὸν ἔπαινον· ἔγραψεν ϰν πολλας τινας κατα τϰ Κατωνος αιτίας συναγαγων, το δὲ βιϐλιον 'Αντικατων ἐπιγέγραπται· και σπϰδασας ἔχει των λόγων ἑκατερος δια Καισαρα και Κατωνα πολλϰς. Ex Plut. in Cæsare.

Ubi vero ad eum allatum est manus sibi Catonem violentas attulisse, ostendit eâ re se morderi Cæsar. Qua vero de causa obscurum est. Ait autem : invidio tibi, Cato, hoc lethum, siquidem mihi tuam salutem invidisti. Enimvero quam postea in Catonem defunctum orationem scripsit, non apparet benigni vel placabilis in eum animi habere significationem. Qui eum pepercisset vivo, in quem exanimem tantam bilem effuderit? Paulo post: *Nec conjectant hunc librum odio, sed civili adductum ambitione commentatum fuisse ex ejusmodi causa. Scripsit Cicero Catonis laudationem cui libro Catonem nomen indidit, is nimirum omnium manibus terrebatur, ut ab Oratore eloquentissimo in argumento factus præstantissimo. Pupugit id Cæsarem suum esse crimen arbitratum ejus qui sui causa mortuus esset, laudationem. Scripsit igitur ejus criminationem, multis in eum collectis criminibus, librum Anticatonem inscripsit. Habet autem uterque liber æmulos Cæsaris et Catonis causa multos.*

Αυτός δ' ϰν υστερον, ἐν τῃ πρὸς Κικέρωνα περι Κατωνος αντιγραφη, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικϰ λογον ανδρος αντεξεταζειν πρὸς δεινοτητα ρὴτορος ευφυϰς, και σχολην ἐπι τϰτο πολλὴν αγοντος. Ex Plut. in Cæsare.

At postmodum in oratione, qua Ciceronis Catoni respondit, deprecatur, ne quis hominis militaris dictionem, eum oratoris solertis, quique multum in ea re otii posuerit, eloquentia conferat.

'Εκ δὲ τουτου διετέλει τιμων και φιλοφρονουμενος, ωστε και γραψαντι λογον ἐγκωμιον Κατωνος αντιγραφον τον τε λογον αυτου και τὸν βιον, ως μαλιστα τῳ Περικλεους εοικοτα και Θηραμενους επαινειν· ὁ μεν ουν Κικέρωνος λογος Κατων· ὁ δὲ Καισαρος, Αντικατων επιγέγραπται. Ex Plut. in Cæsare.

Ex eo autem eum et perpetuo coluit et humanitate sua complexus est, ut quum scripsit in laudem Catonis Cicero orationem, ipse ex adverso scribens, dictionem ejus et vitam sicut maxime germanam Periclis Theramenisque extolleret.

EX LIBRIS DE ANALOGIA AD M. T. CICERONEM.

Reliquit et de Analogiâ duos libros, &c. *Ex Suet. in Cæsare.*

EX LIBRO I.

Quin etiam ex maximis occupationibus cùm ad te ipsum, inquit, in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratissimè scripserit, primoque in libro dixerit verborum delectum originem esse eloquentiæ: tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem (nam scripsit his verbis cum hunc nomine esset affatus :) ac si cogitata præclarè eloqui possent, nonnulli studio et usu laboraverunt (cujus te pene principem copiæ, atque inventorem, bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus.) Hunc facilem et quotidianum novisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, amice hercule, inquit, et magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam bene meritum de populi Rom. nomine et dignitate. *Ex Cic. in Bruto.*

C. Cæsar ille perpetuus dictator, C. Pompeii socer, à quo familia et appellatio Cæsarum deinceps propagata est, vir ingenii præcellentis, sermonis præter alios suæ ætatis castissimi, in libris quos ad M. Ciceronem de Analogiâ scripsit, *arenas* vitiose dici existimabat, quod *arena* nunquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque *cœlum*, neque *triticum*. Contra autem *quadrigas*, etiamsi currus unus equorum quatuor junctorum unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut *arma*, et *mœnia*, et *comitia*, et *inimicitias*, &c. *Paulo post*, Tunc prolato libro de Analogiâ prima verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi: nam quod prædixisset, neque *cœlum*, *triticumve*, neque *arenam* multitudine significationem pati: Nam tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris, quod *unam terram*, et *plures terras*, et *urbem*, et *urbes*, et

imperium, et *imperia* dicamus? Neque *quadrigas* in unam nominis figuram redigere, neque *arenam* in multitudinis appellationem convertere possimus? *Ex A. Gell. lib.* XIX. *cap.* 8.

Atque id quod a C. Cæsare excellentis ingenii ac prudentiæ (*ita A. Gellius, Macrobius* providentiæ) viro in primo de Analogia libro scriptum est, habe semper in memoriâ atque in pectore, ut tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum. *Ex A. Gell. lib.* 1. *cap.* 10. *et Macrob. lib.* 1. *Saturn. cap.* 5.

EX LIBRO II.

C. Cæsar in libro de Analogiâ secundo, *hujus die*, et *hujus specie* dicendum putat. *Ex A. Gell. lib.* IX. *cap.* 14.

Panium Cæsar de libro Analogiâ secundo dici debere ait, sed Verrius contra. Nam *i* detractâ *panum* ait dici debere. *Ex Charis. lib.* 1.

Cæsar de Analogiâ secundo, *fagos*, *populos*, *ulmos*. *Ex Charis lib.* 1.

Cæsar de Analogiâ secundo, *turbonem* non *turbinem* etiam in tempestate dici debere ait, ut *Cato*, *Catonis*, non ut *homo hominis*. *Ex Charis. lib.* 1.

Lacer an *Laceris*, &c. Cæsar de Analogiâ secundo, nec non Valgius de rebus per epistolam quæsitis. *Ex Charis. lib.* 1.

Is homo, *idem* compositum facit, nisi quia Cæsar libro secundo (*de Analogia videlicet*) singulariter, *idem*, pluraliter *iidem* dicendum affirmat, Sed consuetudo hoc non servat. *Ex Charis. lib.* 1.

EX IISDEM, NON DISTINCTO LIBRO.

C. Cæsar, gravis autor linguæ Latinæ, in libris Analogicis omnia istiusmodi (*puta senatu*, *victu*, *aspectu*, *&c.*) sine *i* litterâ dicenda censet. *Ex A. Gell lib.* IV, *cap.* 16.

Hic et hæc Samnis, *hujus Samnitis*. Sic Cæsar de Analogiâ. *Ex Prisc. lib.* VI.

Partum. Cæsar de Analogicis, *harum partium*. *Ex Charis. lib.* 1.

EX IISDEM, UTI VEROSIMILE EST, NON ADSCRIPTO TAMEN UBI LAUDANTUR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi quousque patitur decor. Neque enin jam *Calypsonem* dixerim, ut *Junonem*: quanquam secutus antiquos C. Cæsar utitur hâc ratione declinandi. *Quintil. lib.* V. *cap.* 5.

M. Tullius et C. Cæsar, *mordeo memordi*; *pugno pepugni*; *spondeo spepondi* dixerunt. *A. Gell. lib.* VII.

C. Cæsar ait, *l* litterâ nominativo singulari neutro finita nomina eandem definitionem capere, quam capiant *e* litterâ terminata ; *huic animali*, et *ab hoc animali : huic puteali*, et *ab hoc puteali*. *Charis. lib.* 1.

Aplustre. Omnium nominum quæ sunt neutri generis et in *e*. terminantur, ait Plinius, Cæsarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares. *Charis. lib.* 1.

A. R. litteris nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quod dativo et ablativo pari jure funguntur, ut idem Plinius scribit. *Charis. lib.* 1.

Jubar. Plinius ait inter cætera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum quod neutra nomina *ar* nominativo clausa, per *i* dativum ablativumq. singulares ostendant : *jubar* tamen et *far* ab hac regula dissidere. Nam *huic jubari* dicimus ; *ab hoc jubare ;* et *huic farri ; ab hoc farre. Charis. lib.* 1.

Ac ne illa ratio recepta est, quam Cæsar ponit in fœmininis, ut *puppim*, *restim*, *pulvim*. Hoc enim modo et *ab hoc cani*, et *ab hoc cane. Charis lib.* 1

Tribus *iii* junctis qualis posset syllaba pronunciari ? nam postremum *i* pro vocali est accipiendum, quod Cæsaris artis Grammaticæ doctissimo placitum fuisse, à Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. *Prisc. lib.* 1.

V. loco consonantis posita, eandem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos, quam apud Æoles digamma F, pro quo Cæsar hanc figuram Ⅎ scribere voluit. Quod quamvis illi rectè visum est, tamen consuetudo antiqua superavit. *Prisc. lib.* 1.

Hæc pollis, pollinis. Sic Charisius. Probus autem et Cæsar, *hoc pollen, pollinis* declinaverunt. *Prisc. lib.* VI.

Præterea Cæsar declinat, *pubis puberis* : Probus, *pubes puberis* : quidam, *puber puberis*. *Prisc. lib.* VI.

Quamvis Cæsar non incongrue protulit *ens* à verbo *sum*, *es*, *est*. *Prisc. lib.* XVIII.

Hoc lutum atque *macellum* singulari exire memento, licet Ennius, *ista macella*, dicatque et Cæsar, *luta*. *Ex Capro.*

Lacrumæ an *lacrimæ*, *maxumus* an *maximus*, et si quæ similia sunt, scribi debeant, quæsitum. Terentius Varro tradidit Cæsarem per *i* ejusmodi verba solitum esse enunciare et scribere : inde propter autoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquiorum, &c. *Cassiodorus ex Annæo Cornutu de Orthographia.*

Varie etiam scriptitatum est, *mancupium*, *aucupium*, *manubiæ*. Siquidem C. Cæsar per *i* scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. *Ex Velleio De Orthographia.*

An ideo minor est M. Tullius orator, quod idem artis hujus (*Grammaticæ*) diligentissimus fuit, et in filio, ut in Epistolis apparet, rectè loquendi usquequaque asper quoque exactor ? Aut vim C. Cæsaris fregerunt editi de Analogiâ libri ? *Quintil. lib.* I. *cap.* 7.

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipse Cæsar habet peracre judicium: et, ut Servius frater tuus, quem litteratissimum fuisse judico, facilè diceret, hic versus Plauti non est, hic est, quod tritas haberet aures notandis generibus Poëtarum et consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, quum volumina jam confecerit Αποφθεγμάτων, si quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, rejicere solere. Quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum ferè quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quæ fortasse, illis quum dixi, nec illiterata, nec infulsa esse videantur. Hæc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit ut, si quid præterea de me audiat, non audiendum putet. *Cic. lib.* IX. *Epist. ad Famil. Epist.* 16 *ad Pap. Pætim.*

DICTA COLLECTANEA.

Feruntur et à puero et ab adolescentulo quædam scripta, &c. Item dicta collectanea. Quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Suet. in Cæsare.*

EPHEMERIDES.

C. Julius Cæsar quum dimicaret in Galliâ, et ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus qui eum nosset; et insultans ait * Cecos Cæsar, quod Gallorum linguâ, Dimitte, significat: et ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. *Servius in lib.* II, *Æneid. Virgil.*

* *Alias*, Cetos, Cæsar. *Servius P. Danielis*, Cæsar Cæsar. *Quod quid velit, docti examinent.*

LIBRI AUSPICIORUM.

Sed contra Julius Cæsar XVI Auspiciorum libro negat nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi, adeoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. *Macrob. lib.* 1. *Saturn. cap.* 16.

AUGURALIA.

Cæsar in Auguralibus: Si sincera pecus erat. *Priscianus lib.* VI.

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentiæ duntaxat adolescens adhuc Strabonis Cæsar secutus videtur: cujus etiam ex Oratione, quæ inscribitur Pro Sardis, ad verbum nonnulla transtulit in divinationem suam. *Suetonius in Cæsare. Erunt forte qui hoc ad Orationum Fragmenta pertinere existimabunt, me non multum repugnante.*

ASTRONOMICA.

Nam Julius Cæsar ut siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad solis cursum finiendi anni tempus extenderet. *Macrob. lib.* 1, *Saturn. cap.* 16.

Tres autem fuere sectæ, Chaldea, Ægyptia, Græca: his addit apud nos quartem Cæsar dictator, annos ad solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat. *Ex Plin. lib.* XI. *cap.* 15.

A Bruma in Favonium Cæsari nobilia sidera significant: III kal. Januarii matutino Canis occidens. *Paulo post*: Pridie Nonas Januarii Cæsari Delphinus matutino exoritur, et postero die Eidicula, quo Ægypto Sagitta vesperi occidit. *Paulo post*: A. Favonio in æquinoctium vernum Cæsari significat XVII kal. Martii triduum variè, et VIII kal. Hirundinis visu, et postero die Arcturi exortu vespertino. Item III Nonas Martii Cæsar Cancri exortu id fieri observavit. *Paulo post*: Cæsar et idus Martias serales sibi annotavit, Scorpionis occasu. *Paulo post*: III Nonas Aprilis in Attica Vergiliæ vesperi occultantur. Eædem postridie in Bœotia; Cæsari autem et Chaldæis Nonis. *Paulo post*: Cæsari VI Idus significatur imber, Libræ occasu. XIV kal. Maii Ægypto Suculæ occidunt vesperi, sidus vehemens, et terra marique turbidum, XVI Atticæ, XV Cæsari, continuoque triduo significat. *Paulo post*: VI Nonas Maii Cæsari Suculæ matutino exoriuntur, et VIII Idus Capella pluvialis. *Ex Plin. lib.* XVIII. *cap.* 26.

A Vergiliarum exortu significant Cæsari postridie Arcturi occasus matutini. *Paulo post*: XI kal. Cæsari Orionis gladius occidere incipit. III Nonas Junii Cæsari, et Assyriæ Aquila vesperi oritur, &c. XI kal. ejusdem Orionus gladius Cæsari occidere incipit. *Ex Plin. lib.* XVIII, *cap.* 27.

A. Solstitio ad Fidiculæ occasum VI kal. Junii (*alias* Julii) Cæsari Orion exoritur. *Paulo post*: XVIII kal. Augusti, Ægypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Cæsar X kal. sentire Italiam existimavit. *Paulo post*: Aquila Atticæ matutino occidit: III kal. regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur. *Ex Plin. lib.* XVIII, *cap.* 28.

DE SIDERIBUS.

Etiam aliquid Poeticum edidit.

Sed nec aliquis pene Latinorum de hac arte Institutionis libros scripsit, nisi paucos versus Julius Cæsar, et ipsos tamen de alieno opere mutuatus. *Jul. Firmicus Mathes. lib.* II. *initio.*

Executus est etiam horum Siderum numerum Græce Aratus, Poëta disertissimus: Latine verò Cæsar, et decus eloquentiæ Tullus. Sed hi tantum nomina ipsorum et ortus, non autem apotelesmatum autoritatem ediderunt: ita ut mihi videantur non aliqua Astrologiæ scientia, sed Poëtica potius elati licentiâ, docilis sermonis studia protulisse. *Jul. Firmicus Mathes. lib.* VIII, *cap.* 5.

POEMATA.

Reliquit et de Analogia libros duos, et Anticatones totidem, ac præterea Poëma quod inscribitur iter. Quorum librorum primos, in transitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret: sequentes, sub tempus Mundensis prœlii fecit: novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem * IV et XX die pervenit. *Suet. in Cæsare.*

* VII et XX *legit ex Strabone Appiano Casaubonus.*

Feruntur et à puero et ab adolescentulo quædam scripta: ut laudes Herculis, tragœdia Œdipus, &c. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. *Suetonius in Cæsare.*

Olus quoque silvestre est trium foliorum, D. Julii Carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum. Alternis quippe versibus exprobavere lapsana se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parsimoniam cavillantes. Est autem id cyma silvestris. *Plin. lib.* XIX, *cap.* 8.

Donatus, seu potius Suetonius, in vita Terentii, hos sub C. JULII CÆSARIS nomine versus producit.

Tu quoque tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, et merito, puri sermonis amator.

Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore,
Cum Græcis neque in hac despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror, et doleo tibi deesse, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæsari quidam adscribunt, alii Germanico.

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperi flammis, cætera, dixit, aquis.

INCERTA.

Unguenta dicuntur à locis, ut Telinum, cujus Julius Cæsar meminit, dicens: Corpusque suavi Telino unguimur, Hoc conficiebatur in insula Telo, quæ est una ex Cycladibus, &c. *Isiodorus, lib.* IV, *Origin, cap.* 12.

Apud Cæsarem et Catulum et Calvum lectum est: Quum jam fulva cinis fueris. *Nonius in voce* Cinis.

Salve primus omnium parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum linguæque lauream merite, et facundiæ, Latinarumque litterarum parens: Atque (ut dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam Imperii. *Plin. lib.* VII, *cap.* 30. *in fine, ubi de Cic.*

Cicero causarum XIII: Re venditâ iterum emptâ. Unde manifestum sit *venita* non dici, sed aut *venundata*, aut *vendita*, ut Cicero. C. Cæsar: Possessiones redimi, eas postea pluris venditas. *Diomedes, lib.* 1.

Esseda, vehiculi vel currûs genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Cæsar testis est libro ad Ciceronem III. Multa millia equitum atque essedariorum habet. Hinc et gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant. *Junius Philargyrus in* 3 *Georgic. Virgil.*

Augustus quoque in Epistolis ad C. Cæsarem emendat, quod is *calidum* dicere quam *caldum (in libris forte de Analogia)* malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, et, ut ipse Græco verbo significavit, περιεργον. *Quintil. lib.* 1.

C. JULII CÆSARIS DICTA.

Tu, quæso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere. In his, de Sexto satisne certum: maxime autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere: Magni refert, hic quid velit: sed quidquid vult, valde vult. (V. C.) quidquid volet, valde volet) idque eum animadvertisse quum pro Dejotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum et libere dicere. *Cicero, lib.* XIV, *Ep. ad Atticum, Epist.* 1.

Proxime quum Sextii rogatu apud eum fuissem, exspectaremque sedens, quoad vocarer, dixisse eum: Ego dubitem, quin summo in odio sim quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit? Atqui si quisquam est facilis, hic est. Tamen non dubito, quin me malè oderit. *Cicero, lib.* XIV, *Epist. ad Attic. Epist.* 1.

Aiebat, Cæsarem secum, quo tempore Sextii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse. Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tamdiu sedens, meum commodum expectet? *Cic. lib.* XIV, *Epist. ad Attic. Epist.* 2. *Idem, cum eo quod supra ex Epistola* 1. *attulimus.*

Quo gaudio elatus, non temperavit quin paucos post dies frequenti curia jactaret, invitis et gementibus adversariis adeptum se quæ concupisset: proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac, negante quodam per contumeliam, Facile hoc ulli fœminæ fore, responderit, quasi alludens: In Assyria quoque regnâsse Semiramin: magnamque Asiæ partem Amazonas tenuisse quondam. *Suet. in Cæsare.*

Pharsalica acie cæsos profligatosque adversarios prospicientem, hæc eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: Hoc voluerunt. Tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petiissem. *Suetonins in Cæsare.*

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciæ ejus finis erat paululum constitit, ac reputans quantum moliretur, conversus ad proximos. Et etiam nunc, inquit, regredi possimus. Quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt. *Suet. in Cæsare.*

Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximiâ magnitudine et formâ, &c. Tunc Cæsar, Eatur, inquit, quo Deorum ostenta, et inimicorum iniquitas vocat. Jacta alea est, inquit. *Suet. in Cæsare.*

Romam iter convertit: appellatisque de republ. Partibus, validissimas Pompeii copias, quæ sub tribus legatis, M. Petreio, et L. Afranio, et M. Varrone in Hispania erant, invasit: professus ante inter suos, Ire se ad exercitum sine duce, et inde reversurum ad ducem sine exercitu. *Suet. in Cæsare.*

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine, Teneo te, inquit, Africa. *Suet. in Cæsare.*

Quum exspectatio adventûs Jubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem affuturum cum x legionibus, equitum xxx, levis armaturæ c millibus, elephantis ccc. Proinde desinant quidam quærere ultrà, aut opinari; mihique qui compertum habeo, credant: Aut quidem vetustissima nave impositos quocunque vento in quascunque terras jubebo avehi. *Suetonius in Cæsare.*

Jactare solitus, Milites suos etiam unguentatos benè pugnare posse: Nec Milites eos pro concione, sed blandiori nomine commilitones appellabat (*etiam* Quirites) *Suet. in Cæsare.*

Famem et cæteras necessitates, &c. tantoperè tolerabant, ut Dyrrhachina munitione Pompeius viso genere panis ex herba, quo sustinebantur, cum feris sibi rem esse dixerat, &c. *Suet. in Cæsare.*

Quosdam infimi generis ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur, professus est palam. Si grassatorum et sicariorum ope in tuendâ suâ dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum. *Suet. in Cæsare.*

Interrogatus cur repudiasset uxorem, Quoniam, inquit, meos tam suspicione, quam crimine judico carere oportere. *Suet. in Cæsare.*

Acie Pharsalica proclamavit, Ut, civibus parceretur. *Suetonius in Cæsare.*

Nec minoris impotentiæ voces propalam edebat, ut T. Ampius scribit: Nihil esse rempublicam. Appellationem modo, sine corpore ac specie. Syllam nescisse litteras, qui dictaturam deposuerit. Debere homines consideratiùs jam loqui secum, ac pro legibus habere quæ dicat. *Suetonius in Cæsare.*

Eoque arrogantiæ progressus est, ut, haruspice tristia, et sine corde exta sacro quodam nunciante. Futura diceret lætiora quum vellet: Nec pro ostento ducendum si pecudi cor defuisset. *Suet. in Cæsare.*

Triumphanti et subsellia tribunitia prætervehenti sibi unum è collegio Pontium Aquilam non assurrexisse, adeo indignatus, ut proclamaverit: Repete ergo à me, Aquila, rempublicam tribunus. Nec destiterit per continuos dies quidquam cuiquam, nisi sub exceptione, polliceri. Si tamen per Pontium Aquilam licuerit. *Suetonius in Cæsare.*

Plebei regem se salutanti, Cæsarem se non regem esse respondit. *Suetonius in Cæsare.*

De quo genere optimè C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas, male cantas; si legis, cantas. *Quintil. lib.* 1.

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut jactantiam minuat: Quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpitiana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, Nunquam fugiens respexeris, inquit. Aut crimen objectum ùt Cicero, &c. *Quintil. lib.* VI.

Est et illa ex ironiâ fictio, quia usus est C. Cæsar. Nam cum testis diceret, à reo fæmina sua ferro petita, et esset facilis reprehensio, cur illam potissimùm partem corporis vulnerare voluisset: Quid enim faceret, inquit, quum tu galeam et loriçam haberes? *Quintil. lib.* VI.

Sic fac existimes, post has miserias, id est, postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam et ipse Cæsar, accusatâ acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime et æquitate tuâ, et prudentiâ, repentè præter spem dixit, se senatui roganti de Marcello, * hominis quidem caussa negaturum. (*Sic Victorius edidit, eumque secutus Lambinus, cui tamen ominis legendum videtur. Ipsum vide.) Cic. lib. IV, Epist. ad Famil. Epist. 4. ad Ser. Sulpicium.

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo civitatem à Cæsare impetravit: quâ in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quosdam sordidos, qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam, in quâ nomina civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset, eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit, "Nihil esse, quod de Megâ vereretur; beneficium suum in eo manere." *Cic. lib.* XIII. *ad Famil. Epist.* 36. *ad Acilium.*

DE C. JULIO CÆSARE.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Cæsare et ipse ita judico, et de hoc hujus generis acerrimo æstimatore sæpissime audio, illum fere omnium Oratorum Latine loqui elegantissimè, nec id solum domesticâ consuetudine, ut dudum de Læliorum et Domitiorum familiis audiebamus, sed, quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa benè loquendi laus, multis litteris, et iis quidem reconditis et exquisitis, est consecutus, &c. *Ex Cic. in Bruto.*

Sed perge, Pomponi, de Cæsare, et redde quæ restant. Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum Oratoris, &c. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam et corruptam, pura et incorrupta consuetudine emendat. Itaque quum hanc elegantiam verborum Latinorum, quæ etiamsi Orator non sis, et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adjungit illi oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tanquam tabulas benè pictas collocare in bono lumine. Hanc quum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere: splendidam quamdam minimèque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, formâ etiam magnificâ, et generosâ quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidam ejus, &c. Atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, et venusti, omni ornatu orationis tanquam veste detracto. Sed dum voluit alios habere parata unde sumerent, qui vellent scribere historiam; ineptis gratum fortasse fecit qui volunt illa calamistris inurere; sanos quidem homines à scribendo deterruit, &c. *Ex Sic. in Bruto.*

Quid Oratorum? Quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? Quis sententiis aut acutior, aut crebrior? Quis verbis aut ornatior, aut elegantior? *Ex Cicer. ad Cornelium Nepot. apud Sueton. in Cæs.*

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor; sale verò (mero) conditus, et facetiis Cæsar. *Ex Cic. lib.* 1 *de Offic.*

Reliquit et rerum suarum Commentarios, Gallici, Civilisque belli Pompeiani. Nam Alexandrini, Africique et Hispaniensis incertus autor est. Alii enim Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli novissimum, imperfectumque librum suppleverit. *Paulo post*: Pollio Asinius parum diligenter, parumque integrâ veritate compositos putat; quum Cæsar pleraque et quæ per alios erant gesta, temerè crediderit: et quæ per se, vel consulto, vel etiam memoriâ lapsus perperam ediderit: existimatque rescripturum, et correcturum fuisse. *Ex Suet. in Cæs.*

C. vero Cæsar si tantum foro vacâsset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus propriè studiosus fuit, elegantia. *Ex Quintil, lib.* x.

Quid tantum noceret vim Cæsaris, Asperitatem Cœlii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi, quibusdam in locis assumere? *Ex Quintil. lib.* x.

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlii, subtilitatem Calidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ, sanctitatem Calvi reperiemus. *Ex Quintil. lib.* XII.

At tristior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero. *Ex Autore Dialogi de Orator.*

Λεγεται δε και φυναι προς λογυς πολιτικυς ὁ Καῖσαρ αριστα, και διαπονησαι φιλοτιμοτατα την φύσιν, ως τα δευτερεῖα μεν αδηρίτως ἔχειν. Ex Plut. in Cæsare.

Dicitur autem et ad urbanam facundiam a naturo maxime fuisse comparatus, ingeniumque suum sedulo exercuisse, secundas ut citra controversiam ferret.

Ἐν δε Ῥωμῃ πολλη μεν επι τῳ λογῳ περι τας συνηγορίας αυτυ χαρις εξελαμπεν. Ex Plut. in Cæsare.

Romæ vero multa ejus orationis in defensionibus effulsit venustas.

Ac mihi ex Græcis orationes Lysiæ ostendat; ex nostris Gracchorum, Catonisque: quorum sane plurimæ sunt circumcisæ et breves. Ego Lysiæ, Demosthenem, Æschinem, Hyperidem, multosque præterea; Gracchis, et Catoni Pollionem, Cæsarem, Cœlium, imprimis M. Tullium oppono, cujus oratio optima fertur esse, quæ maxima. *Ex Plin. lib.* 1 *Epist.*

Sed ego vereor ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messalam, &c. Divum Julium, Divum Augustum, Divum Nervam, Tib. Cæsarem, &c. *Ex Plin. lib.* v. *Epist.*

INDEX.

G refers to the Gallic war; C to the Civil; AL to the Alexandrian; AF to the African, and H to the Spanish. L denotes the book, and C the chapter.

A

Acarnania, (*Carnia,*) C, l. 3, c. 55.
Acco, G, l. 6, c. 4.
Achaia, C, l. 3, c. 4, 55.
Achillas, C, l. 3, c. 104.
Actuaria navis, G, l. 5, c. 1.
Acilla, AF, c. 33.
Adcantuannus, *sive* Adiatomus, G, l. 3, c. 22.
Adrumetum, (*Toulba,*) C, l. 2, c. 23, AF, c. 21, and 33.
Ædui, (*Autunois*) G, l. 1, c. 9, 17, 18, &c. l. 7, c. 32, &c.
Ægimurus, (*Galetta,*) AF, c. 44.
Æginium, C, l. 3, c. 79.
Ægi et Roscilli, C, l. 3, c. 59 & 79.
Ægyptus, C, l. 2, c. 3, l. 3, c. 104.
Ætolia, (*Artinia*) C, l. 3, c. 34.
Afranius, C, l. 1, c. 38.
Africa, AF, c. 2, 3, &c.
Agar, AF, c. 67.
Agendicum, (*Sens*) G, l. 6, c. 44.
Agger, G, l. 3, c. 12.
Ahenobarbum, C, l. 1, c. 15.
Alarii, G, l. 1, c. 51.
Alba, (*Albano*) C, l. 1, c. 15.
Albici, (*Viviers*) C, l. 1, c. 34.
Alces, G, l. 6, c. 27.
Alesia, *sive*, Alexia, (*Alise*) G, l. 7, c. 68.
Alexandria, C, l. 3, c. 103, &c. et AL, c. 5, &c.
Allienus, AF, l. 26 et 27.
Allobroges, (*Sabaudi*) G, l. 1, c. 6.
Alpes, G, l. 1, c. 10, l. 3, c. 1.
Amagetobria, G, l. 1, c. 31.
Amantia, (*Porto Raguseo*) C, l. 3, c. 12.
Amanus, (*Scanderona*) C, l. 3, c. 31.
Ambarri, G, l. 1, c. 11.
Ambialites, G, l. 3, c. 9.
Ambianum, (*Amiens*) G, l. 2, c. 4.
Ambibarri, (*Ambie*) G, l. 7, c. 5.
Ambiorix, G, l. 5, c. 25, &c.
Ambivareti, (*Vivarais*) G, l. 7, c. 75.
Ambivariti, G, l. 4, c. 9.
Ambracia, (*Arta*) C, l. 3, c. 36.
Amphilochi, (*Ansiloca*) C, l. 3, c. 54.
Amphipolis, (*Emboli*) C, l. 3, c. 102.
Ampius, C, l. 3, c. 105.
Apartes, G, l. 6, c. 25.
Anas, (*Guadiana*) C, l. 1, c. 38.
Ancalites, (*Henley*) G, l. 5, c. 21.
Ancona, (*Ancona*) C, l. 1, c. 11.
Andes, (*Anjou*) G, l. 2, c. 35.
Adrosthenes, C, l. 3, c. 80.
Antebrogius, G, l. 2, c. 3.
Antiochia, C, l. 3, c. 102.
Antistius, G, l. 6, c. 1.
Antonius, G, l. 7, c. 81.
Apollo, G, l. 6, c. 17.
Apollonia, C, l. 3, c. 12.
Aponiana, AF, c. 2.
Apsus, (*Aspro*) C, l. 3, 13.
Apulia, (*Puglia*) C, l. 1, c. 14.
Aquileia, (*Aquilegia,*) G, l. 1, c. 10.
Aquilifer, G, l. 5, c. 36.
Aquinius, AF, c. 57.
Aquitania, (*Guienne*) G, l. 1, c. 1.
Arar, (*Saone*) G, l. 1, c. 12.
Arx, G, l. 1, c. 38.
Arduenna, (*Ardenne*) G, l. 5, c. 3.
Arecomici, G, l. 7, c. 7.
Arelate, (*Arles.*) C, l. 1, c. 36.
Arguetius, H, c. 9.
Aries, G, l. 2, c. 32.
Arimini, (*Rimni*) C, l. 1, c. 8.
Ariobarzanes, C, l. 3, c. 4.
Ariovistus, G, l. 1, c. 31.
Aristius, G, l. 7, c. 42.
Armenia, (*Aladuli*) AL, c. 34.
Armorica, (*Bretagne*) G, l. 5, c. 52.
Arpinius, G, l. 5, c. 28.
Arretium, (*Arezo*) C, l. 1, c. 11.
Arsinoë, AL, c. 4.
Arverni, (*Auvergne*) G, l. 1, c. 31.
Asculum, (*Ascoli.*)
Ascurum, C, l. 1, c. 15.
Asia, C, l. 1, c. 4.
Asparagium, C, l. 3, c. 30.
Aspavia, (*Espejo*) H, c. 26.
Asperna, AF, c. 80.
Asta, H, c. 26.
Ategua, (*Tebala Veja*) H, c. 22.
Athenæ, C, l. 1, c. 3.
Atrebates, (*Artois*) G, l. 2, c. 4.
Atrius, G, l. 5, c. 9.
Attius, G, l. 8, c. 28.
Atuatici, G, l. 2, c. 4.
Avaricum, (*Bourges*) G, l. 7, c. 13.
Avienus, AF, c. 54.
Aulerci, G, l. 3, c. 17.

Ausci, (*Auchs*) G, l. 3, c. 28.
Auxiliares, G, l. 3, c. 24.
Auximum, (*Aumo*) C, l. 1, c. 12.
Auxona, (*Aisne*) G, l. 2, c. 5.

B

Bacenis, G, l. 6, c. 10.
Baculus, G, l. 2, c. 25.
Bæbius, H, c. 26.
Bætis, (*Guadalquiver*) AL, c. 59.
Bagrada, C, l. 2, c. 24.
Balbus, C, l. 3, c. 19.
Baleares, G, l 2. c. 7.
Balista, C, l. 2, c. 2.
Basilus, G, l 6, c. 30.
Batavi, (*Betuwe*) G, l. 4, c. 10.
Belgæ, (*Netherlands*) G, l. 1, c. 1.
Bellocassi, G, l. 7, c. 75.
Bellovaci, (*Beauvais*) G, l. 2, c. 4.
Berones, AL, c. 53.
Bessi, C, l. 3, c. 4.
Bethuria, (*Estremadura*) H, c. 22.
Bibrax, (*Bray*) G, l. 2, c. 6.
Bribulus, C, l. 3, c. 5.
Bigerriones, (*Bigorre*) G, l. 3, c. 27.
Bithynia, C. l. 3, c. 4.
Bituriges, (*Berri*) G, l. 1, c. 18.
Boduognatus, G, l. 2, c. 23.
Bœotia, C, l. 3, c. 4.
Bogud, AL, c. 59.
Boii, (*Bourbonnois*) G, l. 1, c. 25.
Bos, G, l. 6, c. 26.
Bosphorus, AL, c. 78.
Braunovices, G, l. 7, c. 75.
Bratuspantium, (*Beauvais*) G, l. 2, c. 13.
Britannia, G, l. 2, c. 14.
Brundisium (*Brindisi*) C, l. 1, c. 24.
Brutii (*Calabri*) C, l. 1, 30.
Brutus, G, l. 3, c. 14.
Bullidenses, C, l. 3, c. 23.
Bursavolenses, H, c. 22.
Burthrotum, (*Buthrinto*) C, l. 3, c. 16.

C

Cabillonum, (*Chalons sur Saone*) G, l. 3, c. 42.
Caburius, G, l. 1, c. 47.
Cadurci. (*Quercy*) G, l. 7, c. 4.
Cælius, C, l. 1, c. 46.
Cæresi, G, l. 2, c. 4.
Cæsar G, l. 1, c. 7, &c.
Calagurritani, (*Calahorra*) C, l. 1, c. 40.
Calenus, G, l. 8, c. 39.
Caletes, (*Caulx*) G, l. 2, c. 4.
Calidius, C, l. 1, c. 2.
Calones, G, l. 2, c. 25.
Calpurnius, AL, c. 53.
Calvisius, C, l. 3, c. 34.
Calydon, (*Ayton*) C, l. 3, c. 36.
Camerinum, (*Camerino*) C, l. 1, c. 15.
Campania, C, l. 1, c. 14.
Camulogenus, G, l. 7, c. 57.
Candavia, (*Carnovia*) C, l. 3, c. 11.
Caninius, G, l. 8, c. 44.
Canopus, (*Rosetta*) AL, c. 25.
Cantabria, (*Biscay*) G, l. 3, c. 26.
Cantium, (*Kent*) G, l. 5, c. 13.
Canuleius, C. l. 3, c. 43.
Canusium, (*Canosa*) C, l. 1, c. 24.
Cappadocia, C, l. 3, c. 4.
Capua, (*Capoa*) C, l. 1, c. 14.
Carales, (*Cagliari*) AF, c. 97.
Carcaso, (*Carcassone*) G, l. 3. c. 20.
Carmona, (*Carmone*) C, l. 2 c. 19.
Carnutes, (*Chartrain*) G, l. 32, c. 6.
Carsulenus, AL, c. 30.
Carteia, H, c 32.
Cassi, G, l. 5, c. 21.
Cassilinum, (*Casteluzzo*) C, l. 3. c. 21.
Cassivellannus, G, l. 5. c. 9.
Cassius, G, l. 1. c. 7.
Castellum, G, l. 2, c. 9.
Castror, G, l. 2, c. 5.
Catamantaledis, G, l. 1, c. 3.
Cativulcus, G, l. 5, c. 26.
Cato, C, l. 1, c. 4.
Caturiges, G, l. 1, c. 11.
Cavarillus, C, l. 7, c. 68.
Cabenna (*Cevennes*) G, l. 7, c. 8.
Celtæ G, l. 1, c. 1.
Celtiberia, C, l. 1, c. 38.
Cenimagni, (*Suffolk, Norfolk and Cambridge*) G, l. 5, c. 21.
Cenomani, (*Mans*) G, l. 7, c. 75.
Centrones, (*Tarantaise*) G, l. 1, c. 10.
Centurio, G, l. 1, c. 40.
Cerauni, (*Chimera*) C, l. 3, c. 6.
Cercina, (*Chercara*) AF, c. 7.
Cherhonesus, AL, c. 10.
Cherusci, (*Lunenburg*) G, l. 6, c. 10.
Cicero, G, l. 5, c. 26.
Cilicia, (*Caramanie*) C, l. 3, c. 3.
Cimbri, (*Jutland*) G, l. 1, c. 33.
Cingetorix, G, 5. 1, c. 3.
Cingulum, (*Cingoli*) C, l. 1, c. 15.
Cirta, (*Constantia*) AF, c. 25.
Cisalpina, G, l. 6, c. 1.
Cispius, AF, c. 62.
Classis, G, l. 3, c. 13.
Cleopatra, C, l. 3, c. 103.
Clodius, G, l. 7, c. 1.
Clupea, (*Quipia*) C, l. 3, c. 23.
Cocosates, G, l. 3, c. 27.
Cohors, G, l. 2, c. 5.
Coloniæ, G, l. 8, c. 50.
Comagenus, C, l. 3, c. 4.
Comana, AL, c. 34.
Comius, G, l. 4, c. 27.

Condrusi, (*Condrotz*) G, l. 2, c. 4.
Conetodunus, G, l. 7, c. 3.
Collegium potificum, C, l. 1, c. 22.
Conventus, G, l. 5, c. 2.
Corcyra, (*Corfu*) C, l. 3, c. 3.
Corduba, (*Cordova*) C, l. 2, c. 19.
Corfinium, (*St. Pelino*) C, l. 1, c. 15.
Cornificius, AL, c. 42.
Corus, G, l. 5, c. 7.
Cosa, G, l. 3, c. 22.
Cosanum (*Cassano*)
Cotta, G, l. 2, c. 11.
Cotus, C, l. 3, c. 4.
Crassus, G, l. 2, c. 34.
Cremona, C, l. 1, c. 24.
Creta, (*Candia*) G, l. 2, c. 7.
Critognatus, G, l. 7, c. 77.
Cuniculus, G, l. 3, c. 21.
Curio, G, l. 8, c 52.
Curiosolitæ, G, l. 2, c. 34.
Curius, C, l. 1, c. 24.
Cyclades, C, l. 3. c, 3.
Cyprus, (*Cipro*) C, l. 3. c. 102.
Cyreni, C, l. 3, c. 5.

D

Daci, G, l. 6, c. 25.
Dalmati, C, l. 3, c. 9.
Damasippus, AF, c. 89.
Danubius, (*Danube*) G, l. 6, c. 25.
Dardani, C. l. 3, c. 4.
Decetia, (*Decise*) G. l. 7, c. 33.
Decurio, G, l. 1, c. 23.
Deiotarus, AL, c. 34.
Delphi, C, l. 3, c. 55.
Delta, AL, c. 27.
Diablintes, G, l. 3, c. 9.
Dictator, C, l. 3, c. 1.
Didius, H, c. 37.
Dis, G, l. 6, c, 17.
Divicus, G, l. 1, c. 13.
Divitiacus, G, l. 1, c. 3.
Domitius, C, l. 1, c. 15.
Donilaus, C, l. 3, c. 4.
Drapes, G, l. 8, c. 30.
Druides, G, l. 6, c. 13.
Dubis, (*Doux*) G, l. 1, c. 38.
Dumnacus, G, l. 8, c. 26.
Dumnorix, G, l. 1, c. 3.
Duracius, G, 8, c. 26.
Durocortorum, (*Rheims*) G, l. 6, c. 44.
Dyrrachium, (*Durazzo*) C, l. 1, c. 25.

E

Eburones, G, l. 2, c. 4.
Elaver, (*Allier*) G, l. 7, c. 34.
Eleutheri, G, l. 7, c. 75.
Elis, C, l. 3. c, 105.
Elusates, G, l. 3. c, 26.
Ephesus, C, l. 3, c. 32.
Epirus, C, l. 3, c. 4.
Eporedorix, G, l. 7, c. 38.
Equites, G, l. 6, c. 15.
Essedarri, G, l. 4. c. 24.
Essui, (*Seez*) G, l. 5, c. 24.
Evocati, G, l. 7, c. 65.

F

Fabius, G, l. 5, c. 45.
Fanum (*Fano*) C, l. 1, c. 11.
Favonus, C, l. 3, c. 34.
Feriæ, C, l. 3, c. 2.
Funditores, G, l. 2, c. 7.

G

Gabali, (*Givaudan*) G, l. 7, c. 7.
Gabinus, G, l. 1, c. 6.
Gades, (*Cadiz*) C, l. 2, c. 18.
Galba, G, l. 3, c. 1.
Gallia, G, l. 1, c. 1.
Gallogrecia, AL, c. 67.
Ganymedes, AL, c. 4.
Garites, G, l. 3, c. 27.
Garumna, (*Garrone*) G, l. 1, c. 1.
Garumni, G, l. 3, c. 27.
Genabum, (*Orleans*) G, l. 7, c. 3.
Geneva, G, l. 1, 3. 6.
Genusus, C, l. 3, c. 75.
Gergovia, G, l. 7, c. 4.
Germani, G, l. 6, c. 5.
Gomphensis, C, l. 3, c. 81.
Gracchi, C, l. 1, c. 7.
Graiocéli, (*Maurienne*) G, l. 1, c. 10.
Gubernator, G, l. 3, c. 9.

H

Hadriaticum mare, C. l. 1, c. 25.
Harpagones, G, l. 7, c. 81.
Harudes, G, l. 1. c. 31.
Helvetia (*Switzerland*) G, l. 1, c. 1.
Helvii (*Ardeche*) G, l. 7, c. 7.
Heraclea (*Larizza*) C, l. 3, 80.
Hercynia, G, l. 6, c. 25.
Herminius, AL, c. 47.
Hibernia, (*Ireland*) G, l. 5, c. 13.
Hiempsalis, AF, c. 56.
Hippo, AF, c. 96.
Hispalis, (*Seville*) C, l. 2, c. 18
Hispania, G, l. 3, c. 23.
Hospitium, G, l. 1, c. 47.

J

Jacetani, C, l. 1, c. 60.
Jadera (*Zara*) AL, c. 42.

Iberus, (*Ebro*) C, l. 1, c. 60.
Iccius, G, l. 2, c. 7.
Igilium, (*Giglio*) C, l. 1, c. 34.
Iguvium, C, l. 1, c. 12.
Ilerda, (*Lerida*) C, l. 1, c. 38.
Illurgavonenses, C, l. 1, c. 61.
Illyricum, G, l. 2, c. 35.
Illurgis, AL, c. 57.
Indutionarus, G, l. 5, c. 3.
Ingurium, (*Gubio*) G. l. 1, c. 12.
Issa, (*Lissa*) C, l. 3, c. 9.
Isthmus, C, l. 3, c. 55.
Itius, G, l. 5, c. 2.
Juba, C, l. 1, c. 6.
Jugum, G, l. 1, c. 2.
Jupiter, G, l. 6, c. 17.
Jura, G, l. 1, c. 2.

L

Labienus, G, l. 1, c. 22.
Lacedæmon, C, l. 3, c. 4.
Lælius, C, l. 3, c, 5.
Larinates, (*Larino*) C, l. 1, c. 23.
Larissa, (*Larrizza*) C, l. 3, c. 80.
Latobrigi, G, l. 1, c. 5.
Legatus, G, l. 1, c. 10.
Legio, G, l. 1, c. 7.
Lemanus, G, l. 1, c. 2.
Lemovices, G, l. 7, c. 4.
Lentulus, C, l. 1, c. 1.
Lepidus, AL, c. 63.
Lepontii, (*Grissons*) G, l. 4, c. 10.
Leptis, AF, c. 6.
Leptitani, (*Lebeda*) C, l. 2, c. 38.
Levaci, (*Lorrain*) G, l. 1, c. 40.
Leuci, G, l. 1, c. 40.
Lexobii, (*Lisieux*) G, l. 3, c. 9.
Libo, C, l. 1, c. 26.
Liger, (*Loire*) G, l. 3, c. 9.
Lilybæum, AF, c. 1.
Limonum, G, l. 8, c. 26.
Lingones, (*Champagne*) G, l. 1, c. 26.
Lissus, (*Alesio*) C, l. 3, c. 26.
Lucani, (*Basilicato*) C, l. 1, c. 30.
Luceria, C, l. 1, c. 24.
Lusitania, (*Portugula*) C, l. 1, c. 38.
Luterius, G, l. 8, c. 30.
Lycia, AL, c. 13.

M

Macedonia, C, l. 3, c. 4.
Malaca, AL, c. 46.
Mandubii, G, l. 7. c. 46.
Manipuli, G, l. 2, c. 25.
Marcellus, AL, c. 57.
Marcomani, G, l. 1, c. 51.
Marrucini, G, l. 1, c. 23.
Mars, G, l. 6, c. 17.
Marsi, C, l. 1, c. 15.
Massilia, C, l, 1, c. 34.
Matres familas G, l. 1, c. 50.
Matrona, (*Marne*) G. l. 1, c. 1.
Mauritania, C, l. 1, c. 6.
Mediomatrici, G, l. 4, c. 10.
Medobrega, AL, c. 47.
Meldæ, (*Meaux*) G, l. 5, c. 5.
Memnon, H, c. 25.
Menapii, (*Artois*) G, l. 2, c. 4.
Mercurius, G, l. 6, c. 17.
Messana, (*Messina*) C, l. 2, c. 3.
Metiosedum, (*Corbeil*) G, l. 7, c. 58.
Metropolis, C, l. 3, c. 80.
Minerva, G, l. 6, c. 17.
Mithridates, AL, c. 26.
Mitylena, C, l. 3, c. 102.
Mona, (*Man*) G, l. 5, c. 13.
Morini, G, l. 2, c. 4.
Mosa, (*Meuse*) G, l. 4, c. 9.
Munda, H, c. 27.
Musculus, G, l. 7, c. 84.

N

Nabathæi, AL, c. 1.
Nannetes, (*Nantes*) G, l. 3, c. 9.
Nantuates, G, l. 4, c. 10.
Narbo. (*Narbonne*) G, l. 3, c. 20.
Nasidius, C, l. 2, c. 2.
Navis, G, l. 3, c. 8.
Naupactus (*Lepanto*) C, l. 3, c. 35.
Nautæ, G, l. 3, c. 5.
Neapolis, (*Naples*) C, l. 3, c. 21.
Necessari, G, l. 1, c. 11.
Nemetes, G, l. 1, c. 51.
Nemetocenna, G, l. 8, c. 42.
Nervii, (*Cambray*) G, l. 2, c. 4.
Nicopolis, AL, c. 36.
Nilus, AL, c. 5.
Nitobriges, G, l. 7, c. 7.
Noricum, G, l. 1, c. 6.
Noviodunum, (*Soissons*) G, l. 2, c. 12.
Numidæ, AL, c. 51.
Nympæum, C, l. 3, c. 26.

O

Obucula, AL, c. 57.
Ocelum (*Oux*) G, l. 1, c. 10.
Octavius, C, l. 3, c. 9.
Octodorus, (*Martigny*) G, l. 3, c. 1.
Octogesa, C. l. 1, c. 40.
Orgetorix, G, l. 1, c. 2.
Orchomenus, C, l. 3, c. 55.
Oricum, (*Orco*) C, l. 3, c. 11.
Oscenses, C, l. 1 c. 40.
Osismii, (*Landerneau*) G, l. 2, c. 34.

P

Pacidius, AF, c. 13.
Padum, (*Po*) G, l. 5, c. 24.
Pæmani, G, l. 2, c. 4.
Pagus, G, l. 4, c. 1.
Parada, AF, c. 87.
Paraetonium, AL, c. 8.
Parisii, G, l. 6, c. 3.
Parthi, C, l. 3, c. 31.
Parthini, C, l. 3, c. 11.
Pedius, G, l. 2, c. 1.
Peligni, (*Abruzzo*) C, l. 1, c. 15.
Pelusium, C, l. 3, c. 103.
Pergamus, (*Pergamo*) C, l. 3, c. 31.
Petreius, C, l. 1, c. 38.
Phalanx, G, l. 1, c. 24.
Pharnaces, AL, c. 34.
Pharsalus, (*Pharsa*) C, l. 3, c. 6.
Pharus, C, l. 3, 111.
Picenum, (*Ancona*) C, l. 1, c. 12.
Pictones, (*Poitou*) G, l. 3, c. 9.
Pilum, G, l. 1, c. 25.
Pirustæ, G, l. 5, c. 1.
Pisaurum, (*Pezara*) C, l. 1, c. 11.
Piso, G, l. 1, c. 6.
Plancus, AF, c. 4.
Pompeius, G, l. 6, c. 1.
Pluteus, G, l. 7, c. 41.
Pons, G, l. 4, c 17.
Pontifices, C, l, 1, c. 22.
Pontus, G, l. 3, c. 3.
Posthumus, AF, c. 8.
Præfectus, G, l. 1, c. 39. l. 3, c. 7.
Prætor, G, l. 1, c. 21.
Preciani, G, l. 3, c. 28.
Ptolemæus, C, 1, 3. c. 103.
Ptolemais, (*Acre*) C, l. 3, c. 105.
Puteolis, C, l. 3, c. 71.
Pyræni, G, l. 1, c. 1.

Q

Quæstor, G, l. 1, c. 52.

R

Rauraci, (*Basil*) G, l. 1, c. 5.
Ravenna, C, l. 1, c. 5.
Rebilus, G, l. 7, c. 82.
Remiges, G, l. 3, c. 9.
Rhedones, (*Rhennes*) G, l. 2, c. 34.
Rhemi, (*Rheims*) G, l. 2, c. 3.
Rhenus, (*Rhine*) G, l. 1, c. 1.
Rhodanus, (*Rhone*) G, l. 1, c. 1.
Ruspina, AF, c. 6.
Rutheni, G, l. 1, c. 45.

S

Sabis, (*Sambre*) G, l. 2, c. 16.
Saguntia, H, c. 10.
Salonæ, C, l. 3, c. 8.
Samarobriva, G, l. 5, c. 24.
Santones, (*Saintonge*) G, l. 1, c. 10.
Sardinia, AF, c. 8.
Sarsura, AF, c. 76.
Saturninus, C, l. 1, c. 7.
Scaldis, G, l. 6, c. 33.
Scapula. H, c. 38.
Scipio, C, l. 3, c. 31.
Seduni, (*Upper Vallais*) G, l. 3, c. 1.
Sedusii, G, l. 1, c. 51.
Segonax, AL, c. 57.
Segontiaci, G, l. 5, c. 21.
Segovia. AL, c. 56.
Segusiani, (*Lyonois*) G, l. 1, c. 10.
Senatus, G, l. 7, c. 1.
Senones, (*Sens*) G, l. 2, c. 2.
Sentica, C, l. 3, c. 79.
Sepultura, G, l. 1, c. 26.
Sequana, (*Seine*) G, l. 1, c. 1.
Sertorius, G, l. 3, c. 23.
Sesuvii, G, l. 2, c. 34.
Sibuzates, G, l. 3, c. 28.
Sicilia, C, l. 1, c. 30.
Sicoris, (*Segre*) G, l. 1, c. 40.
Signum, G, l. 2, c. 20.
Sigambri, (*Westphalia*) G, l. 4, c. 16.
Sociates, (*Aire*) G, l. 3, c. 20.
Speculatores, G, l. 2, c. 35.
Suessiones, (*Soissons*) G, l. 2, c. 3.
Suevi, G, l. 1, c. 51, l. 4, c. 1.
Sulcitani. AF, c. 98.
Sulmoneses, (*Sulmona*) C, l. 1, c. 17.
Supplicatio, G, l. 2, c.

T

Tamesis, (*Thames*) G, l. 5, c. 11.
Tarbelli, (*Dax*) G, l. 3, c. 27.
Tarracina, C, l. 1, c. 24.
Tarraco, (*Tarragona*) G, l. 1, c. 40.
Tarsus, (*Tarso*) AL, c. 66.
Tarusates, G, l. 3, c. 23.
Tauris, AL, c. 45.
Tauroënta, C, l. 2, c. 4.
Tagea, AF, c. 78.
Taxus, G, l. 6, c. 31.
Tenchtheri, G, l. 4, c. 1.
Tergestini, (*Trieste*) G, l. 8, c. 24.
Testudo, G, l. 2, c. 5.
Teutoni, G, l. 1, c. 33.
Thabena, AF, 77.
Thapsus, AF, c. 28.

Thebæ, C, l. 3, c. 55.
Thessalia, C, l. 3, c. 4.
Thracia, C, l. 3, c. 4.
Tigurinus, (*Zurich*) G, l. 1, c. 12.
Tisdra, AF, 76.
Tolosates, (*Toulouse*) G, l. 1, c. 10.
Tormentum, G, l. 4, c. 26.
Tralles, C, l. 3, c. 105.
Transpadani, C, l. 3, c. 87.
Trebonius, G, l. 5, c. 17.
Treviri, (*Triers*) G, l. 1, c. 37.
Tribocci, G, l. 1, c. 51.
Tribunus, G, l. 1, c. 39, et l. 8, c. 52.
Trinobantes, G, l. 5, c. 20.
Tulingi, (*Stulingen*) G, l. 1, c. 4.
Turinus, C, l. 3, c. 21.
Turones, (*Touraine*) G, l. 2, c. 35.
Turris, G, l. 2, c. 12.

V

Vacca, AF, c. 74.
Vallum, G, l. 2, c. 30.
Vangiones, G, l. 1, c. 51.
Varus, (*Var*) C, l. 1, c. 38.
Ubii (*Cologne*) G, l. 1, c. 54.
Ucubis, H, c. 7.
Vellaunodunum, G, l. 76-9.
Veneti, (*Vannes*) G, l. 2, c. 34.
Velocasses, (*Rouen*) G, l. 1, c. 4.
Ventisponte, H, c. 27.
Veragri, (*St. Maurice*) G, l. 3, c. 1.
Veromandui, (*St. Quintin*) G, l. 2, c. 4.
Vescontio, (*Bezancon*) G, l. 1, c. 38.
Vettones, C, l 1. c. 38.
Vexillum, G, l 6, c. 36.
Vhalis, (*Wahal*) G, l. 4, c. 10.
Viæ, G, l. 5, c. 68.
Vienna, G, l. 7, c. 9.
Vigilia, G, l. 1, c. 12.
Ulla, AL, c. 61.
Unelli, G, l. 2, c. 34.
Vocates, G, l. 3. c. 28.
Vocontii, (*Provence*) G, l. 1, c. 10.
Vogesus, (*Vauge*) G, l. 4, c. 10.
Volcæ Tectosages, G, l. 6, c. 24.
Urbigenus, G, l. 1, c. 27.
Uri, G, l. 6, c. 28.
Usipetes, G, l. 4, c. 1.
Utica, AF, c. 7.
Vulcanus, G, l. 6, c. 24.
Uxellodunum, G, l. 8, c. 32.
Uzita, AF, c. 41.

Z

Zama, AF, c. 91.
Zeta, AF, c. 48.
Ziela, AL, c. 72.

FINIS.

GALLIÆ NARBONENSIS PARS
REGIO UNDECIMA
ITALIA TRANSPADANA
GALLIA CISPADANA
GALLIA TOGATA
REGIO NONA
LIGURIA
REGIO OCTAVA
REGIO SEPTIMA
THUSCI
CORSICA
SARDINIA
Mare Ligusticum
MARE GALLICUM
MARE SARDOUM
Geneva
Seduni
Caturiges
Segusi
Brigantium
Vesulus Mons
Massilienses
Forum Iulium
Salyes
Antipolis
Mediolanum
Novaria
Eporedia
Ticinum
Cremona
Verona
Patavium
Ateste
Mantua
Brixia
Placentia
Parma
Genua
Sabata
Luca
Pisae
Florentia
Faventia
Populonium
Volaterrae
Tridentum
Opitergium
Palantia
Mariana
Aleria
Olbia
Valeria
Neapolis
Papulium
Tibula
Ferronia
Cedrinus fl.
27
28
29
30
31
32
33
34
35
46
45
44
43
42
41
40
39
38
37

A. Bina tigna sesquipedalia intervallo pedum duorum inter se ju
B. Alia bina ad eundem modum & eodem intervallo juncta, ac ex a
C. Trabes bipedales immissæ.
D. Bina fibulæ.
E. Directa materia supra quam sternebantur crates & similia.
F. Sublicæ obliqua contra vim & impetum fluminis operi adju
G. Defensores pontis.

MARE
AFRICAN
Aegimor
Rusicade
Tacatua
Hippo
Regius
Tabraca
Tagaste
Utica
Hippodiarrhytas
Vacca Vaga
Sicca
Veneria
Cirta
NUMIDIA
Lambaesa
JUBAE REGNUM
Rubricatus fl.
Madaura
Tusca fl.
Thebeste
AFRI
Musti
PROVI
Tucca
Terebinthina
Ampsaga
Getuli
Mariani
Cilio
Bagrada fl.
Zama
Tuburba
Tuce
CONSPECTUS
LOCORUM BELLI
AFRICANI.
Sasura Ptol